National Library
of Sweden

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

Ex. A

S. O. U.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1940: 12
SOCIALDEPARTEMENTET

BETÄNKANDE

MED UTREDNING OCH FÖRSLAG

ANGÅENDE

INRÄTTANDE AV FRITIDSRESERVAT

FÖR STÄDERNAS OCH DE TÄTTBEBYGGDA SAMHÄLLENAS BEFOLKNING

AVGIVET AV

FRITIDSUTREDNINGEN

STOCKHOLM
1940

Statens offentliga utredningar 1940

Kronologisk förteckning

1. Betänkande och förslag angående reglering av församlingsindelningen i Stockholm och revision av den för huvudstaden gällande lagen om församlingsstyrelse. Av T. Wohlin. Hæggström. iv, 167 s. **E.**
2. Betänkande angående omorganisation av arméförvaltningens sjukvårdsstyrelse m. m. Beckman. 77 s. **Fö.**
3. Betänkande med förslag till åtgärder för befordrande av produktionen å enskilda skogar i vissa delar av Norrland. Marcus. 260 s. **Jo.**
4. Betänkande med förslag till lag om krigsskadeersättning. Norstedt. 84 s. **H.**
5. Promemoria med förslag till vissa åtgärder mot missbruk av tryckfriheten. Norstedt. 32 s. **Ju.**
6. Betänkande angående uppgörelse mellan Kungl. Maj:t och kronan samt Stockholms stad rörande vissa markfrågor m. m. i Stockholm. Beckman. 154 s. 8 pl. **K.**
7. Betänkande med förslag till lag med vissa bestämmelser om livförsäkring vid krig m. m. Norstedt. 83 s. **H.**
8. Betänkande med förslag till lag om ändrad lydelse av 8 kap. strafflagen m. m. jämte därmed sammanhängande författningar. Norstedt. 130 s. **Ju.**
9. Betänkande med förslag till kungörelse angående kontroll å handeln med ost samt viss lagstiftning angående korvvaror. Hæggström. 72 s. **S.**
10. Svensk namnbok 1940. V. Petterson. 166 s. **Ju.**
11. Betänkande med förslag rörande offentliga rättshjälpsanstalter. Hæggström. 125 s. **Ju.**
12. Betänkande med utredning och förslag angående inrättande av fritidsreservat för städernas och de tättbebyggda samhällenas befolkning. Beckman. 289 s. **S.**

Anm. Om särskild tryckort ej angives, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. **E.** = ecklesiastikdepartementet, **Jo.** = jordbruksdepartementet. Enligt kungörelsen den 3 febr. 1922 ang. statens offentliga utredningars yttre anordning (nr 98) utgivas utredningarna i omslag med enhetlig färg för varje departement.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1940: 12
SOCIALDEPARTEMENTET

BETÄNKANDE

MED UTREDNING OCH FÖRSLAG

ANGÅENDE

INRÄTTANDE AV FRITIDSRESERVAT

FÖR STÄDERNAS OCH DE TÄTTBEBYGGDA SAMHÄLLENAS BEFOLKNING

AVGIVET AV

FRITIDSUTREDNINGEN

STOCKHOLM 1940
K. L. BECKMANS BOKTRYCKERI
[674 40]

KUNGL. BIBLIOTEKET STOCKHOLM

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Socialdepartementet.

Genom beslut den 28 maj 1937 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för socialdepartementet att tillkalla högst sju sakkunniga för att verkställa utredning och avgiva förslag rörande underlättande och tryggande av möjligheterna för den icke jordägande befolkningen att idka friluftsliv m. m. Till sakkunniga utsågos den 18 juni 1937 landshövdingen Hilding Kjellman, ordförande, föreståndaren för statens järnvägars resebyrå Axel Ekstam, ledamoten av riksdagens andra kammare fru Ruth Gustafson, redaktören Nils Horney, dåvarande sekreteraren i Kungl. järnvägsstyrelsen Carl Nordenson, fil. dr Lars-Gunnar Romell och sekreteraren i Svenska landsbygdens kvinnoförbund fru Gärda Svenson. Herr Romell har tillika varit förordnad såsom sekreterare åt de sakkunniga intill den 4 oktober 1938, då han i denna egenskap efterträddes av numera hovrättsrådet Gunnar Carlesjö.

De sakkunniga antogo benämningen fritidsutredningen.

Utredningen har efter vederbörliga förordnanden biträtts av särskilt tillkallade sakkunniga, nämligen dåvarande revisionssekreteraren F. Rudewall, beträffande expropriation av mark för kommunala friluftsbad (under december 1937), förutvarande byråchefen i domänstyrelsen, numera överdirektören i egnahemsstyrelsen E. Lindeberg, beträffande inventering av för friluftslivet lämpliga markområden, länsarkitekten E. Friberger, beträffande bebyggelsen inom områden, som lämpa sig för uppehåll under fritiden, och t. f. jägmästaren i domänstyrelsen E. Gardell, beträffande fritidsreservat å kronoegendomar.

Enligt den 28 april 1939 lämnat medgivande av chefen för socialdepartementet har utredningen vid behandlingen av frågan om tillhandahållande av fritidsreservat och därmed sammanhängande spörsmål samrått med generaldirektören H. Malmberg och ledamoten av riksdagens andra kammare, lantbrukaren E. A. Gustafson i Vimmerby.

Utredningen, vilken, på sätt i dess direktiv förutsattes, bedrivit sitt arbete i etapper, har tidigare överlämnat:

1. den 18 december 1937, promemoria angående expropriation för kommunala friluftsbad;

2. den 28 november 1938, betänkande med förslag angående reglering av strandbebyggelsen m. m. (statens offentliga utredningar 1938: 45);

3. den 29 november 1938, skrivelse med förslag att skälig andel av tipsmedel måtte få användas för främjande av friluftsliv m. m.;

4. den 5 juli 1939, promemoria angående vissa reselättnader på de svenska järnvägarna; samt

5. den 5 september 1939, promemoria angående formerna och villkoren för utdelandet av bidrag ur fonden för friluftslivets främjande.

Utredningen har bland annat avgivit yttranden i anledning av ett flertal remisser i ärenden av intresse för friluftslivets markfråga, nämligen — förutom tre yttranden över till handelsdepartementet inkomna ansökningar om anslag av tipsmedel för tillskapandet av friluftsreservat — följande:

1. den 20 oktober 1937 över ifrågasatt försäljning av del av kronoegendomen Vannesta nr 3 i Södermanlands län (jordbruksdepartementet);

2. den 15 november 1937 över förslag till ordnandet av tältläger å kronoparken Högås i Göteborgs och Bohus län (domänstyrelsen);

3. den 17 november 1937 över ifrågasatt försäljning av del av kronolägenheten Ängsholmen i Södermanlands län (jordbruksdepartementet);

4. den 18 december 1937 över ifrågasatt avstyckning av tomter från kronoegendomen Näs i Eggby socken av Skaraborgs län (domänstyrelsen);

5. den 3 februari 1938 över ifrågasatt försäljning av vissa områden i Stockholms skärgård (försvarsdepartementet);

6. den 21 februari 1938 över ansökan från Aktiebolaget Nykvarns såg och kvarn om rätt att förvärva fastigheterna Gallboda 1^1 och Nyboda 1^3 i Österåkers socken av Stockholms län (jordbruksdepartementet);

7. den 22 mars 1938 över förslag till disposition av viss del av Svabesholmsskiftet av kronoparken Gyllebo i Kristianstads län (domänstyrelsen);

8. den 31 maj 1938 över ansökan av Aktiebolaget Billiga Tomter om rätt att förvärva fastigheten Edholma 1^1 i Östra Ryds socken av Stockholms län (jordbruksdepartementet);

9. och 10. den 28 november 1938 över ansökningar av Stockholm med omnejd, tomt och fastighetsaktiebolag, om tillstånd att förvärva dels tre fastigheter under Fjärdsvik i Djurö socken dels ock ett flertal fastigheter under hemmanet Torsby i Värmdö socken, Stockholms län (jordbruksdepartementet);

11. den 20 januari 1939 i ärende angående fastställelse av avstyckningsplan för del av allmänna kyrkohemmanet 1 mantal Gärstad nr 6 i Rystads socken av Östergötlands län (kommunikationsdepartementet);

12. den 20 januari 1939 över förslag till utläggande av ett tomtområde för sportstugor på kronoparken Gröveldalen i Kopparbergs län (domänstyrelsen);

13. den 20 januari 1939 över förslag till tomtplan för vissa delar av kronoegendomen Väringsö i Länna socken av Stockholms län (domänstyrelsen);

14. den 10 februari 1939 över ifrågasatt försäljning av Rävsholmen eller lägenheten Rönö 1[7] i Rönö socken av Östergötlands län (domänstyrelsen);

15. den 15 februari 1940 över motionen i andra kammaren nr 154 vid 1940 års lagtima riksdag, angående åtgärder mot nedskräpande eller vandalisering och förstöring av mark eller vatten inom bebyggda områden eller i dessas närhet (andra kammarens femte tillfälliga utskott); samt

16. den 1 april 1940 över förslag till disposition av kronoegendomen Stocke å Frösön i Jämtlands län (domänstyrelsen).

Genom beslut den 30 december 1939 förordnade Kungl. Maj:t, att utredningens arbete skulle fullföljas, i vad avsåge dels frågan om tillhandahållande i erforderlig utsträckning av markområden, lämpade att utgöra tillflyktsorter under fritiden för städernas och de tättbebyggda samhällenas befolkning, dels ock spörsmålet om semester för husmödrar, men i övrigt tills vidare anstå.

Sedan utredningens uppdrag i vad avser förstnämnda fråga numera slutförts, får utredningen vördsamt överlämna *Betänkande med utredning och förslag angående inrättande av fritidsreservat för städernas och de tättbebyggda samhällenas befolkning.* Till betänkandet ha fogats särskilda yttranden av undertecknade Hilding Kjellman, L.-G. Romell och Gärda Svenson samt av herrar Malmberg, Gustafson och Friberger.

Tidpunkten, då förslag kan avlämnas rörande spörsmålet om semester för husmödrar, låter sig ännu icke angivas.

Stockholm den 31 maj 1940.

HILDING KJELLMAN

AXEL EKSTAM RUTH GUSTAFSON NILS HORNEY

CARL NORDENSON L.-G. ROMELL GÄRDA SVENSON

/ *Gunnar Carlesjö.*

FÖRFATTNINGSFÖRSLAG.

Utkast till förordning om ändring i vissa delar av hälsovårdsstadgan den 19 juni 1919 (nr 566).

Härigenom förordnas, att 1 och 35 §§ hälsovårdsstadgan den 19 juni 1919 skola erhålla ändrad lydelse på sätt nedan angives:

1 §.

Varje stad utgör ett hälsovårdsområde. För sådant område skall finnas en hälsovårdsnämnd, vilken det åligger att övervaka efterlevnaden av denna stadga samt de i enlighet med densamma givna föreskrifter ävensom att i övrigt ägna uppmärksamhet och tillsyn åt allt, som kan inverka på allmänna hälsotillståndet i staden.

För detta ändamål skall nämnden, bland annat, verka för:

att i staden — — —

att sunda bostäder beredas stadens invånare;

att tillgång beredes såväl till allmänna, billiga varmbad som ock, där så kan ske, till bad i öppet vatten; *samt*

att åt stadens invånare, i den mån förhållandena det medgiva, beredes möjlighet att inom därför lämpade områden idka ett sunt friluftsliv.

Det åligger — — — ordning meddelade.

Stadsfullmäktige må — — — annan myndighet.

Om hälsovårdsnämnds — — — särskilt stadgat.

35 §.

Varje kommun på landet, med undantag av sådant samhälle, som i 34 § sägs, utgör ett hälsovårdsområde. För sådant område skall finnas en hälsovårdsnämnd, vilken det åligger att övervaka efterlevnaden av denna stadga samt de i enlighet med densamma givna föreskrifter ävensom att i övrigt ägna uppmärksamhet och tillsyn åt allt, som kan inverka på allmänna hälsotillståndet inom området.

För detta ändamål skall nämnden, bland annat, verka för:

att invånarna — — —

att sunda bostäder beredas områdets invånare;

att, där så kan ske, tillgång beredes till billiga varmbad och till bad i öppet vatten; *samt*

att åt hälsovårdsområdets invånare, i den mån förhållandena det medgiva, beredes möjlighet att inom därför lämpade områden idka ett sunt friluftsliv.

Det åligger — — — del därav.

Kommunalfullmäktige — — — annan myndighet.
Om hälsovårdsnämnds — — — särskilt stadgat.

Denna förordning träder i kraft den

Utkast till lag angående servitut för bildande av fritidsområden.

Härigenom förordnas som följer:

1 §.

Till förmån för kronan, kommun, municipalsamhälle eller kommunalförbund må genom avtal å fastighet läggas besvär och last, som för fastighetens innehavare innebär skyldighet att underlåta viss användning av densamma i ändamål att bevara eller öka dess lämplighet såsom fritidsområde för allmänheten eller skyldighet att tåla, att allmänheten färdas över eller uppehåller sig å fastigheten i större omfattning än enligt vedertagna allmänna rättsgrundsatser är för envar lovligt. Angående sådant servitut skall, i den mån icke annorlunda är här nedan eller eljest särskilt föreskrivet, i tillämpliga delar gälla vad i lag eller författning finnes stadgat rörande servitut i allmänhet, som lägges å fastighet till förmån för annan fastighet.

Servitutsrätt, som avses i första stycket, må ock upplåtas till förmån för förening eller stiftelse, som erhållit Konungens tillstånd att förvärva servitutsrätten.

2 §.

Avtal, varigenom upplåtes servitutsrätt, som i 1 § sägs, skall upprättas skriftligen. I avhandlingen skall uttryckligen angivas, att upplåtelsen avser sådan servitutsrätt; och varde i avhandlingen upptagna samtliga villkor, som betingas. Ändring eller tillägg, som ej avfattas skriftligen, vare utan verkan.

Överlåtes servitutsrätt, skall ock avtalet därom upprättas skriftligen.

3 §.

Innehavare av servitutsrätt, som avses i denna lag, må, därest i servitutsavtalet betingat vederlag är till fullo guldet, i sitt ställe sätta annan, med vilken jordägaren skäligen kan nöjas, dock endast kronan, kommun, municipalsamhälle eller kommunalförbund eller ock förening eller stiftelse, som erhållit Konungens tillstånd att övertaga servitutsrätten.

Vill servitutshavare i annat fall än nyss är sagt lämna från sig servitutsrätten, bjude då ägaren av den fastighet, som besväras av servitutet, att inlösa detsamma. Vill ej fastighetsägaren det, eller har han ej inom en månad efter det hembudet gjordes förklarat sig därtill villig, vare servitutshavaren

öppet att inom två år efter hembudet i sitt ställe sätta annan, på vilken servitutsrätt må enligt första stycket övergå. Har fastighetsägaren förklarat sig villig inlösa servitutet, men kan ej överenskommelse träffas om vad i lösen bör utgå, skall frågan därom avgöras av tre ojävige skiljemän, bland vilka en utses av vardera parten och de sålunda utsedde tillkalla den tredje. Tredskas någon av parterna att utse skiljeman, eller kunna de utsedde ej förena sig om valet av den tredje, äge domaren eller utmätningsmannen i orten att förordna om valet. Den, som ej nöjes med vad de fleste skiljemännen säga, äger att draga tvisten under rättens prövning, så framt han instämmer sin talan inom nittio dagar från det skiljemännens beslut tillställdes honom; och skall i beslutet lämnas tydlig hänvisning om vad den missnöjde har att iakttaga för tvistens dragande under rättens prövning.

4 §.

Tillstånd, varom i 1 § andra stycket eller 3 § sägs, må endast meddelas svensk förening eller svensk stiftelse, vars verksamhet är ägnad att främja ett sunt friluftsliv och som kan antagas äga nödiga förutsättningar att befordra det med servitutet avsedda syftet.

Vill någon jämlikt 1 § andra stycket söka Konungens tillstånd att förvärva servitut, skall ansökan jämte upplåtelsehandlingen inom tre månader från det avtalet slöts ingivas till Konungens befallningshavande i det län, där egendomen är belägen. Försittes den tid, eller varder ej tillstånd beviljat, vare avtalet utan verkan enligt denna lag.

Ansökan om tillstånd jämlikt 3 § att övertaga servitut skall jämte avhandlingen om servitutets upplåtande och den angående övertagandet upprättade överlåtelsehandlingen ingivas till Konungens befallningshavande inom tre månader från det överlåtelsen skedde. Försittes den tid, eller beviljas ej tillstånd, vare överlåtelsen ogill.

Det åligger Konungens befallningshavande att insända ansökningshandlingarna jämte eget utlåtande till Konungen.

5 §.

Upplöses kommunalförbund, förening eller stiftelse, som innehar servitutsrätt varom i denna lag sägs, och övergår ej rätten å annan, som enligt 3 § är behörig att övertaga densamma, vare servitutet förfallet.

Innehaves servitutsrätt av förening eller stiftelse, och bedrives föreningens eller stiftelsens verksamhet på sådant sätt, att det med servitutet avsedda syftet måste anses därigenom bliva i väsentlig mån förfelat, må servitutet på talan av jordägaren förklaras förfallet.

6 §.

Är för servitut betingat årligt vederlag, och är ej viss betalningsdag avtalad, skall betalningen fullgöras inom sex månader från den dag, som efter kalendern motsvarar dagen för servitutsavtalets ingående.

7 §.

Nu har i servitutsavtal, varom i denna lag sägs, skett ändring eller tillägg, utan att sådant anmärkts å fastighetsägarens exemplar av handlingen; överlåtes fastigheten, och var ej vad sålunda ändrats eller tillagts nye ägaren kunnigt när överlåtelsen skedde, samt vill han det ej godkänna, give det servitutshavaren tillkänna inom en månad efter det denne underrättade honom om ändringen eller tillägget, eller gälle det mot honom såsom hade han det godkänt. Sker sådant tillkännagivande, äge servitutshavaren därefter tid av en månad att uppsäga avtalet.

8 §.

När överlåtelse skett av fastighet, som besväras av servitut, som avses i denna lag, äge, där ej annan tid för fastighetens övertagande avtalats, nye ägaren uppbära vederlag, som förfaller till betalning efter överlåtelsen, och i övrigt utöva de rättigheter, som på grund av servitutsavtalet tillkomma fastighetsägaren. Ej må å vederlag, som förfaller till betalning mer än ett år efter det servitutshavaren fick kunskap om överlåtelsen, servitutshavaren avräkna vad han må hava att fordra av förre ägaren, ej heller gälle i fråga om sådant vederlag betalning, som av servitutshavaren erlagts till förre ägaren, eller annan uppgörelse, som med denne träffats, utan så är att nye ägaren därom hade kunskap när överlåtelsen skedde.

Skall servitutsavtal gälla mot den, som efter överlåtelse blivit ägare av fastigheten, svare denne i förre ägarens ställe till de fastighetsägaren åliggande förpliktelser, vilka skola fullgöras efter det han övertog fastigheten.

9 §.

Angående uppsägning av servitutsavtal, som avses i denna lag, gälle vad i 2 kap. 38 § lagen den 14 juni 1907 om nyttjanderätt till fast egendom är stadgat i fråga om arrendeavtal.

10 §.

Fastighetsägare eller servitutshavare, som vill framställa fordringsanspråk på grund av servitutsavtal, skall anhängiggöra sin talan inom två år från det avtalet upphörde att gälla. Försittes den tid, vare rätt till talan förlorad. Är i rätt tid av endera talan anhängiggjord, äge den andre dock rätt till kvittning för fordran, som ej blivit sålunda bevakad.

Denna lag träder i kraft den

Utkast till lag om ändrad lydelse av lagen den 14 juni 1907 (nr 36 s. 25) om servitut.

Härigenom förordnas, att till 1 § lagen den 14 juni 1907 om servitut skall fogas ett nytt stycke av följande lydelse:

Om servitut, som må läggas å fastighet utan att det är till förmån för annan fastighet eller för gruva, stadgas i lagen angående servitut för bildande av fritidsområden.

Denna lag träder i kraft den

Utkast till lag om ändrad lydelse av 133 § utsökningslagen.[1]

Härigenom förordnas, att 133 § utsökningslagen skall hava ändrad lydelse på sätt nedan angives:

133 §.

Köparen äger — — — hyresgäst uppsäges.

Sedan köparen — — — mot köparen.

Vid köpares — — — nu sagts.

Vid köpares tillträde av egendom, vartill upplåtits servitut, som avses i lagen om servitut för bildande av fritidsområden, skall vad enligt andra stycket gäller för det fall, att fråga är om arrendeavtal, äga motsvarande tillämpning beträffande förhållandet mellan köparen och servitutshavaren.

Angående verkan därav att i arrende- eller hyresavtal eller avtal om rätt till elektrisk kraft *eller avtal om i fjärde stycket avsett servitut*, som skall gälla mot köparen, skett ändring eller tillägg, varom icke vid försäljningen gjorts förbehåll, samt om rätt för legotagare eller innehavare av rättighet till elektrisk kraft att, där köparen skulle brista i avtalets fullgörande, hålla sig till förre ägaren, skall vad i fråga om frivillig överlåtelse av fastighet är stadgat äga motsvarande tillämpning.

Huru i fråga — — — särskilt stadgat.

Denna lag träder i kraft den

---

[1] Senaste lydelse svensk författningssamling 1930 nr 118.

Utkast till lag om ändrad lydelse av 6 kap. 4 § giftermålsbalken.

Härigenom förordnas, att 6 kap. 4 § giftermålsbalken skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan angives:

4 §.

Make må ej avhända sig *eller med servitut, som avses i lagen om servitut för bildande av fritidsområden*, eller med inteckning för gäld belasta fast egendom, vari andra maken har giftorätt, utan att denne skriftligen med två vittnen samtycker därtill. Är andra maken omyndig eller bortovarande, ankomme på förmyndare eller god man att giva samtycke, varom nyss är sagt. Särskilt samtycke vare ej erforderligt om den make, som vill företaga åtgärden, är förmyndare eller god man för andra maken.

Har make — — — beviljades.

Vad i denna — — — om inskrivning.

Denna lag träder i kraft den

Utkast till lag om ändrad lydelse av 55 § Kungl. förordningen den 16 juni 1875 (nr 42 s. 12) angående inteckning i fast egendom.[1]

Härigenom förordnas, att 55 § Kungl. förordningen den 16 juni 1875 angående inteckning i fast egendom skall hava ändrad lydelse på sätt nedan angives:

55 §.

Upplåtes servitutsrätt — — — är stadgat.

Sökes inteckning till säkerhet för beståndet av servitutsrätt, som upplåtits enligt lagen angående servitut för bildande av fritidsområden, må ansökningen ej beviljas, med mindre det upplyses, att fastighetens ägare ej var gift, eller det visas, att samtycke eller tillåtelse till upplåtelsen givits, efter ty i 6 kap. 4 eller 6 § giftermålsbalken sägs, eller att upplåtelsen ändock är gällande. Möter på grund av vad nu är sagt hinder för inteckningens beviljande, skall vad i 4 § andra stycket andra punkten är för där avsett fall stadgat äga motsvarande tillämpning.

Vad i — — — servitutet upphört.

Denna lag träder i kraft den

---

[1] Senaste lydelse svensk författningssamling 1937 nr 167.

Utkast till lag om ändring i 8 kap. lagen om förmynderskap.

Härigenom förordnas, att 8 kap. 14 och 15 §§ lagen om förmynderskap skola erhålla ändrad lydelse på sätt nedan angives:

14 §.

Förmyndaren må — — — fem år.

Före besluts — — — yttra sig.

Att för slutande av avtal, varigenom å omyndigs fasta egendom lägges servitut, för visst fall i stället för överförmyndarens samtycke erfordras rättens tillstånd, därom stadgas i 15 §.

Vad i — — — i tomtindelning.

15 §.

Vill förmyndaren överlåta *eller med servitut, som avses i lagen om servitut för bildande av fritidsområden,* eller med inteckning för gäld belasta den omyndiges fasta egendom eller tomträtt, tage han till överlåtelsen, *servitutsupplåtelsen* eller inteckningen rättens tillstånd. Ej må sådant tillstånd givas, med mindre viktiga skäl därtill äro.

Det åligger — — — yttra sig.

Tillstånd, varom — — — rättens beslut.

Denna lag träder i kraft den

Utkast till lag angående ändring i vissa delar av lagen den 12 maj 1917 (nr 189) om expropriation.

Härigenom förordnas, *dels* att 1 § lagen den 12 maj 1917 om expropriation skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan sägs, *dels ock* att i nämnda lag skola under rubriken »11. Särskilda bestämmelser om expropriation för tillgodoseende av friluftslivets behov» införas fyra nya paragrafer betecknade 108—111 §§, med nedan angivna lydelse:

1 §.

Fastighet, som tillhör annan än kronan, må tagas i anspråk genom expropriation, om Konungen prövar det nödigt:

1. för befästning — — —

4. för ändamål, som det enligt lag eller författning tillkommer kommun eller annan dylik samfällighet att tillgodose, *dock att beträffande sådant ända-*

mål, som avser tillgodoseende av friluftslivets behov, skall gälla vad under 14. sägs;

5. för att förse — — —

12. för linbana, som är behövlig för ett företag av större gagn för orten;

13. för tillgodoseende av fjällrenskötselns behov; *eller*

14. för tillgodoseende av något friluftslivets behov, som är av väsentlig betydelse för det allmänna eller för befolkningen inom viss ort.

Särskild rätt — — — till nationalpark.

11. Särskilda bestämmelser om expropriation för tillgodoseende av friluftslivets behov.

108 §.

Rätt till expropriation för ändamål, som i 1 § 14. sägs, må, om den ej skall utövas av kronan, icke beviljas annan än landsting, kommun, municipalsamhälle eller kommunalförbund.

Mot fastighetsägarens bestridande må ej meddelas expropriationsrätt, som avser upplåtande av servitutsrätt, varom förmäles i lagen om servitut för bildande av fritidsområden.

109 §.

Vid ansökan om expropriationsrätt för ändamål, som i 1 § 14. sägs, skall sökanden, utöver de handlingar som i 4 § omförmälas, foga fullständig utredning angående de friluftslivets behov av i ansökningen avsedd art, vilka böra genom sökanden tillgodoses.

110 §.

På framställning av den, som gjort ansökan om expropriationsrätt för ändamål, varom förmäles i 1 § 14., äger Konungen meddela förbud mot vite i penningar att å område, som avses med ansökningen, uppföra byggnad, avverka skog eller vidtaga annan åtgärd, som kan varaktigt förändra områdets naturliga beskaffenhet. Sådant förbud gäller intill dess ansökningen om expropriationsrätt prövats samt, om ansökningen beträffande området bifalles, till dess sig visat, huruvida expropriation kommer till stånd.

Har till följd av meddelat förbud skada uppstått för sakägare, vare, då expropriation icke kommer till stånd, sökanden skyldig ersätta skadan.

111 §.

Sökes för ändamål, som i 1 § 14. sägs, rätt till expropriation beträffande mark, som sökanden med nyttjanderätt innehar för sådant ändamål, äger Konungen förordna, att sökanden icke må mot sitt bestridande förpliktas avflytta tidigare än den fardag, som infaller näst efter det ansökningen blivit prövad. Bifalles ansökningen, äger sökanden, utan hinder av vad eljest skulle gälla, kvarsitta intill dess det avgjorts, huruvida expropriationen kommer till stånd.

Därest på grund av vad i första stycket stadgas sökanden sitter kvar utöver den dag, då nyttjanderätten upphör, njute jordägaren ersättning med belopp, som, i fall överenskommelse ej träffas, bestämmes av rätten; och skall, där expropriation ej kommer till stånd, samt sökandens rätt att bortföra honom tillhörig byggnad eller annat, som han påkostat, enligt avtal eller bestämmelse i lag är begränsad till viss tid efter nyttjanderättens upphörande, tiden för bortförandet räknas från den dag, då marken skall avträdas.

Exproprieras det med ansökningen avsedda området, må vid uppskattning av dess värde hänsyn icke tagas till förbättring, vilken området vunnit genom arbete eller kostnad, som sökanden eller föregående innehavare, vars rätt övergått å denne, nedlagt å området utöver vad honom ålegat enligt vad vid upplåtelsen avtalats eller uppenbarligen varit förutsatt.

Denna lag träder i kraft den

I. ALLMÄN AVDELNING.

Kap. I. Behandlingen i riksdagen av friluftslivets markfråga m. m. De sakkunnigas uppdrag.

Vid 1936 års riksdag väcktes två motioner, vilka båda hade till föremål friluftslivets markfråga.

Uti den ena av dessa motioner, nr 165 i andra kammaren av herr Andersson i Tungelsta och fru Gustafson, anfördes:

Den hårda fysiska och psykiska påfrestning, som nutida långt drivna mekanisering av arbetet inom de flesta arbetsområden medför, har för städernas och industrisamhällenas befolkning skapat ett ständigt ökat behov av möjligheter till rekreation och avspänning. Ur folkhälsans synpunkt synes det vara ett samhällsintresse av betydande storleksordning, att detta behov kan på ett tillfredsställande sätt tillgodoses. Att ett härdande friluftsliv ute i skog och mark utgör den bästa motvikten mot det jäktande arbetslivets påfrestningar, torde alla vara överens om. Den väldiga omfattning, varmed städernas och industrisamhällenas befolkning under de senaste åren deltagit i friluftslivet i dess skilda former, visar att de i detta funnit den rekreation de bäst behöva.

Hur allmänt frilufts- och vandrarlivet omfattas av dessa folkgrupper får man en föreställning om, då, enligt de uppgifter som stått oss till buds, mellan 20 000 och 30 000 stockholmare varje söndag lämna huvudstaden för att under olika former idka friluftsliv i de skogar, som finnas runt omkring staden. I andra större och mindre städer och industrisamhällen är intresset för friluftsliv i allmänhet lika stort. Bland jordägarna i städernas grannskap har denna invasion av stadsbor till deras marker ofta, och i vissa fall icke utan orsak, setts med synnerligen oblida ögon. Vissa element bland friluftsfolket ha understundom uppträtt som hänsynslösa skadegörare, trampat ned och brutit sönder ungskog och stängsel samt osnyggat de marker där de dragit fram. Dessa element tillhöra dock undantagen. Det stora flertalet av friluftsfolket torde kunna betecknas såsom synnerligen hyggliga och hänsynsfulla. Bland i synnerhet de större skogsägarna i närheten av befolkningscentra har emellertid allt starkare röster börjat höjas med krav på lagstiftning innebärande förbud att beträda i enskild ägo befintlig skogsmark. Även om dessa krav icke ha utsikt att vinna gehör, torde dock åtgärder i tid böra vidtagas för att åt den icke jordägande befolkningen trygga möjligheten till friluftsliv ute i skog och mark. Att samhället här bör träda till synes desto mera påkallat, som det för närvarande pågår en synnerligen omfattande och hastigt framskridande exploatering och styckning av skogsområden belägna i närheten av de större städerna. Förmögna stadsbor lägga beslag på så gott som alla natursköna områden, som gränsa intill hav, sjöar och vattendrag. Miltals från staden bli på detta sätt strandområdena förvandlade till tomter och parker i enskild ägo. Hundratusentals människor, vilka äro bosatta i städerna och de tätbebyggda samhällena, bli på detta sätt, trots att de äro bosatta i närheten av hav och sjöar, berövade möjligheter till friluftsbad och friluftsliv inom rimligt avstånd till sin bostadsort.

På sina håll ha de kommunala myndigheterna vidtagit eller förbereda åtgärder i syfte att trygga åt kommunens befolkning erforderliga möjligheter till friluftsliv. Många kommuner torde emellertid sakna möjlighet att förvärva härför behövliga områden. Att åstadkomma och för framtiden bevara tillräckligt stora områden i olika delar av landet, vilka stå till förfogande för de folkgrupper, som ha behov därav för idkande av friluftsliv, synes oss vara en så viktig angelägenhet, att den bör bliva föremål för statsmakternas intresse. Staten äger ju redan betydande skogsdomäner spridda över hela landet. Det synes oss, att områden av dessa skogar, belägna inom räckhåll för befolkningen i städer och tätbebyggda samhällen, böra upplåtas och för framtiden bevaras såsom rekreationsplatser för den icke jordägande befolkningen. Till dessa områden kunde då de skaror, som söka sig ut till friluftsliv, hänvisas. Ordnandet av dessa s. k. naturreservat torde böra ske i samarbete mellan kronodomänernas förvaltning och vederbörande kommuner. Lämpligt och behövligt torde också vara att i samband därmed även ordnas undervisning och propaganda för naturskydd och hembygdsvård.

Med hänvisning till vad sålunda anförts hemställde motionärerna, att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om utredning och förslag, syftande till att åt den icke jordägande befolkningen underlätta och trygga möjligheterna att kunna idka friluftsliv.

Motionen hänvisades till andra kammarens andra tillfälliga utskott, som inhämtade utlåtanden från domänstyrelsen och socialstyrelsen, varjämte utskottet beredde Svenska stadsförbundet, Svenska landskommunernas förbund, Svenska turistföreningen och Svenska naturskyddsföreningen tillfälle att inkomma med yttranden. Utskottet mottog därjämte en skrivelse i ämnet från ett under landshövdingens i Stockholms län ordförandeskap hållet möte med av frågan intresserade föreningar o. d. i Stockholm och dess omgivningar.

Domänstyrelsen anförde:

Styrelsen anser det vara av betydelse ur det allmännas synpunkt, att den folkrörelse, friluftslivet utgör, understödes och omhändertages i den mån detta kan visa sig vara nödvändigt. Styrelsen anser också, att statens skogar böra i viss utsträckning och på lämpliga villkor upplåtas till allmänningar för friluftslivet, även om det måste vara ett betydande kommunalt intresse att tillgodose nuvarande och framtida behov av naturallmänningar för friluftsliv åt den icke jordägande befolkningen. Ett samarbete synes därför böra komma till stånd mellan staten och de kommuner, för vilka frågan har betydelse, ävensom med sammanslutningar, främjande friluftslivet, och större jordägare. Förutom i motionen ifrågasatta åtgärder, avseende upplåtandet av lämplig mark till tältplatser, inrättandet av enkla raststugor eller vandrarhem samt anställandet av personal såsom övervakare av ordningen, instruktörer i naturkunskap och friluftsidrotter, torde — enligt vad erfarenheten visat — vissa ytterligare åtgärder kunna vara erforderliga innan områden, varom här är frågan, tagas i anspråk för avsett ändamål. Ofta kräves sålunda anläggning av gång- och cykelstigar ävensom körvägar, anordnandet av badplatser m. m. Frågor om tillgodoseendet av skogsvårdens, jakt- och fiskevårdens samt naturskyddets intressen, faran för skogseld m. m. torde komma att kräva sin särskilda handläggning vid skogsområdenas upplåtande för friluftsliv. Det bör ej heller förbises, att friluftslivet i en framtid kan behöva länkas in efter andra linjer än de nu mera allmänt tillämpade. I alla dessa fall torde samarbete krävas i första hand mellan staten och de kommuner, åt vilka statsskogar skulle upplåtas för friluftsliv.

De områden, inom vilka ett ordnande av friluftsliv i första hand synes böra

komma till stånd, torde vara landets södra och mellersta delar eller Götaland, Svealand — utom övre Dalarna — ävensom möjligen Södra Norrlands kustland beträffande trakten kring Gävle, Söderhamn och Sundsvall. Inom dessa områden finnes ojämförligt största delen av våra städer och industrisamhällen, varjämte bebyggelsetätheten i övrigt är större än i de inre och nordligare landsändarna, där i motionen angivet problem knappast ännu på lång tid kan anses föreligga. En koncentration av friluftslivet till vissa områden skulle medföra den fördelen, att övriga skogsområden skulle i stort sett bliva befriade från den skadegörelse, som med friluftslivet icke torde kunna helt undvikas.

Socialstyrelsen anförde för sin del:

Ungdomens allt starkare framträdande dragning — med eller utan anslutning till den organiserade idrottsrörelsen — mot friluftsliv har utan tvivel varit ägnat att stärka den fysiska konditionen och att förkovra känslan för gott kamratskap och fair play. Ett vaket natursinne skänker stora omedelbara livsvärden och torde ofta även bidraga till förståelse för andra samhällsgruppers levnadsvillkor.

Det torde emellertid kunna ifrågasättas, om massintresset för friluftsliv mera allmänt bottnar i en fördjupad uppfattning och en stigande uppskattning av den orörda naturen i och för sig. Med hänsyn härtill har man anledning ställa sig kritisk till i skilda sammanhang framförda krav på upprättande av naturreservat i egentlig mening i storstädernas närhet för tillgodoseende av friluftsfolkets behov. Kraven torde, där de icke utgå från det ringare antalet verkligt naturintresserade personer, mera åsyfta bevarandet av vissa vandrings- och skidleder genom omväxlande terräng samt upprättandet av läger- och badplatser än bibehållandet av den ursprungliga naturen, detta särskilt som ett naturreservat, tillgängligt för massinvasion, i olika avseenden snabbt måste förlora karaktären av orörd natur.

Hela frågan om storstadsbefolkningens tillträde till den städerna kringliggande »naturen» är av ömtålig beskaffenhet. Det må nämligen ihågkommas, att den jordbruks- och skogsbygd, som smyger sig ända inpå den egentliga staden, till sin beskaffenhet icke skiljer sig från annan jordbruks- och skogsbygd i vårt land. Den är i samma mån som den senare beträffande fauna och flora känslig för människans intrång, i samma mån värd att skyddas för den måhända långsamt märkbara, men otvivelaktigt kraftiga skövling, som upprepade, täta besök av blomsterplockare, vandrare och skidlöpare medför. Markägarna och brukarna i dessa trakter, vilka säkerligen intet ha emot att en eller annan försynt vandrare genomströvar skogsägorna, måste med fog ställa den frågan, huruvida de skola finna sig i den extra skattning av markerna, som förorsakas enbart av ägornas nära belägenhet intill större befolkningscentra. Man bör icke av anslag om »enskilt område» alltid draga den slutsatsen, att markägaren blott håller på sin rätt som *ägare*. I sammanhanget må även erinras om att den jord- och skogsbrukande befolkningen i görligaste mån bör skonas från de närgångna intrång i helgdagsvilan och söndagsnöjena, vilka senare ofta bestå i jakt eller fiske, som en skara vandrare ofta av oförstånd kan låta komma sig till last.

Styrelsen vill i samband med det ovan anförda även erinra om, att anordnandet av terränglöpningar, orienteringstävlingar m. m. i viss grad även är ägnat att åvägabringa skadegörelse å jord- och skogsägor, vad de senare ägorna beträffar särskilt i fråga om faunans fortbestånd. Ehuru den sportutövande allmänhetens känsla för takt och försiktighet synes bliva alltmer utvecklad finner styrelsen icke opåkallat, att hela den sportsligt betonade verksamhet, som stadsbefolkningen utövar i skog och mark — från det enkla vandrandet till den rena idrottsutövningen — underkastades en sådan reglering, att dess skadegörelse i möjligaste mån eliminerades, utan att därför sportutövningen lede väsentligt avbräck.

Den av motionärerna föreslagna anordningen skulle otvivelaktigt vara ägnad

att medföra ett starkare skydd för markägares och brukares intressen, därigenom att vandringslivet sannolikt komme att i viss grad koncentreras till de upprättade s. k. naturreservaten. Emellertid må beaktas att, därest som föreslås, statens domänjord skulle ställas till förfogande för ändamålet, staten genom jordvärdeminskning å de områden, som här kunde ifrågakomma, skulle lida ekonomiska förluster. Även om det synes styrelsen rimligt, att staten i mån av behov visar förstående välvilja för saken, synes spörsmålet i främsta rummet vara en kommunernas, enkannerligen de större städernas, angelägenhet. De behov, varom här är fråga, synas kunna tillgodoses genom förhållandevis enkla anordningar, till exempel inrättandet av ett stignät, systematiskt lagt genom ur skilda synpunkter mindre ömtåliga områden, och upprättandet av fasta tältplatser, anordningar, möjliga att genomföra i en form och till kostnader, som ej torde påfordra statens ekonomiska bistånd.

Svenska stadsförbundets styrelse anförde:

Styrelsen har icke möjlighet att bedöma i vilken omfattning motionärernas önskemål kunna realiseras genom anlitande av statens skogsdomäner för åstadkommande av rekreationsplatser för stadssamhällenas befolkning. Dessa möjligheter torde emellertid knappast böra överskattas, och på denna väg torde en lösning av frågan vara att vinna endast för ett relativt begränsat antal samhällen.

Att ett behov av rekreationsplatser ute i naturen föreligger för stadsbefolkningens del torde däremot vara obestridligt och detta behov synes bliva allt mer och mer akut. Det må i detta sammanhang erinras om tvenne motioner, som i fjol väcktes hos Stockholms stadsfullmäktige om åtgärder för underlättande av stockholmarnas friluftsliv (motioner n:ris 34 och 37 år 1935). I dessa gives uttryck för delvis samma synpunkter som i den nu ifrågavarande riksdagsmotionen. Även på andra håll hava samma önskemål framkommit. Särskilt har behovet av badplatser utanför respektive samhällen gjort sig gällande på åtskilliga håll. Styrelsen vill för sin del därför livligt tillstyrka åtgärder i motionens syfte.

Då motionärerna ifrågasätta samarbete mellan statens och kommunernas respektive organ för ordnande av de ifrågasatta friluftsområdena, ger detta styrelsen anledning påpeka ett förhållande, som måhända kommer att på något håll bereda vissa svårigheter i praktiken. I nu gällande lagtstiftning har municipalsamhälle icke tillerkänts samma möjligheter att vidtaga åtgärder på förevarande område, som stå öppna för stads- eller landskommun eller köping, som utgör egen kommun. Municipalsamhällets kompetensområde är som bekant begränsat till vad som står i samband med stadsstadgornas tillämpning. Huruvida åtgärder för iordningställande av områden för friluftsrekreation kan anses motiverade av hälsovårdsstadgans bestämmelser torde vara ovisst i de fall, där det icke gäller beredande av badmöjligheter. Så har t. ex. i rättspraxis fastslagits, att en med motionens syften så nära sammanfallande uppgift som ordnande av idrottsplats icke ligger inom municipalsamhällets befogenhet.

Svenska landskommunernas förbund uttalade i sitt yttrande:

Värdet av ett ändamålsenligt friluftsliv i skog och mark för enskilda individer torde av ingen kunna bestridas. I orter med talrik sammanträngd befolkning bli emellertid de marker, som på grund av sitt läge och lämplighet i övrigt mer allmänt begagnas för ändamålet, utsatta för sådan skada, vare sig detta sker på grund av oförstånd eller ren skadelusta eller orsakas av ett intensivt begagnande, att den enskilde markägaren ofta blir ekonomiskt lidande härpå.

Ett sådant tillstånd är icke tillfredsställande. Då emellertid ett allmänt förbud mot skogsmarkers begagnande i rekreationssyfte icke gärna kan ifrågakomma, måste onekligen andra utvägar sökas, som, samtidigt med att enskilda mark-

ägare skyddas för dylikt intrång, betrygga tillgång till mark för befolkningens friluftsliv.

Även om detta spörsmål i stor utsträckning kan betraktas såsom en hälsovårdsangelägenhet, som det i första hand skulle ankomma på kommunerna att ordna, så är dock detta behov av så stort allmänt intresse, att det icke får begränsas till en lokal ortsfråga. Större städer och även samhällen på landet kunna visserligen för egna behov av områden för friluftsbad, lägerplatser o. d. vidtaga särskilda anordningar. Hembygdsföreningar och lokala turistföreningar göra jämväl mycket för att befordra sport och uteliv i terrängen. Detta kan emellertid mer sällan vara tillfyllest för den enskilda ortens behov, än mindre för det behov, som mer allmänt gör sig gällande. Större markreservat måste eftersträvas.

Olika behov göra sig emellertid gällande. Dels behövas intill större samhällen mer centralt belägna lägerplatser med goda kommunikationer, som möjliggöra regelbunden sommarvistelse under hela arbetsveckan, dels platser, där en turistande motorman eller cyklist kan slå läger på en naturskönt belägen plats för en kortare tid, dels ock behöver den naturälskande människan, som i den djupa skogens skydd vill söka vila och rekreation, tillgodoses.

Frågan torde emellertid icke enbart gälla upplåtelse av mark för ändamålet. När på dylikt sätt vissa mindre områden blivit anvisade såsom tillgängliga, så följer därav dels vissa allmänna behov att tillgodose såsom tillgång till gott dricksvatten etc., dels ock tillsyn av ordning och renhållning inom området. Dessa behov äro givetvis mycket beroende av det upplåtna områdets art och storlek. För vidsträckt skogsområde, som anvisas för friluftsliv i vidsträcktare mening, behövas icke sådana speciella anordningar såsom t. ex. då en hage eller ängsmark utmed en väg eller vid en sjöstrand, som är speciellt lämplig som tältplats eller badställe, anvisas.

En eventuell utredning bör givetvis taga sikte på dessa olikartade behov, som göra sig gällande, och huru de kostnader skola utgå, som onekligen komma att uppstå för vissa lokala anordningar och tillsynen över sådana mindre områden, som mer intensivt komma till användning.

Svenska turistföreningen framhöll bland annat följande synpunkter, som borde beaktas vid en eventuell utredning:

För folkhälsan vore rekreation i form av friluftsliv av oskattbar betydelse. Lämpliga åtgärder för understödjande av dylikt vore bland annat anordnande av rastplatser, övernattningsställen, campingplatser o. d. med anställande av personal för upprätthållande av ordning, lämnande av upplysningar o. s. v. Vandrings- och skidleder borde iordningställas och propagandalitteratur utarbetas. Friluftslivet borde regleras genom verksamhet för större hänsyn såväl till naturen själv som till enskild rätt. Större ömsesidig förståelse borde skapas för övervinnande av de motsättningar, som på senare år otvivelaktigt uppstått mellan rekreationssökande och lantbefolkningen. Vid anordnandet av naturreservat borde iakttagas, att ej blott smärre platser för badning, tältning o. s. v. anskaffas utan ock tillräckligt stora områden bildas, som kunna betjäna ej blott enstaka orters utan hela landsdelars befolkning. Därvid kunde såväl kronans som kommuners biträde bli nödvändigt. Organisationsfrågan vore av stor betydelse. Eventuella åtgärder borde hava till ändamål att gagna alla och sålunda icke avses att tillgodose endast vissa samhällsgrupper.

Svenska naturskyddsföreningen upplyste i samband med en redogörelse för motsvarande förhållanden i Förenta staterna, att riksskogsförvaltningen därstädes ansåge tillfälle till rekreation åt befolkningen böra på allvar räknas med såsom en av de nyttigheter man får ur skogen. 2·3 procent av Förenta

staternas hela areal, svarande mot 9 procent av dess hela areal av egentlig skogsmark, hade avsatts för dylika ändamål till statliga reservat. Ett liknande erkännande för vårt lands del komme att medföra vissa konsekvenser. Vissa rekreationsområden finge ej exploateras, skogsskötseln finge modifieras till andra än rent ekonomiska uppgifter och vägväsendet i skogarna anpassas. En kraftig propaganda, vädjande till de olika parternas medborgaranda, en reglering av bebyggelsen och annan markexploatering inom ett större område runt omkring större städer samt beredande av medel att garantera respektive kommun möjlighet att förvärva behövlig mark till skäligt pris rekommenderades som framkomliga vägar.

Det under landshövdingens i Stockholms län ordförandeskap hållna mötet med föreningar o. d. anförde, med framhållande i övrigt av de flesta i de föregående yttrandena omförmälda synpunkter:

Det förefölle uppenbart, att den genom motionen väckta frågan om garantier för tätbygdernas friluftsfolk mot att avstängas från naturen samt den därmed sammanhängande frågan om bättre skydd för naturvärdena i städernas utmarker måste lösas efter vida större linjer och med anlitande av flera olika medel, om lösningen skall kunna bli tillfredsställande. Förutom genom avsättning av vissa områden av kronoskogarna som särskilda reservat för friluftslivet skulle statsmakterna kunna verksamt bidraga till lösningen av de väckta frågorna på bland annat följande sätt:

1) genom att i likhet med Förenta staternas riksskogsförvaltning i princip erkänna och räkna med rekreationsvärdet som en nyttighet, vilken statsdomänerna kunna avkasta, samt därav draga de naturliga konsekvenser i skogspolitiskt och annat avseende, som kunna anses påkallade;

2) genom att på lämpligt sätt för de stadskommuner, som därav äro i behov, underlätta deras förvärv av naturreservat;

3) genom att förmedelst en strängare tillämpning av gällande bestämmelser om avstyckning och bebyggelse eller på annat sätt skapa former för en utsträckning av stadsplaneidéns planhushållningsprincip över tillräckligt stora områden utanför städerna i syfte att möjliggöra ett tillgodoseende av allmänna behov med nödig hänsyn till enskildas rätt;

4) genom reglering av handeln med grönt och vildblommor och andra åtgärder till motarbetande av naturskövlingen från allmänhetens sida;

5) genom andra lämpliga åtgärder för utjämning av motsättningen mellan markägarna och friluftsfolket i städernas utmarker.

Utskottet anförde i sitt utlåtande, nr 10, över motionen:

Att den fortskridande mekaniseringen av arbetet och tillvaron över huvud för stora delar av vårt lands befolkning medfört krav på ökade möjligheter till rekreation i form av friluftsliv är ovedersägligt. Utskottet kan från denna synpunkt sett utan tvekan biträda motionens syfte. Ju starkare denna ändring av arbetsformerna blivit och ju mera befolkningen hopas i större samhällen och på grund just därav möter växande svårighet att komma i kontakt med orörd natur, desto mera aktuellt och bjudande blir kravet på åtgärder för tillgodoseende av detta behov, vilket i första hand synes vara ett kommunalt intresse. Med hänsyn emellertid till de synnerligen skiftande formerna av sport- och friluftsliv och till de olikartade naturformer, som den från städerna i vårt land tillgängliga naturen erbjuder, måste, såsom i de avgivna yttrandena framhållits, åtgärderna bliva av mycket skiftande art. Den rekreationssökande allmänheten kan emellertid ej

lämnas utan bistånd eller tillsyn i och med att större eller mindre stycken orörd natur ställts till förfogande genom det allmännas försorg. Erfarenheterna från senare år motivera såsom ock från flera håll antytts ett aktgivande på denna allmänhet. De områden, vilka för närvarande upplåtits eller helt enkelt i större eller mindre utsträckning tagits i anspråk för campande stadsbor o. d., förete ej sällan en bild av förödelse. Utskottet vill emellertid lika starkt framhålla, att den bofasta lantbefolkningens intressen måste tillvaratagas. Hänsyn till storstadsbefolkningens behov får ingalunda skymma det förhållandet, att även landsbygdens innevånare efter sitt arbete äro i behov av rekreation och vila i och vid sina egna hem. Denna befolkning har också lovliga rättigheter till mark och ägor. Självklart är, att när en stor mängd människor, t. ex. vid orienteringslöpningar, sammanföras på begränsade områden, de kunna åstadkomma bestående och allvarliga skador å växt- och djurvärld. Det är även av synnerlig vikt att vid utredningen av detta spörsmål beakta förefintliga möjligheter till avspänning i det motsatsförhållande, som otvivelaktigt uppstått och alltmera skärpts mellan den rekreationssökande stadsbefolkningen och lantbygdens innevånare, i synnerhet markägarna, vilka ingalunda alltid kunna räknas till storgodsägarnas klass utan lika ofta äro i hög grad beroende av skötseln av sina små lägenheter och hemmansdelar.

Skall en utredning av det med motionen avsedda spörsmålet hava någon utsikt att nå bestående och värdefulla resultat, måste den bliva både grundlig och mångsidig. De avgivna utlåtandena lämna i sådant hänseende många goda uppslag, ehuru de givetvis ej göra anspråk på att vara uttömmande. De synpunkter och önskemål, som vid ovan nämnda möte framförts närmast beträffande Stockholms omgivningar, synas vara värda särskilt beaktande.

Riksdagen beslöt på hemställan av utskottet skrivelse till Kungl. Maj:t (den 23 maj 1936, nr 246), vari anhölls om utredning och förslag, syftande till att åt den icke jordägande befolkningen underlätta och trygga möjligheterna att kunna idka friluftsliv, varvid jordägarnes och lantbefolkningens i övrigt berättigade intressen borde ägnas särskilt beaktande.

Den andra av de vid 1936 års riksdag väckta motionerna i förevarande fråga var motionen nr 294 i första kammaren av herr Fredrik Ström. I denna motion anfördes:

Som en reaktion mot den av industrialismen framkallade folkanhopningen inom begränsade områden och den nutida mekaniseringen av det produktiva arbetet och livsföringen över huvud taget har i de flesta kulturländer uppstått ett starkt intresse för friluftsliv i skilda former. Den rekreation, som stora folklager erhålla genom tältliv, strövtåg i skog och mark eller genom utflykter i vacker och orörd natur med hjälp av för personer i blygsamma ekonomiska förhållanden överkomliga fortskaffningsmedel, torde ur folkhälsans synpunkt vara lika värdefull som den organiserade tävlingsidrotten och gymnastiken. En förutsättning för detta friluftsliv är dock att i närheten av storstäder och industricentra naturområden av tillräcklig storlek finnas tillgängliga för ändamålet. I flera länder har betydelsen av bevarandet av sådana områden ur såväl rekreations- som naturskyddssynpunkt redan i större eller mindre omfattning blivit beaktad av det allmänna. Förenta staterna har därvid varit ett föregångsland.

Även i vårt land har friluftslivet under det senaste årtiondet vuxit till en folkrörelse. Det är också få länder i Europa som kunnat erbjuda sin befolkning sådana naturliga möjligheter till friluftsliv som Sverige. Den oavbrutet fortgående ökningen av de rekreationssökande skarorna och den samtidigt pågående, ofta planlösa styckningen och bebyggelsen av natursköna eller genom sin oberördhet

för friluftsliv lämpliga områden i storstädernas och de större befolkningscentras närhet har emellertid gjort det till en angelägenhet av vikt att för framtiden säkra behovet av sådana för rekreationssyften lämpliga områden.

De enskilda markägarna ha även framfört ofta berättigade klagomål över de olägenheter som den rekreationssökande stadsbefolkningens vistelse på deras ägor orsakar dem.

Det kan i första hand synas vara enbart ett kommunalt intresse att tillgodose nuvarande och framtida behov av naturallmänningar för rekreationsändamål. I Stockholms stadsfullmäktige ha även väckts motioner om åtgärder för skapandet av kommunala friluftsallmänningar, eventuellt i samarbete med staten och andra kommuner. För flertalet kommuner torde det emellertid av ekonomiska skäl bli svårt eller omöjligt att förvärva markområden av den storleksordning det här är fråga om. Ur folkhälsans synpunkt måste skapandet av friluftsallmänningar anses vara icke endast ett lokalt intresse utan en riksangelägenhet. Sådana allmänningars värde som rekreationsplatser för den icke jordägande delen av Sveriges befolkning är uppenbar. Men även för landsbygdens jordägare torde det vara ett intresse att de komma till stånd. Allmänningarna skulle till sig draga en betydande del av de friluftsentusiaster, vilka under helgdagar och semestrar söka sig ut på landsbygden och där stundom orsaka skadegörelse på enskild mark.

Att tryggandet för nutid och eftervärld av vidsträckta naturparker för rekreationsändamål icke enbart är ett lokalintresse utan en nationell angelägenhet har redan i flera länder blivit erkänt både i princip och i praktik. Det mest lysande exemplet på dylikt förutseende från det allmännas sida erbjuder Förenta staterna, som avsatt mer än ett tjog nationalparker med en yta av i runt tal sextiotusen kvkm. I förhållande till sin storlek har ju även Sverige nationalparker av betydande mått, sammanlagt 3 650 kvkm. Liksom flertalet amerikanska nationalparker ligga emellertid de svenska på långt avstånd från befolkningscentra. I motsats till de amerikanska ha de främst avsatts som naturreservat för vetenskaplig forskning. Deras otillgängliga läge medför dessutom att de både ekonomiskt och geografiskt ligga utom räckhåll för det svenska folkets flertal.

I Förenta staterna finnas utom de under federalregeringens skogsvårdsbyrå lydande nationalparkerna även s. k. state parks, som de skilda staterna avsatt för rekreationsändamål och ofta genom inköp av mark i enskild ägo förstorat. Sålunda har staten New York, vilken till storleken är jämförlig med den söder om Dalälven belägna delen av Sverige, 65 större och mindre sådana statsparker. Den största av dessa är belägen i Adirondacks skogs- och sjörika högland, vars natur närmast är jämförlig med Bergslagen, och har en areal av icke mindre än 8 000 kvkm. Den besökes årligen av mellan sex- och åttahundratusen tältande. I New York Citys omedelbara omgivningar finnes dessutom ett tjogtal medelstora statsparker såväl vid kusten, huvudsakligen på Long Island, som inåt landet. Den största av dessa parker, Palissades Interstate Park, gränsar till såväl New Yorks som New Jerseys industridistrikt och har en areal på 200 kvkm.

I Sverige är staten den största skogs- och markägaren. Statens fyra miljoner hektar skogar äro visserligen till största delen belägna i Norrland och äro liksom nationalparkerna otillgängliga för befolkningens flertal. Även i södra och mellersta Sverige äger dock staten stora sammanhängande områden av skogar och för friluftsliv lämpliga marker. Mindre och medelstora kronoparker ligga i vissa fall i de större städernas omedelbara närhet. I skärgårdarna äger kronan även icke obetydliga områden, förvaltade av de militära myndigheterna, vilka områden numera i många fall torde sakna värde ur försvarets synpunkt.

Dessa kronans domäner nyttjas för närvarande huvudsakligen, i den mån de icke bestå av odlad mark, till skogsbruk, varjämte jakt och fiske i vissa fall utarrenderas åt enskilda. Utan tvivel skulle för en relativt ringa kostnad vissa lämpligt belägna kronoparker kunna upplåtas till allmänningar för friluftsliv utan nämnvärt förfång för skogsbruket. De åtgärder som kunde anses erforderliga vore upp-

låtandet av lämplig mark inom kronoparkernas områden till tältplatser, inrättandet av enkla raststugor eller vandrarhem samt anställandet av personal som inte endast kunde tjänstgöra som övervakare av ordningen utan även som instruktör i naturkunskap och friluftsidrotter.

Särskild betydelse för skapandet av allmänningar för friluftsliv ha de kronans domäner som ligga i de större städernas närmaste grannskap. Även om dessa av staten ägda naturområden icke alltid äro av den storlek att de ensamma skulle kunna fylla en eller flera städers behov av rekreationsområde, kunna de dock i vissa fall tänkas bilda kärnan i större, delvis av en eller flera kommuner ägda och skapade allmänningar. Under alla förhållanden måste det ur folkhälsans synpunkt anses vara av vikt att kronan icke till enskild person säljer eller till annat ändamål upplåter mark som nu eller framdeles kan tänkas få betydelse ur rekreationssynpunkt.

Staten har offrat betydande summor på byggandet av idrottsplatser eller som kontant understöd åt idrottsorganisationer. Det är flera omständigheter som samverkat till detta i och för sig glädjande resultat. Idrottsplatser ha sålunda varit lämpliga objekt för nödhjälpsarbeten. Den väl organiserade tävlingsidrotten och gymnastiken ha även haft förmåga att göra sina stämmor hörda, när det gällt för dem att inför statliga eller kommunala myndigheter bevaka sina intressen.

Ur folkhälsans synpunkt torde emellertid friluftslivet i dess skilda former anses vara minst lika betydelsefullt som någon annan form av fysisk fostran. Även tävlingsidrotten har för övrigt under senare år mer och mer flyttat sina vädjobanor från idrottsplatserna ut i naturen. De tävlingsidrotter, vilka under de senaste årtiondena mest sett antalet av sina utövare ökas, torde vara orienteringslöpning, skid-, cykel- och gångsport samt kanotism. Men det finns även stora skaror av ungdom, vilka aldrig ägna sig åt någon form av tävlingsidrott men som i friluftsoch vandringslivet funnit den rekreation de främst behöva. Även medelålders människor, för vilka tävlingsidrott icke längre har någon lockelse eller ens kan anses lämplig, ägna sig i allt större omfattning åt den sunda och härdande motionsidrott som livet i skog och mark utgör. Det är därför på tiden att det allmänna börjar tillvarataga friluftsfolkets intressen, vilka i många avseenden sammanfalla med naturskyddets. Behövs det om tio eller femtio år flera idrottsplatser, möter det knappast några hinder att bygga dem då. Men redan om några få år är det kanske för sent att skapa friluftsallmänningar, där naturliga förutsättningar för sådana nu finnas i de större städernas närhet.

Motionen utmynnade i en hemställan, att riksdagen måtte begära hos Kungl. Maj:t att med beaktande av de framförda synpunkterna utreda på vad sätt och i vilken omfattning statens domäner kunde och borde upplåtas till allmänningar för friluftsliv, varvid frågan om samarbete med kommunerna borde särskilt beaktas, samt på vad sätt vid försäljning av kronans mark skälig hänsyn borde tagas till i vad mån denna mark må bevaras i det allmännas ägo för att tillgodose nuvarande eller framtida behov av allmänningar för friluftsliv och rekreation.

Jordbruksutskottet, som behandlade denna motion, införskaffade yttranden däröver från domänstyrelsen och vetenskapsakademien. *Domänstyrelsen* avgav enahanda yttrande som över motionen II: 165. *Vetenskapsakademien* åberopade såsom yttrande följande av dess naturskyddskommitté avgivna utlåtande:

Intresset för skilda former av friluftsliv har på senare år utan tvivel väsentligt ökats och gör sig för närvarande allt starkare gällande inom breda lager av vårt folk. Detta förhållande torde, såsom i motionen framhålles, i främsta rummet böra ses mot bakgrunden av vissa företeelser, som utmärka det moderna samhälls-

livet. Ur folkhälsans synpunkt är det i hög grad glädjande, att allt större skaror av medborgare söka den rekreation, ett sunt friluftsliv i skog och mark förmår skänka. Men även på annat sätt kan det växande naturintresset hälsas med tillfredsställelse, om det ledes i rätta banor. Så är det att hoppas, att sinnet för de oskattbara värden, den svenska naturen innesluter, skall öppnas hos allt flera och detta i sin mån bidraga till en ökad förståelse för naturskydds- och hembygdsrörelsernas strävanden. En klokt anpassad undervisning i denna riktning torde kunna förväntas så småningom leda till att insikten om betydelsen av ett aktsamt umgänge med naturen blir allt allmännare utbredd.

Ehuru få kulturländers natur erbjuder så rika möjligheter till friluftsliv som Sveriges, ha redan stora och berättigade farhågor börjat göra sig gällande, att särskilt i de större städernas närhet naturområden av önskvärd storlek och beskaffenhet snart nog ej längre komma att stå till förfogande för detta ändamål. Ifrågavarande motion är ett uttryck för dessa farhågor. Den alltjämt pågående, ofta totala styckningen av större egendomar med tät bebyggelse som följd och sportstugurörelsen, som breder ut sig över allt vidare områden, utgöra moderna företeelser, vilka inom en nära framtid synas komma att föranleda åtgärder från det allmännas sida i syfte att reglera bebyggelsens utbredning och reservera lämpliga naturområden för rekreationsändamål.

I detta sammanhang är det av vikt, att naturskyddets intressen vederbörligen beaktas och att man skiljer på olika slag av naturreservat. Att i högre grad taga nationalparker eller fridlysta naturskyddsområden i bruk för friluftsändamål får sålunda betraktas såsom uteslutet vad vårt land beträffar. Det får icke förbises, att en massinvasion av människor i ett naturområde under alla förhållanden — alltså även om icke större åverkan sker — betyder en slitning av vegetationstäcket, som särskilt inom trakter med ömtåligare naturtyp lätt kan bliva ödesdiger. I all synnerhet gäller detta om sådana icke obetydliga ytor, som i städernas omgivningar för närvarande användas som tältplatser, där markvegetationen på kort tid mer eller mindre fullständigt nötes ut och fördärvas. I Amerika synes det ha gått så långt, att man i vissa fall som ersättning för de ursprungligen avsatta, av turistlivet mest härjade nationalparksområdena måst se sig om efter nya sådana områden, från vilka allmänheten kommer att helt avstängas, då detta visat sig vara det enda sättet att kunna bevara naturtyperna i deras ursprungliga skick. Dessa nya områden komma sålunda att framför allt få karaktären av forskningsobjekt.

De svenska nationalparkerna ha tillkommit för att åt eftervärlden bevara representativa stycken av orörd eller så gott som orörd natur. Även de utgöra i främsta rummet forskningsområden, som kräva den allra största hänsyn från den enskilde besökarens sida. Allmänheten har visserligen icke avstängts från att beträda dem, men genom lagstiftningsåtgärder är dess rörelsefrihet starkt beskuren inom desamma. I de flesta fall utgör dessutom nationalparkernas belägenhet långt från större befolknings- eller turistcentra ett verksamt skydd mot skadegörelse och ett naturligt (och avsiktligt) hinder för deras utnyttjande i större utsträckning för turistiskt ändamål. Då — såsom beträffande Blå Jungfruns, Dalby-Söderskogens och i viss mån Abisko nationalparker — ett område, beläget i närheten av ett sådant centrum, ur vetenskaplig synpunkt ansetts böra utväljas såsom nationalpark, har det sedermera visat sig vara förenat med betydande svårigheter att effektivt skydda dess natur mot slitning och åverkan av olika slag.

För tillgodoseende av den stora allmänhetens rekreationsbehov kunna därför endast mindre exklusiva områden ifrågakomma. Bortsett från den inskränkning i tidigare möjligheter, som den ökade bebyggelsen undan för undan förorsakar, kan det knappast heller rimligen förutsättas, att enskilda större jordägare i längden skola befinnas villiga att ställa sina marker till förfogande för en ständigt växande massinvasion av vandrande och tältande stadsbor. Det synes sålunda i överensstämmelse med motionärens förslag väl värt att närmare undersökas, huruvida

icke friluftslivets berättigade krav skulle kunna åtminstone delvis tillgodoses genom avsättande på kronans mark av större friluftsreservat, inom vilka naturen i erforderlig grad skyddas genom utfärdande av detaljerade ordningsföreskrifter.

Om och i vilken utsträckning detta är möjligt, kan endast avgöras efter närmare utredning, vari de förvaltande myndigheternas medverkan är särskilt påkallad. En nödvändig förutsättning för anordnande av sådana reservat är att eventuella naturföremål av märkligare art inom desamma skyddas, en annan och ekonomiskt särskilt viktig att åtgärder vidtagas till förhindrande i möjligaste mån av uppkomsten av skogsbrand genom tältandes framfart. Det torde vidare bliva nödvändigt att anställa personal, som icke endast anvisar områden, där tältning utan större skada kan ske, och övervakar ordningen, utan även äger förmåga att bibringa ovarsamma besökande förståelse för värdet av förmånen att fritt få röra sig i en tilltalande natur. På sådant sätt skulle dessa naturparker kunna få stor folkuppfostrande betydelse. Vid anordnandet av raststugor och vandrarhem i friluftsreservaten synes visst samarbete böra etableras med Svenska turistföreningen, som på senare år i skilda delar av landet upprättat ett stort antal dylika enklare stugor och härbärgen, i främsta rummet avsedda för mindre bemedlade turister.

Motionen utmynnar i en hemställan, att riksdagen måtte hos Kungl. Maj:t begära utredning angående på vad sätt och i vilken omfattning statens domäner böra och kunna upplåtas till allmänningar för friluftsliv. Därvid säges frågan om samarbete med kommunerna böra särskilt beaktas, ävensom på vad sätt vid försäljning av kronans mark skälig hänsyn bör tagas till i vad mån mark bör bevaras i det allmännas ägo för att tillgodose nuvarande eller framtida behov av allmänningar för friluftsliv och rekreation. Motionären anser frågan vara icke endast en kommunal utan också en rikets angelägenhet. Då den på flera sätt berör det statliga naturskyddets intressen, anser kommittén det vara angeläget, att dessa vederbörligen uppmärksammas vid en eventuellt kommande utredning. Naturskyddets målsmän böra givas tillfälle att i god tid undersöka och avgiva yttrande över förslag till avsättande av friluftsreservat, på det att föremål och områden av större naturhistoriskt intresse må kunna beredas nödigt skydd genom fridlysning enligt lagen om naturminnesmärkens fredande eller i mindre ömtåliga fall genom införande av särskilda bestämmelser i de ordningsregler, som det torde bliva nödvändigt att i varje särskilt fall utfärda.

Under åberopande av det sålunda anförda får naturskyddskommittén vördsamt hemställa, att Akademien ville i sitt remissvar med instämmande i omförmälda motions syfte tillstyrka den i densamma gjorda hemställan om utredning under framhållande av att naturskyddets intressen böra vid avsättande av friluftsreservat särskilt beaktas och Akademien beredas tillfälle att avgiva yttrande över uppkommande förslag till dylika reservat.

Jordbruksutskottet anförde i sitt utlåtande, nr 85, över motionen:

Utskottet finner de i nu förevarande motion framförda synpunkterna och önskemålen med avseende på anordnande av friluftsallmänningar på kronomark förtjäna beaktande. Såsom motionären framhållit, torde stads- och industribefolkningen härigenom kunna beredas ökat tillfälle till friluftsliv. I betraktande jämväl av att staten är rikets största markägare, torde det vara påkallat, att statsmakterna medverka till att de med denna fråga förbundna spörsmål med det snaraste tillrättaläggas. För såväl markägaren som allmänheten är det av vikt, att blivande friluftsplatser anordnas på ett tillfredsställande sätt, därvid bland annat erforderliga ordningsföreskrifter torde meddelas.

Då emellertid ovan omförmälda utredning, syftande till att åt den icke jord-

ägande befolkningen underlätta och trygga möjligheterna att kunna idka friluftsliv, som riksdagen begärt i anledning av motionen II: 165, torde komma att omfatta även frågan om friluftsallmänningar på kronomark, synes särskild utredning i denna del icke vara påkallad. Utskottet anser sig fördenskull nu böra stanna vid förut gjorda uttalanden.

Under åberopande härav hemställer utskottet, att motionen I: 294 icke må föranleda någon riksdagens åtgärd.

Riksdagen beslöt i överensstämmelse med utskottets hemställan.

Kungl. Maj:t anbefallde den 16 oktober 1936 medicinalstyrelsen att avgiva yttrande i anledning av riksdagens ovan omförmälda skrivelse den 23 maj 1936, nr 246. *Medicinalstyrelsen* anförde i yttrande den 28 november 1936:

Friluftsliv enbart eller i förening med mera sportligt betonade övningar, bad o. d. är en hälsofaktor, utomordentligt viktig framför allt för personer, som till följd av sin verksamhet tvingas till ett mer eller mindre stillasittande inomhusarbete. Det öppnar möjligheten för ett sunt utnyttjande av den arbetsfria tiden och ger livsföringen en inriktning, ägnad att befordra kroppslig och andlig hälsa. Särskilt för ungdomen är friluftslivet en värdefull motvikt mot det instängda stadslivets mångahanda avarter. Insikten härom har glädjande nog på senare årtionden vunnit allmän utbredning och på sista tiden tagit sig uttryck i en verklig trängtan efter naturen och det rörliga, obundna livet där. Arbetstidsregleringen har bidragit till att göra denna rörelse till en massrörelse.

Denna allmänna strävan ut till det fria synes böra underlättas med alla till buds stående medel. Från det allmännas sida synes det nu närmast vara en uppgift att bereda lättillgängligt utrymme för friluftsliv åt dem, som bo i orter med större sammanträngd befolkning, närmast de större städerna men även mindre städer, köpingar och municipalsamhällen. För alla dessa orter kan ett hälsobringande friluftsliv i natur och mark hämmas och försvåras bland annat därigenom att kringliggande jord i enskild ägo sluter sig som en mer eller mindre fullständig, mer eller mindre bred gördel kring orten ifråga. Härvid får givetvis tillses, att deras rätt icke trädes för nära, som kanske just på grund av friluftsbehovet sökt sig ut till ytterområdena och bosatt sig här.

Vad särskilt städerna angår har utvecklingen numera lett till en mer eller mindre omfattande, glesare bebyggelse av ytterområdena med villor och småstugor, en bebyggelse, som av naturliga skäl visat särskild böjelse att lägga beslag på förefintliga strandpartier och andra för friluftsliv särskilt lämpade områden.

Utomlands har nu föreliggande spörsmål sedan länge beaktats och behandlats såsom ett viktigt hälsovårdsintresse. Sålunda lämnar i England hälsovårdsministeriet årliga redogörelser under rubriken Public Parks, Recreation Grounds and Playing Fields för vad som åtgöres bland annat för att trygga »the green belt round London». I Tyskland ägnas mycket stort intresse åt vandrarrörelsen och åt ungdomens friluftsliv under enkla former. I Amerikas förenta stater synes man hava kommit längst för lösande av frågan genom att avsätta stora reservat i form av vandraområden invid städerna, ödemarksområden på längre avstånd. Även i Ryssland har frågan beaktats och rekreationsorter för stadsbefolkningen anvisats i soliga, sydliga delar av landet. Utredningen bör beakta, vad sålunda å olika håll utomlands gjorts för att tillgodose de av riksdagen uttalade önskemålen.

Såsom framgår av riksdagens skrivelse är det vid frågans lösande skilda intressen, som bryta sig mot varandra, och utskottet har framhållit att utredningen måste bliva både grundlig och mångsidig, därest bestående och värdefulla resultat skola kunna ernås.

Härutinnan vill medicinalstyrelsen framhålla följande synpunkter.

En närmare undersökning av det föreliggande spörsmålet torde giva vid handen, att förhållandena icke kunna ordnas enbart genom kommunerna med användande av egna marktillgångar eller genom markförvärv, ej ens genom att staten upplåter kronan tillhörig mark utan att därjämte erfordras särskilda åtgärder för åstadkommande av regionplanering långt utanför samhällena och kronans egna marker och områden. En i markfrågor erfaren jurist och en med regionplanering förtrogen person synes därför böra deltaga i utredningen. Särskilt böra de sakkunniga ägna uppmärksamhet åt de olika former för disposition av markområden, som i England införts för att möjliggöra tillgodoseende av här berörda önskemål. Ävenså böra de sakkunniga i detta sammanhang beakta luftskyddets krav på bebyggelsens fördelning. Då utredningen torde komma att beröra statens skogsvårdspolitik, synes en representant härför böra ingå i kommittén.

Särskild uppmärksamhet bör av utredningen ägnas frågan om friluftsmänniskornas uppförande, deras uppfostran och kontrollen av dem.

Utredningen bör vidare granska de möjligheter, som finnas med hänsyn till härbärgen, tältplatser, semesterhem, friluftsbad och idrottsplatser och utreda i vad mån statens hjälp bör lämnas. Ävenså bör uppmärksamhet ägnas transportmöjligheter dels till naturreservaten ifrån städerna (närmast ett kommunalt intresse), dels rörande transportmöjligheter för rekreationsresande i allmänhet. Undersökningen rörande färdvägar, deras utläggande och öppethållande bör ej inskränkas endast till vägar å land utan även till skärgårdsvägar, sjövägar. Utredningen bör därför söka samarbete med järnvägar, Svenska turistföreningen och Skärgårdsförbundet.

Utredningen bör även taga sikte på naturskyddsfrågorna i egentlig bemärkelse, d. v. s. vikten för människan att hava tillgång till åtminstone smärre områden av verkligt orörd natur av olika karaktär samt bästa sättet att tillmötesgå detta behov.

Utredningen bör slutligen överväga, huruvida en central ledning av alla de problem, som här berörts är önskvärd och inkomma med förslag till lämplig organisation med beaktande av att i första hand utnyttja bestående organisationer och inskränka nyskapade tjänster till det minsta möjliga.

I detta sammanhang må omnämnas en av stadskollegiet i Stockholm den 10 december 1936 till Konungen gjord framställning, avseende vissa önskemål i samband med ifrågasatt utredning i friluftsfrågorna. I denna framställning underströk stadskollegiet, bland annat, behovet av att i lagstiftningsväg skapades möjligheter för staden att med markägare träffa avtal, som förpliktade ägaren att bevara viss mark för friluftsändamål under former som vore bindande även för framtida ägare. Vidare betonades önskvärdheten av en regionplanelagstiftning, som skulle möjliggöra lösningen av flera viktiga problem, bland annat stora bebyggelseområdens naturskyddsfrågor och den icke minst ur frilufts- och naturskyddssynpunkt föga reglerade ägostyckning och sportstugebebyggelse, som förekommer omkring städer och andra tättbebyggda samhällen.

Vid 1937 års riksdag väcktes två likalydande motioner angående expropriation av mark för friluftsändamål. En närmare redogörelse för riksdagsbehandlingen av denna fråga lämnas i kapitel XV. Här bör emellertid omnämnas, att riksdagen, som förutsatte att frågan komme att bliva föremål för överväganden vid den av riksdagen år 1936 begärda utredningen, med an-

ledning av motionerna, i skrivelse den 9 mars 1937, nr 65, anhöll, att Kungl. Maj:t ville i samband med nämnda utredning upptaga frågan om rätt att expropriera mark för kommunala friluftsbad samt för nästkommande riksdag framlägga förslag därom.

Den 28 maj 1937 erhöll chefen för socialdepartementet Kungl. Maj:ts bemyndigande att tillkalla sakkunniga för den av 1936 års riksdag begärda utredningen. I uttalande till statsrådsprotokollet nämnda dag, vilket gäller såsom direktiv för fritidsutredningen, anförde departementschefen — efter att hava redogjort för de i ärendet framkomna synpunkterna samt riksdagens skrivelser den 23 maj 1936 och den 9 mars 1937 — bland annat, följande:

Det föreliggande spörsmålet innesluter uppenbarligen åtskilliga, var för sig ingalunda lättlösta delproblem. Riksdagen har vid sin behandling av den grundläggande frågan framför allt tagit sikte på önskemålet att i de tättbebyggda samhällenas närhet tillgodose det behov av friluftsliv, som gör sig allt starkare gällande hos städernas och industrisamhällenas invånare och som synes mig på allt sätt böra främjas. Under dessa omständigheter har kravet på statens medverkan genom tillhandahållande av lämpliga naturområden kommit att träda i förgrunden. Tillika har särskilt uppmärksammats en annan sida av frågan, nämligen de konflikter som yppats mellan jordägarna i städernas grannskap och de rekreationssökande främlingarna.

Enligt min mening måste emellertid problemet upptagas från väsentligen vidare utgångspunkter än som skett i förstberörda riksdagsskrivelse. Problemet om de i samhällsarbetet deltagande medborgarnas och deras familjers fritid är redan nu i hög grad betydelsefullt. Och i den mån den tidpunkt rycker närmare, då inom olika arbetsområden en icke för kortvarig, lagstadgad semester tillerkännes de där arbetande, inställer sig givetvis med ökad styrka kravet på att det allmänna underlättar, organisatoriskt och i lagstiftningsväg, för medborgarna att under fritiden erhålla tillgång till lämpliga och icke för kostsamma rekreationsmöjligheter. Angeläget är att därvid särskilt beaktas, att de enskilda familjernas medlemmar i så stor utsträckning som möjligt må kunna beredas tillfälle till samtidig rekreation.

I första hand möter här den av riksdagen och i de förut berörda framställningarna uppmärksammade frågan om tillhandahållande i erforderlig utsträckning av markområden, lämpade att utgöra tillflyktsorter under fritiden för städernas och de tättbebyggda samhällenas befolkning. Härvid synes en allmän inventering av lämpliga områden inom olika delar av landet böra företagas. I all den mån så är möjligt torde i statens ägo befintliga områden göras tillgängliga för den rekreationssökande allmänheten. Emellertid kan på denna väg det förefintliga behovet endast i förhållandevis ringa utsträckning tillgodoses. Det bör även vara en för kommunerna naturlig uppgift att bidraga till tryggandet av erforderliga reservat i samhällenas närhet. På sätt i det föregående berörts, äro de för närvarande i lagstiftningen uppdragna reglerna för förvärv av ägande- och brukningsrätt i behov av revision, i syfte att de må kunna bringas i bättre överensstämmelse med det aktuella lägets krav.

En annan icke mindre betydelsefull del av det föreliggande problemkomplexet avser frågan om bebyggelsen i de områden, som äro lämpade för uppehåll under fritiden. De brister, som härutinnan framträtt, beträffande möjligheterna att rationellt tillgodose olika önskemål böra närmare undersökas och för deras undanröjande eventuellt behövliga lagstiftningsåtgärder övervägas.

Men vid sidan av nu berörda uppgifter inställa sig otvivelaktigt åtskilliga ingalunda lättlösta organisatoriska problem. Tillhandahållandet i erforderlig utsträck-

ning av inkvarteringsmöjligheter i detta ords vidsträcktaste mening, tillgängliga för breda lager av folket, förutsätter säkerligen ett genomfört samarbete med de olika frivilliga sammanslutningar, som redan äro verksamma på området, i främsta rummet Svenska turistföreningen och Föreningen för skidlöpningens främjande. Betydelsefulla insatser hava från dessa sammanslutningars sida redan gjorts i nämnda syfte, men å andra sidan äro de ekonomiska resurserna begränsade, och det förtjänar därför närmare undersökas, i vad mån det allmänna organisatoriskt och ekonomiskt kan tänkas främja utvecklingen genom planmässiga åtgärder.

Vidare lära övervägandena böra avse kommunikations- och transportförhållandena, därvid såväl järnvägs- och landsvägsförbindelser som kommunikationerna till sjöss böra ägnas uppmärksamhet. Tänkbart är, att anordningar kunna komma till stånd, som möjliggöra i stor utsträckning för de därav intresserade att tillbringa fritiden å tåg eller båt under en längre sammanhängande färd. De försök, som härutinnan redan gjorts, såväl i vårt land som utomlands, synas mig hava ådagalagt den ifrågavarande utvägens framkomlighet.

Av vad jag nu anfört, framgår, att jag bedömer det föreliggande spörsmålet såsom ett socialt problem av betydande räckvidd. Otvivelaktigt kunna emellertid jämväl andra synpunkter anläggas på detsamma. Sålunda är det mig angeläget att betona, att naturskyddssynpunkterna icke få och icke heller kunna lämnas ur sikte, då det gäller att för folket i gemen öppna i vidare utsträckning tillgång till vårt lands natur. Jag kan härvid icke underlåta att understryka angelägenheten av att genom upplysnings- och propagandaverksamhet sörjes för att friluftslivet icke går förödande fram över natur samt växt- och djurliv. Det synes mig uppenbart att vid planläggningen av olika åtgärder hithörande förhållanden i erforderlig mån böra vinna beaktande.

Med hänsyn till omfattningen av de arbetsuppgifter, som anförtrotts fritidsutredningen — bland dem må utöver de ovan omnämnda framhållas frågan om husmödrarnas semester — uttalades i direktiven, att det finge anses lämpligt att utredningen bedreves i etapper. Detta har vid utredningens planläggande och bedrivande iakttagits. Beträffande en del av de till särskild behandling utbrutna frågorna har utredningen redan avlämnat förslag, såsom angående reglering av strandbebyggelsen, angående reselättnader å de svenska järnvägarna och angående tipsmedels användande till friluftslivets främjande.

Under hösten 1939 meddelades utredningen, att dess uppdrag med anledning av den inträffade krissituationen syntes böra begränsas till — förutom spörsmålet om semester åt husmödrar — frågan om tillhandahållandet i erforderlig utsträckning av markområden, lämpade att utgöra tillflyktsorter under fritiden för städernas och de tättbebyggda samhällenas befolkning, under det att utredningsarbetet i övrigt borde tills vidare anstå. Formligt beslut härom gavs av Kungl. Maj:t den 30 december 1939.

Denna fråga, som redan från början av utredningens arbete ägnats stor uppmärksamhet, har med anledning härav upptagits till särskild behandling. Det är uppenbart att varje förslag till en lösning av denna fråga måste taga hänsyn till friluftslivets förutsättningar och behov över huvud i vårt land. Vilken lösning man vill godtaga, måste i viktiga avseenden bli beroende på den betydelse man tillmäter en mängd omständigheter, som höra nära samman med andra i utredningens direktiv omnämnda spörsmål. Utredningen har därför icke kunnat underlåta att vid behandlingen av förevarande fråga

beröra även sådana spörsmål som bebyggelsen inom områden lämpade för uppehåll under fritiden, förhållandet mellan den rekreationssökande allmänheten och markägare i allmänhet, natur- och landskapsskydd m. m. De i det följande framlagda förslagen åsyfta emellertid endast att åvägabringa en lösning av frågan om tillhandahållandet av särskilda markområden för allmänhetens friluftsliv och rekreation under fritiden.

Kap. II. Redogörelse för verkställd inventering över för friluftsliv lämpliga områden.

A. Den allmänna inventeringen.

För att vinna nödigt underlag för bedömande av frågan om tillhandahållande i erforderlig utsträckning av markområden, lämpade att utgöra tillflyktsorter under fritiden för städernas och de tättbebyggda samhällenas befolkning, hava de sakkunniga, på sätt i direktiven förutsatts, låtit verkställa en allmän inventering av lämpliga områden inom olika delar av landet. För inventeringen hava uppgifter infordrats från samtliga länsarkitekter, från samtliga rikets städer och ett stort antal landskommuner samt från länsjägmästarna.

I augusti 1937 anhöll utredningen genom länsstyrelserna, att länsarkitekterna måtte upprätta promemorior över för friluftsliv lämpliga områden (»friluftsallmänningar») inom varje län. Promemoriorna borde upptaga samtliga de områden, vilka redan vore av betydelse eller i framtiden kunde tänkas få betydelse såsom friluftsallmänningar, i den mån de vore belägna inom en räjong av minst 30 km runt städer och industribygder med omkring 20 000 invånare och mera eller inom en räjong av 20 km runt samhällen med mellan 10 000 och 20 000 invånare. Utanför de angivna räjongerna borde upptagas för friluftslivet särskilt värdefulla områden, främst större, glest eller icke alls bebyggda och icke odlade, områden med tilltalande natur, men även mindre naturområden av speciellt intresse, såsom ännu icke exploaterade strandområden med goda badmöjligheter. Såsom särskilt betydelsefullt framhölls att få uppgifter om i vad mån strandremsan vid havskusten och vid de större insjöarna ännu vore fri från bebyggelse, som spärrade tillträdet till stranden. För varje i promemorian upptaget område begärdes uppgifter angående areal, äganderättsförhållanden, befintlig bebyggelse, eventuellt planerad exploatering samt angående områdenas naturbeskaffenhet och förutsättningar i övrigt för olika sorters friluftsliv, varvid bland annat borde uppges, huruvida med hänsyn till djurliv och naturens grad av ömtålighet det vore önskvärt med starkare inskränkningar av besöksfrekvensen eller av allmänhetens rörelse-

frihet, för den händelse området skulle organiseras såsom särskilt upplåten friluftsallmänning. Områdena borde inläggas å blad av den i svart och vitt tryckta upplagan av generalstabens översiktskarta över Sverige i skalan 1 : 400 000 samt helst också på generalstabens kartblad i skalan 1 : 100 000. Samtidigt framhölls, att utredningen önskade erfara länsarkitekternas åsikt om vilka slag av åtgärder, som i länet vore särskilt nödvändiga eller lämpliga för att bevara befintliga naturområden i önskvärd utsträckning och över huvud för att trygga den icke jordägande befolkningens möjligheter att idka friluftsliv under hänsyn till markägarnas berättigade intressen.

Med anledning av att från flera länsarkitekter uttalats, att de icke utan avsevärd tidsutdräkt och anlitande av extra personal, vartill medel saknades, kunde prestera de begärda uppgifterna med önskvärd grundlighet, meddelade utredningen i början av september 1937 länsarkitekterna, att de begärda promemoriorna tills vidare kunde begränsas till en förteckning över de *viktigaste* områdena, varvid uppgift borde lämnas angående areal och huvudsaklig naturbeskaffenhet samt områdena inläggas å kartblad i skalan 1 : 400 000.

En del av länsarkitekterna inkommo med utredning i huvudsaklig överensstämmelse med den mera omfattande plan för inventeringen, som ursprungligen uppgjorts, under det att andra lämnade en utredning, som i allmänhet endast bestod av en förteckning jämte kartmaterial beträffande ett antal särskilt lämpliga områden. För att få utredningsmaterialet mera likformigt begärdes i slutet av november 1937 från sistnämnda länsarkitekter kompletterande uppgifter om för friluftslivet särskilt värdefulla naturområden. Därvid borde uppgift lämnas angående äganderättsförhållandena (huruvida marken vore i kronans, kommuns eller eljest i allmän ägo, utgjorde fideikommiss eller ägdes av bolag eller enskild person), angående planerad exploatering genom bebyggelse eller dylikt samt angående den utsträckning, vari befintlig naturlig badstrand ännu vore fri från bebyggelse. Dylika kompletterande uppgifter hava inkommit från en del av de berörda länsarkitekterna.

Samtidigt med den första hänvändelsen till länsarkitekterna begärdes för inventeringen uppgifter från följande sjutton städer, nämligen Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Hälsingborg, Borås, Gävle, Örebro, Eskilstuna, Jönköping, Uppsala, Linköping, Västerås, Karlstad, Sundsvall, Trollhättan och Härnösand. För var och en av dessa städer begärdes uppgift på de markområden inom en räjong av minst 30 km, vilka redan vore av betydelse eller i framtiden kunde tänkas få betydelse för stadens invånare såsom friluftsallmänningar. Områdena borde inläggas på generalstabens kartblad i skalan 1 : 100 000. För varje område borde lämnas enahanda uppgifter, som begärts från länsarkitekterna. En sammanställning borde vidare lämnas av de åtgärder för tryggande av befolkningens möjligheter att idka friluftsliv, vilka av staden vidtagits eller planerats eller eventuellt ytterligare kunde anses önskvärda. Svar hava inkommit från samtliga dessa städer utom Sundsvall och Härnösand.

Senare utsände utredningen, i mitten av november 1937, till alla rikets städer utom Stockholm samt till 67 köpingar och municipalsamhällen, i regel sådana med minst 2 000 invånare, en rundskrivelse med begäran, att två vid densamma fogade frågeformulär måtte besvaras. Det ena frågeformuläret var av följande lydelse:

Frågeformulär I (om friluftsområden i allmänhet). (Anm.: Vid svaren skall hänsyn tagas endast till *ortens* befolknings behov, men både till behovet *nu* och det behov, som man kan tänka sig *i framtiden.)*

1) Finnas för Eder orts vidkommande de naturliga förutsättningarna för tillfredsställande av de olika slags rekreationsbehov, som kräva:

a) närbelägna skogsområden, tillgängliga för vandringar i vardagslag?

b) utflyktsområden för söndagsvandringar, skidlöpning, orientering m. m.? (Anm.: Här avses större sammanhängande naturområden eller mindre, som kunna knytas ihop genom »naturkorridorer».)

c) friluftsbad? (Anm.: Se särskilt frågeformulär.)

d) tältplatser?

e) utflyktshamnar? (Anm.: För orter vid kusten eller större sjöar.)

f) sportfiskeplatser?

g) platser för sportstugukolonier? (Anm.: Här menas icke endast platser, som redan ha ställts i ordning såsom tältplatser o. s. v., utan platser *lämpade* för de uppräknade särskilda ändamålen.)

2) Anses allmänhetens tillgång till närbelägna skogsområden, naturområden för söndagsutflykter m. m. tryggad även för framtiden därigenom att dessa områden i tillräcklig omfattning äro i allmän ägo eller på grund av andra förhållanden?

3) Om fråga 2 besvaras nekande, har kommunen (eventuellt i samarbete med andra kommuner) de ekonomiska möjligheterna att genom inköp eller på annat sätt trygga allmänhetens nyttjanderätt till för ortens friluftsliv nödiga områden?

4) Anses särskilda åtgärder i lagstiftningsväg eller eventuellt andra åtgärder från statsmakternas sida (för att möjliggöra expropriation, utvidga rätten att meddela förbud mot avstyckning eller bebyggelse, underlätta kommuners uppgörelse med markägare, exempelvis i servitutsform, o. s. v.) erforderliga för att tillgodose befolkningens behov av friluftsallmänningar eller platser nödvändiga för särskilda arter av friluftsliv? Vilka åtgärder?

5) Äro åtgärder från statsmakternas sida lika nödvändiga för något annat friluftslivets behov som de eventuellt äro för att trygga ortsbefolkningens tillfälle till friluftsbad?

6) Äro markområden, som kommunen kan vilja förvärva såsom friluftsallmänningar eller för särskilda friluftslivets behov, belägna inom annan kommun, och kunna några särskilda svårigheter förutses uppstå härav?

7) Ligga de områden, som av geografiska eller ekonomiska skäl för orten kunna komma i fråga såsom friluftsallmänningar, på sådant avstånd från Eder ort, att nyttjandet försvåras genom långa och dyrbara resor?

Det andra frågeformuläret rörde uteslutande friluftsbad och därmed avsågs att utröna tillgången för ortsbefolkningen av särskilt anordnade friluftsbad och lämpliga naturliga badstränder samt de åtgärder, som för de särskilda orternas vidkommande ansåges önskvärda och erforderliga för att för framtiden tillgodose befolkningens behov av friluftsbad.

Med några få undantag hava svar inkommit från de orter som tillställts frågeformulären. Svaren äro emellertid av mycket varierande fullständighet.

I en del fall synas därjämte svaren vara mindre riktiga, beroende på att frågorna missförståtts.

Sedan det från länsarkitekterna samt de tillfrågade städerna och samhällena inkomna materialet granskats och underkastats en förberedande bearbetning, varvid bland annat för varje län å generalstabens kartblad i skala 1 : 400 000 inlagts samtliga de områden, vilka med stöd av inventeringsmaterialet finge anses vara för friluftslivet värdefulla, beslöt utredningen att hänvända sig till länsjägmästarna för att få materialet kompletterat i vissa hänseenden. Till samtliga länsjägmästare översändes i april 1938 nyssnämnda kartblad med begäran om uppgift å de områden, vilka kunna anses vara för friluftslivet lika värdefulla som de å kartorna angivna, samt om upplysning, huruvida eventuellt några å kartorna upptagna områden borde anses mindre viktiga ur friluftssynpunkt. Av länsjägmästarna begärdes också kompletterande upplysningar angående äganderättsförhållanden, angående längre, av strandbebyggelse obrutna stränder med goda badmöjligheter m. m. Därjämte ombådos länsjägmästarna att uttala sig om de skador, som friluftsfolket förorsakade i markerna. De inkomna uppgifterna i sistnämnda hänseende, vilka icke hänföra sig till själva markinventeringen, bli föremål för behandling i nästföljande kapitel.

Redan i augusti 1937 anhöll utredningen därjämte om domänstyrelsens bistånd vid inventeringen, såvitt anginge markområden under styrelsens förvaltning. Med anledning härav har utredningen från domänstyrelsen i januari 1939 fått emottaga ett omfattande kartmaterial och en förteckning över ett stort antal kronoegendomar, vilka enligt styrelsens mening under vissa av styrelsen närmare angivna förutsättningar vore tänkbara såsom friluftsallmänningar. I förteckningen hade styrelsen dock icke medtagit områden belägna i de två nordligaste länen. Med förteckningen följde 43 stycken generalstabskartblad i skala 1 : 100 000 (för de nordligare delarna av landet i skala 1 : 200 000), varå de i förteckningen upptagna egendomarna inlagts. I kartmaterialet ingick även en karta över hela landet i skala 1 : 1 000 000, varå — med undantag för i vissa trakter förekommande mindre kronoegendomar, å vilka mer än halva arealen utgöres av inägojord — inlagts samtliga under styrelsens förvaltning stående markområden av den storlek att det varit möjligt att å kartan utmärka desamma. På denna karta hade de i förteckningen upptagna kronoegendomarna utmärkts genom särskild beteckning. Domänstyrelsens förteckning är avtryckt i bilaga 4. En redogörelse för de av styrelsen angivna förutsättningar, under vilka de i förteckningen upptagna egendomarna vore tänkbara såsom friluftsallmänningar, återfinnes i kapitel IX.

Det i det föregående omnämnda inventeringsmaterialet har bearbetats under medverkan av dåvarande byråchefen i domänstyrelsen, nuvarande överdirektören i egnahemsstyrelsen E. Lindeberg. Därvid har bland annat upprättats länsvis gjorda sammanställningar över de områden, vilka av uppgiftslämnarna angivits vara lämpliga såsom friluftsallmänningar. Sammanställningarna innehålla kortfattade upplysningar angående områdenas naturbe-

skaffenhet, deras grad av användbarhet för olika sorters friluftsliv, vidtagna eller planerade åtgärder för underlättande av friluftsliv å områdena samt angående äganderättsförhållandena (kronojord, kyrklig jord, kommunal jord, samt fideikommissjord och annan jord i enskild ägo). Å kartblad i skalan 1 : 400 000 hava med motsvarande beteckningar som i sammanställningarna inlagts samtliga de såsom lämpliga friluftsallmänningar föreslagna områdena. På dessa kartblad ha även genom streckning utmärkts de övriga områden, vilka enligt uppgiftslämnarna erbjöde goda badstränder eller eljest kunde anses vara av värde för friluftslivet. Slutligen hava å kartorna i olika färger inlagts alla de statliga, ecklesiastika och kommunala skogar ävensom allmänningsskogar, om vilka det med hänsyn till deras läge och storlek m. m. kunnat antagas vara av intresse att äga kännedom.

En hela landet omspännande inventering av denna art kan uppenbarligen icke giva ett i alla detaljer tillförlitligt resultat. Det föreliggande inventeringsmaterialet är också såsom redan förut antytts ganska ojämnt. Beträffande en del landsändar är det mycket detaljerat och torde kunna sägas omfatta praktiskt taget allt vad där finnes av markområden, som äro av något större intresse för friluftslivet. Beträffande andra delar av landet äro uppgifterna mindre fullständiga. Härtill kommer att de som stå för uppgifterna angående de olika områdenas värde för friluftslivet icke alltid utgått från enhetliga bedömningsgrunder. Dessa ha i vissa hänseenden växlat allt efter uppgiftslämnarnas syn på friluftslivets förutsättningar och behov. Inventeringen måste trots detta anses ha givit en för utredningens arbete tillräcklig överblick över tillgången inom landets olika delar på för friluftslivet värdefulla markområden samt en god vägledning vid bedömandet av i vilken omfattning särskilda åtgärder behöva vidtagas för att för framtiden trygga erforderliga markområden för den icke jordägande befolkningens friluftsliv. Därjämte torde emellertid inventeringsmaterialet kunna komma till nytta såsom primärunderlag för de mera detaljerade undersökningar, vilka utgöra förutsättning för en god lösning av markfrågan för invånarnas friluftsliv inom olika lokala områden. För sådant ändamål synes det insamlade materialet böra överlämnas till något lämpligt organ, exempelvis statens fritidsnämnd, som kan vid behov hålla det tillgängligt för vederbörande. Av många skäl låter det sig nämligen icke göra att publicera inventeringsmaterialet ens i bearbetat skick. Utredningen måste därför också här i stort sett inskränka sig till att lämna en kort redogörelse för inventeringens huvudsakliga resultat.

Såsom var att vänta visar inventeringen, att tillgången på för friluftsliv lämpliga marker inom nästan alla delar av landet är god och ofta riklig. Hela antalet i inventeringsmaterialet förekommande lokaler av olika slag uppgår till i det allra närmaste 600; de utgöras i första hand av områden och platser lämpliga för bad och camping, vidare skogsmarker för vandringar, promenader och skidsport, områden lämpliga för orientering, replipunkter för båtsport och ankarplatser, sportfiskevatten, platser lämpliga för ungdomsläger, skid- och raststugeplatser. I materialet befinner sig även ett och annat område,

vilket angives som passande till sportstugekolonier eller fritidsbyar. Meddelarna ha givetvis heller icke försummat att upptaga vackra utsiktspunkter samt sådana områden, vilka utmärka sig för en särskilt anslående eller säregen natur. Påfallande ringa är emellertid, söder om Norrland, tillgången på större områden med bevarad vildmarksprägel. En ej sällan återkommande utsago är, att det ena eller andra av de utpekade områdena är på väg att undandragas friluftslivet på grund av begynnande tomtstyckning. Ser man materialet ur synpunkten av hur olika större befolkningscentra hava tillgång till för dem lämpligt belägna områden och platser för friluftsliv, måste en avsevärd ojämnhet konstateras. Visserligen ha även de större städerna med en utvecklad förstadsbebyggelse, såsom exempelvis Stockholm, Göteborg och Norrköping, i allmänhet *ännu* i sina omgivningar ganska vidsträckta skogsområden. Exempel på motsatsen finnas dock. Så saknar Malmö i likhet med en del andra städer och samhällen på den skånska slätten lättillgängliga, okultiverade naturområden, lämpliga för rekreation, ehuru Skåne annars synes vara ett av de landskap, som äro rikast utrustade i fråga om möjligheter för friluftslivet. Hälsingborg har lång väg till de större skogsområden i norra Skåne, där bland annat skidåkning kan bedrivas. Linköping vitsordas vara mindre lyckligt lottat i fråga om lämpliga platser för bad och friluftsliv. Inom Skaraborgs län äro möjligheterna att bedriva skidsport synnerligen små. Över huvud torde med stöd av inventeringen kunna sägas, att samhällena på de större jordbruksslätterna, särskilt inne i landet, äro de i allmänhet sämst lottade. Ett undantag härifrån utgör Örebro tack vare det närbelägna Kilsbergskomplexet, vilket torde ha sin största betydelse vintertid. För bad och båtsport har man tillgång till Hjälmaren och andra mindre sjöar. En plats för sig intaga städer, som ligga invid eller i närheten av våra största sjöar, såsom Karlstad, Västerås och Uppsala. Det ojämförligt största antalet av de områden, som från dessa städer angivits såsom lämpliga eller önskvärda att förvärva för friluftslivet, utgöres av strandområden eller öar i Vänern och Mälaren. För Nyköpings invånare säges det så gott som uteslutande vara skärgården som är eftersökt för friluftsliv. Likartat är intresset i Norrlandsstäderna utmed kusten, från vilkas sida särskilt uttalats önskemål om reserverande av strandområden för bad i havet eller i städerna närbelägna sjöar i det inre av landet. Detta är t. ex. fallet med städerna i Gävleborgs och Västerbottens län. Länsarkitekten i Västernorrlands län har i sitt förslag till friluftsallmänningar upptagit ej mindre än 43 områden. Härav äro 11 avsedda som vintersportplatser. Av de övriga äro 18 belägna direkt vid kusten och 14 i inlandet. Även för många av dessa senare angivas bad och fiske vara de särskilda arter av friluftsliv, som där kunna bedrivas. I inventeringsmaterialet från Norrbottens län intaga kustområdena likaledes en framträdande plats. Behovet av fritidsreservat vid kusten vitsordas särskilt kraftigt från de i fråga om friluftsbad vanlottade gruvsamhällena i landets inre.

Såsom torde framgå av denna kortfattade redogörelse för den företagna inventeringens allmänna drag, träder frågan om tryggandet av möjligheterna

till bad i öppet vatten starkt i förgrunden bland de olika önskemål, som framförts av utredningens meddelare i landets olika delar. Att förhållandena i detta avseende, i trots av vår långa och örika havskust samt våra många insjöar och vattendrag, äro långt ifrån tillfredsställande, därom ger emellertid även inventeringen ganska klart besked. Endast en förhållandevis liten del av våra stränder, framför allt vid insjöar och vattendrag, men även vid saltsjön, äro av naturen goda badstränder. Härtill kommer emellertid att vattnet vid stränderna utanför städer och samhällen samt i industribygderna ofta är starkt förorenat av kloaker och industriernas avfallsprodukter, vilket gör att man i vissa trakter kan få bege sig milslångt från bebyggelsecentra för att finna för bad lämpligt vatten. Från så gott som alla delar av landet har därtill rapporterats, att bebyggelsen, enkannerligen sommarstugebebyggelsen, hotar att lägga beslag på praktiskt taget alla de bästa naturliga badstränderna inom räckhåll för städernas och de tättbebyggda orternas befolkning. I fråga om strandbebyggelsens utbredning har fritidsutredningen i sitt betänkande med förslag till reglering av strandbebyggelsen m. m. (statens offentliga utredningar 1938: 45) lämnat en på inventeringsmaterialet grundad utförlig redogörelse, till vilken utredningen i detta sammanhang hänvisar. Den spridda och okontrollerade eller ej tillfredsställande reglerade sommarbebyggelsen hotar emellertid icke blott möjligheterna för friluftsbad, den tenderar också, enligt vad uppgifter från många större befolkningscentra giva vid handen, till att ganska starkt inkräkta på ännu förhandenvarande möjligheter att idka andra former av friluftsliv i en därför lämplig omgivning. Inventeringen har lämnat omisskännligt vittnesbörd om att bebyggelsen är den kanske viktigaste faktorn vid bedömandet av friluftslivets förutsättningar i vårt land. Vid sidan av densamma måste dock nämnas det livliga utnyttjande av vissa marker i tätbygderna och deras närmaste omgivningar, som blivit en följd av friluftsrörelsens för bara ett par decennier sedan oanade utveckling. Detta har givetvis icke kunnat undgå att påverka de berörda markägarnas inställning till den rekreationssökande allmänheten. Fritidsutredningen återkommer utförligt till denna fråga i nästa kapitel. Inventeringen har vidare givit tydliga belägg för den betydelse kommunikationerna äga för bedömandet av friluftslivets markfråga.

En utförligare redogörelse förtjäna de vid inventeringen inkomna uppgifterna angående äganderättsförhållandena i fråga om de marker, som angivits vara av värde för friluftslivet. Av största vikt är naturligtvis att veta i vilken omfattning *städer och samhällen* själva äro ägare till sådana marker, som behövas för deras invånares friluftsliv. Utredningen har därför verkställt en mera detaljerad undersökning härom, för vilken kommer att närmare redogöras i det följande. Redan här bör emellertid framhållas, att städer och samhällen med några få undantag äga endast en obetydlig del av de marker, som deras invånare nu utnyttja för friluftsliv eller som i framtiden synas böra bevaras för detta ändamål. *Kronan* innehar mycket betydande markarealer. Dessa äro dock koncentrerade huvudsakligen till landets nordligaste

delar eller eljest till trakter, som ligga ganska långt ifrån befolkningscentra. Vid havskusten eller vid stränderna av större insjöar äger kronan endast ett fåtal fastigheter. Kronoegendomarna kunna därför endast i jämförelsevis ringa omfattning fylla samhällenas behov av närbelägna fritidsområden. De *kyrkliga jordar,* som finnas spridda över hela landet, uppgivas från många orter vara av värde för friluftslivet. I några fall utgöres den mark, som angivits vara lämplig såsom friluftsallmänning, av *häradsallmänningar.* Den övervägande delen av de vid inventeringen uppgivna markerna är i *enskild* ägo. *Fideikommissegendomarna* — vilka dock förekomma endast i vissa delar av landet och icke heller där utgöra något större antal — hava tilldragit sig särskild uppmärksamhet, enär de till följd av de för dem gällande bestämmelserna förblivit relativt oberörda av sommarbebyggelsen.

För att belysa äganderättsförhållandena, såvitt dessa kunna utläsas av inventeringsmaterialet, lämnas här för de län, beträffande vilka uppgifterna i detta hänseende äro fullständigast, en redogörelse för huru de i de länsvis gjorda sammanställningarna upptagna friluftsallmänningarna fördela sig på olika slag av ägare. Det bör framhållas, att de ifrågavarande friluftsallmänningarna i allmänhet utgöras av större sammanhängande områden och mera sällan av isolerat liggande mindre badplatser o. d.

Stockholms län: Av 27 stycken ägas 2 av Stockholms stad, 4 av kronan, 1 utgöres av häradsallmänning, 1 är kyrklig jord, 5 tillhöra fideikommiss, 7 ägas av enskilda, 2 ägas av Stockholms stad och enskilda, 1 av samma stad, kyrkan och enskilda, 1 av allmän inrättning och enskilda, 1 är till en del fideikommiss och till annan del ecklesiastikt boställe, 1 är delvis kronopark och delvis fideikommiss samt 1 delvis ecklesiastikt boställe och delvis enskild egendom. Anmärkas bör, att sammanställningen för detta län grundar sig på länsarkitektens utredning och att i densamma uttryckligen framhållits, att den inriktat sig huvudsakligen å kronomark, häradsallmänningar, ecklesiastik mark, städernas och allmänna inrättningars skogar samt fideikommiss. I den av Stockholms stadskollegiums friluftskommitté verkställda utredningen för Stockholms län intaga de enskilda markerna, i synnerhet beträffande skärgårdsområdet, en mera framträdande plats.

Jönköpings län: Av 35 stycken ägas 1 av Jönköpings stad och enskilda, 2 av kronan, 5 delvis av kronan och delvis av enskilda samt återstoden eller 27 av enskilda.

Kronobergs län: Av 11 stycken ägas 1 av Växjö stad, 2 av kronan, 2 av kronan och enskilda samt 6 av enskilda.

Kalmar län: Av 18 stycken ägas 2 av Kalmar stad, 1 av Västerviks stad och kronan, 1 av kronan och enskilda, 2 av kronan samt 12 av enskilda.

Kristianstads län: Av 36 stycken ägas 1 av Kristianstads stad, 6 av kronan, 4 av kronan och enskilda, 2 utgöras av ecklesiastik jord, 1 består delvis av ecklesiastik och delvis av enskild mark, 1 tillhör fideikommiss, 1 utgöres delvis av fideikommiss och delvis av jord i enskild ägo, 17 ägas av enskilda och beträffande 3 saknas uppgifter angående äganderättsförhållandena.

Malmöhus län: Av 50 stycken ägas 7 (varav en bestående av 8 skilda områden) av olika städer, 6 av kronan, 5 av kronan jämte stad eller enskilda, 1 av landstinget, 1 består av ecklesiastik jord och 2 av fideikommiss, återstående 28 bestå huvudsakligen av mark, som är i enskild ägo (i några fall ingår däri fideikommissjord i större omfattning).

Älvsborgs län: Av 44 stycken ägas 3 av stad, 4 av stad jämte kronan, kyrkan eller enskilda, 4 av kronan, 6 av kronan och enskilda (i ett fall därjämte av kyrkan), 1 består uteslutande av ecklesiastik jord, 2 bestå av ecklesiastik och enskild jord, de övriga 24 synas vara helt i enskild ägo.

Skaraborgs län: Av 18 stycken ägas 2 av stad och enskilda, 8 av kronan, 4 bestå av såväl kronojord som ecklesiastik och enskild jord, 2 bestå av ecklesiastik och enskild jord, under det att de återstående 2 helt ägas av enskilda.

Örebro län: Av 25 stycken ägas 3 av Örebro stad, 6 av kronan, 1 utgör ecklesiastikt boställe och de återstående 15 ägas av enskilda.

Gävleborgs län: Av 40 stycken ägas 2 av stad, 1 av stad och enskilda, 1 av kronan, 2 utgöras av kronojord samt ecklesiastik och enskild jord, 1 består av uteslutande ecklesiastik jord, 5 bestå av ecklesiastik och enskild jord, de återstående 28 ägas helt av enskilda.

Västernorrlands län: Av 52 stycken ägas 2 av stad, 2 av stad och enskilda, 1 av landskommun och enskilda, 1 består av ecklesiastik jord, 2 av ecklesiastik och enskild mark, de återstående 44 ägas av enskilda.

Resultatet av denna sammanställning bekräftas av de uppgifter, som lämnats av länsjägmästarna. Dessa hava anmodats att skattningsvis angiva den ungefärliga fördelningen på olika huvudslag av ägare av de ur friluftssynpunkt viktiga markerna inom de större samhällenas intressesfär. Sådana uppgifter hava också lämnats för ett flertal län eller distrikt och äro givetvis ganska varierande. De äro emellertid fullt samstämmiga däri, att marker av detta slag företrädesvis äro till finnandes å enskild jord. Där icke de för friluftslivet viktiga markerna angivas så gott som helt befinna sig i enskildas eller bolags ägo, ligga de uppgivna procenttalen för sådan jord mellan 70 och 90 procent, dock att i enstaka fall, där kronodomänerna äro särskilt omfattande, procentalet sjunker till 50 procent.

Några av länsarkitekterna hava efterkommit utredningens begäran i augusti 1937 att giva uttryck åt deras åsikt om vilka slag av åtgärder, som i länet vore särskilt nödvändiga eller lämpliga för att bevara befintliga naturområden i önskvärd utsträckning och över huvud för att trygga den icke jordägande befolkningens möjligheter att idka friluftsliv under hänsyn till markägarnas berättigade intressen.

Länsarkitekten i Stockholms län har anfört bland annat:

Jämför man Stockholms län med övriga delar av vårt land, framstår det tydligt, att Stockholms län, icke minst med hänsyn till den slingrande långa kustlinjen och den utbredda skärgården, äger ovanligt stora naturvärden och de främsta möjligheter i fråga om områden för friluftsliv.

— —

Under senare årtionden har i Stockholms omgivningar en omfattande markuppdelning för sommarnöjesbebyggelse och sportstugor ägt rum. De flesta marker, som ägas av enskilda personer, äro därför icke längre så orörda, särskilt vad stränderna beträffa, att de i särskild grad lämpa sig för större friluftsreservat. Den markexploatering, som ägt rum under senare tid, har visserligen skett enligt av Kungl. Maj:ts Befallningshavande godkända planer, men friläggning av stränder från exploatering har icke ansetts lagligen kunna ske i större utsträckning än som i huvudsak betingas av markuppdelning och bebyggelse inom den närmaste trakten. Innan några sådana planers godkännande erfordrades, reserverades endast i undantagsfall någon användbar strand. I vilken utsträckning markexploatering av stränderna skett, innan planer erfordrades, har jag icke närmare kunnat angiva vid inventeringen, enär för bedömandet härav erforderligt kartmaterial icke finnes sammanfört. Däremot har å kartorna i huvudsak angivits de stränder, invid vilka markexploatering skett enligt godkända planer.

I regionplanen för Stockholm med omnejd har en del områden redovisats, vilka med hänsyn till naturskyddet om möjligt böra fredas från exploatering. Dessa områden, som redovisats å inventeringskartor, lämpa sig endast i viss utsträckning såsom friluftsallmänningar.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Det är givet, att de i förevarande avseende bäst bevarade områdena i första hand äro tillfinnandes bland dem, som ägas av det allmänna i någon form eller av stiftelser. Med anledning härav har vid förevarande inventering särskilt angivits sådana områden, som utgöra: kronoparker och kronodomäner, häradsallmänningar, prästjord, städernas skogar, allmänna inrättningars skogar samt en del jordområden, tillhörande stiftelser. De delar av dessa områden, som lämpa sig som friluftsreservat, torde det finnas vissa möjligheter för att få anvisade, och andra delar torde i någon mån kunna användas såsom bytesobjekt vid förvärv av enskild mark, som av olika anledningar lämpar sig som friluftsreservat.

Visserligen äger det allmänna ganska stora områden inom inventeringsområdena, men många av dessa äro icke utpräglat lämpliga som friluftsreservat och av dem, som av olika anledningar kunna komma i fråga, äro rätt få belägna vid kusten. Man kan därför icke undgå att vid sökandet efter önskvärda områden även kasta blickarna på en del mark, som äges av enskilda och givetvis då i första hand på sådana områden, som utgöra fideikommiss, alldenstund dessa varit särskilt fredade från markexploatering genom den begränsning i äganderätten, som är förenad med desamma. Fideikommissen äro därför särskilt angivna å inventeringskartorna.

Huru det skall bliva möjligt att taga enskild mark i bruk som friluftsreservat, utan att marken genom frivillig försäljning eller expropriation förvärvas av det allmänna, torde vara svårt att närmare giva anvisning på. En möjlighet torde dock vara, att överenskommelse träffas med markägaren om upplåtelse för viss tid av vissa områden för friluftsreservat, och att han erhåller full ersättning för det intrång reservatet medför.

Här ovan har framhållits, att åtskilliga strandområden i enskild ägo varit föremål för exploatering i tomtplatser för sportstugeändamål o. d. Man har all anledning förmoda, att detta kommer att fortsätta. I olika sammanhang har blivit ifrågasatt, huruvida man icke på något sätt skulle kunna begränsa markexploateringen till vissa områden, så att bland annat markområden lämpliga som friluftsreservat skulle kunna fredas från exploateringen. Ur det allmännas synpunkt vore detta helt säkert av stort intresse, då möjligheterna att förvärva reservat på detta sätt hållas öppna.

Som det för närvarande är, äger varje markägare i förevarande trakter praktiskt taget oinskränkt rätt att exploatera sin mark i tomtplatser, bara han ser till, att vissa i lagen angivna fordringar bliva tillgodosedda. På detta sätt blir exploateringen splittrad och i viss mån nyckfull. Ett sätt att införa en ny ordning på

detta område vore att betrakta markens nuvarande användning såsom fastslagen och att en ändring i användningen — exploatering i tomtplatser — icke finge ske utan särskilt tillstånd, varvid det allmännas intressen kunde bättre bevakas. För att få klarhet uti, vilka områden, som skulle kunna få exploateras, borde i så fall upprättas en tämligen detaljerad plan, som angav det ändamål, vartill marken borde få användas, om fråga uppstår att använda den för nytt ändamål, alltså en plan, som motsvarar begreppet stomplan enligt stadsplanelagen. Nuvarande lagstiftning giver emellertid ingen möjlighet att med framgång använda denna utväg, vilken för övrigt måste innebära ekonomisk orättvisa mot de markägare, som icke finge exploatera, såvida icke kompensation kunde tillförsäkras dem från de markägare, som skulle få exploatera.

Vilka åtgärder, som än företagas för att få reservat till stånd genom planläggning eller på annat sätt, så fordras ekonomisk gottgörelse, åtminstone till enskild markägare, innan ett friluftsreservat emot markägarens vilja verkligen kan tagas i fullt anspråk såsom allmänning.

Huru stora friluftsreservat, som kunna fordras för i första hand det s. k. Stor-Stockholms invånare, har mig veterligt aldrig varit förmål för ingående undersökning. Skola reservaten, såsom kommittén synes avse, kunna fylla invånarnas samfällda huvudsakliga behov av marker för camping, orientering, skidlöpning, sportfiske, bad, jakt, vildmarksliv m. m. och detta *i så hög grad att andra marker lämnas i fred,* så måste givetvis områdena tagas till mycket stora och såvitt möjligt vara samlade till större enheter.

Länsarkitekten i Uppsala län har anfört:

Beträffande först frågan huruvida åtgärder av ena eller andra slaget för närvarande äro *nödvändiga* så torde för Uppsala län gälla, att med undantag av Uppsala stad så gör sig förhållandena i här ifrågavarande avseende ännu icke särskilt påminda. Vid vissa strandpartier av Mälaren har dock behov av starkare natur- och strandskydd förefunnits. Beträffande Uppsala är däremot, som torde framgå av stadens egen redogörelse, ett snabbt ingripande av nöden. Men även om för länet i allmänhet några åtgärder icke för närvarande äro absolut nödvändiga, så torde dock erfarenheterna från andra län med talrikare samhällsbildningar tyda på att åtgärder i framtiden komma att bli behövliga. I den mån fritidsbehovet blir mera tillgodosett och propagandan för friluftsliv tränger vidare komma säkert nutidens goda kommunikationsmedel att medföra sådana förhållanden, att även ett relativt litet och glest befolkat län som Uppsalas får ett behov av reglerade fritidsområden. Och därvid är det bäst och billigast att ha planerat härför i god tid.

Vad sedan beträffar frågan, vilka åtgärder som för ifrågavarande syfte kunna anses *lämpliga,* så har kontoret redan i skrivelse den 15 oktober 1937 till länsstyrelsen såsom sin mening angivit, att upprättandet och fastställandet av *regionplaner* vore en lämplig åtgärd för att säkerställa fritidsområden. Kontoret ber nu att närmare få motivera denna uppfattning.

Man har att särskilja två olika faser i detta sammanhang. Först ett *teoretiskt planerande* av lämpliga åtgärder, sedan ett praktiskt *ekonomiskt realiserande* av de planerade åtgärderna. Vid planerandet har man givetvis även att taga hänsyn till ekonomisk genomförbarhet, men man torde dock i metodiken kunna skarpt skilja ovannämnda två stadier i arbetet.

Det går icke att utan vidare avgöra, vilka åtgärder, som under en viss tidsperiod i varje särskilt fall äro lämpligast. Några allmängiltiga regler torde sålunda icke kunna uppställas, som utan vidare kunna tillämpas över allt, nu och om 20 år, o. s. v. Kravet på att kunna dels lämpa åtgärderna efter de skiftande förhållandena i varje speciellt fall och dels ändra åtgärderna allt efter kommande tiders växlande behov, leder nödvändigtvis till en individuell behandling av varje

fall för sig. Det allmängiltiga torde böra inskränkas till vissa allmänna regler för den individuella behandlingen. Frågan om vilka områden, som lämpligen böra avsättas som bygdeallmänningar etc., är särskilt vid städer, kring vilka en spridd villabebyggelse har växt upp eller väntas växa upp, av komplicerad natur. Om frågan vore av isolerad natur kunde det vara frestande att, som många nu gjort, traska omkring i städernas omgivningar och peka ut en skogsbacke här, en badstrand där o. s. v. och säga att dessa områden lämpa sig ju ypperligt för friluftsliv, varför de böra exproprieras och iordningställas för sitt ändamål. I själva verket måste emellertid frågan ses i ett större sammanhang i samband med vägsystemet, kommunikationsväsen, naturskyddet, fornvården, reserverande av områden för framtida villabebyggelse, d:o för sportstugebebyggelse, möjligheterna till rationellt utnyttjande av angränsande mark för t. ex. jordbruk o. s. v. Alla dessa frågor äro beroende av varandra och man kan därför icke utpeka en skogsbacke här och en badstrand där såsom fritidsområden utan att samtidigt redogöra för, hur alla de därmed sammanhängande övriga frågorna skola lösas. En sådan utredning bildar en regionplan och är oftast icke gjord på ett par månader. Även en till synes så enkel åtgärd som anläggandet av en badstrand flera km från närmaste tätbebyggda område fordrar dock med hänsyn till sina konsekvenser att bli närmare planerad. Jordbruksområdenas inverkan härav, områden för sommarstugor och camping, som bruka uppstå vid badstränder, samt vägväsen, kommunikationer, naturskydd och fornvård måste tagas i betraktande. *En fastställd regionplan synes alltså böra uppställas som villkor för en eventuell expropriationsrätt eller dylikt för friluftsändamål.* I fråga om regionplaneinstitutets närmare utformning torde den engelska lagstiftningen på detta område i stort sett kunna tjäna som mönster.

Det finnes åtskilliga andra motiv för införandet av ett regionplaneinstitut i landets lagstiftning. Ett av dessa, som indirekt även påverkar fritidsområdesfrågan, är, att genom en regionplan det skulle vara möjligt att avsätta vissa områden till bibehållet jord- och skogsbruk. Härigenom skulle man äntligen kunna hindra bebyggelsen runt städer och samhällen att sprida sig miltals omkring, huvudsakligen efter vägarna, »smutsande» ner terrängen på ett irrationellt och planlöst sätt.

Beträffande därefter den andra fasen i utvecklingen, det praktiskt ekonomiska realiserandet av de förut fastställda planerna, så synes endast två utvägar vara för handen, nämligen markens inlösande av den eller de intresserade kommunerna eller markens beläggande med servitut, som garantera det avsedda ändamålet. I senare fallet torde jämväl erfordras en ekonomisk uppgörelse.

I det fall markägaren önskar en uppgörelse i form av servitut torde endast denna form böra komma ifråga. Åtager sig nämligen en markägare att upplåta en skog eller strand för friluftsliv, är ju det avsedda målet nått och någon rimlig anledning att då avhända ägaren hans mark synes icke föreligga. Å andra sidan är att märka, att en lantbrukare, som fått sina ägor inlagda i regionplanen som område för jordbruk, icke bör kunna göra anspråk på ersättning, då hans ekonomiska läge ju därigenom icke för närvarande förändrats. Eventuella framtida exploateringsvinster eller andra spekulationsfaktorer böra icke få diskonteras och åberopas. Servitutsförfarandet torde för markägaren i de flesta fall anses medföra det minsta obehaget och för samhällena torde det vara lättare att ekonomiskt bära, därigenom att ersättningen utgår med en mindre summa per år och icke som vid expropriationsinlösen med en stor summa på en gång.

Beträffande expropriationsförfarandets lämplighet i dess nuvarande form kan nämnas, att all erfarenhet av expropriationslagens användande inom stadsplaneväsendet tyder på, att därvid så orimliga värden i allmänhet uppnås, att lagen åtminstone inom detta område för närvarande icke fyller sin avsedda uppgift. En revidering av expropriationslagen torde alltså ur flera synpunkter vara motiverad.

Det rent administrativa bedrivandet av den apparat, som för reglerande av här avsedda förhållanden måste konstrueras, bör med stöd av vunnen erfarenhet från liknande procedur så mycket som möjligt förläggas till överordnade myndigheter och av dem förordnade sakkunniga förrättningsmän, hos vilka kommuner och andra bör ha att anhålla om åtgärders vidtagande. Härigenom torde dels i möjligaste mån undvikas, att ovidkommande intressen förrycka saken, och dels torde ärendets behandling härigenom även bli snabbast. I praktiken torde länsarkitektkontoren, som i allmänhet representera den enda opartiska sakkunskapen i dessa frågor inom länen och även äro de enda, som besitta den erforderliga överblicken av förhållandena inom respektive län, rätt mycket få tagas i anspråk för frågornas lösande. Eventuellt torde ett förfarande liknande det vid frågor om byggnadsplans upprättande här kunna tillämpas på sådant sätt, att vederbörande äga att hos länsstyrelsen anhålla om åtgärder i frågan, varvid länsstyrelsen förordnar länsarkitekten att utföra de utredningar och planer, som krävas i ärendet.

Avslutningsvis bör kanske påpekas, att ovanstående anteckningar icke får uppfattas som ett genomtänkt förslag utan endast utgöra en ganska ytlig skiss till en tänkbar lösning.

För de skånska länens vidkommande, vilka vid tiden för inventeringens verkställande ännu tillhörde samma länsarkitektdistrikt, har *länsarkitekten i Malmöhus län* på grundval av utredning, som gjorts av honom beträffande nämnda län och av biträdande länsarkitekten beträffande Kristianstads län, anfört bland annat följande:

Om länsarkitektsorganisationen inkopplas i detta sammanhang, betraktar jag detta med begränsning till de arbetsuppgifter, som åligga denna institution. Länsarkitekten har bland annat att ifråga om stadsplaneväsendet tillvarataga det allmännas bästa. Stadsplaneväsendet, sådant det för närvarande är dirigerat, innefattar ordnandet av jorddelningen och bebyggelsen såväl inom städer och stadsliknande samhällen som å landsbygden. Först när påtagliga förutsättningar för jorddelning och bebyggelse föreligga kan frågan om reglering upptagas. Vad detta innebär beträffande föreliggande utredning, kommer sedermera att beröras. Stadsplanerande i vidsträckt bemärkelse måste emellertid anses innefatta tillgodoseende av möjligheter till friluftsliv även utanför stadsplaneområdet, även om detta ej uttryckts författningsenligt. Kommitterades uppgift torde väl böra anses som ett första steg i riktning mot ordnandet av denna viktiga angelägenhet, antingen det skall ske genom författning eller på annat sätt. För denna tankes lyckliga realiserande kräves, att densamma framföres på sådant sätt, att den tillfredsställer den allmänna meningen och de mångfaldiga intressen, som äro beroende av en sådan utveckling, ty i annat fall torde tanken bli svårrealiserad. Föreliggande utredning avser att framlägga ett begränsat material och påpeka vissa möjligheter för friluftslivets tillgodoseende.

— —

För Skånes vidkommande är friluftslivets markbehov ej avgränsat länsvis på grund av att landskapet är tättbefolkat och äger goda kommunikationer. De båda länen äro så olikartade i avseende å naturbeskaffenhet och friluftsmöjligheter, att de inbjuda till ömsesidigt utnyttjande. Att framlägga några detaljerade erfarenheter hur utnyttjandet sker, torde knappast vara möjligt, men karaktäristiskt är, att trakterna mellan Ringsjön i Malmöhus län och Finjasjön i Kristianstads län i hög grad frekventeras av Malmö stadsbefolkning. När det gäller att redogöra för hithörande frågor inverkar även de olika länens allmänna struktur. Västra och sydvästra kusterna avgränsa landets bördigaste jordbruksdistrikt med viktiga industricentra och utfartsorter till kontinenten och Danmark. Frilufts- och turistsynpunkterna förena sig att i Malmöhus län skapa en stor besöksfrekvens, krävande

helt andra anordningar än grannlänets, av vilket endast de sydöstra delarna i viss mån äro jämförbara. Kristianstads läns övriga områden bestå övervägande av skogsnatur med relativt gles befolkning. Å andra sidan erbjuda dessa områden stor naturskönhet, som inbjuder till utflykter. Den mindre besöksfrekvensen i Kristianstads län, som grundar sig på ovannämnda förhållanden, medför, att de befolkningsklasser, som ha längre semesterledighet, utnyttjar de fördelar mindre tättbebyggda landområden erbjuda av ostördhet och relativt billigare levnadsomständigheter. De nu lämnade uppgifterna kunna givetvis ej verifieras i detalj utan avse endast giva en allmän orientering. Av desamma framgår emellertid, att Skåne som landskap betraktat erbjuder stora friluftsmöjligheter och så beskaffade, att de tillfredsställa de mest skilda behov. Detta har medfört ett mycket stort uppsving i friluftshänseende, som avspeglar sig i markexploatering av stor och växande betydelse, vilken ej endast är förorsakad av landskapets egna behov utan även baseras på tillströmning från hela landet och grannländerna. Förvisso vore det ett mycket intressant geografiskt problem att undersöka turist- och friluftsväsendets frekvens i Skåne både av tillfällig och konstant art, särskilt dess verkningar beträffande markexploateringen. Bara utbytet mellan Danmark och Sverige ger överraskande stora siffror. Trafiksiffrorna i Malmö, Hälsingborg, å Ven m. fl. ställen rör sig om ett 10 000-tal personer respektive en sommarsöndag. De stora badplatserna utmed kusterna och större insjöar har 20 000-tals söndagsbesökare, vissa platser i Kristianstads län besökas enligt uppgift av intill 15 000 personer en vacker sommarsöndag.

För att ge en föreställning om markexploateringen för turist- och friluftsbehovet må endast framhållas, att länsstyrelserna i båda länen funnit nödvändigt utfärda utomplansbestämmelser i stor utsträckning för områden, som exploateras i friluftsoch rekreationshänseende, och att omfattande åtgärder i detta avseende ständigt står på dagordningen. Sålunda finnas utomplansområden för delar av strandområdena vid Lommabukten och i stort sett hela strandområdet från Hälsingborg till Kullen, vidare s. k. Ljungen och Kämpingeområdet. Fråga har väckts i detta avseende beträffande strandområdet Trelleborg—Ystad, detsamma gäller större delen av Ringsjöns strandområden, vid östra kusten områdena kring Åhus. Härtill kommer områden med permanent bebyggelse och befolkning, fisklägen m. m., där municipalordning införts.

Innan jag övergår att lämna redogörelse för de i utredningen begärda uppgifterna, anser jag mig i detta sammanhang böra påpeka följande. Av ovan skisserade förhållanden, vilka av speciella organisationer närmare torde kunna klarläggas, är det uppenbart att Skåne erbjuder ej endast för landskapet utan för hela landet stora möjligheter i det avseende utredningen åsyftar. Huvudsyftet torde ej vara att utvisa lämpliga platser. Sådana finnas fullt upp och äro allmänt bekanta. Problemet är snarare det att lämna stöd för kraftigt ingripande för att bevara och skydda de rika möjligheter, som finnas. För närvarande är det en kapplöpning mellan exploatörerna och de svaga och bristfälliga möjligheter, som finnas i regleringshänseende. Jag har berört, att myndigheterna genom utomplansbestämmelser försöka reglera markexploatering och bebyggelse med de lagbestämmelser, som finnas, men detta innebär icke möjlighet att skydda områden för exploatering utan endast att söka reglera redan exploaterade områden. Allmänheten har emellertid den uppfattningen, att myndigheterna i regel äro ute för sent och inse ej att detta måste vara fallet med nuvarande lagstiftning. Å andra sidan mötes myndigheterna, särskilt från markägarehåll, av motstånd mot reglerande åtgärder, som anses onödiga. Om effektivt skydd för Skånes friluftsmöjligheter skulle kunna tillvaratagas, måste nog hela frågan ställas på kant, såtillvida att bestämmelser utfärdades för vissa ännu orörda områden med exploateringsförbud utan myndigheternas medgivande trots att påtaglig exploatering ej igångsatts. Även om jorddelningslagen avser förhindra olämplig jorddelning, råder dess verk-

ningar ej för arrendeupplåtelser och sådan spridd bebyggelse, som ej kan inrangeras under jorddelningslagens bestämmelser om samhällsartad bebyggelse. De båda sistnämnda företeelserna kunna praktiskt taget medföra utplånande av begreppen vildmarkskaraktär och stor naturskönhet, vilka begrepp i kommitterades skrivelse apostroferas. För Skånes vidkommande tillkommer kulturlandskapet, såväl den odlade bygden som kulturskogarna, företeelser med stort skönhets- och kulturvärde, ävensom områden i brytningen mellan kulturbygd och av odling orörda eller till synes orörda områden, tillfinnandes särskilt i sydöstra Skåne.

Det är svårt och vanskligt att bedöma vad som försiggår i pågående utvecklingsskede. I regel blir det eftervärlden, som gör upp bokslutet, men nära liggande exempel äro varnande. Först när järnvägarna i stort sett spelat ut sin roll som samhällsbildande faktor, gives möjligheter att reglera stationssamhällena, sådana de blivit; vi ha i stort sett samma inställning, när det gäller vägarnas trafikevolution och därmed följande exploateringsföreteelser. Vi ha stadsplanelag, men ej landskapslag och om den ej kommer snart kommer den ej att göra nytta i de landsändar, där den just nu har en uppgift att fylla. Landskapsplanelag behövs ej över hela landet och inte för hela landskap, men den skulle behövas för vissa områden; en efter svenska förhållanden modifierad och anpassad nationalparkslagstiftning. Utan överdrift skulle sådan lagstiftning erfordras för vissa delar av det skånska landskapet.

— —

I första hand synas statsverkets områden böra reserveras för friluftsområden.

— —

En stor del av Skånes skogar äro kulturskogar med vårdat växt- och djurliv, andra åter ha speciella värden ur naturskyddssynpunkt. Kulturskogarna lyda i stor omfattning under de stora godsen, omfattande hela socknar. Dessa skogar och ofta storslagna parkanläggningar äro föremål för ett omfattande turistintresse, rundturer med bussar till slotten; slagordet »bokars och borgars land» uttrycker bäst allmänhetens inställning till denna fråga. Någon anvisning till friluftsliv beträffande detta slags områden synes ej för närvarande böra tillrådas, för den hänsynsfulle äro de en oskattbar tillgång med vackra skogspartier och rikt djurliv, vilka faktorer böra påräkna skydd bland annat för de stora gruppbesöken, vilka böra lokaliseras till bestämda platser, ordnade härför. Den stora trafiken, exempelvis från Malmö, bör lämpligen hänvisas till trakter med större rörelsefrihet än vad kulturskogarna kunna lämna.

— —

Det förefaller mig som om särskilda åtgärder att trygga den icke jordägande befolkningens möjligheter till friluftsliv här nere i allmänhet ej är ett trängande behov, i varje fall är det ej jämförbart med förhållandena exempelvis i Stockholms omgivningar. Där i dessa trakter marken ej är exploaterad och intensivt utnyttjad för villabebyggelse, möter ögat överallt anslag med »privat område», »landstigning förbjuden». Skånes havsstränder äro i stor utsträckning allmänna. Alla äro emellertid ej ägnade för bad vare sig med hänsyn till beskaffenhet eller kommunikationsmöjligheter. Där båda dessa förutsättningar finnas är emellertid problemet om allmänhetens tillträde brännande, enär strandområdena exploaterats av enskilda. I många fall torde allmänhetens behov kunna tillgodoses genom byggnadsplan, ty bebyggelse är vanlig vid sådana områden. Men byggnadsplans upprättande är en kostbar angelägenhet och kan, vilket erfarenheten visat, ofta ej realiseras utan förskott av statsmedel, som emellertid äro mycket begränsade. Som ovan framhållits finnas emellertid stora områden utan bebyggelse, där badmöjligheter finnas, men dessa områden riskeras spolierade genom spridd bebyggelse och hänvisas i detta fall till önskan om ändrad lagstiftning.

Länsarkitekten i Jämtlands län har givit uttryck åt följande synpunkter: För badstränders förvärvande syntes utvidgning av samhällenas expropria-

tionsrätt vara önskvärd, förutsatt att icke rent fiktiva värden kunde sättas på marken vid expropriationen. För andra slags områden kunde kanske i vissa fall expropriation vara en framkomlig utväg, men i allmänhet förefölle det som om något slags nyttjanderätt för vederbörande samhälle skulle vara tillräcklig, varvid samhället skulle åtaga sig vissa förpliktelser (försäkring mot skogsbrand m. m.) men i gengäld erhålla viss kontroll över områdenas exploatering.

Länsarkitekten i Västerbottens län har framhållit följande: Ur fritidssynpunkt vore, särskilt i Övre Norrland, det utan tvekan viktigaste problemet att säkra tillgången av lämpliga och välbelägna områden för friluftsbad och i anslutning till dessa välbelägna campingplatser. Man måste härvid även särskilt tänka på att den förhållandevis korta sommaren nödvändiggjorde ett intensivare utnyttjande av densamma än i södra Sverige. Tillgången på välbelägna badområden i städernas närhet vore ganska ringa, och under senare år hade den avsevärt minskat genom att det ena lämpliga området efter det andra bebyggts med sportstugor. De områden, som fortfarande funnes kvar, vore i stor fara att när som helst finna köpare. Ett mycket snabbt ingripande från det allmännas sida vore under sådana förhållanden nödvändigt. Tillgången på andra friluftsområden vore i och för sig mycket stor. De åtgärder, som i första hand måste anses erforderliga i Västerbottens län, avsåge enbart badområden. Planläggning av sådana syntes med stöd av gällande lagstiftning kunna ske, om byggnadsplan upprättades och frågan om rätt till expropriation av strandområden löstes. Härvid borde tagas sikte icke minst på för skifteslag samfällda strandområden och beaktas, att dessa områden som regel för skifteslagen icke hade annat värde än som upplagsplats för timmer vintertid o. d.

B. Kompletterande inventering beträffande vissa orter.

Under tiden efter verkställandet av den allmänna inventeringen kommo fritidsfrågorna att tilldraga sig ett allt större intresse från kommunernas sida. Flera städer igångsatte eller slutförde tidigare påbörjade utredningar beträffande åtgärder för främjandet av sin befolknings friluftsliv och ganska många nyförvärv av kommunala fritidsområden kommo till stånd. Inventeringsmaterialet kunde därför antagas hava blivit i vissa hänseenden föråldrat. Av denna anledning och då det syntes önskvärt att beträffande sådana orter, som på grund av sin befolkningsmängd kunde tänkas behöva i främsta rummet vidtaga särskilda åtgärder för att tillgodose sina invånares behov av friluftsliv, införskaffa kompletterande uppgifter, utsände fritidsutredningen i mitten av oktober 1939 ett frågeformulär till 69 städer, nämligen Stockholm, Södertälje, Sundbyberg, Djursholm, Lidingö, Uppsala, Enköping, Nyköping, Katrineholm, Eskilstuna, Linköping, Norrköping, Motala, Jönköping, Huskvarna, Nässjö, Eksjö, Tranås, Växjö, Kalmar, Oskarshamn, Västervik, Visby, Karlskrona, Karlshamn, Kristianstad, Malmö, Lund, Landskrona, Hälsingborg, Höganäs, Ystad, Trelleborg, Halmstad, Varberg, Göte-

borg, Mölndal, Uddevalla, Vänersborg, Trollhättan, Alingsås, Borås, Åmål, Mariestad, Lidköping, Skara, Skövde, Falköping, Karlstad, Kristinehamn, Arvika, Örebro, Karlskoga, Västerås, Sala, Köping, Falun, Avesta, Ludvika, Gävle, Söderhamn, Hudiksvall, Härnösand, Sundsvall, Östersund, Umeå, Skellefteå, Luleå och Kiruna. Svar hava inkommit från samtliga utom följande sju stycken, nämligen Enköping, Jönköping, Lund[1], Åmål, Avesta, Sundsvall och Kiruna.

Frågeformuläret var av följande lydelse:

I. Är staden *ägare* till fastigheter (inom eller utom stadens gränser), vilka helt eller delvis redan avsatts till eller kunna avsättas till:

a) friluftsbad (helt konstgjorda friluftsbad avses icke);

b) camping;

c) uthamnar och angöringsplatser för småbåtar under dagsutflykter eller utflykter över veckosluten;

d) större friluftsreservat för fotvandringar, orientering, skidlöpning och andra former av rörligt friluftsliv?

För vart och ett av ovan avsedda områden bör angivas fastighetens namn, den ungefärliga arealen och avståndet från stadens centrum.

II. Vilka av de i svaret å I. angivna fastigheterna har staden förvärvat i huvudsakligt syfte att därå inrätta friluftsreservat?

För var och en av dessa fastigheter önskas uppgift å tiden för förvärvet, köpeskillingen och taxeringsvärdet vid tiden för inköpet.

III. Har staden ordnat friluftsreservat av något av de under I. a—d angivna slagen å mark, som icke är i stadens ägo?

Om så är fallet, bör angivas av vad art dessa reservat äro, huruvida sådant reservat är beläget å statlig, kyrklig eller enskild jord, tidpunkten för nyttjanderättsavtalets ingående och avtalstidens längd.

IV. Erfordras för tryggandet av stadens befolknings friluftsliv att ytterligare friluftsreservat (utöver de eventuellt i svaren å I. och III. angivna) tillskapas?

Vid besvarandet av denna fråga bör beaktas, att de områden, varå nu allmänheten idkar friluftsliv med markägarnas goda minne, i framtiden kanske icke komma att vara för detta ändamål tillgängliga av den anledningen att de kunna bli föremål för exploatering eller av andra orsaker.

V. Finnes det skäl till antagande, att det skall möta svårigheter för staden att förvärva äganderätt eller nyttjanderätt till ytterligare erforderliga markområden av den anledningen, att markägarna icke alls vilja avhända sig marken eller upplåta nyttjanderätt till densamma eller äro villiga därtill endast mot ersättning, som överstiger den som vanligen utgår för liknande mark?

Sammanlagt 20 städer hava besvarat alla frågorna under I a—d i frågeformuläret jakande. Dessa städer, som alltså äga fastigheter, vilka helt eller delvis avsatts till eller kunna avsättas till såväl friluftsbad som camping, uthamnar och angöringsplatser samt större friluftsreservat, äro: Stockholm, Södertälje, Uppsala, Eskilstuna, Motala, Kalmar, Oskarshamn, Västervik, Karlshamn, Kristianstad, Landskrona, Hälsingborg, Halmstad, Borås, Karlstad, Kristinehamn, Gävle, Söderhamn, Östersund och Luleå. Av dessa städer hava Stockholm och Borås därjämte ordnat friluftsbad samt Östersund skidbackar å mark som icke äges av dem.

---

[1] Till ett från Lund först den 19 april 1940 inkommet svar har i det följande icke kunnat tagas hänsyn.

Bland de i föregående stycke nämnda städerna hava de flesta eller 14 stycken besvarat fråga IV nekande, under det att 5 stycken besvarat frågan jakande och en stad (Östersund) icke besvarat frågan. De städer, som besvarat frågan jakande och alltså anse ytterligare friluftsreservat erforderliga, äro: Stockholm, Uppsala, Oskarshamn, Hälsingborg och Karlstad.

Ett ganska stort antal av de tillfrågade städerna eller 15 stycken hava förklarat sig äga marker för friluftsbad, camping och större friluftsreservat (I a, b och d) men ej för uthamnar och angöringsplatser. Dessa städer äro: Eksjö, Växjö, Malmö, Ystad, Göteborg, Uddevalla, Vänersborg, Alingsås, Lidköping, Skövde, Arvika, Örebro, Sala, Ludvika och Skellefteå. Fem av dem, nämligen Eksjö, Göteborg, Uddevalla, Örebro och Ludvika hava därjämte anordnat friluftsbad eller bad- och campingplatser å mark, som ej är i deras ägo.

Av de i föregående stycke uppräknade städerna hava 8 stycken, nämligen Malmö, Göteborg, Uddevalla, Vänersborg, Alingsås, Lidköping, Örebro och Skellefteå förklarat ytterligare friluftsreservat vara erforderliga. De övriga 7 hava besvarat fråga IV nekande, varvid dock en (Skövde) uppgivit, att det vore önskvärt med bättre och flera tillfällen till friluftsbad i stadens närhet.

Sex av de tillfrågade städerna hava uppgivit sig äga marker, som avsatts eller kunna avsättas till friluftsbad, camping samt uthamnar och angöringsplatser för småbåtar (I a, b och c), men ej mark till större friluftsreservat (I d). Dessa städer äro: Nyköping, Katrineholm, Karlskrona, Västerås, Köping och Hudiksvall. Av dessa hava 3, nämligen Nyköping, Katrineholm och Hudiksvall förklarat sig behöva ytterligare friluftsreservat. Västerås och Köping hava nekande besvarat frågan härom (IV). Karlskrona har förklarat, att några större friluftsreservat icke erfordrades samt att behovet av andra kommunala friluftsreservat på grund av den stora skärgårdens möjligheter till båtutflykter och strandhugg torde vara mindre än på många andra håll.

Sex av de tillfrågade städerna hava uppgivit sig äga marker för bad och camping (I a och b) eller endast för bad, men ej för andra former av friluftsliv. Dessa städer äro: Visby, Höganäs, Trelleborg, Varberg, Mölndal och Härnösand. Två av dem hava arrenderat mark för friluftsbad. Samtliga utom en stad (Höganäs) hava uppgivit ytterligare friluftsreservat vara erforderliga.

Lidingö och Nässjö äga marker, som avsatts eller kunna avsättas till friluftsbad och större friluftsreservat (I a och d). Båda anse, att ytterligare friluftsreservat erfordras.

Norrköping äger mark, som kan avsättas till större friluftsreservat, samt ett område, som upplåtits för camping och även lämnar tillgång till friluftsbad. Under förutsättning att stadens invånare som hittills få fritt röra sig i Kolmården, anses för närvarande inga ytterligare friluftsreservat behöva tillskapas. För mötande av alla eventualiteter vore det emellertid önskvärt, att åtminstone mark av allmän natur (tillhörig kronan, allmänningar etc.) reserverades för ändamålet.

Falköping äger icke mark, som lämpar sig för annat friluftsliv än camping. Tillskapande av ytterligare friluftsreservat anses »sannolikt icke» erforderligt.

Umeå äger mark, som lämpar sig att avsättas såsom större friluftsreservat för rörligt friluftsliv, men ej till bad och andra former av friluftsliv. Ytterligare friluftsreservat anses erforderliga.

Sammanlagt 10 av de tillfrågade städerna sakna helt mark, som kan avsättas till friluftsreservat av något slag. Dessa städer äro: Sundbyberg, Djursholm, Linköping, Huskvarna, Tranås, Trollhättan, Mariestad, Skara, Falun och Karlskoga. Av dessa hava emellertid Trollhättan, Mariestad, Falun och Karlskoga anordnat friluftsbad å mark, som ej är i deras ägo. (Anm.: Karlskoga äger kommunala skogar. Det uppges, att jakten å dessa utarrenderats och att därvid kommunens invånare garanterats rätt till promenader, orientering, skidlöpning m. m.) Fyra av förevarande 10 städer, nämligen Linköping, Tranås, Trollhättan och Karlskoga anse sig behöva ytterligare friluftsreservat, fyra anse sig icke behöva det, nämligen Djursholm, Huskvarna, Skara och Falun. Skara har dock fattat beslut om inköp av ett mindre område för bad och camping. Sundbyberg och Mariestad hava icke besvarat fråga IV.

Av de 62 städer, som besvarat frågeformuläret, hava 25 uppgivit, att de förvärvat eller stode i begrepp att förvärva åtminstone något markområde i huvudsakligt syfte att därå inrätta friluftsreservat. Huru dessa städer besvarat den härom framställda frågan (II) framgår av följande sammanställning:

Stockholm inköpte år 1936 Tyresta egendom, areal 1 416 hektar, belägen cirka två mil från stadens centrum, avsedd för fotvandringar och andra former av rörligt friluftsliv. Pris 350 000: —, taxeringsvärde 149 700: —. År 1939 köptes Nacka egendom, areal 715 hektar, belägen cirka sju kilometer från stadens centrum. Pris 2 350 000: —, taxeringsvärde 213 600: —. Av sistnämnda egendom är dock endast en del avsedd att utnyttjas för friluftsändamål.

Lidingö köpte år 1932 ett område med en areal av 0·9177 hektar att i huvudsak användas för friluftsbad, det s. k. Käppalabadet. Avståndet från stadens centrum är cirka 7·5 km. Pris 42 000: —.

Uppsala köpte år 1938 »Granebergsområdet» vid Mälaren omkring 8 km från staden. Areal 45·5000 hektar. Köpeskilling och taxeringsvärde 150 000: —. Säljare var Spårvägsaktiebolaget Uppsala—Mälaren.

Katrineholm köpte år 1935 Stora Djulö egendom om 350 hektar, varav ett område om cirka 20 hektar avsågs att användas för friluftsbad och camping. År 1938 förvärvades ett mindre område vid Duveholmssjön för friluftsbad.

Eskilstuna köpte av kronan år 1938 egendomen Ängsholmen och år 1939 egendomen Sundbyholm, båda belägna vid Mälaren. Ängsholmen utgöres av 33 hektar skogs- och backmark. Av Sundbyholm har staden sålt ungefär hälften. Återstoden innehåller 165 hektar, varav dock 85 hektar är åker.

Motala inköpte år 1934 större delen av strandområdet vid Varamobaden, 2 km från staden, samt år 1936 ett område (Råssnäsudden) om cirka 15 hektar, beläget vid Vättern omkring 3·5 km från staden.

Tranås har år 1939 träffat preliminärt avtal om inköp av ett område om 5·8500 hektar vid sjön Sommen för friluftsbad. Köpet uppgives emellertid

kunna fullföljas av staden endast under förutsättning att staden erhåller bidrag ur fonden för friluftslivets främjande.

Kalmar har inköpt, år 1917 ett område av Tallhagen om 61·2300 hektar, år 1932 tre vid Kalmarsund belägna områden av Kungsladugården Skälby (Tallhagen om 44·8400 hektar, Värsnäs om 107·4200 hektar och Stensö om 101·0600 hektar) samt år 1939 Laboratorieholmen, den sistnämnda avsedd för badanläggning.

Malmö förvärvade år 1938 genom byte omkring 30 hektar vid Öresund, det s. k. Sibbarpsområdet, beläget inom stadsdelen Limhamn cirka 7 km från stadens centrum och avsett för bad och camping.

Hälsingborg har under åren 1909—1938 förvärvat fyra skogsområden inom staden »för att bereda stadens invånare tillfälle till promenader och utflykter i naturen». Dessa områden, Pålsjö skog, Tinkarpskogen, Jordbodalen och Ättekullaskogen, innehålla tillhopa 79·4000 hektar.

Höganäs har förvärvat 6 hektar skogsmark med tillhörande strand 3 km från stadens centrum att användas uteslutande för friluftsbad.

Trelleborg inköpte år 1939 ett område om 3·5000 hektar cirka 5 km från stadens centrum att användas till friluftsbad. Pris 75 öre per kvm.

Göteborg har under åren 1934—1937 inköpt sammanlagt 14 hektar mark i Askims socken med cirka 250 meter strand för anläggande av ett större friluftsbad, Askimsbadet. Avståndet till stadens centrum är omkring 1 mil. Sammanlagda köpeskillingen 140 200 kronor. År 1935 inköpte staden för badändamål strandområden jämte uppland vid Lilleby i Björlanda socken, tillhopa cirka 170 hektar för 5 öre/kvm. Detta badområde, Lillebybadet, utökades genom inköp år 1937 av ön Torholmen om cirka 18 hektar. Köpeskillingen härför utgjorde 12 000 kronor. Lillebybadets strand, som är omkring 3 km lång, ligger på ett avstånd av 15 km från stadens centrum. År 1938 inköpte staden från ett flertal fastighetsägare omkring 825 hektar inom Stora Lundby socken, cirka 3 mil från staden. Köpeskillingarna uppgingo till sammanlagt 330 000 kronor. Detta område, det s. k. Vättle fjäll, är i främsta rummet avsett för mera rörligt friluftsliv. Slutligen hava stadsfullmäktige den 16 november 1939 beslutat att för 300 000 kronor inköpa kronoparken Svartedalen med en areal av omkring 3 000 hektar och belägen cirka 3 mil från staden. Detta beslut har överklagats.

Uddevalla inköpte år 1935 Sörviks bad- och campingplats om 10·3000 hektar belägen vid Byfjorden 3·5 km från stadens centrum. Pris 25 000, taxeringsvärde 27 000 kronor.

Alingsås inköpte år 1922 egendomen Nolhaga om 72 hektar och år 1938 egendomen Lövekulle om 26 hektar, belägna på respektive 1·5 och 3·5 km avstånd från stadens centrum. Köpeskillingarna voro 200 000 och 54 000 kronor.

Borås, där i generalplan för stadens framtida utbyggnad stora områden upptagits såsom naturreservat, uppger, att ett större område å Rya åsar av staden förvärvats med tanke på bland annat att därav göra friluftsreservat.

Skara stadsfullmäktige hava den 23 februari 1939 beslutat inköpa ett till kronoegendomen Näs i Eggby socken hörande område om 3·5870 hektar,

beläget vid sjön Skärvlången cirka 15 km från staden, att avsättas till badstrand och friluftsreservat. Pris 5 000:—.

Karlstad inköpte år 1938 Västra Sätersholmen om 6 hektar, belägen i Vänern cirka 1 mil från stadens hamn, att användas såsom uthamn och angöringsplats för småbåtar samt för bad och camping. Pris 10 000:—.

Arvika har inköpt två områden att användas till friluftsbad, det ena, Fridhemsbadet, om 0·5600 hektar år 1922, det andra, Körselvikens friluftsbad, om 1·1350 hektar år 1934. Dessa områden äro belägna 4 respektive 6 km från stadens centrum. Köpeskillingarna voro 1 000 och 3 500 kronor.

Västerås inköpte år 1937 Norra Björnö i Mälaren om 127·6500 hektar för 250 000 kronor. Därjämte uppges, att Östra holmen om 24 hektar och Västra holmen om 8 hektar år 1901 förvärvats i huvudsakligt syfte att där ordna friluftsreservat.

Köping förvärvade år 1917 Malmön om 35 hektar, belägen något mer än 6 km från stadens centrum, att användas för sommarstugor och friluftsbad. Större delen är nu upplåten för sommarstugor. Två badplatser finnas, vardera med en areal av omkring 0·5 hektar.

Ludvika har åren 1927 och 1928 inköpt sammanlagt 1·7938 hektar vid sjön Hillen cirka 2 km från stadens centrum att användas för bad och camping. Av ett år 1937 för 65 000 kronor förvärvat område om cirka 30 hektar på ett avstånd av 1 km från stadens centrum har ungefär hälften avsetts att utgöra friluftsreservat.

Gävle har år 1939 beslutat inköpa kronoparken Limön för en köpeskilling av 80 000 kronor (taxeringsvärde 45 200:—). Beslutet uppges vara huvudsakligen påverkat av önskemålet att åt stadens befolkning trygga tillgången till plats för friluftsliv å den del av ön som kallas Oxharen.

Umeå stadsfullmäktige hava den 20 oktober 1939 beslutat att inköpa ett skogsområde om 16 hektar vid Norrmjöle samt att ansöka om rätt att expropriera ett mellan skogen och havet liggande strandområde.

Skellefteå inköpte år 1939 för 3 400 kronor ett skogsområde, lämpligt för byggande av skidbacke.

Tilläggas må, att *Halmstad* fört underhandlingar med domänstyrelsen om inköp av 160·4909 hektar av fastigheterna Fammarps kronoflygsandsfält 1[1] och Onsjö kronoflygsandsfält 1[1], vilka lett till upprättande i februari 1940 av preliminärt köpekontrakt.

Av det föregående framgår, att 14 av de tillfrågade städerna gjort anordningar för friluftsliv å mark, som icke är i städernas ägo. Med ett undantag har det därvid rört sig om friluftsbad eller campingplatser. Här nedan lämnas nu en något mera detaljerad redogörelse för huru dessa städer besvarat fråga III i frågeformuläret.

Stockholm har för ordnande av friluftsbad arrenderat ett område om 38 hektar på enskild mark vid Mälarhöjden. Arrendetiden löper från den 23 mars 1937 till och med den 31 mars 1957 och årliga arrendeavgiften är 7 000

kronor. *Eksjö* har på ecklesiastik mark vid sjön Hunsnäsen, omkring 1 km från stadens centrum, arrenderat ett område, varå friluftsbad anordnats. Området erbjuder goda möjligheter till camping. Arrendetiden löper från den 27 april 1938 till den 14 mars 1946. *Trelleborg* fick den 20 oktober 1922 nyttjanderätt tills vidare till ett område, som utgör klockareboställe, att användas till skogsplantering. Området, som innehåller cirka 14 hektar och ligger vid stranden, får av allmänheten begagnas för bad och camping. *Varberg* har från den 1 januari 1934 av styrelserna för Apelvikens och Träslövs strandallmänningar arrenderat ett strandområde. Den nu löpande arrendetiden är fem år, räknat från ingången av år 1938. Årliga arrendet är 500 kronor. *Göteborg* har sedan år 1914 å enskild mark arrenderat 5 hektar för Johannelunds friluftsbad. Arrendetiden utgår år 1954. Under åren 1937—1939 träffades avtal om nyttjanderätt till ytterligare 10 hektar därintill, likaledes å enskild mark, för vilken mark arrendetiden utgår 1945. Sammanlagda årliga arrendeavgifterna för dessa 15 hektar uppgå till 6 825 kronor. *Uddevalla* har arrenderat en bad- och campingplats om 64 hektar (en del härav upptages dock av sportstugetomter) å kronoparken Högås vid Havstensfjorden, cirka 14 km sjövägen och cirka 20 km landvägen från staden. Arrendetiden är 25 år från den 1 juli 1939. *Trollhättan* har anlagt tre friluftsbad å holmar och stränder vid Göta älv, som tillhöra Statens vattenfallsverk. Områdena äro upplåtna för allmänheten på obestämd tid. *Borås* har anordnat två friluftsbad å enskilda personer tillhörig mark, det ena vid Transåssjön och det andra vid Hultasjön, 5 respektive 2 km från staden. *Mariestad* arrenderar mark för Ekuddens strandbad på Marieholms kungsgård för tiden den 1 januari 1932—den 31 december 1941. Årliga arrendet är 100 kronor. *Örebro* har förvärvat nyttjanderätt till ett område om 3 hektar å enskild mark att användas som badplats. Området ligger 11 km från staden. *Karlskoga* arrenderar från och med år 1938 för ett år i sänder två campingplatser, den ena vid sjön Möckeln, avsedd för i första hand främlingar och belägen endast några kilometer från samhällets centrum, den andra vid sjön Alkvettern, i främsta rummet avsedd för stadens egna invånare. I båda fallen äges marken av enskilda personer. *Falun* arrenderar ett område för friluftsbad å enskild mark på 25 år från den 1 april 1936 mot en årlig avgäld av 50 kronor. Senare har åt staden upplåtits ett intilliggande område att tills vidare användas för camping. *Ludvika* arrenderar tillsammans med Ludvika socken ett område om 0·5 hektar vid sjön Häggen, omkring 3 km från stadens centrum. Arrendeavtalet är ingånget den 26 juli 1936 och gäller tills vidare till den 1 januari 1949. Arrendeavgiften är 250 kronor om året. Staden har därjämte nyttjanderätt till ett mindre område vid sjön Vässman, å vilket staden uppfört ett kallbadhus. *Östersund* har uppfört en större och en mindre skidbacke å mark, som ej är i stadens ägo. Då marken äges av en förening, vars syfte är att främja friluftslivet i staden och dess omgivningar, har något avtal om nyttjanderätt till marken icke träffats.

Vid besvarandet av frågan IV, huruvida ytterligare friluftsreservat behövde tillskapas för att trygga befolkningens friluftsliv, hava de städer — sammanlagt 28 stycken — som jakande besvarat frågan, i allmänhet icke angivit, vilka slags friluftsreservat som erfordras. Av svaren från Oskarshamn, Nässjö, Tranås, Uddevalla, Vänersborg, Karlstad och Umeå framgår dock, att man avsett huvudsakligen endast mark för bad och camping. Trelleborg har uppgivit, att endast frågan om mark för friluftbad för närvarande vore aktuell, enär staden ej hade råd att anskaffa andra områden. Trollhättan och Skellefteå anse sig jämte bad- och campingplatser även behöva åtminstone ett skogsområde för vandringar och vintersport. Hälsingborg uppger sig behöva reservat i skogsbygd och för vintersport. Varberg uppger, att anskaffande av ett reservat i skogsbygd kunde vara välbetänkt. Lidköping anser det önskvärt med ett reservat för vintersport. Hudiksvall nämner särskilt ett område, avsett såsom replipunkt för vandringar och vintersport. Beträffande Stockholm, Göteborg och Visby framgår, att man avsett områden av samtliga de i punkt I av frågeformuläret avsedda slagen. Stockholm har framhållit, att en »väsentlig utökning» av de förhandenvarande reservaten är erforderlig, icke minst i skärgården. Beträffande de övriga städerna, nämligen Lidingö, Uppsala, Nyköping, Katrineholm, Linköping, Malmö, Mölndal, Alingsås, Örebro, Karlskoga och Härnösand, tillåta svaren inga mera bestämda slutsatser angående arten av de reservat som åsyftas.

Av de i det föregående refererade svaren på fråga IV från Norrköping och Karlskrona framgår, att dessa två städer under hänvisning till att allmänheten för närvarande finge för friluftsliv begagna marker i städernas omgivningar avgivit svar, vilka torde böra tolkas så, att för dessa städers vidkommande något behov av kommunala fritidsreservat icke förelåge. Det kan vara tveksamt, huruvida icke enahanda tolkning bör givas även svaret från Karlskoga, vilken stad här ovan upptagits bland dem, som anse ytterligare fritidsreservat erforderliga. Karlskoga har nämligen i sitt svar på denna fråga anfört bland annat, att med hänsyn till den spridda bebyggelsen, kommunens stora areal och till att en avsevärd del av befolkningen själv ordnat för sitt friluftsliv där icke förelåge samma behov av fritidsreservat som i många andra kommuner. Falköping har som förut anmärkts svarat, att ytterligare fritidsreservat sannolikt icke erfordras. Tre städer, Sundbyberg, Mariestad och Östersund, hava icke alls lämnat något svar på denna fråga.

Sammanlagt 28 städer hava uppgivit, att ytterligare fritidsreservat icke ansåges erforderliga. Dessa städer äro: Södertälje, Djursholm, Eskilstuna, Motala, Huskvarna, Eksjö, Växjö, Kalmar, Västervik, Karlshamn, Kristianstad, Landskrona, Höganäs, Ystad, Halmstad, Borås, Skara, Skövde, Kristinehamn, Arvika, Västerås, Sala, Köping, Falun, Ludvika, Gävle, Söderhamn och Luleå.

För de inkomna svaren å fråga V i formuläret redogöres i kapitel XV.

Till ett antal landskommuner inom industribygder utsändes i oktober 1939 frågeformulär av enahanda innehåll som till de 69 städerna. Svar hava in-

kommit från 8 kommuner, nämligen Sandvikens köping, Bollnäs socken, Bollnäs köping, Björkhamre köping samt Alnö, Hofors, Sköns och Timrå kommuner.

Från *Sandviken* uppgives: Köpingen äger ingen mark, som kan användas för friluftsliv med undantag av ett skogsområde, vilket nyligen förvärvats i avsikt att förhindra icke önskvärd bebyggelse och att säkra ett skogsreservat i stadsplaneområdets närhet. Kommunen har icke försäkrat sig om fritidsreservat på annan mark. Sandvikens Jernverks Aktiebolag har emellertid på bolagets mark ordnat tre olika friluftsbad. Även i övrigt finnas på enskilda marker lämpliga områden, som nu med markägarnas medgivande nyttjas av allmänheten för alla sorters friluftsliv. Det anses önskvärt att antingen genom köp eller annan uppgörelse med markägarna säkra dessa områdens framtida begagnande av allmänheten för friluftsliv. Närmaste uppgiften anses vara att förhindra områdenas exploatering för byggnadsändamål. Köpingen har ett friluftsråd, vars uppgift bland annat är att få till stånd uppgörelser beträffande markfrågorna.

Bollnäs socken och *Bollnäs köping* äga ingen mark, som avsatts eller kan avsättas till friluftsreservat. Något kommunalt ingripande för att trygga kommunernas befolknings friluftsliv har hittills icke skett och anses ej heller för närvarande vara av behovet påkallat. *Björkhamre köping* äger icke heller någon till friluftsreservat lämpad mark och har icke arrenderat någon sådan. Köpingen har emellertid köpt mark, varå skall uppföras ett friluftsbad, som synes skola bliva helt konstgjort. Det anses önskvärt att tillsammans med Bollnäs köping förvärva ett 11 hektar stort skogsområde, 4 km från det centrala Bollnäs, såsom mål för fotvandringar, skidlöpning och andra former av rörligt friluftsliv. Skidbacke planeras där.

Alnö kommun äger ett skogsskifte om cirka 150 hektar å Alnöns östra kust, 6 km från kommunens centrum. Det användes för bad och camping. Angöringsplatser för småbåtar finnas två stycken, som dock ej ligga i omedelbar närhet av badplats. Det behövs ytterligare områden för friluftsliv, enär strandområdena undan för undan bebyggas med sommarstugor.

Sköns kommun äger ett 0·6850 hektar stort område vid Ottsjön, som år 1938 inköpts för 2 000 kronor för att användas som bad- och campingplats. Något annat friluftsreservat har ej ordnats, men behov därav finnes.

Hofors och *Timrå* förfoga icke över några markområden för friluftsliv. Hofors anser, att kommunen icke har behov av några friluftsreservat. Timrå har ej uttalat sig angående sistnämnda fråga.

Kap. III. Sammanställning av uppgifter angående skadegörelse i skog och mark samt andra olägenheter, som orsakas av friluftsfolket.

A. Av fritidsutredningen företagen undersökning.

I cirkulärskrivelse den 12 april 1938, vari fritidsutredningen av länsjägmästare och biträdande länsjägmästare anhöll om komplettering av det då inkomna materialet till markinventeringen, begärdes tillika uppgifter angående »skador i skog och mark från friluftsfolkets sida». I cirkulärskrivelsen anfördes härom följande:

Beträffande *skador från friluftsfolkets sida* vore alla uppgifter av värde, vilka belysa skadornas *geografiska omfattning, art* och *ekonomiska betydelse*. Uppgifterna borde avse icke endast skador av ekonomisk betydelse (såsom nedtrampning av plantor av skogsträd och olägenheter ur jaktvårdssynpunkt) och icke endast skador genom orientering och annan organiserad idrott. Tvärtom borde uppgifterna avse även skador sådana som nedskräpning och förfulning av naturen, estetiskt störande trampskador i den naturliga växtmattan, risbrytning å sälg och utarmning av den naturliga blomsterfloran genom rovplockning eller på annat sätt, allt i den mån skadorna äro att tillskriva den rekreationssökande allmänheten (d. v. s. icke yrkesmässiga skövlare).

Det vore i detta sammanhang av värde att erfara, dels i vad mån *klagomål* över allmänhetens framfart ha försports från markägare, dels vilka *åtgärder* med hänsyn till förhållandena inom länet (distriktet) skulle kunna tänkas vara lämpliga för att stävja eventuellt förekommande skadegörelse.

Här nedan lämnas en redogörelse för de med anledning av denna förfrågan inkomna svaren.

Stockholms län: Den omfattande skadegörelsen på växande skog, markflora etc. runt huvudstaden vore så allmänt känd, att den icke behövde påtalas. Av en utredning, som år 1936 verkställts av Stockholms läns skogsägareförening, framginge, att påtaglig skadegörelse enligt markägarnas egen utsago ägde rum ungefär inom en 5-miljsräjong från Stor-Stockholms utkanter. Skadegörelsen torde emellertid till mycket stor del åstadkommas av sådana, som bedriva yrkesmässig handel med ris och annat grönt. Det syntes därför vara omöjligt att upptaga enbart frågan om friluftsfolkets skadegörelse till behandling. — De lavbeväxta hällmarksområdena, som funnes lite varstädes inom länet, borde i möjligaste mån hållas fria från massinvasion av besökande. Därest hällmarker funnes inom för friluftsändamål avsedda områden, borde massor av folk ej lockas dit utan att samtidigt genom vakthållning, anläggning av stigar etc. sörjdes för att större delen av de besökande undvika tramp å lavhällarna.

Uppsala län: Skadegörelserna vore med ett fåtal undantag ej av någon större omfattning. Mycket sällan förekomme skador, som kunde rubriceras såsom skövling. Plockande av blommor och brytande av kvistar förekomme.

Inom länet bedriven ganska stark propaganda för naturskydd hade haft mycket välgörande inverkan. Inga skador av ekonomisk betydelse vore bekanta. De mest besvärande märkena efter friluftsfolkets besök vore nedskräpningen i naturen. Förbud häremot skulle vara till synnerligen stor nytta.

Södermanlands län: Skadorna bestode framför allt däri, att promenerande i de större samhällenas omgivningar bryta grenar och toppar av allehanda trädslag, särskilt tall, björk och sälg. Såväl ekonomisk som estetisk skada förorsakades härigenom. Papper och cigarrettaskar utslängdes i ganska stor utsträckning. Efter terränglöpningar finge ofta papperslappar sitta kvar på buskarna. Buteljer krossades mot bergväggarna och skärvorna blevo kvarliggande till fara för människor och djur. Propaganda häremot hade dock verkat i gynnsam riktning. Någon förstöring av den naturliga växtmattan skedde knappast. Stundom förekomme klagomål från markägarna i tidningarna. Att vidtaga laga åtgärder mot skadegörarna lönade sig icke, enär det vore mycket svårt att åstadkomma bevisning. Anslag med hot om åtal eller vädjan om hänsynsfullhet hade ganska ringa verkan. I Nyköpings stadsskog förekomme stympning av buskar alldeles inpå dylika anslag. Upplysning vore det enda som hjälpte.

Östergötlands län: Skadorna vore störst i närheten av tättbebyggda samhällen. Skadorna bestode i brytning av tall-, björk- och sälgskott, skövling av vissa växtförekomster, särskilt blåsippor och liljekonvaljer, nedtrampning av skogsplantor, särskilt om hallon förekommer å hyggena, tilltrampning av marken å områden, där naturlig återväxt eftersträvades, nedrivning av hägnader och öppnande av grindar kring betesmarker, oroande av det vilda samt nedskräpning med papper, glas och konservdosor vid badstränder och campingplatser. Dessutom förefunnes vissa årstider stor fara för skogseld. Värdet av skadorna vore på många platser otvivelaktigt ganska stort, men svårt att uppskatta i penningar. Klagomål hade ibland kommit till länsjägmästarens kännedom. Klagomålen hade särskilt gällt camping på betesmarker, där djuren blivit störda, brytning av tall- och björkskott samt nedtrampning av skogsplantor. Orienterare hade också — dock mera förr än nu — ansetts göra skada å älgjakten, då tävlingar förlagts till tiden närmast före denna.

Jönköpings län: Promenerande och idrottsfolk orsakade endast i obetydlig omfattning nedtrampning av skogsplantor. På vissa hyggesområden nedtrampades plantor av bärplockare. Olägenheter ur jaktvårdssynpunkt förekomme icke med undantag av att i vissa trakter orienterare (terränglöpare) störde storvilt och att under djurens fortplantningstid en del skador åstadkommes av sällskapshundar, som medföljde söndagspromenerande okopplade. Högst sällan nedbrötos hägnader. Grindar och led lämnades ibland ostängda med påföljd att betesdjuren kommo in på odlingar och andras marker. Nedskräpning vore allmän å campingplatser och måltidsplatser utmed färdvägarna. Estetiskt störande trampskador i växtmattan vore avsevärda vid flitigt besökta badstränder, men annars förekomme sådana skador icke. Kvistbrytning vore vanlig vintertid, varöver markägarna allmänt klagade. Oftast kunde

denna skadegörelse tillskrivas söndagspromenerande. Den tidigaste vårfloran, blåsippa, gullviva, liljekonvalj och ängsboll, rovplockades och salufördes. Markägarna klagade allmänt över skadegörelse å plantskog närmast samhällena, sällan beträffande hägnader och ostängda grindar, men mycket ofta med tanke på eldfara i skog och mark. Lämpliga åtgärder till förebyggande av skadegörelse vore propaganda, undervisning i skolorna, populära anslag å vissa platser i närheten av samhällena, vid badstränder och utsiktspunkter samt förbud mot saluförande av vildblommor och kvistar. Om tillräckliga och vackra badplatser m. m. officiellt upplätes till allmänheten, kunde friluftsområdena lättare övervakas och skadegörelse motarbetas.

Kalmar läns södra landstingsområde: Vårdslöshet med eld förekomme, dock mest i samband med cigarrettrökning. Nedskräpning, som borde vara bötesbelagd, förekomme ofta vid lägerplatser. Inga nämnvärda skador orsakades genom tramp eller risbrytning. Blomplockningen vore ännu ej farlig för örtbeståndet, då i allmänhet icke rötterna medtoges. Inga särskilda klagomål från markägarna hade försports. Anslagstavlor med uppmaning att vara aktsam med eld och att icke skräpa ner borde uppsättas på livligt besökta platser.

Kalmar läns norra landstingsområde: Av friluftsfolket orsakade skador vore mycket obetydliga och märkbara endast vid allmänt använda badplatser och promenadvägar omkring större samhällen, särskilt Västervik. Ytterst sällan förekomme klagomål från markägarna. Särskilda åtgärder — utöver propaganda för hyfs i naturen — syntes ej vara påkallade.

Blekinge län: Skadorna vore ingenstädes mera omfattande. Den skövling av ungskogsbestånd, som skett i städernas närhet och i vissa skogfattiga trakter, hade troligen nästan uteslutande övats av mindre bemedlade i förvärvssyfte samt för prydande av hemmen vid helger. Skadorna av denna art uppginge knappast till mer än ett eller annat hundratal kronor per år. Rovplockning av blommor förekomme ej i uppmärksammad utsträckning. Nedskräpning hade iakttagits särskilt intill badstränder, där livlig camping förekommit. Ändring till det bättre borde kunna åstadkommas genom upplysning. I några fall hade markägare avstängt områden intill badstränder eller fordrat anhållan om tillstånd före besök vid badplats. Klagomålen hade varit få och hade aldrig riktat sig mot orientering eller annan organiserad idrott.

Malmöhus och Kristianstads län: Den skada, som förorsakades, vore av rätt mångahanda slag. Brytning av kvistar till pyntgrönt och blomsterplockning vore i allmänhet ej så farligt utom då kvistbrytning skedde i försäljningssyfte. Orienteringslöpningar och vandrarföreningar, vilka senare sjungande genomkorsade skogarna, skadade jakten. Exempel funnes på att jaktarrendatorer av denna anledning sagt upp sina kontrakt. Amatörer på svamp plockade champinjoner även inom betesskogar, som vore belägna intill gårdarna och inhägnade med taggtråd. Skadegörelsen vore svår att värdesätta.

Göteborgs och Bohus län: Nedskräpning av naturen förekomme allmänt. Buteljer sönderslogos vid badplatser och gräs nedtrampades på camping-

platser. Kvarsittande tyg- och pappersremsor från terränglöpningar vore synnerligen störande. Söndagsresande m. fl. toge allmänt blommor och grönt. Då kvistar avbrytas eller avskäras, skedde i regel ingen ekonomisk skada, men ganska vanligt vore att kvistar avflängdes från späda stammar och att toppar avbrötos. Blåsippbestånd toges upp med rötterna så att blåsipporna blivit i det närmaste utrotade i närheten av städerna. Räjongen för denna skadegörelse utvidgades mer och mer. Upplysning om naturvett och undervisning i folkskolorna därom förordades. Särskilda campingplatser borde avsättas, där folk finge slå sig ned kostnadsfritt eller mot en mindre avgift, och camping på andra platser borde ej få ske utan ägarens medgivande.

Skaraborgs län: Några nämnvärda exempel på skador och klagomål över sådana kunde icke framläggas. Inga större städer funnes inom länet, varför friluftslivet där ej blivit något problem.

Värmlands län: Det vore iögonenfallande, vilka dåliga umgängesvanor även eljest hyfsat folk ådagalade såsom gäster i naturen. Innan ett intensivt upplysningsarbete åstadkommit, att folk städade efter sig vid rastplatser och viloställen samt iakttoge varsamhet mot växtlighet och djurvärld, kunde stadsborna aldrig bli välkomna ut i naturen eller ses med blida ögon av markägare och verkliga naturvänner.

Örebro län: Skadegörelse genom friluftsfolket kunde iakttagas snart sagt allestädes i skogar, hagar och ängar, framför allt i samhällenas omgivningar, intill samfärdsleder, vid allmänt kända utsiktspunkter, badstränder o. d. Nedskräpning med papper, matrester, trasigt glas m. m., kvistbrytning samt kvarlämnande av tyg- och pappersremsor längs skidspår och efter terränglöpningar vore de vanligaste arterna av skadegörelse. Nedtrampning av skogsplantor och olägenheter ur jaktvårdssynpunkt förekomme givetvis också, fast i mindre synbar omfattning. Skadorna för jaktvården kunde dock vara ganska stora. Den ekonomiska betydelsen av förenämnda skadegörelse vore antagligen ej särskilt stor annat än i undantagsfall och runt tättbebyggda samhällen. Otrevnad vållades för den bofasta befolkningen genom högljuddhet och nattliv. Större skada gjorde friluftsfolket dock genom sina lägereldar, vilka år för år flyttades allt längre in i skogarna och vilka nödvändiggjorde ökad bevakning samt försäkring mot skogseld. Allvarlig skada orsakades genom friluftsfolkets uppenbara benägenhet för olovligt och olaga fiske. Friluftsfolkets tanklösa transport av fiskredskap och baddräkter från sjö till sjö bure säkerligen ett stort ansvar för kräftpestens spridning. Upplysning, straffbestämmelser och föreläggande för större samhällen att ordna för invånarnas rekreationsmöjligheter av olika slag, däribland även fiskemöjligheter, förordades.

Västmanlands län: Skador förekomme, vanligast i närheten av städer och tätbygdsorter. Det starkt ökade intresset för friluftsliv kunde icke sägas ha i motsvarande grad ökat skadegörelserna. Skolornas och friluftsorganisationernas propaganda för juste uppträdande i naturen hade onekligen haft verkan. Ris- och blomplockning vore dock ett oskick, som övades av både

unga och gamla. Kvarlämnande av pappersremsor längs skidspår syntes bli allt vanligare. Mot sopupplag vid villor och stugor längs bussvägarna borde hälsovårdsnämnderna ingripa. Utökad propaganda i press, radio, skolor, övervakning av torghandeln med julgranar, ris och vildblommor vore lämpliga åtgärder. En inskränkning genom lagstiftning i rätten för friluftsfolket att röra sig fritt i skog och mark borde i görligaste mån undvikas.

Kopparbergs län: Skadegörelse förekomme egentligen endast i närheten av större samhällen, där särskilt talltoppar och vårblomster utsattes för densamma. Nedskräpning vore ej så vanlig som man skulle kunna förmoda. Klagomål från jordägarhåll hade endast mera sällan försports. Lämpligaste åtgärden vore ökad upplysning om hur man bör och icke bör uppträda i naturen.

Gävleborgs län: Skadegörelse av större ekonomisk betydelse torde icke kunna läggas friluftsfolket till last. Risbrytning förekomme i närheten av samhällena, men syntes snarare stadd i minskning än i ökning. Nedskräpningen vore stundom betydande vid sjöstränder och campingplatser. Markeringsremsor vid tävlingsspår kvarlämnades. Efter tävlingar borde de arrangerande föreningarna snygga upp efter sig samt reparera nedrivna stängsel. Friluftsfolkets ansvarighet för skogseldar eller tillbud därtill borde allvarligt beaktas. Skogseldsvarningar i tidningar och radio samt upplysning vore bättre botemedel än skärpta straffbestämmelser. Klagomål från markägare hade försports endast i enstaka fall. De hade då gällt risbrytning, markeringsremsor samt i undantagsfall nedskräpning. Propaganda och undervisning i skolorna samt ett och annat i pressen kungjort statuerat exempel förordades.

Västernorrlands län: Skadorna inskränkte sig i huvudsak till avbrytning av toppar och sidoskott av tall, ovarsam bläckning i gran samt vårdslös kvistning av lövträd. I närheten av städerna samt utefter stigar intill bad- och fiskeplatser förekomme dessa skadegörelser i sådan omfattning, att de icke kunde frånkännas all ekonomisk betydelse. Nedskräpning vid rast-, bad- och campingplatser vore vanlig. Olägenheterna ur jaktvårdssynpunkt syntes i allmänhet icke vara stora, men de hundar, som ofta medtoges lösa i skog och mark, kunde orsaka skada å vildnaden. Klagomålen från markägarna gällde huvudsakligen stympning av ungtall, rovkvistning av lövträd, bärplockning i omedelbar närhet av tomtplatser, rivning av stängsel och ovarsamt handhavande av eld. Förbättring i rådande förhållanden torde endast kunna vinnas genom propaganda för hänsynsfullhet mot andras intressen, icke i form av förbud utan »i humoristisk, välgörande anda». På större samlingsplatser torde ordningsmän icke kunna undvaras, men »dessa böra tillhållas att predika evangelium, icke lag».

Jämtlands län: Skador samt klagomål över dylika kunde man knappast tala om. Skadorna vore åtminstone icke av någon som helst ekonomisk betydelse. Större anhopningar av människor på ett begränsat område ägde nämligen nästan aldrig rum. Nedskräpning förekomme däremot, dock torde orts-

befolkningen vara bättre än turisterna söderifrån, vilka kvarlämnade apelsinskal och smörgåspapper längs turistskidstråken.

Västerbottens län: Skador å naturen av den rekreationssökande allmänheten vore så obetydliga, att de icke förtjänade nämnas. Klagomål hade veterligen icke förekommit.

Norrbottens län: Nämnvärda skador från friluftsfolkets sida kunde ej sägas ha förekommit. Dock torde uppkomsten av en del skogseldar vara att hänföra dit. Ett par skogseldar i Luleå skärgård kunde med säkerhet tillskrivas bärplockare från Luleå. Skogsgrönt medfördes ofta hem. Endast enstaka klagomål hade avhörts. Rättelse erhölles bäst medelst upplysning, enär just det ökade friluftslivet medfört bättre förståelse för att fara varsamt fram i naturen.

B. Övrigt fritidsutredningen tillhandakommet material.

Från jordbruksdepartementet har för att tagas i övervägande vid utredningens fullgörande av sitt uppdrag överlämnats två skrivelser, den 1 och den 10 december 1937, från *G. A. Mohnzen,* Koboda Gård, Vankiva — *Göinge häraders jaktvårdsförening* — vari anföres:

Orienteringsövningar kunde bli i högsta grad störande för villebrådet och en rationell jaktvård på marker, som beröras av övningarna. Särskilt vore detta förhållandet de tider, då viltet kläckte fram och födde upp ungar, men också i vissa fall omedelbart före och under jakttid för större villebråd. Det större viltet skrämdes nämligen från marker, där det annars bevisligen brukade uppehålla sig, till andra marker, där det sedan nedlades till förlust för den förre jakträttsinnehavaren. Sådana orienteringsövningar anordnades icke blott av specialbetonade idrottsföreningar, utan också av andra sammanslutningar. Antalet deltagare i orienteringstävlingarna vore ofta mycket stort och arrangörerna brukade icke i förväg inhämta markägarnas tillstånd. Den brist på hänsyn till jaktvårdens intressen, som visades vid dessa tävlingar, kunde göra tävlingarna, som dock fyllde en viss uppgift, starkt impopulära hos de jaktvårdande markägarna. Särskilda bestämmelser borde utfärdas angående anordnandet av orienteringsövningar; i annat fall äventyrades jaktvårdsarbetet.

Över skrivelserna infordrade chefen för jordbruksdepartementet yttrande från domänstyrelsen, som i sin tur inhämtade yttrande av domänverkets jaktvårdskonsulent, ryttmästare B. von Bornstedt. Denne anförde i skrivelse den 14 januari 1938 i huvudsak följande:

Det störande inflytandet på djurlivet av orienteringslöpningar vore sedan gammalt omvittnat. Störningarna vore mest framträdande på våren, då vildnaden behövde fred och ro för att kunna uppföda sin avkomma, men även andra årstider, speciellt i samband med älgjakten, kunde utförda idrottsövningar resultera i att jordägare eller jakträttsinnehavare tillfogades allvarlig ekonomisk förlust genom att på markerna sig uppehållande stationära djur utdrivas. Avsevärda skador kunde även åstadkommas genom nedtrampning av ungskog. Svenska idrottsförbundet hade utfärdat bestämmelser, avsedda att minska följderna av idrottsmännens framfart, men dessa efterlevdes ofta icke. Sådana övningar ordnades

även av organisationer, som stode utanför idrottsförbundet. Orienteringslöpningens ökade utbredning och dess utvidgning med s. k. orienteringspromenader gjorde att missförhållandena kunde väntas tilltaga. Markägarnas tillstånd inhämtades ej, och det hade hänt att idrottsförening, som stört älgjakt under licenstid, avvisat klagomål häröver under hänvisning till att det bort ligga i ägarens intresse att själv gardera sig mot tävlingar å hans mark nämnda tid. Det vore önskvärt, inte minst till förhindrande av idrottens impopularisering, om genom utfärdande av riktlinjer för orienteringsövningars anordnande större hänsyn toges till jordägarnas berättigade krav. Men även genom ökad upplysning torde mycket kunna åstadkommas. Orienteringslöpningen borde icke bedömas som en ensam, fristående rörelse utan fastmer som ett led i det moderna friluftslivet, där städers och samhällens innevånare svämmande ut över markerna liksom en fors som brutit sina fördämningar. Friluftslivets syfte vore gott, det vore det sunda inom människan som dreve henne att i naturens sköte söka vila och vederkvickelse från nutidens jäkt och hets, men tiden hade ridit för fort och följden hade blivit, att fyrar och vägmärken icke hunnit utsättas till stöd och ledning för den oftast i naturvårdshänseende oskolade och naturvettssaknande människoströmmen. Följderna hade heller icke låtit vänta på sig. Stora områden kring våra samhällen hade mer eller mindre antagit sophögens prägel med papper, konservburkar och sönderslagna buteljer och med sargade och skändade buskar och träd. Icke sällan erfordrades efter en folkfest många dagars arbete för att få rent för nedskräpande föremål, som var och en lätt hade kunnat taga med sig. Jordägares berättigade klagomål och framställningar till skydd mot naturvandalism betraktades ofta som ett utslag av kitslighet och oginhet. De inom närmaste trakten kring större samhällen bosatta markägarna hade i regeln trots de störningar, som djurliv och natur utsättas för från friluftsfolkets sida, försökt att visa tillmötesgående. Mycket drastiska exempel kunde påtalas hur mark, som kostnadsfritt ställts till förfogande för camping, till den grad vandaliserats att tillståndet måst indragas. Det för folkhälsan betydelsefulla friluftslivet utgjorde en värdefull tillgång, men dess utveckling och lyckliga framtid krävde med nödvändighet ledning och upplysning. Det aktningsvärda frivilliga arbete, som härför nedlagts, hade icke möjlighet att ensamt lyckas, främst på grund av den explosionsartade hastighet, varmed friluftslavinen satts i gång. Det vore därför nödvändigt, att från statens sida åtgärder snarast vidtoges för uppdragande av riktlinjer för en förbättrad rationell naturvård, en naturvård, för vilken det vore ett oavvisligt krav att skapa en verklig folkuppfostran med ledare och lärare besjälade av den entusiasm, som ett intimt umgänge med naturen medförde. Utan att på något sätt vilja förringa den mäktiga och nödvändiga hjälp, som genom press, radio och film kunde erhållas, måste dock denna uppfostran även ske ute i markerna. Ty kärleken till djurliv och natur kunde icke teoretiskt inläras, utan friluftsfolket och främst den uppväxande ungdomen borde ute i det fria få sina ögon öppnade för naturens skönhetsvärden och lära sig att finna avsky och kraftigt reagera mot de många osympatiska former, i vilka naturbarbariet framträdde.

I domänstyrelsens yttrande, den 7 febr. 1938, anfördes: Olägenheterna för jaktvården genom orienteringslöpningar vore otvivelaktigt ganska betydande och hade även från andra håll uppmärksammats. Enligt styrelsens mening tillhörde de i förevarande framställning berörda förhållandena de spörsmål, som sammanhänga med friluftslivets ordnande. Styrelsen hemställde därför, att framställningen icke måtte föranleda annan åtgärd än att handlingarna i ärendet överlämnades till fritidsutredningen.

Från *skogsvårdsstyrelsen i Stockholms län* har utredningen för kännedom emottagit en till Svenska idrottsförbundets orienteringskommitté ställd skrivelse av den 17 november 1937. I skrivelsen har skogsvårdsstyrelsen anfört, bland annat: Hösten 1937 hade plantskog blivit skadad av tävlande orienterare i sådan omfattning att styrelsen måst ålägga vederbörande markägare viss hjälpkultur. Även om arrangerande föreningar vore beredda utbetala ersättning härför, vilket skett i åtminstone ett fall, vore det önskvärt att banorna förlades så att skogsodlade hyggen med plantskog under meterhöjd icke behövde nedtrampas. Praktiskt taget varje skog i länet vore numera underkastad viss form av föryngringshuggning. Naturlig återväxt funnes därför litet varstädes på smärre hyggen, i småluckor, under skärmställningar o. s. v. Dylik återväxt toge i regel ej nämnvärd skada om en eller annan löpare toge sin väg genom densamma, men om ett stort antal löpare komme i tät följd, kunde knappast undvikas att viss skadegörelse uppstår. Tävlingsledarna borde därför hos skogsägarna efterhöra, om vissa partier av respektive skogsskiften vore särskilt ömtåliga ur skogsvårdssynpunkt, samt vid banornas utläggning taga hänsyn härtill.

Örebro läns jaktvårdsförening har i skrivelse den 5 juli 1938 fäst utredningens uppmärksamhet på att jakten och jaktvården åsamkades ofta rätt betydande skada av friluftsfolket och att denna skadegörelse, i den mån friluftsfolkets antal ökades och jaktvården med stöd av nya jaktlagen höjdes, kunde väntas bli allt större. Föreningen uppger, att allvarliga klagomål ofta anmäldes över friluftsfolkets intrång och skadegörelse i avseende å villebråd och fauna samt att skadornas ekonomiska värde, som givetvis vore svårt att uppskatta, torde uppgå till betydande belopp .

Slutligen har fritidsutredningen från *Svenska jägareförbundets styrelse* mottagit en skrivelse av den 28 december 1938, vari anföres:

Samtidigt med att den för vårt folks välbefinnande så betydelsefulla fritidsrörelsen vinner spridning i allt större kretsar, medför denna rörelse tyvärr även vissa störningar inom landets fauna. Dessa olägenheter kunna emellertid utan större svårigheter till väsentlig del undanröjas genom visst hänsynstagande från en i djurlivets betingelser något insatt allmänhet. Styrelsen för Svenska jägareförbundet har därför äran fästa Fritidsutredningens uppmärksamhet på dessa förhållanden, vilka i det följande närmare belysas.

Det är inte många år sedan städernas befolkning tillbringade sin ledighet inom samhällets hank och stör, endast någon enstaka person kunde iakttagas promenerande på stora landsvägen.

I det fallet har under de senaste åren inträtt en stor förändring. Friluftslivet har nått en väldig omfattning, och genom semesterlagens genomförande torde rörelsen komma att ytterligare utvecklas. Karaktäristiskt för friluftslivet är, att dess utövare huvudsakligen förflytta sig vid sidan av vägarna. Skogar och fält, där djurlivet förr hade en fristad, genomströvas nu med korta mellanrum av otaliga sällskap. Detta är särskilt fallet i mera bebodda trakter. Av okunnigt och tanklöst folk vandaliseras och förfulas den orörda naturen, varför utfärderna ställas till allt längre bort belägna platser, vilkas jungfrulighet sedan i sin tur störes. De missförhållanden, som tyvärr följa i friluftslivets spår och impopularisera detsamma,

kunna, när det gäller nedskräpning eller förstörelse av buskar och träd, av envar lätt konstateras. De menliga följderna för faunan falla däremot icke på samma sätt i ögonen. För att belysa dessa förhållanden torde följande kunna anföras.

I närheten av samhällen är jakten på söndagarna för närvarande i regel mer eller mindre omöjliggjord. Härigenom tillskyndas även markägaren en ekonomisk förlust på grund av värdeminskningen av jaktarrendet. Denna värdeminskning blir så mycket större genom det förhållandet, att de flesta jägare endast disponera denna dag för jakten.

Bevakningen mot tjuvskytte, som är en nödvändig förutsättning för åstadkommande av den för djurlivets trivsel och existens nödvändiga freden i markerna, har även genom friluftslivet avsevärt försvårats. Mer arbete och större kostnader måste nu för tiden nedläggas på bevakning, än vad som förr var fallet i de då i regel folktomma skogarna.

De för vinterfodring av villebråd anordnade foderplatserna få ej heller vara i fred utan förstöras, och de där befintliga djuren oroas.

I stället för att på avstånd se och njuta av djurens vardagsliv, försöker den okunniga allmänheten att komma så nära som möjligt, vilket resulterar i, att djuren i onödan skrämmas. Icke så sällan är detta fallet vid möte med älgar. Har älgkon då kalv, och de besökande bliva alltför närgångna eller medföra hund, borde det icke förvåna, om modern blir rädd och försvarar sin unge. På så sätt utbildas ofta ondsinta älgar — varom ibland notiser förekomma i pressen — och vilka, om de måste nedskjutas under för jakt ej tillåten tid, icke tillfalla markägaren utan kronan.

Fågellivet på våren utsättes även för svåra påfrestningar. En ruvande fågel, som vid upprepade tillfällen blivit uppskrämd från äggen, överger snart sitt bo. Många fåglar, som i vanliga fall täcka över sina ägg, då de lämnas, hinna vid sådana tillfällen icke med detta, varigenom risken för att bona skola plundras av kråkor och skator är mycket stor.

Störningarna för djurlivet ökas i hög grad om lösa hundar, särskilt under vår och sommar, medföras i markerna, en ovana som tyvärr är vanligt förekommande och även strider med bestämmelserna i gällande lag.

En form av sport, som närmast torde hänföras under fritidsrörelsen, är orienteringslöpningen. Denna sportgren har med årens lopp samlat allt flera deltagare, och tävingar hava anordnats, som berört allt vidare marker. Styrelsen för orienteringsförbundet har emellertid numera med förståelse för naturskyddets krav genom instruktionskurser och annan upplysningsverksamhet samt genom föreskrifter för de anslutna föreningarna sökt i möjligaste mån motverka de olägenheter dessa tävlingar med nödvändighet medföra.

I den stadga som utarbetats för orienteringslöpningars avhållande har sålunda föreskrivits förbud mot löpningar såväl under våren, då djuren behöva lugn under yngel- och kläckningsbestyren, som ock under älgjakttiden på hösten. Föreningarna hava även uppmanats att före tävling inhämta vederbörande markägares tillstånd, en åtgärd som emellertid synes ligga nära tillhands utan att behöva direkt påpekas. Förutom den olägenhet, som förorsakas djurlivet, torde i detta sammanhang även böra framhållas de riskmoment, som man utan erhållet tillstånd kan räkna med vid uppehåll i skog och mark. Det har sålunda inträffat, att orienteringstävlingar anordnats på marker, där fältskjutning bedrivits med skarp ammunition och älgjakt utövats. De stora risker, som tävlingsdeltagarna löpa, då de plötsligt dyka upp bland de utställda målfigurerna eller komma springande i buskskogen fram mot den i förhåll stående älgjägaren torde vara överflödigt att utförligare betona.

Vid de orienteringspromenader och svampexkursioner, som anordnats av olika tidningar, hava i regel tillstånd i förväg inhämtats.

Få människor utnyttja naturen i så stor utsträckning som våra idrottsmän. Det skulle därför vara önskvärt, att känslan för den förpliktelse detta medför, måtte

i större utsträckning än hittills spridas såväl till dem själva som till våra idrottsledare. De gångna årens erfarenheter visa, att det i längden är omöjligt att i markerna släppa ut stora människoskaror, som sakna känsla och förståelse för att de äro gäster såväl hos den jordägare, vars marker de besöka, som hos den svenska naturen.

Friluftslivets lyckliga framtid kräver därför obönhörligen, att en verklig folkuppfostran i naturvett från statens sida anordnas i intim kontakt med därav berörda och intresserade organisationer.

Utredningen återkommer i kap. V till de spörsmål, som anknyta till den här ovan lämnade redogörelsen.

Kap. IV. Uppgifter rörande förhållanden av betydelse för friluftslivets markfråga i vissa främmande länder.

Danmark.

Förutsättningarna för allmänhetens friluftsliv äro, såvitt avser markfrågan, i Danmark helt andra än i Sverige, beroende icke blott på landets större befolkningstäthet och den uppodlade jordens förhållandevis mycket stora andel av den totala landarealen, utan också därpå, att allmänhetens rätt till färdsel över och vistelse å annans mark är synnerligen begränsad. Detta har föranlett lagstiftningsåtgärder i syfte att bevara det danska landskapets natur- och rekreationsvärden samt att bereda allmänheten ökad rörelsefrihet. Redan Lov om Naturfredning av den 8 maj 1917 innehöll ganska långt gående bestämmelser i detta hänseende. I den nu gällande Lov om Naturfredning av den 7 maj 1937 ha dessa bestämmelser ytterligare utbyggts, och sistnämnda lag synes i själva verket syfta till en allmän planhushållning med landets värdefulla naturområden. För de viktigaste stadgandena i lagen lämnas här en sammanfattande redogörelse.

I enlighet med i naturfredningslagen givna föreskrifter kan fredning (fridlysning) ske bland annat av områden, som på grund av skönhet, belägenhet eller egendomlighet ha väsentlig betydelse för allmänheten. Vidare kunna, mot ersättning till markägare, bestämmelser meddelas om rätt att färdas (Færdselsret) i naturen på områden, där dylik rätt med hänsyn till befolkningens friluftsliv är av väsentlig betydelse för allmänheten och där färdseln kan äga rum utan åsidosättande av ägares eller innehavares berättigade och väsentliga intressen.

För handläggning av ärenden härom (fredningsärenden) samt av vissa andra ärenden enligt lagen finnes ett antal särskilda fredningsmyndigheter, nämligen lokala fredningsnämnder, en för Köpenhamn och en för varje Amtsraadskreds, en för hela landet gemensam överfredningsnämnd, en för hela landet gemensam värderingsnämnd (Taksationskommission) samt ett naturfredningsråd.

De lokala fredningsnämnderna, vilka i första instans behandla fredningsärenden, träda i verksamhet, så snart begäran därom framställts av ett ministerium, av kommunal myndighet eller av vissa i lagen angivna föreningar och institutioner samt när nämnden eljest själv finner det påkallat. Byggnads- och hälsovårdsnämnder samt polismyndigheter äro skyldiga att till vederbörande fredningsnämnds ordförande ofördröjligen anmäla planerade byggen eller andra företag, som kunna antagas komma att skadligt ingripa i det bestående tillståndet på områden, som enligt lagen kunna bli föremål för fredningsåtgärder. När nämnden härigenom eller på annat sätt får kännedom om företag av dylik art, kan nämnden genom interimistiskt beslut bestämma, att företaget tills vidare skall helt eller delvis inställas.

Fredningsnämnderna skola så vitt möjligt söka få till stånd frivilliga överenskommelser med markägare och andra sakägare om att på fastigheten lägga servitut innebärande fridlysning eller färdselrätt för allmänheten. Kan sådan överenskommelse åvägabringas utan ersättningsskyldighet för det allmänna till sakägare, är fredningsärendets behandling slutförd i och med att avtal därom införes i nämndens protokoll. Innebär överenskommelsen att ersättning skall utgå av allmänna medel, eller kan frivillig uppgörelse ej träffas, måste ärendet avgöras genom utslag (Kendelse).

Genom utslag kan fredningsnämnd bestämma, att visst område skall fridlysas, samt lämna föreskrift om de åtgärder, vilka i anledning därav skola vidtagas. Bestämmelser om fridlysning kunna innehålla, att det fridlysta området skall bevaras i sitt naturliga tillstånd, att det skall vårdas på visst sätt, att det antingen icke alls eller endast på visst angivet sätt får utnyttjas, bebyggas eller planteras, att störande anläggningar icke få anbringas därå eller att färdsel däröver helt eller delvis förbjudes m. m. Under särskilda omständigheter kan därjämte bestämmas, att befintliga byggnader, planteringar och andra anläggningar, som verka störande, skola avlägsnas, såvida detta icke är förenat med »uforholdsmæssige Værditab». Nämnden kan vidare genom utslag bestämma, att på det sätt och i den omfattning, som i utslaget angives, envar skall hava frihet att färdas inom område, där detta av hänsyn till befolkningens friluftsliv är av väsentlig betydelse för allmänheten. Nämnden kan i utslaget härom eller senare fastställa ordningsföreskrifter för dylikt område. I utslaget skall nämnden bestämma storleken av de ersättningar, som skola utgå till markägare och andra.

Den genom utslag av avgivet innehåll skapade regleringen — liksom de förut omnämnda frivilliga överenskommelserna av liknande innebörd — har karaktären av ett servitut, som lägges å fastigheten. Det åligger nämndens ordförande att draga försorg om inskrivning (Tinglysning) av överenskommelse eller utslag av denna art. Fredning kan också, om så finnes lämpligt och fastighetsägare det medgiver, genomföras på det sätt att marken avstås till staten eller en kommun. Vidare kan färdselrätt för allmänheten, i stället för genom påläggande av servitut, genomföras medelst expropriation. För dylikt fall verkställas erforderliga värderingar av den förut omnämnda för

hela landet gemensamma värderingsnämnden. Ett genom frivillig överenskommelse eller fredningsnämnds utslag pålagt servitut rörande fridlysning eller färdselrätt, kan på ansökan av fastighetsägaren upphävas genom utslag av fredningsnämnden, om nämnden enhälligt finner att allmänheten icke längre har något intresse av dess upprätthållande.

Av de ersättningar, som skola utgå i anledning av utslag om fridlysning eller färdselrätt, erlägges i allmänhet hälften av statsverket och den andra hälften, om området är beläget i stad eller vissa andra kommuner, av kommunen och eljest av vederbörande amtsfond. Då ersättningsbeloppen äro stora och ärende har betydelse för hela landet eller en stor del därav, under det att den stads- eller amtskommun, där området ligger, icke har särskilt intresse av saken, kan fredningsnämnden bestämma, att statsverket skall svara för två tredjedelar av ersättningarna. När invånare i en kommun, som enligt de nu återgivna reglerna icke är bidragsskyldig, ha övervägande fördel av fredningen eller färdselrätten, kan det åläggas sådan kommun att utgiva skälig del av ersättningarna.

Överfredningsnämnden är andra och sista instans i fredningsärenden. Hos den kunna alla utslag av de lokala fredningsnämnderna överklagas. Överfredningsnämnden tillkommer dessutom det slutliga avgörandet i alla ärenden, vilka medföra ersättningsskyldighet för det allmänna med belopp, som överstiger 500 kronor. Fredningsnämnds utslag i dylika ärenden skola nämligen alltid underställas överfredningsnämnden. Även överfredningsnämnden åligger det att i första hand söka få till stånd frivillig överenskommelse. Överfredningsnämnden fastställer icke själv storleken av de ersättningar, som skola utgå, utan detta sker av värderingsnämnden, sedan överfredningsnämnden bestämt i vilka hänseenden ersättning skall utgå. Därest överfredningsnämndens utslag innebär, att ersättningar överstigande 3,000 kronor skola bestridas av allmänna medel, skall utslaget tillställas statsministern, som avgör, huruvida proposition skall göras om anslag till täckande av statsverkets andel av ersättningarna. Sedan medel till statsverkets andel beviljats, äro därmed också stads- och amtskommunerna förpliktade att utbetala sin andel av ersättningarna.

Varje fredningsnämnd skall föra ett register över alla fridlysta eller för allmän färdsel öppnade områden. Ett centralregister för hela landet föres av statsministeriet.

Genom överfredningsnämndens försorg skola utarbetas planer över och beskrivningar av de »almeninteressante, særlig ejendommelige eller smukke Landskaber», så att på grundval därav kan utarbetas en allmän fredningsplan antingen för hela landet eller för särskilda landsdelar. Enligt en den 13 april 1938 utfärdad tilläggsbestämmelse till naturfredningslagen får, då en sådan allmän fredningsplan godkänts av överfredningsnämnden och offentliggjorts, intill dess fredning av däri ingående arealer genomförts eller det blivit avgjort att fredning av sådant område icke skall ske, någon förändring av tillståndet inom dylikt område icke äga rum, såvida icke överfredningsnämnden lämnat tillstånd därtill, och områdena få då icke heller utnyttjas

på annat sätt än tidigare skett. Skulle överfredningsnämnden neka tillstånd, kan markägaren få frågan, huruvida fredning av området skall ske, prövad i enlighet med de bestämmelser i naturfredningslagen, för vilka här förut redogjorts. Det är i detta sammanhang att märka, att skogarna i Danmark voro skyddade redan genom en äldre lagstiftning, avsedd att hindra ytterligare minskning av skogsarealen, samt att naturfredningslagen förbjuder bebyggelse utan särskilt tillstånd inom 300 meter runt alla minst 20 hektar stora skogar.

Naturfredningslagen innehåller emellertid också beträffande vissa strandområden stadganden, vilka trygga allmänhetens rätt att där färdas utan att någon ersättning till markägare ifrågakommer. I lagen stadgas nämligen, att alla från gräsväxt fria strandbrädder, rörande vilka ägaren icke kan visa, att de före den 1 januari 1916 ingått i trädgårdsområde eller använts för förvärvsverksamhet, såsom varv, fabriker o. d., äro öppna för allmänheten för färdsel till fots. Förekommer hinder för denna färdsel, skall den lokala fredningsnämnden, när sådant kommit till dess kännedom, genom utslag bestämma i vilken utsträckning och inom vilken tid sådana hinder skola avlägsnas. I sistnämnda fall kan, under vissa förutsättningar, markägaren tillerkännas ersättning för påvisbar skada, som vållas honom genom hindrets avlägsnande. Då särskilda skäl tala därför, kan fredningsnämnden besluta, att allmänheten icke skall äga färdas på strandbrädden eller att färdselrätten skall vara på visst sätt begränsad. Ifrågavarande färdselrätt innefattar icke rätt att bada på stranden, utan badning kan där förbjudas av markens ägare eller innehavare, såvida icke fredningsnämnden med tillämpning av förut refererade bestämmelser angående fredningsärenden beslutat, att allmänheten skall hava tillgång till bad därstädes. På den fria strandbrädden få icke utan fredningsnämndens tillstånd vidtagas anordningar som hindra den fria passagen. Undantag har dock gjorts för en del anordningar — »Hofder, Aalegaarde, Kreaturhegn og Badeinretninger» — såvida passage hålles öppen bakom eller genom dylika anläggningar. Då tillträdet till strandbrädden är av särskild betydelse för allmänheten, skall fredningsnämnden såvitt möjligt vidtaga åtgärder för att erforderliga tillfartsvägar till strandbrädden genom de kommunala myndigheternas försorg tillskapas. Markägaren kan påfordra att fredningsnämnden utfärdar ordningsföreskrifter för allmänhetens uppträdande på strandbrädder, som äro öppna för färdsel eller bad.

Omnämnas må här också, att naturfredningslagen innehåller bestämmelser om förbud mot uppförande av byggnader icke endast på den från gräsväxt fria strandbrädden utan också på områden, som ligga inom ett avstånd av 100 m från den fria strandbrädden eller, där sådan strandbrädd icke finnes, inom samma avstånd från »daglig Højvandslinje». En mera utförlig redogörelse för dessa bestämmelser och möjligheterna att erhålla dispens därifrån har lämnats i utredningens betänkande med förslag rörande reglering av strandbebyggelsen m. m.

Att man i Danmark, där det icke finnes någon sådan frihet för allmänheten att färdas över och uppehålla sig å annans mark som i Sverige, dock

ansett sig kunna ålägga markägare att utan ersättning tåla allmänhetens färdsel över de från gräsväxt fria strandbrädderna, hänger otvivelaktigt samman med att havsstränderna (Forstrande) enligt gammal dansk rätt tillhörde kronan, en rättsuppfattning som hela tiden levat kvar i Sönderjylland och i övriga delar av landet genombrutits av prejudicierande domstolsutslag först under senare tid. I detta sammanhang må omnämnas, att man längs stranden av Öresund, där ungefär två mil norrut från Köpenhamn sträcker sig en nära nog oavbruten villastad med strandtomter mellan vägen och vattnet, för att giva allmänheten tillträde till stranden, gör en utfyllnad med plats för ny väg utanför de gamla strandtomterna. Genom Højesteretsdom har fastslagits att strandtomternas ägare icke äro berättigade till ersättning härför.

Enligt naturfredningslagen skall allmänheten lämnas tillträde till icke odlade arealer tillhörande stat eller kommun, såvida det kan ske utan att det allmännas intressen bliva lidande. Lagen innehåller därjämte en särskild bestämmelse om att de staten, kommuner, kyrkor, prästämbeten och allmänna stiftelser tillhörande skogarna äro öppna för allmänheten för färdsel till fots. Härvid skola dock iakttagas de bestämmelser, som jordbruksministern utfärdar till förebyggande av brandfara och skadegörelser av skilda slag. Färdselrätten i nu nämnda skogar kan på begäran av ägaren upphävas eller begränsas av fredningsnämnd om särskilda skäl tala därför.

Bland de av jordbruksministern med stöd av nyssnämnda stadgande utfärdade bestämmelserna (den 27 maj 1939) rörande allmänhetens tillträde till berörda allmänna skogar må framhållas följande. Alla, som färdas i eller uppehålla sig i skogarna, skola ställa sig till ovillkorlig efterrättelse de anvisningar, som lämnas av förvaltningspersonalen. Färdsel till fots är på eget ansvar tillåten överallt, där icke genom anslag på grund av särskilda omständigheter gjorts undantag från denna regel. Dock är tillträde alltid förbjudet till vissa områden såsom plantskolor, åkrar, trädgårdar etc. Cykelåkning är tillåten på skogsvägar och sådana stigar, vilka genom anslag betecknats såsom cykelstigar. Utan särskilt tillstånd av skogsförvaltningen är det förbjudet att uppslå tält, att uppgöra eld, hålla möten och fester eller företaga idrotts- och andra övningar i grupp. Utan särskilt tillstånd äger allmänheten där plocka blommor och nötter, taga kvistar av 10 m höga träd samt bär, svamp, mossa och örter. På jaktdagar kan färdsel eller uppehåll i skog eller del därav annorstädes än på »offentlig Vej og Sti» förbjudas.

Vad särskilt angår förvaltningen av statens skogar och deras utnyttjande för allmänhetens friluftsliv må anmärkas följande. Liksom i Sverige hava i åtskilliga delar av landet utlagts reservat, där djurlivet är föremål för speciellt skydd och där skogen av naturhistoriska, estetiska och andra skäl antingen lämnas helt orörd eller avverkning sker endast då döda träd skola avlägsnas. Därjämte finnas särskilda s. k. »Lystskove»; beträffande vilkas skötsel i övervägande grad tages hänsyn till estetiska synpunkter, så att

exempelvis skogsbeståndet på dessa i allmänhet blir betydligt äldre än som skulle betingats av driftsekonomiska skäl. Sålunda har i Köpenhamns omgivningar utlagts ett särskilt distrikt eller revir (Jægersborg Dyrehave, Jægersborg Hegn m. fl.), som kallas »Lystskovdistriktet», under det att i andra distrikt uttagits vissa avdelningar eller mindre skogar, vilka betecknats såsom »Lystskovsafdelinger». Någon principiell skillnad i fråga om allmänhetens tillträde till lystskove och andra skogar upprätthålles icke, utan för båda slagen gälla de ovan refererade reglerna. Direktoratet for Statsskovbruget har utfärdat särskilda föreskrifter angående tältning (Lejrslagning) i statsskogarna. Enligt dessa givas tillstånd till camping i allmänhet endast å särskilda för ändamålet anvisade platser och till innehavare av »Lejrpas», som utställts av organisation, auktoriserad av Danmarks Naturfredningsforening. När tillåtelse lämnas, har den, som står i ansvar för lägret, att till skogsbetjäningen avlämna ett kontrollkort med upplysning om organisationens namn och eventuell avdelning av densamma, den ansvarige ledarens namn, deltagarnas antal och tidpunkten för lägrets brytande. Detaljerade föreskrifter äro meddelade angående grävning, tillgång till bränsle (sådant anvisas understundom utan ersättning från skogen), uppgörande av eld, om förfarandet med avfall, om inrättandet av avträden och om lägerplatsers iordningställande vid avfärden. Emellertid finnas också i vissa av statens skogar, som äro belägna vid havet, fasta lägerplatser, där campande mot en mindre avgift kunna få slå upp sina tält för en eller flera nätter och där skogsförvaltningen för de medel, som inflyta genom avgifterna, företagit vissa anstalter för anordnande av avträden, för färskvattenförsörjningen, för etablerande av telefonförbindelse m. m.

Ett särskilt omnämnande förtjänar det pågående arbetet på att få till stånd ett system av »grønne Omraader» i Köpenhamns omgivningar innefattande en ring av naturområden på omkring 7 km avstånd från staden och en annan ring på omkring 15 km avstånd, förbundna med varandra och med den inre staden medelst parkanläggningar. Genomförandet härav har man tänkt sig skola ske på det sätt, att en sådan allmän plan, som avses i det ovan anmärkta tillägget till naturfredningslagen, utarbetas och godkännes av överfredningsnämnden. Detta tryggar visserligen icke i och för sig områdenas bevarande, men medför att markägarna ej få utan överfredningsnämndens tillstånd förändra deras karaktär och sättet för deras utnyttjande samt att, därest tillstånd vägras, frågan om områdenas bevarande för framtiden kommer att avgöras såsom ett vanligt naturfredningsärende enligt de allmänna bestämmelserna i naturfredningslagen. Planens genomförande kommer säkerligen att möta åtskilliga svårigheter framför allt av ekonomisk art, men intresset för densamma uppgives vara mycket stort icke blott i Köpenhamn utan också i de många kringliggande kommuner, som beröras därav.

Norge.

I Norge har allmänheten i stort sett samma fri- och rättigheter i avseende å färdsel och vistelse å annans mark, badning vid annans strand m. m. som

i Sverige. Liksom hos oss råder en viss oklarhet angående gränserna för denna alle mans rätt. Missbruk av densamma ha förekommit, vilket tillsammans med de olägenheter, som i allmänhet måste bli förenade med masstillströmning av friluftsfolk, föranlett att markägarna i kanske ännu större utsträckning än i Sverige söka förbjuda tillträde även till utmarker, speciellt inom strandområden. I Norge har alltså liksom i Sverige uppstått ett motsatsförhållande mellan friluftsfolket och markägarna. Bebyggelsen vid stränderna av Oslo-fjorden och Skagerack hotar därjämte att mycket starkt inkräkta på möjligheterna till bad även på ganska långa avstånd från där belägna större samhällen. Friluftslivets markproblem äro sålunda i väsentliga avseenden desamma som hos oss.

I syfte att få till stånd en lösning av dessa frågor, såvitt avsåge allmänhetens rätt till färdsel och bad vid stränderna, framlades av regeringen år 1937 ett »utkast till lov om almenhetens adgang til ferdsel og badning på strandstrekninger m. v.». Detta utkast innehöll bland annat bestämmelser, som avsågo att reglera allemansrätten i dessa avseenden på ett sätt, som i vissa delar avvek från vad förut anses hava varit gällande. Den föreslagna regleringen innebar följande. Allmänheten tillerkändes uttrycklig rätt till färdsel och badning på icke odlade strandområden, belägna mer än 150 m från bebodd byggnad, såvida det icke vore till hinder för någon näringsverksamhet. Denna rätt skulle gälla oavsett om området var inhägnat eller ej. Å andra sidan borttogs den rätt till färdsel och badning, som förut i viss utsträckning fanns för allmänheten beträffande utmark liggande på mindre avstånd än 150 m från bostadshus. Med strandområde avsågs här endast sjöbotten och marken inom ett avstånd av 50 m från vattenlinjen vid högsta vattenstånd. För längre från vattnet belägna marker skulle lagens reglering icke gälla utan förut tillämpade rättsgrundsatser. Lagförslaget innehöll vidare bestämmelser om att fylkesmannen kunde giva ägare eller brukare av jord tillstånd att, om särskilda skäl förelåge, fridlysa strandområde eller föreskriva särskilda villkor för allmänhetens färdsel och badning där. Dylikt tillstånd skulle icke få lämnas för längre tid än två år, men skulle kunna förnyas, om skäl därtill funnes. Utan sådant tillstånd skulle det vara vid bötesstraff förbjudet att uppsätta anslag eller annat tillkännagivande, som kunde bibringa människor den tron, att färdsel på stranden eller badning vore förbjuden på sådan plats, där enligt lagen rätt till färdsel och bad tillkomme allmänheten. Dessa bestämmelser i lagutkastet blevo emellertid icke antagna av odelstinget. Däremot antogos bestämmelser i lagutkastet om expropriationsrätt för kommuner och vissa andra rättssubjekt beträffande såväl strandområden som annan fast egendom i sådana fall, då det är ett allmänt intresse att trygga allmänhetens möjligheter till bad och annat friluftsliv på platsen.

England.

För den engelska regionplanelagstiftningen (Town and Country Planning Act, 1932) och det arbete för realiserandet av ett effektivt landskapsskydd, som med stöd av densamma bedrives, har fil. d:r L.-G. Romell lämnat en

redogörelse i bilaga 1. Här må emellertid, med hänsyn till det av utredningen i detta betänkande framlagda förslaget om införande av personalservitut för bildande av friluftsreservat, uppmärksamheten fästas på den i redogörelsen omnämnda bestämmelsen i sect. 34 av berörda lag. Denna bestämmelse ger kommunala och vissa andra myndigheter rätt att med markägare träffa avtal om personalservitut för all tid eller för bestämd tid, innebärande inskränkningar i markägaren eljest tillkommande befogenheter att exploatera och utnyttja visst markområde. Ett dylikt avtal får samma verkan som om myndigheten varit ägare till angränsande fastighet och avtalet ingåtts till förmån för sådan fastighet.

Framhållas bör, att allmänheten icke har någon rätt att färdas över eller vistas på sådana arealer, som i en regionplan eller genom avtal av nyss nämnt slag undantagits från bebyggelse och avsatts såsom exempelvis »private open space», utan allmänhetens tillträde till desamma är beroende av markägarens medgivande. Över huvud är den lagligen erkända rörelsefriheten liksom i Danmark starkt begränsad. Allmänheten har dock en, ofta på hävd grundad, laglig rätt att begagna stora arealer s. k. commons samt ett till minst 300 000 uppskattat antal stigar över privata ägor. Däremot torde allmänheten icke ha någon laglig rätt att vistas å och bada på ens den s. k. foreshore, d. v. s. strandremsan vid havet mellan tidvattnets hög- och lågvattensmärken. Denna strandremsa användes emellertid allmänt för bad och andra former av friluftsliv, och varje försök att hindra detta upptages mycket illa. Då stranden, såsom oftast är fallet, betraktas såsom tillhörande kronan eller »the Duchy of Cornwall or Lancaster», har allmänheten tillstånd att begagna den för friluftsliv. I många fall hava dylika kronan tillhöriga strandområden upplåtits med nyttjanderätt till kommunala myndigheter och understundom till den nedan omtalade »National Trust», och även i sådana fall är allmänhetens tillträde till dem tryggat. Å andra sidan förekommer det att privatpersoner göra gällande äganderätt till strandremsan eller hava fått nyttjanderätt till densamma upplåten åt sig av kronan, och i dylika fall har det inträffat, att försök gjorts att lägga hinder i vägen för allmänhetens friluftsliv eller också att göra sig förtjänst på detsamma. (Report and Recommendations, Coastal Preservation Committee, april 1938.) Nämnas kan emellertid, att den engelska allmänheten i praktiken på många håll haft och har en betydligt större rörelsefrihet än som motsvarar dess lagliga rätt, detta icke blott i glest befolkade trakter sådana som Lake District och norra Yorkshire i norr, »Snowdonia» i väster (Wales) samt Exmoor och Dartmoor i sydväst, utan även exempelvis i South Downs icke långt från London. Markägarna ha i betydande utsträckning icke velat eller icke ansett sig böra hävda sin rätt att vägra allmänheten tillträde.

Ett ganska omfattande arbete till friluftslivets fromma bedrives av den år 1895 grundade *National Trust for Places of Historic Interest or Natural Beauty,* en sedan 1907 genom särskild lag (The National Trust Act) officiellt erkänd riksorganisation med uppgift att äga eller på annat sätt i allmänhetens intresse bevara fast egendom av betydelse ur estetisk eller historisk

synpunkt. Stiftelsen disponerar nu genom äganderätt eller 500-årskontrakt över omkring 300 egendomar i England och Wales med en sammanlagd areal av över 20 000 hektar och kontrollerar genom servitut ytterligare omkring 6 000 hektar. Dess verksamhet bedrives med stöd av gåvor och donationer. Den erhåller inga anslag från staten, men åtnjuter befrielse från inkomstskatt och i stort sett all egendomsskatt, ävensom från arvsskatt å till stiftelsen testamenterad egendom. Stiftelsens verksamhet underlättas numera av en i samband med åtskilliga år 1937 företagna ändringar i National Trust Act tillkommen bestämmelse, vilken ger stiftelsen rätt att med markägare sluta avtal om personalservitut rörande inskränkningar i exploaterandet och användandet av visst markområde med samma verkan som om stiftelsen varit ägare till angränsande fastighet och inskränkningarna avtalats till förmån för sådan fastighet. Det åligger stiftelsen att med vissa undantag hålla den tillhörig fast egendom oinhägnad och obebyggd såsom öppna platser »for the recreation and enjoyment of the Public».

Bland övriga organisationer, som äro verksamma för att åt allmänheten trygga tillgången på rekreationsområden, må nämnas följande: *Council for the Preservation of Rural England* har till huvudsaklig uppgift att göra propaganda för natur- och landskapsskydd samt fungerar som rådgivare åt kommuner och enskilda vid uppgörandet av regionplaner. *Commons, Open Spaces and Footpaths Preservation Society*, bildad redan 1865, har till uppgift att tillvarataga främst den icke jordägande befolkningens rätt att nyttja allmänningar (commons) och att taga väg över enskild mark, där detta av gammalt varit tillåtet. *National Playing Fields Association* arbetar för skapandet av lek- och idrottsplatser. Dess verksamhet finansieras genom gåvor av enskilda samt mindre statsanslag. Organisationen söker intressera de kommunala myndigheterna för ordnandet av rekreationsområden, lämnar sakkunnig hjälp vid utarbetandet av planer för sådana och beviljar bidrag till anläggningarna varierande mellan 25 och 90 procent av kostnaderna. Organisationen äger själv (år 1938) åttio rekreationsområden och har lämnat bidrag till ett tusental sådana.

Tältlivet är relativt livligt i England. Dess snabba och oreglerade utveckling har emellertid medfört ganska avsevärda olägenheter ur hälsovårdssynpunkt. Enskilda markägare ha i stor utsträckning uthyrt tältplatser på för ändamålet olämplig mark utan att förse tältplatserna med nödiga sanitära anordningar. Detta har föranlett att såväl statliga som kommunala hälsovårdsmyndigheter måst ingripa för att förhindra camping på dylika platser. *The Camping Club*, bildad 1901, har framgångsrikt arbetat för att möjliggöra tältliv under ur det allmännas synpunkt betryggande kontroll. Klubben äger själv ett mindre antal tältplatser och utger en handbok innehållande uppgifter angående ett tusental tältplatser på de brittiska öarna.

Beträffande åtgärder till främjande av friluftsliv å marker, som ägas av staten, må nämnas följande. Inom Forestry Commission, ett statsorgan med det rent praktiska syftet att förvärva för skogsproduktion lämpliga områden och skogsplantera dem, väcktes år 1935 tanken att avsätta en del

av de förvärvade områdena såsom *National Forest Parks* till tjänst för allmänhetens friluftsliv. Början gjordes med en trakt i skotska högländerna invid västra stranden av Clydefjordens innersta del (Loch Long). Av området ha de lägre partierna skogsplanterats, men återstoden (drygt 14 000 hektar) fått bilda Argyll National Forest Park. Inom parken har Forestry Commission anordnat två platser för tältning och en för bilparkering (i alla tre fallen mot avgift) och upplåtit mark för tältläger till olika organisationer. Scottish Youth Hostels Association håller inom området tre vandrarhem. Planer uppgjordes 1937—1938 för två nya parker av samma art, en i nordvästra Wales (Snowdonia) och en i triangeln mellan floderna Wye och Severn (Forest of Dean).

Den 1 januari 1940 har i England trätt i kraft en den 13 juli 1939 utfärdad lag, Access to Mountains Act, som ger möjligheter att utvidga allmänhetens rätt att idka friluftsliv till vissa nya områden. De områden som avses i lagen äro berg (mountain), olika slags hedar (moor, heath), en för södra delarna av landet karakteristisk landskapstyp bestående av trädlösa, i allmänhet gräsbevuxna, runda kullar (down) samt strandklippor (cliff). Lagen är emellertid icke utan vidare gällande för alla dylika arealer utan endast för de särskilda områden, beträffande vilka jordbruksministern meddelar förordnande om lagens tillämplighet. Har dylikt förordnande meddelats, innebär detta bland annat, att områdets ägare eller innehavare icke äger rätt att hindra någon person från att i rekreationssyfte vistas å området under tiden mellan en timma före soluppgången och en timma efter solnedgången, under förutsättning att denne iakttager de villkor och bestämmelser, som enligt stadganden i lagen eller särskild med stöd av densamma given föreskrift gälla för tillträde till och vistelse å området. Allmänhetens rätt till dessa områden går i regel icke utöver frihet att vandra och uppehålla sig där. Utan särskilt tillstånd är det sålunda icke tillåtet att färdas där med något slags fordon. Tältning synes vara tillåten, men eld får därvid icke uppgöras. Badning får ske vid havsstrand till området, men uti därinom beläget vatten, som icke röner inverkan av ebb och flod, får badning ej äga rum i strid mot förbud som anslagits i närheten av vattnet. Ägares eller innehavares rätt att utnyttja området får icke lida intrång genom lagens bestämmelser. Förordnande om att lagen skall tillämpas för visst område kan meddelas endast efter ansökan av dess ägare, av kommunal myndighet i kommun med mera än 20 000 invånare och av vissa organisationer. Områdets ägare eller innehavare av särskild rätt till området får ingen ersättning för olägenheter, som uppstå till följd av lagens tillämpning beträffande området. I stället gäller att, om förordnandet skulle medföra minskning av värdet av fastigheten eller särskild rätt till densamma eller eljest medföra skada, förordnandet skall förbindas med sådana modifikationer av de allmänheten eljest enligt lagen tillkommande rättigheterna att värdeminskning eller skada undvikes. Om det får anses omöjligt att genom dylika modifikationer undvika värdeminskning eller skada, får något förordnande beträffande området icke meddelas. Meddelat förordnande kan under

vissa omständigheter antingen upphävas eller förbindas med modifikationer av nyss angivet slag.

Tyskland.

Friluftslivet har sedan gammalt i Tyskland spelat en framträdande roll. Det är i Tyskland som vandrarhemsrörelsen har sitt ursprung och nått sin största omfattning. Tillgången på för friluftsliv lämpliga naturområden är i betraktande av den stora befolkningstätheten god. Allmänhetens rörelsefrihet i skog och mark är i stort sett densamma som i Sverige. Särskilt inom statens skogar, vilka i Tyskland utgöra en mycket ansenlig andel av skogsmarken, hava i stor omfattning tillskapats ett nät av stigar för vandrare. Stränderna, speciellt vid Nordsjön och Östersjön, hållas i stor utsträckning tillgängliga för friluftsliv. I allmänhet få de icke bebyggas inom ett avstånd av 100 m från havet. Åtgärder för tillskapande av gröna områden runt städerna hava sedan åtskillig tid tillbaka vidtagits. Efter den nationalsocialistiska regimens införande hava strävandena att främja friluftslivet och att genomföra ett socialt naturskydd i väsentliga avseenden intensifierats. Landets natur- och skönhetsvärden betraktas såsom en hela folkets tillgång. I det omfattande regionplanearbete, som bedrives över så gott som hela riket, tillmätes skyddandet av landskapet ur skönhets- och rekreationssynpunkt stor betydelse. Regionplaneringen (Reichs- und Landesplanung) regleras av ett stort antal lagar och författningar, bland vilka här må nämnas »Gesetz über die Regelung des Landbedarfs der öffentlichen Hand» av den 29 mars 1935 och två »Erlasse über die Reichsstelle für Raumordnung» av den 26 juni och den 18 december 1935 med tillhörande verkställighetsförordningar, ävensom »Gesetz über die Aufschliessung von Wohnsiedlungsgebieten» av den 22 september 1933.

Även den nya tyska naturskyddslagen (Reichsnaturschutzgesetz den 26 juni 1935) kan sägas syfta till en planhushållning med det tyska landskapet, under beaktande särskilt av den i lagens ingress angivna avsikten att »även åt den fattigaste medlem av folket trygga hans andel av tysk naturskönhet». Lagen ger åt de genom densamma inrättade naturskyddsmyndigheterna, framför allt den högsta (Der Reichsforstmeister) mycket långt gående befogenheter. De områden, som skyddas eller kunna bli föremål för skydd enligt lagen, äro icke bara naturminnesmärken (Naturdenkmale) av ungefär det slag som skyddas genom den svenska lagen om naturminnesmärkens fredande, utan också s. k. naturskyddsområden (Naturschutzgebiete), inom vilka ett särskilt skydd för naturen i dess helhet av olika skäl, bland annat deras landskapliga skönhet eller egenart, ligger i det allmännas intresse. Skydd enligt lagen kan även beredas andra delar av landskapet, vilka icke uppfylla fordringarna för ett naturminnesmärke eller naturskyddsområde, men som dock »bidraga till att förläna behag och liv åt landskapsbilden». Ett naturskyddsområde konstitueras genom att en viss å karta utmärkt areal införes uti en hos den högsta naturskyddsmyndigheten förd förteckning över naturskyddsområden. För varje särskilt naturskyddsområde meddelas de bestäm-

melser, som skola gälla för detsamma, av nämnda myndighet eller med dess godkännande av någon av de s. k. högre naturskyddsmyndigheterna. De erforderliga åtgärderna för sådant områdes skydd äro ägare och innehavare av särskild rätt till fastigheten skyldiga att tåla utan rätt till ersättning. Inom naturskyddsområde är det i allmänhet förbjudet att utan tillstånd företaga åtgärder, som kunna förändra dess natur. Av riket eller de forna delstaterna ägda områden av synnerlig storlek och betydelse (Reichsnaturschutzgebiete) kunna helt eller delvis tagas i uteslutande anspråk för naturskyddsändamål. Härom förordnar »der Reichsforstmeister» i samförstånd med de därav berörda fackministrarna. Markarealer, som omslutas av eller gränsa till ett sådant område, kunna exproprieras om så erfordras för naturskyddsändamål.

Nordamerikas Förenta Stater.

Allmänhetens rörelsefrihet i skog och mark är i stort sett likartad med förhållandena i Sverige. I U. S. A. kan visserligen en markägare förbjuda »intrång» (trespassing), men därtill erfordras en jämförelsevis omständlig procedur, som ganska sällan kommer till användning. Viktiga ingredienser i amerikanskt friluftsliv äro jakt och sportfiske. Jakt- och fiskerätten är icke på samma sätt som hos oss förenad med jordäganderätten, utan jakt och fiske äro i stor utsträckning fria för allmänheten, varvid dock brukar tillämpas ett system med jakt- och fiskepass samt föreskrifter om mer eller mindre stark kvantitetsbegränsning per jägare eller fiskare per dag eller längre tidsperiod. Det kanske mest påfallande särdraget hos amerikanskt friluftsliv hänger samman med den stora omfattning som pick-nicking och camping med bil fått.

Den roll, som »recreation» och särskilt »outdoor recreation», d. v. s. friluftsliv i olika former, spelar i Förenta staterna, belyses av några uppgifter hämtade ur den officiella publikationen »Recreational use of land in the United States», Washington 1938 (Supplementary Report of the Land Planning Committee to the National Resources Board, Part XI). Nationens totala årsutgifter för »recreation» ha beräknats uppgå till omkring 10 miljarder dollars. För år 1929 beräknas allmänhetens utgifter för bilcamping och semesterkörning med bil (»motor camping and vacation travel») ha uppgått till 4 miljarder dollars och dess utgifter för jakt och fiske i skogarna till 1/2 miljard dollars. Friluftslivet i vidaste mening är föremål för en omvårdnad, som måste betecknas såsom storartad, från den federala regeringen samt åtskilliga stater och stadskommuner. Allmänna utgifter för sådana ändamål beräknas för tiden omkring 1930 ha uppgått till sammanlagt över 205 miljoner dollars om året. Enbart de federala utgifterna till driftskostnader och nyanläggningar inom nationalparkerna m. fl. liknande områden och anordningar för friluftslivet inom de federala skogarna anges för året 1932 till nära 11 miljoner dollars. Huvudparten av denna summa utgöres av årsbudgeten för National Park Service, som enligt andra officiella uppgifter senare stigit till 16 miljoner dollars.

National Park Service förvaltar omkring 100 över unionen spridda områden, avsatta under namn av National Parks och National Monuments »till folkets nytta och glädje». De rymma ett urval av det bästa Amerika kan bjuda av storslagen och intressant natur. Områdenas sammanlagda areal är omkring 660 kv.-mil, och de största äro stora som ett mindre eller medelstort svenskt landskap. Av stor vikt för friluftslivet äro även betydliga delar av de 6 700 kv.-mil federala skogar (National Forests), som förvaltas av den federala Forest Service. Dessa skogars uppgift har officiellt förklarats vara att avkasta »största möjliga nytta åt största möjliga antal människor i det långa loppet», och i enlighet med denna princip är skogarnas rekreationsvärde officiellt erkänt såsom en nyttighet fullt jämställd med de övriga nyttigheter, som kunna fås ur skogen. Detta framgår, förutom av ovannämnda rapport, bland annat ur en rapport av år 1933 från Forest Service till Förenta staternas senat (A National Plan for American Forestry; Document No. 12, 73d Congress, 1st Session, Washington 1933) och av Forest Service Manual, riksskogsförvaltningens tjänstgöringshandbok. Det heter i handboken bland annat, att det är en »viktig och väsentlig del av skogsvården» att bevara och med förstånd till det allmännas gagn utnyttja de naturvärden, som utgöra friluftslivets förutsättningar. I enlighet härmed säges, att viktigare rekreationsvärden (major recreation values) aldrig skola offras för mindre betydliga avkastningsvärden i form av timmer, bete eller vattenkraft. I förutnämnda rapport av år 1933 heter det bland annat, att »Forest Service inser, att vissa marker äro så viktiga ur rekreationssynpunkt, att ingen kommersiell exploatering där bör tillåtas». Forest Service gör även positiva anstalter till friluftslivets fromma och anslog exempelvis under året 1933 bland annat 28 000 dollars för »recreational surveys and plans», över 100 000 dollars för anläggningar (»recreational development»), däri *icke* inberäknat vägar, och 135 000 dollars för fisk- och viltodling. Under de senaste åren har Forest Service till friluftslivets fromma bland annat avsatt ett betydande antal stora vildmarksområden (Wilderness areas eller Primitive areas), vilka skola hållas fria från kulturpåverkan i form av vägar, fast bebyggelse m. m. för att bevara tillfällena till den »ovanligt manliga form av rekreation», som det verkliga vildmarkslivet ger. De så avsatta vildmarksområdena inom de federala skogarna voro år 1933 till antalet 64 och hade en sammanlagd areal av över 390 kv.-mil.

Vid sidan av de federala till friluftslivets tjänst avsatta natur- och landskapsskyddsområdena finnas i Förenta staterna betydligt över tusentalet State Parks och liknande av de olika staterna ägda och i friluftslivets intresse förvaltade områden med en sammanlagd areal år 1936 av omkring 160 kv.-mil. Enligt ovannämnda rapport av år 1938 gäller det även för de flesta State Parks, att »bevarandet» — i friluftslivets intresse — »av det ursprungliga landskapet och det ursprungliga djur- och växtlivet är ett primärt ändamål». Särskilt utvecklat är staten New Yorks system av State Parks av olika slag och under annat namn (Forest Preserve) avsatta naturskyddsområden för friluftsliv. Sammanlagda arealen av dessa områden utgör

över 100 kv.-mil eller 8 procent av statens hela yta. Inom den övervägande del av denna areal, som utgöres av Forest Preserve (stor som landskapet Södermanland), får enligt bestämmelser av grundlags natur icke huggas ett träd.

Jämförelsevis små äro däremot i Förenta staterna de av olika städer ägda friluftsområdena. Deras sammanlagda areal år 1925—1926 uppges till knappt 10 kv.-mil.

Av de anförda officiella rapporterna framgår ett allmänt förhållande av största intresse med hänsyn till amerikanarnas stora erfarenhet på området, nämligen att icke blott landskapsskydd, utan till och med naturskydd i exklusivaste mening (skydd åt jungfrulig natur och åt hotade växt- och djurarter) anses såsom en av de allra väsentligaste åtgärderna till friluftslivets fromma. Av de båda rapporterna framgår, att denna inställning är grundad dels på en klar uppfattning om att det är naturramen kring friluftslivet, som ger detta dess säregna värde, och dels på en sentida stark reaktion emot alltför mycket »development» inom friluftsområdena i form av bekvämligheter och anläggningar.

I de båda rapporterna framföras delvis ganska omfattande förslag till ytterligare utbyggnad i friluftslivets intresse av unionens system av skyddade naturområden. Man tänker sig bland annat en ökning av nuvarande areal av State Parks till nära den dubbla. Som en federal uppgift anges främst att skydda återstående vildmarksområden, särskilt sådana med jungfrulig natur, och det föreslås att förbundsregeringen skall tills vidare i orört skick bevara *alla* federala marker, som presidenten efter förslag av Secretary of the Interior anser värda att ingå i ett framtida riksprogram för friluftsområden. Ytterligare föreslås bland annat federala inköp av stränder längs de båda oceanerna och de stora sjöarna.

I 1938 års rapport nämnes privatbebyggelsen längs stränderna främst bland de förhållanden, som hota landets naturliga rekreationsvärden. I detta avseende liksom i fråga om genomsnittlig folktäthet synas förhållandena vara synnerligen likartade med dem som råda i Sverige. En väsentlig olikhet mellan förhållandena i de båda länderna avspeglar sig å andra sidan i den amerikanska uppfattningen, att områden inom 80 km från en stads centrum äro eller kunna göras åtkomliga till flitigt begagnande för friluftsliv.

Kap. V. Friluftslivets förutsättningar och behov i Sverige med hänsyn till markfrågan.

Friluftslivet har i vårt land liksom i de flesta andra länder under de två senaste årtiondena fått en allt större utbredning. I från år till år allt mer växande skaror söka sig städernas och industrisamhällenas invånare ut i

naturen för att där tillbringa en väsentlig del av sin fritid. Friluftsrörelsen har nått en sådan omfattning, att man är berättigad att tala om en genomgripande omdaning av samhällsmedlemmarnas livsföring. Denna omläggning av folkets levnadsvanor har många orsaker, och det kan givetvis icke komma ifråga att här försöka klarlägga desamma genom någon mera ingående analys. Det må dock framhållas, att det växande intresset för friluftsliv otvivelaktigt hänger samman med den vittgående förändring av hela samhällslivets struktur som inträffat. Den långt drivna mekaniseringen och specialiseringen av arbetet, den ökade arbetstakten och den uniformering av livsformerna över huvud, som kännetecknar vår tid, ha skapat ett större behov av rekreation och avspänning genom mer eller mindre aktivt friluftsliv. Kortare arbetstid, eller om man så hellre vill uttrycka det ökad fritid, och höjda inkomster för mycket stora delar av befolkningen samt förbättrade kommunikationer ha därjämte möjliggjort ett utnyttjande av fritiden, som förr var så gott som otänkbart för de flesta. I detta sammanhang bör man icke heller förbise, att den utjämning av levnadsförhållandena i såväl ekonomiskt som socialt hänseende, som härigenom och på annat sätt ägt rum, hos folkets breda lager skapat en starkare känsla av delaktighet i nationens gemensamma tillgångar, bland vilka den svenska naturens rekreationsvärden av bland annat ovan antydda skäl kommit att intaga en alltmer framträdande plats. Häri har man säkerligen att söka en bidragande orsak till det ökade intresset för friluftsliv. En än mera stegrad aktivitet inom friluftslivet är sannolikt att emotse som en följd av att en lagstadgad icke alltför kortvarig semester numera införts för arbetstagarna inom de flesta arbetsområden.

Frågan om ett lämpligt utnyttjande av fritiden, så väl under semester som eljest, har otvivelaktigt på grund av utvecklingens gång blivit ett samhällsproblem av allt större betydelse. Enighet torde numera råda därom, att dess lösande icke kan helt överlämnas åt de enskilda medborgarna och deras organisationer, utan att det allmänna bör på ändamålsenligt sätt underlätta för samhällsmedlemmarna att under fritiden erhålla tillgång till lämpliga och icke alltför kostsamma rekreationsmöjligheter. Att härvid uppkomma många olikartade och delvis synnerligen svårlösta spörsmål framgår av framställningen i kapitel I. Av naturliga skäl har den fråga, som är föremål för behandling i detta betänkande, nämligen friluftslivets markfråga, kommit att på sista tiden tilldraga sig uppmärksamheten i särskilt hög grad. Allt bestämdare krav hava rests på att staten och kommunerna skola ingripa för att på ett tillfredsställande sätt ordna markfrågan för den icke jordägande befolkningens friluftsliv. De viktigaste anledningarna härtill skall utredningen försöka att i det närmast följande belysa.

Vårt land äger av naturen synnerligen goda förutsättningar för friluftsliv. Vi ha en lång och rikt utbildad kust vid saltsjön samt en mångfald insjöar och vattendrag med stränder, vilka mångenstädes erbjuda de yppersta möjligheter för olika sorters friluftsliv. Obebyggda eller glest bebyggda skogs- och vildmarker täcka stora delar av landet. Den fortskridande folkanhop-

ningen i de större städerna och i industribygderna samt kommunikationsmedlens utveckling ha emellertid medfört en allt livligare exploatering av mark för olika byggnadsändamål i dessa befolkningscentras omgivningar. Runt omkring städerna ha uppvuxit förortssamhällen, vilka jämte en allt mer omfattande spridd fast bebyggelse söndersplittra större sammanhängande områden, som varit lämpliga för friluftsliv. Därmed ha avstånden ut till en av bebyggelse ofördärvad natur undan för undan vuxit. En god del av fritiden går åt för ut- och inresor för dem som vilja idka friluftsliv i markerna. Resekostnaderna verka också hindrande. I samma riktning verkar i ännu högre grad den speciella form av bebyggelse, som i vårt land fått en osedvanligt stor utbredning och som med ett sammanfattande namn kan kallas för privat fritidsbebyggelse. Uppförandet av sommarstugor och sportstugor har tagit en ännu för ett tiotal år sedan oanad utveckling. I och för sig är detta en glädjande företeelse. Att allt bredare lager av befolkningen fått ekonomiska möjligheter att förvärva en bit mark och en stuga på landet, som de kunna ha för sig själva, måste ses med tillfredsställelse. Utan tvivel är detta den av det stora flertalet familjer eftertraktade lösningen av fritids- och semesterproblemet. Av lätt insedda skäl kan dock friluftslivets markfråga för den stora allmänheten icke lösas på denna väg. Den privata fritidsbebyggelsen har i själva verket tenderat till att bli ett avsevärt hinder för allmänhetens friluftsliv. Den har nämligen länge fått utveckla sig i stort sett planlöst och utan reglering, och gällande lagstiftning erbjuder allt fortfarande icke tillräckliga möjligheter för en tillfredsställande reglering av densamma. Till följd härav har den mångenstädes för enskildas räkning lagt beslag på de ur friluftslivets synpunkt värdefullaste och mest svårmistliga delarna av landskapet. Med särskild förkärlek ha sommarstugebyggarna sökt sig till havs- och insjöstränderna med påföljd att tillgången på för bad och utflykter tillgängliga strandområden starkt minskats. Även i de fall, då sportstugebebyggelsen icke förlagts till strändernas omedelbara närhet, har den på många ställen lett till en sönderstyckning och sönderplottring av för friluftsliv särskilt lämpade marker. Om man bortser från den tillfälliga stagnation beträffande fritidsbebyggelsen, som den nu inträffade krissituationen väl kommer att medföra, måste man räkna med såsom sannolikt, att denna bebyggelseform i framtiden skall få en allt större omfattning. Den fortskridande bebyggelsen, såväl den av samhällenas tillväxt betingade mera fasta bostadsbebyggelsen som den privata fritidsbebyggelsen, synes alltså göra det nödvändigt att, medan tid ännu är, reservera tillräckligt stora och för ändamålet lämpliga markområden för att åt den stora massan av städernas och de tättbebyggda samhällenas befolkning trygga tillfredsställande möjligheter att idka friluftsliv.

Då man går att taga ställning till frågan, huruvida och i vilken omfattning särskilda områden behöva reserveras för allmänhetens friluftsliv, är det åtskilliga omständigheter utöver bebyggelsens inverkan på marktillgången som

måste beaktas. En synnerligen viktig sådan omständighet är förhållandet mellan markägarna och den rekreationssökande allmänheten.

I motsats till vad som är fallet i en del andra länder, exempelvis i vårt grannland Danmark, åtnjuter den enskilde medborgaren i Sverige sedan gammalt en vidsträckt frihet att färdas över och uppehålla sig å annan tillhörig mark samt äger att i viss utsträckning begagna sig av vattnet å annans grund. Om denna s. k. alle mans rätt har utredningens sekreterare utarbetat en promemoria, vilken finnes avtryckt såsom bilaga till detta betänkande (bilaga 2). Allemansrätten är, såsom av promemorian torde framgå, icke i lag fullständigt reglerad utan vilar å huvudsakligen sedvanerättslig grund. Ehuru någon tvekan om dess erkännande icke råder i rättstillämpningen, har det visat sig att ovisshet lätt kan uppstå om gränserna för dess utövning i de enskilda fallen. En redogörelse för de fri- och rättigheter, som ingå i allemansrätten, erbjuder därför större vanskligheter och måste förbindas med flera reservationer i avseende å möjligheterna för en annan uppfattning än redogörelser i allmänhet för bestående rättsförhållanden. Med hänsyn till det stora inflytande allemansrätten haft på friluftslivets utveckling i vårt land, framför allt i avseende å de former friluftslivet tagit, och i betraktande av den betydelse, som allemansrättens bestånd måste tillmätas vid bedömandet av behovet av särskilda fritidsområden för allmänheten, har utredningen dock ansett sig böra här i korthet beröra innebörden av allemansrätten i de hänseenden, vilka måste anses vara av speciellt intresse för friluftslivet.

Den utan tvekan viktigaste av de »rättigheter», som ingå i allemansrätten, är rätten att färdas över eller uppehålla sig å annans mark. Vid bedömandet av innebörden av denna rätt har man ledning av ett lagbud, nämligen 24 kapitlet 11 § strafflagen, som stadgar bötesstraff för den som »tager olovlig väg eller gångstig över annans tomt, åker, äng, plantering eller andra ägor, vilka därav kunna skadas». Huru detta lagbud skall tolkas är emellertid icke till alla delar fullt klart. Dess ordalydelse är icke otvetydig och förarbetena till detsamma lämna endast ofullständiga upplysningar om vad lagstiftaren avsett därmed. Man har därför anledning antaga att vid dess tillämpning stort avseende måste fästas vid den sedvanerättsliga utvecklingen och det i varje fall föreliggande rättsskyddsbehovet. Med utgångspunkt härifrån torde man för praktiskt bruk kunna uppställa följande allmänna regler såsom nu gällande i fråga om allmänhetens rätt att färdas över annans mark.

Allmänheten äger icke utan ägarens lov beträda *tomt, trädgård och park.* Med tomt förstår utredningen här varje område omkring en byggnad, vare sig området blivit föremål för kultiveringsåtgärder eller ej. Är området inhägnat blir i allmänhet hägnaden avgörande för hur stor areal som skall anses vara tomt, såvida icke den inhägnade arealen är osedvanligt stor. I sistnämnda fall torde såsom tomt böra räknas all mark inom hägnaden — även sådan av ren utmarkskaraktär — som ligger inom sådant avstånd från byggnad eller för ägarens trevnad gjorda anläggningar, att dess beträdande rimligen kan antagas inkräkta på ägarens berättigade intresse av att få vara ostörd och

ogenerad. Saknas inhägnad, måste i varje fall de närmaste omgivningarna kring byggnaden anses som tomt. *Åker och äng* får utan ägarens lov beträdas endast om förhållandena äro sådana, att det uppenbarligen icke förefinnes någon fara för skada genom beträdandet. Detta kan men behöver ingalunda alltid vara förhållandet vintertid samt beträffande åker, som ligger i träda, eller beträffande slåtteräng, sedan höbärgningen blivit avslutad. Med äng förstår utredningen i främsta rummet — i anslutning till det språkbruk, som torde ligga till grund för stadgandet i 24 kap. 11 § strafflagen — slåtteräng. På enahanda sätt bör emellertid bedömas rätten att beträda de på senare tid tillskapade kulturbetesmarkerna, för vilka finnes i stort sett samma rättsskyddsbehov som för de gamla slåtterängarna. Andra ägoslag, d. v. s. *skog och annan utmark* står det envar fritt att beträda, såvida det icke är någorlunda påtagligt, att skada därigenom kan uppkomma, vilket kan vara fallet med exempelvis skogsplanteringar, så länge trädplantorna äro små.

Vad hittills sagts gäller färdsel till fots. I fråga om färdsel med åkdon gäller visserligen samma straffbud (24: 11 S. L.) som för färdsel till fots. Trots detta måste emellertid allmänhetens rätt att åka över annans mark anses vara i praktiken av väsentligt mindre omfattning, beroende på att risk för skada här föreligger i en helt annan utsträckning. Man torde därför kunna säga att det som regel icke är någon tillåtet att utan ägarens lov färdas med fordon över tomt, trädgård, park, åker eller äng och att man får köra över andra ägor endast om skada därigenom icke kan uppkomma.

Allemansrätten medger emellertid allmänheten icke blott att färdas över annans ägor utan också att uppehålla sig där tillfälligtvis samt att tillgodogöra sig vissa nyttigheter, som rymmas därinom. Det står sålunda envar fritt att å mark, som över huvud får beträdas, plocka och tillgodogöra sig vilt växande bär och blommor samt svamp m. m. Man har frihet att begagna vatten å annans grund för bad, tvätt, vattenhämtning, rodd och segling etc., i den mån detta kan ske utan förnärmande av den rätt att i första hand tillgodogöra sig vattnet, som tillkommer dettas ägare och utan skada i övrigt eller nämnvärt obehag för honom eller annan, som innehar stranden. Hur långt rätten att uppehålla sig å annans mark sträcker sig är föremål för olika meningar. Att den omfattar en mångfald tillfälliga former av vistande, som icke äro stötande för god sed, torde dock vara otvivelaktigt. Den i praktiskt hänseende viktigaste meningsskiljaktigheten rör frågan, huruvida och i vilken omfattning man har rätt att tälta på annans mark.

Tältliv eller camping har de sista åren fått en mycket stor utbredning. Man kan skilja mellan två huvudarter av camping, s. k. permanentcamping och mera tillfällig camping. Permanentcamping föreligger, då de campande slå upp sina tält på en plats för en längre tid. Tältet blir i dessa fall ofta en ersättning för sportstugan. I allmänhet är det fråga om en ganska stor mängd tält, som slås upp på någon lämplig plats, i de flesta fall i anslutning till någon badstrand. För rätten att tälta erlägges då vanligen en mindre avgift antingen till markägaren eller till någon kommun eller organisation, som av

ägaren förhyrt campingområdet. Då avgift erlägges, föreligger givetvis icke någon utövning av allemansrätten. Permanentcamping förekommer emellertid utan att avgift erlägges och utan att markägarens tillstånd ens efterfrågats. Då permanentcampingen innebär ett relativt varaktigt besittningstagande och utnyttjande av marken samt oftast kan medföra påtagliga olägenheter för markägaren, måste det anses orimligt, att permanentcampingen skulle falla inom gränserna för allemansrätten. Den tillfälliga campingen, som utövas av turistande av olika slag — vandrare, cykelåkare, bilister, kanotande etc. — torde däremot i och för sig icke vara oförenlig med de för allemansrätten gällande allmänna rättsgrundsatserna. Även tillfällig camping kan emellertid förorsaka skada å vissa marker och andra mera påtagliga olägenheter för markägaren. I de fall, då så är förhållandet, är markägaren uppenbarligen icke skyldig att tåla denna form av vistelse på sin fastighet. Givetvis äro campande skyldiga att noggrant iakttaga t. ex. bestämmelserna i lagen om förekommande och släckning av skogseld.

Då här ovan talats om allemansrätten såsom innebärande vissa rättigheter för den enskilde medborgaren att utnyttja annans fasta egendom eller tillbehör till densamma, får detta icke fattas efter ordalydelsen. Uttryckssättet är icke fullt adekvat. Det är här icke fråga om rättigheter i civilrättslig mening. Allemansrätten åtnjuter nämligen ett högst ofullständigt rättsskydd. De alle mans rättigheter i avseende å viss annan tillhörig mark, som vid en given tidpunkt finnas, kunna när som helst utan vidare bringas att upphöra genom av ägaren företagna dispositioner, som förändra markens karaktär. Den faktiska utövningen av allemansrätten kan, även om den fortfarande teoretiskt består, omöjliggöras genom åtgärder av markägaren, exempelvis genom uppsättande av oöverkomliga stängsel.

Det är, såsom förut framhållits, uppenbart att de ovan berörda allemansrättigheterna varit av synnerligen vittgående betydelse för utvecklingen av friluftslivet i vårt land. Endast tack vare dem ha städernas och samhällenas befolkning under fria former kunnat över huvud idka friluftsliv utan långt gående åtgärder från kommunernas och det allmännas sida. Utan allemansrättigheterna skulle också de nödvändiga förutsättningarna ha saknats för den privata fritidsbebyggelsens utbredning, vilken betyder så mycket för ett ändamålsenligt utnyttjande av stora befolkningslagers fritid och vars olägenheter uteslutande bero på otillfredsställande reglering av densamma. Karakteristiskt för den privata fritidsbebyggelsen i vårt land är nämligen, att den genomgående uppföres på mycket små tomter, vilket möjliggjort för även andra än de större inkomsttagarna att skaffa sig en sportstuga med tillhörande köpt eller arrenderad tomt. Detta förutsätter emellertid i sin tur att sportstugan med tillhörande tomt endast blir en replipunkt för det friluftsliv, som till stor del idkas på angränsande fria marker. Otvivelaktigt är det endast med hänsyn till allemansrättigheternas förekomst som så pass många städer, på sätt framgår av redogörelsen i kapitel II, ansett sig kunna med rätt eller orätt göra gällande, att några åtgärder från deras sida icke erfordrades för att bereda deras invånare möjligheter till friluftsliv.

Allemansrättigheterna få emellertid ses icke blott ur den synpunkten att de äro till gagn för friluftslivet. Det kan icke förnekas, att allemansrättigheternas utövning med den utbredning friluftsrörelsen fått på senare tid medföra allvarliga olägenheter för markägarna i vissa trakter. Den i kapitel III lämnade redogörelsen visar, att förhållandena härutinnan äro långt ifrån tillfredsställande. Nedskräpning av allehanda slag är vanlig, särskilt vid rastställen och campingplatser samt på badstränder. Att härigenom liksom genom högljuddhet och olämpligt uppträdande i övrigt, varpå exempel ingalunda saknas, orsakas betydande vantrevnad för markägare och närboende ävensom för det mera hänsynsfulla friluftsfolket är påtagligt. Icke sällan förekommer, att kringkastade konservdosor, sönderslagna buteljer och dylikt kvarlämnas på badstränder och i betesmarker, vilket medför uppenbar risk för skada å människor och djur. På många håll, särskilt i städernas omgivningar, äger en omfattande skadegörelse rum på växande träd, vilken visserligen icke alltid men dock ganska ofta är att tillskriva friluftsfolket. Betande djur och markernas villebråd störas. Oförsiktighet med elden, såväl vid uppgörande och släckning av lägereldar och dylikt som vid rökning, vålla skogsbränder och medföra i varje fall ökad risk för sådana. Inga av dessa utslag av bristande hänsynsfullhet i friluftsfolkets uppträdande kunna visserligen motiveras med en hänvisning till allemansrätten och kunna i vissa fall till och med föranleda straffpåföljd, men de äro utan tvivel ofta en följdföreteelse till dess utövning. Icke sällan gör dessutom den rekreationssökande allmänheten intrång på ägor, vilka enligt de för allemansrätten gällande rättsgrundsatserna skulle varit fredade för beträdande utan lov. Redan förekomsten av stora mängder friluftsfolk på ett område kan för övrigt medföra obehag för markägarna, även om ingen av de besökande gör sig skyldig till något otillbörligt. Det är förklarligt om med hänsyn till ovan berörda förhållanden och särskilt den beklagliga brist på hyfsning, som en del av friluftsfolket ådagalagt, markägarna och lantbefolkningen i övrigt kommit i ett visst motsatsförhållande till friluftsfolket och om markägarna, där tillströmningen av friluftsfolk är stor, betrakta friluftsfolket som ovälkomna intränglingar. Det är mot denna bakgrund man måste se de ingalunda alltid försvarliga förbuden mot landstigning och beträdande av vissa marker samt det på sina håll förekommande avstängandet för passage av stora arealer utmark. Det förtjänar emellertid framhållas, att åtgärder av sistnämnda slag hittills förekommit huvudsakligen i omgivningarna till större städer och att det även då så gott som undantagslöst varit fråga om marker, som icke ägas av den egentliga lantbefolkningen. Det ovan berörda motsatsförhållandet mellan lantbefolkningen och den rekreationssökande allmänheten bör därför icke överdrivas. Utredningens undersökningar giva vid handen, att den jordbrukande befolkningen i vårt land i allmänhet icke visar oginhet gentemot friluftsfolket utan ställer sig förstående och tillmötesgående till dess utnyttjande av deras marker för rekreation under fritiden. Det är endast då verkliga olägenheter vållas som den reagerar på annat sätt. Olägenheterna ha emellertid blivit alltmera påtagliga i de större

städernas omgivningar, i tättbefolkade industribygder och i trakter, som äro särskilt eftersökta tillflyktsorter under semestertiden. Åtgärder äro därför obestridligen påkallade för att, såväl i markägarnas som friluftsfolkets intresse, åstadkomma ett bättre sakernas tillstånd.

Det kan då ligga nära till hands att ifrågasätta en reglering av allemansrätten, åtminstone i vad den avser rätten att färdas över och att vistas å annans mark. Det enda lagbud vi för närvarande besitta som lämnar egentlig ledning vid bedömandet av denna rätts omfattning är det förut refererade straffbudet i 24 kapitlet 11 § strafflagen. Detta tillkom redan år 1864 och är alltså mer än 75 år gammalt. Även om genom detsamma skett en med hänsyn till de vid mitten av adertonhundratalet rådande förhållandena i stort sett tillfredsställande avvägning mellan jordägarnas och allmänhetens intressen, har härutinnan åtskilligt ändrats. Dess avfattning lämnar, såsom av det föregående framgår, rum för en viss osäkerhet om vad i vissa fall skall anses tillåtet. Detta hade föga att betyda, så länge icke stora mängder människor plägade färdas över eller uppehålla sig i markerna. Numera kan det emellertid beträffande marker i bebyggelsecentras omgivningar, vilka äro utsatta för masstillströmning av friluftsfolk, icke anses vara praktiskt betydelselöst, att straffbarheten, såsom lagrummet väl måste förstås, gjorts beroende av att marken kan skadas genom den enskilda personens beträdande av densamma. Risken för skada vållas nämligen som regel icke av enstaka personer utan därav att många ta sin väg över markerna. Camping i nutida mening var förr en okänd företeelse, för vilken behov av fastare normer nu otvivelaktigt finnes. Friluftsrörelsens utveckling har därjämte skett i så hastigt tempo, att icke någon bestämd sedvana, än mindre någon sedvanerätt, anpassad efter de nya förhållandena, hunnit utbilda sig. Det kan med hänsyn härtill framstå såsom ur åtskilliga synpunkter önskvärt att få till stånd en reglering i lag av allemansrätten åtminstone i vissa avseenden. Fritidsutredningen har berört denna fråga i sitt betänkande angående reglering av strandbebyggelsen m. m. De däri föreslagna bestämmelserna angående stängsel avsågo emellertid endast att inom vissa strandområden bereda skydd åt utövningen av allemansrätten inom de gränser, som fingo anses vara uppdragna genom gällande allmänna rättsgrundsatser. Uppenbarligen måste den ovan ifrågasatta lagstiftningen avse i första hand att uppdraga efter nu rådande förhållanden avpassade, såvitt möjligt fasta och klara gränser för allemansrätten och i andra hand att trygga den därigenom bestämda rättens utövning. Inom utredningen ha diskuterats olika möjligheter att åstadkomma en dylik reglering, varvid bland annat övervägts att stadga straff för camping, som sker i strid mot av markägare meddelat förbud. Undersökningen av de därmed förknippade synnerligen svårlösta spörsmålen hade dock icke hunnit över det förberedande stadiet, när utredningen underrättades om den inskränkning av utredningens uppdrag, som övervägdes med anledning av den i september 1939 inträdda krissituationen och som sedermera också kom till stånd. Utredningen kan alltså icke nu framlägga några förslag till en sådan reglering. Enligt utred-

ningens mening skulle åtskilligt stå att vinna redan därmed, att det till tjänst för turistande campare funnes en god förteckning över lämpliga tillåtna tältplatser. Dylika förteckningar hava redan utgivits, den mest omfattande av Svenska turistföreningen. De kunna emellertid knappast sägas fylla alla anspråk på fullständighet och aktualitet. Ett dylikt arbete förutsätter nämligen en oavlåtlig kontroll och översyn, så att vad som bjudes i förteckningen blir endast tältplatser, som verkligen hållas väl, men av sådana största möjliga antal längs landets olika stråkvägar. Med den utveckling tältlivet fått, icke minst i de breda lagrens friluftsliv, vore ett fullföljande av denna uppgift att hälsa med glädje och väl ägnat att väsentligen reducera de olägenheter, som äro förknippade med denna form av friluftsliv.

Angelägnare än en reglering av allemansrätten är för övrigt att söka få till stånd ett mera hänsynsfullt uppträdande av friluftsfolket ute i markerna. Icke heller i denna fråga är det med hänsyn till den ovan berörda inskränkningen av utredningens uppdrag utredningens avsikt att i detta sammanhang framlägga några förslag. Utredningen anser sig dock med hänsyn till denna frågas betydelse icke kunna undgå att i korthet beröra densamma. Av den i kapitel III lämnade redogörelsen framgår, att den upplysningsverksamhet och propaganda för ett hyfsat uppträdande i naturen, som bedrivits av åtskilliga organisationer och deras medlemmar, såväl inom som utanför den egentliga friluftsrörelsen, medfört goda resultat. Skadegörelsen och nedskräpningen i markerna har icke ökat i proportion till friluftsrörelsens utbredning, utan tvärtom hava tendenser visats till en märkbar förbättring vittnande om en stigande insikt hos friluftsfolket om vikten av ett hänsynsfullt uppträdande. Särskilt värdefull synes den propaganda vara som ges formen av åskådningsundervisning vid utflykter i markerna och som tages om hand av fritidsorganisationernas egna medlemmar. Att skola, press och radio gjort mycket värdefulla insatser i detta upplysningsarbete är likaså obestridligt. Denna propaganda i olika former bör ytterligare intensifieras och är synnerligen förtjänt av det allmännas stöd och uppmuntran. Enbart med propaganda torde man dock icke kunna komma till rätta med rådande missförhållanden. Propaganda är icke tillräcklig för att i önskvärd grad påverka de mest hänsynslösa och tanklösa kategorierna av friluftsfolk. Man lärer därför icke i längden kunna undvara straffbestämmelser mot sådana former av hänsynslöst uppträdande, som icke redan äro straffbelagda såsom innebärande skadegörelse eller förargelseväckande beteende. Sådana straffbestämmelser finnas i ett flertal utländska lagstiftningar, bland annat i den danska naturfredningslagen av år 1937. Utredningen har för sin del i sitt betänkande angående reglering av strandbebyggelsen m. m. föreslagit införande av bötesstraff för sådant förfarande med papper, matrester, flaskor, konservdosor och dylikt, att därigenom uppkommer vantrevnad eller risk för skada å annans person eller egendom. Det föreslagna straffbudets tillämplighet var emellertid inskränkt till vissa strandområden. En liknande straffbestämmelse gällande för alla marker skulle säkerligen, trots de oundvikliga svårigheterna att beivra

begångna förseelser däremot, få en avsevärd psykologisk verkan och utgöra ett effektivt stöd för upplysningsverksamheten. Enligt utredningens uppfattning böra därför åtgärder vidtagas för att få till stånd en dylik lagstiftning. Det synes önskvärt — icke minst ur friluftslivets synpunkt — att i samband därmed undersökas möjligheterna att åstadkomma skydd för markernas blomsterflora i städernas omgivningar.

Då utredningen ansett sig under hänvisning till inskränkningen av dess uppdrag kunna underlåta att i detta sammanhang framlägga förslag till reglering av allemansrätten och till åtgärder, syftande till att åstadkomma ett mera hänsynsfullt uppträdande av friluftsfolket i markerna, har detta sin grund däri, att det enligt utredningens mening icke förefinnes något oskiljaktigt samband mellan dessa båda ting och frågan om tillhandahållandet av erforderliga markområden för den icke jordägande befolkningens friluftsliv. Till stöd för denna uppfattning må anföras följande. Det har icke från något håll på allvar ens ifrågasatts, att en reglering av allemansrätten skulle kunna ges en sådan utformning, att den med rubbning av bestående rättsförhållanden utvidgade den rätt, som nu enligt allmänna rättsgrundsatser tillkommer allmänheten att färdas över eller att uppehålla sig å annans mark. En eventuell reglering skulle därför, även om den får tänkas förbunden med i viss omfattning förstärkt skydd mot oberättigade hinder mot dess faktiska utövning, icke medföra någon minskning i behovet av särskilda markområden avsedda för allmänhetens friluftsliv. Det måste vidare med hänsyn till allemansrättens stora värde ur allmänna sociala synpunkter anses uteslutet att genom en nyreglering göra några väsentliga inskränkningar av densamma. En eventuell reglering av allemansrätten kan därför väntas endast i jämförelsevis ringa mån undanröja de ovan påtalade olägenheterna för jordägarna och knappast alls stegra behovet av att inrätta särskilda fritidsområden för allmänheten. På de förut diskuterade åtgärderna för att få till stånd ett mera hänsynsfullt uppträdande i markerna från friluftsfolkets sida måste läggas likartade synpunkter. Även om genom desamma skulle kunna uppnås en viss avspänning i motsatsförhållandet mellan jordägare och friluftsfolk, vore det säkerligen alltför optimistiskt att räkna med att därigenom kunna i tillräcklig omfattning avlägsna de olägenheter för jordägarna, som alltid måste vara förbundna med en relativt stor tillströmning av människor.

Redan under denna frågas riksdagsbehandling fästes uppmärksamheten därpå, att inrättandet av särskilda fritidsreservat för allmänhetens friluftsliv genom statens och kommunernas försorg skulle vara ägnat att undanröja de mest påtagliga olägenheterna för markägarna av friluftslivets ökade utbredning. Riktigheten härav kan enligt utredningens mening icke betvivlas. Därest dylika fritidsreservat tillskapades i tillräckligt stor utsträckning samt genom förbättrade kommunikationer, där så av förhållandena påkallas, och genom särskilda anordningar på desamma till allmänhetens trevnad gjordes lätttillgängliga och tilldragande, skulle säkerligen en betydande avlastning ske i fråga om besöksfrekvensen på övriga marker i tätbygdernas närhet. Man

bör därför ha anledning vänta sig att genom sådana åtgärder markägarnas berättigade intressen skulle i väsentlig mån kunna tillgodoses utan tillgripande av en icke önskvärd tvångsreglering av friluftslivet, vilket annars måhända icke skulle kunna i längden undvikas i betraktande av att de olägenheter, som den stegrade besöksfrekvensen på vissa marker orsakar, tagit en sådan omfattning, att det knappast kan anses rimligt att de därav berörda markägarna skola utan vidare behöva finna sig däri.

Det är alltså av åtminstone två olika anledningar synnerligen önskvärt att få till stånd särskilda fritidsreservat eller fritidsområden för allmänhetens friluftsliv. Den ena anledningen är given i och med den av bebyggelsens spridning orsakade faran för en alltmera tilltagande knapphet på för friluftsliv lämpliga, lättillgängliga markområden. Den andra har sin grund i angelägenheten av att skydda vissa särskilt utsatta markägare för skadegörelse och andra obehag, som äro förbundna med friluftslivets ökade utbredning, och därmed också att bevara förutsättningarna för den svårmistliga rörelsefrihet, vilken friluftslivets utövare för närvarande åtnjuta. Att härmed föreligga två var för sig tillräckliga anledningar för ett ingripande från samhällets sida i syfte att tillskapa fritidsreservat torde med all önskvärd tydlighet framgå av de i de tre första kapitlen lämnade redogörelserna. Om behovet av ett dylikt ingripande lärer för övrigt i stort sett råda enighet, och åsiktsdivergenserna hänföra sig närmast till frågan om omfattningen av de åtgärder, som kunna vara behövliga, samt till frågan om vilka medel, som böra komma till användning. Till sistnämnda fråga återkommer utredningen i det följande.

Företrädare saknas icke för den meningen, att inrättandet av fritidsreservat kan begränsas till att anskaffa och för friluftslivets utövare reservera de jämförelsevis små markområden, vilka behöva tagas i mera intensivt bruk, såsom badplatser, campingplatser och mark för fritidsanläggningar jämte de allra närmaste omgivningarna därtill. Detta är otvivelaktigt riktigt såvitt angår många bygder i vårt land, där befolkningstätheten är ringa och där de naturliga betingelserna saknas för att människor från andra delar av landet skola i större omfattning söka sig dit för att tillbringa sin fritid. Beträffande övriga delar av landet måste däremot enligt utredningens mening ett riktigt bedömande av friluftslivets förutsättningar och behov föranleda väsentligt längre gående åtgärder i markfrågan. Det gäller här att bevara de naturliga betingelserna icke blott för ett stationärt utan framför allt för ett rörligt friluftsliv. Fritidsreservaten få därför icke inskränkas till att för friluftslivet bli enbart en motsvarighet till vad idrottsplatsen är för idrottens utövare, en för vissa kroppsövningar särskilt iordningställd plats. Friluftslivet är ett uttryck för den moderna människans strävan att komma naturen närmare. Om denna strävan skall kunna förverkligas, måste tillgång finnas till vidsträckta områden med en tilltalande och såvitt möjligt åtminstone relativt orörd natur, vilken skall bilda den nödvändiga ramen omkring friluftslivet. Vid fritidsreservatens inrättande måste därför hänsyn tagas till landskapsskyddet, närmare bestämt ett socialt landskapsskydd, som avser att i görligaste mån

bevara den ursprungliga natur- och landskapsbilden inom större sammanhängande områden. Vi behöva med andra ord även stora fritidsreservat, som skola utgöra ett slags nationalparker, där naturen skyddas icke för forskningsändamål utan för den stora allmänhetens skull. Då man bedömer behovet av dylika fritidsreservat, är det icke tillfyllest att taga hänsyn uteslutande till nu föreliggande förhållanden, så att endast det aktuella behovet tillgodoses. I den mån så kan ske utan att åtgärderna härför alltför mycket betunga den nuvarande generationen, böra strävandena inriktas på att möta de större behov, som kunna göra sig gällande i framtiden. Vad som nu försummas i detta hänseende kan kanske i framtiden icke gottgöras.

Fritidsreservat behövas, såsom redan i det föregående berörts, av skilda slag. Några för hela landet gemensamma vägledande normer kunna icke uppställas. Avgörande för vad som inom varje särskild ort bör åtgöras med hänsyn till de lokala behoven, måste i första hand bli de naturliga betingelser för olika arters friluftsliv, som finnas i orten eller dess omgivningar, samt risken för att dessa betingelser skola försvinna, därest inga åtgärder vidtagas. Andra betydelsefulla faktorer att taga hänsyn till äro, bland andra, befolkningens fritidsvanor och dess ekonomiska resurser, vilka ju äro bestämmande för dess möjligheter att ägna sig åt olika till buds stående fritidssysselsättningar. Även om sålunda något allmängiltigt schema icke kan uppgöras, torde dock behovet av fritidsområden kunna i viss mån belysas genom en undersökning av vilka markavsättningar, som synas böra ifrågakomma för en större stad med omgivningar, som giva möjligheter till ett mycket nyanserat friluftsliv. Sådana undersökningar av mera grundlig beskaffenhet ha företagits i flera städer, i en del fall i samband med utredningens markinventering, i andra åter fristående från denna. Ett exempel av sistnämnda slag erbjuder den undersökning, som en av Stockholms stad tillsatt utredningskommitté under åren 1936—1938 verkställt för att klarlägga vilka åtgärder som kunde erfordras för att trygga och främja stockholmsbefolkningens friluftsliv. Denna kommitté har kommit till det resultatet, att den primära uppgiften för staden i detta syfte vore att i tillräcklig omfattning avsätta markområden, lämpade för olika former av friluftsliv. För det mera aktiva friluftslivet i skog och mark erfordrades främst vidsträckta vildmarksdomäner. Dessa *friluftsallmänningar* borde vara lätt åtkomliga från staden och om möjligt borde åtminstone ett eller annat område ligga i stadens omedelbara närhet, helst gränsande direkt till stadsbebyggelsen eller förenat med denna genom en korridor av orörd natur. Vidare behövdes för en mera passiv rekreation, närmast för familjer under semestrar och andra lediga sommardagar, på olika håll inom stadens omgivningar flera *tältområden med badstränder*. För båtfolket — seglare, kanotister och motorbåtsägare — erfordrades dels en eller flera *centrala uthamnar* i skärgården såsom replipunkter för längre båtfärder, dels ock både i saltsjön och i Mälaren *angöringsplatser* med till dessa anslutna tältområden för weekend- och annan sommarvistelse. Härutöver borde slut-

ligen i anknytning till något friluftsreservat eller campingområde anordnas ett större, modernt utrustat *saltsjöbad* med goda kommunikationer.

Om man med ledning av denna och andra för utredningen tillgängliga undersökningar i skilda städer skulle ställa upp en fullständig förteckning över de olika slags fritidsområden, som kunna vara önskvärda för en större stad med för friluftsliv gynnsamma omgivningar, skulle den komma att upptaga följande olika områden:

1. områden, avsedda uteslutande för friluftsbad, såväl med som utan vidlyftigare anordningar för de besökandes trevnad;
2. tältområden, helst i anslutning till badstränder;
3. områden, på vilka fritidsbyar bestående av sommarstugor, avsedda till uthyrning för längre eller kortare tid, kunna uppföras;
4. centrala uthamnar för småbåtar samt angöringsplatser för sådana båtar med därtill anslutna tältområden;
5. vattenområden, där ett ordnat sportfiske kan utövas;
6. staden närbelägna naturområden för kälkbacks-, skridsko- och skidåkning, promenader och kortvarigare utflykter;
7. vidsträckta naturområden, gärna av vildmarkskaraktär, avsedda för ett allsidigt, mera aktivt friluftsliv sommar- och vintertid.

Om möjligt bör det så ordnas, att olika fritidsområden förbindas med varandra och med stadsbebyggelsen genom naturkorridorer med cykel- och vandringsstigar.

Vid planläggandet av markreservaten för en större stads befolkning måste beaktas, att åtminstone en del av de erforderliga fritidsområdena böra vara belägna på ett relativt ringa avstånd från stadens bebyggelsecentrum eller i varje fall från den stadsdel, vars invånares behov de närmast skola tillgodose. Vissa områden böra ligga så att det blir möjligt att besöka dem i vardagslag efter slutat dagsarbete. Här bör restiden helst icke överstiga en halv timma. Står för besöket något längre tid till förfogande, exempelvis en hel fridag, kan avståndet från staden, räknat i restid, kanske utsträckas till det tredubbla. Är området avsett för uppehåll under veckosluten eller under längre ledigheter, såsom semester och dylikt, kan det utan större olägenhet vara beläget ännu något längre bort. Man får i detta sammanhang icke lämna ur sikte, att en ganska avsevärd del av städernas befolkning av ekonomiska och andra skäl äro hänvisade till att tillbringa sin semester i bostadsortens omgivningar, varför behovet av lokala semesterområden måste ägnas tillbörligt beaktande. Å andra sidan medgiva förbättrade och förbilligade kommunikationer att dessa områden numera kunna förläggas på längre avstånd från städerna än eljest skulle vara fallet. Över huvud taget framgår av det sagda, att kommunikationsförhållandena spela en dominerande roll i detta sammanhang och att sålunda frågan därom ej kan lämnas obeaktad i samband med inrättandet av fritidsreservat.

För kanske de flesta städers och industriorters vidkommande erfordras

givetvis icke alla de ovan uppräknade arterna av fritidsreservat, även om de naturliga förutsättningarna för deras anordnande skulle förefinnas, och där de naturliga förutsättningarna för inrättande av visst slags fritidsreservat saknas, måste man uppenbarligen nöjas med de möjligheter som stå till buds eller undantagsvis, såsom i fråga om friluftsbad, med de konstgjorda surrogat för det saknade, som kunna åstadkommas. Att i sista hand de finansiella resurserna och en avvägning mellan behovet av fritidsområden samt andra, ofta mera trängande behov bli de avgörande faktorerna för vad som bör och kan åtgöras, är alltför tydligt för att behöva närmare utvecklas.

Ehuru behov av särskilda åtgärder för tryggandet av mark- och vattenområden för allmänhetens friluftsliv i allmänhet föreligger endast i fråga om städernas och industribygdernas befolkning, kan detta dock icke sägas vara förhållandet i avseende å möjligheterna till friluftsbad. Den privata fritidsbebyggelsen — i vissa fall därjämte vattenföroreningar från industrierna och andra omständigheter — hotar inom många landskommuner att tillintetgöra eller starkt beskära möjligheterna för dessa kommuners egna invånare att bada i öppet vatten. Det framstår därför som angeläget att även för landsbygdens befolkning bevara erforderliga naturliga badstränder, som hotas av exploatering i en eller annan form.

Vad i det föregående anförts har närmast hänfört sig till behovet av särskilda fritidsreservat för befolkningen inom en viss ort. Härutöver förefinnes emellertid otvivelaktigt ett behov av fritidsreservat, som kunna i större utsträckning tagas i anspråk — framför allt för semestervistelse — av invånare från hela landet eller åtminstone från väsentliga delar därav. Dessa *riksallmänningar för friluftsliv* böra vara belägna företrädesvis vid kusten av saltsjön eller i någorlunda centralt liggande skogsbygder med vacker och för trakten representativ natur, som erbjuder gynnsamma betingelser för olika arter av friluftsliv.

I den nu lämnade översikten över friluftslivets markbehov har något utrymme icke ägnats åt koloniträdgårdsproblemet. I två till utredningen inkomna framställningar, den ena från styrelsen för Sveriges koloniträdgårdsförbund och den andra från Göteborgs friluftsråd, har hemställts, att fritidsutredningen i samband med frågan om befolkningens tillgång till friluftsliv och lantvistelse över huvud måtte till behandling upptaga frågan om lämpligaste sättet för bevarande av de nuvarande koloniträdgårdarna samt undersöka möjligheterna av en utökning av antalet koloniträdgårdar i landet. *Styrelsen för koloniträdgårdsförbundet* har uttalat, att det för den dagliga fritiden väl svårligen kunde påvisas ett bättre och lämpligare friluftsliv än vad innehavet av en koloniträdgård alltid komme att medföra. I en sådan samlades familjen efter slutat förvärvsarbete dagligen under våren, sommaren och hösten för att bruka jorden eller för att vila ut på ett område, som låge nära staden, men dock tillräckligt långt ifrån för att vara oberört av den inre

stadens osunda luft och brist på sol. För det uppväxande släktet vore vistelsen i koloniträdgårdarna, särskilt under barnaåren, av oerhörd betydelse. Det nuvarande antalet koloniträdgårdslotter, samlade omkring städer och industrisamhällen — omkring 28,000 — vore otillräckligt, vartill komme att många av dessa hotades med uppsägning på grund av städernas territoriella utveckling. *Göteborgs friluftsråd* har framhållit, att man kunde skilja mellan två olika slag av koloniområden, nämligen dels sådana, vilka såsom enda eller huvudsaklig uppgift hade att bereda innehavarna av lotterna tillfälle att gräva i jorden och att skänka dem ett mindre tillskott till deras hushåll, och dels sådana, som i första hand skulle ge människorna möjlighet att komma ut från staden och tillfälle att bada och »bo på landet». Kolonier av det senare slaget hade ofta utbildat sig till små samhällen för sommarvistelse, och kolonistugorna fyllde där i viss mån samma funktion som sommar- och sportstugor. Enbart i Göteborg bodde sommartiden cirka 7 000 barn under femton år i kolonierna. Det vore tydligt, att innehavet av en kolonilott för många innebure den lämpligaste lösningen av sommarnöjesproblemet. Efterfrågan på kolonilotter vore åtminstone i Göteborg betydligt större än tillgången.

Vad i dessa båda framställningar anförts är utan tvivel förtjänt av det största beaktande. Fritidsutredningen är för sin del livligt övertygad om betydelsen av den sociala funktion, som koloniträdgårdsrörelsen fyller, och om de möjligheter den erbjuder för lösandet av stora befolkningslagers fritidsproblem. Utredningen har emellertid ansett sig icke böra upptaga frågan om tillgodoseende av markbehovet för koloniträdgårdar till behandling i detta sammanhang. Kolonilotterna äro nämligen — liksom sommar- och sportstugetomterna — avsedda att utnyttjas uteslutande av en mycket begränsad krets personer, en familj. Koloniträdgårdsproblemet måste därför ses ur delvis andra synpunkter och lösas med delvis andra medel än den fråga, som utgör föremål för detta betänkande. Sistnämnda fråga har utredningen fattat såsom avseende tillhandahållande av markområden, avsedda för *allmänhetens* friluftsliv och rekreation under fritiden. Koloniträdgårdsfrågan finnes för övrigt ej omnämnd i utredningens direktiv och det kan därför, trots att den ingalunda saknar samband med det i direktiven diskuterade komplexet av problem berörande ett ändamålsenligt utnyttjande av fritiden, ifrågasättas, huruvida det över huvud varit avsikten att utredningen skulle taga befattning därmed.

Kap. VI. Allmänna synpunkter på möjligheterna att inrätta fritidsreservat.

Stadsplanelagstiftningen.

Ett fritidsreservat eller friluftsreservat är ett naturområde, som är avsett att tjäna såsom tillflyktsort för allmänheten under fritiden. Detta utesluter

icke att det kan samtidigt utnyttjas även för andra ändamål, under förutsättning att det icke sker på sådant sätt eller i sådan omfattning, att områdets lämplighet såsom fritidsreservat i väsentlig grad minskas. Ett fritidsreservat kan sålunda tillskapas genom att vissa normer fastställas för användningen av visst mark- eller vattenområde, innebärande antingen att området endast får utnyttjas för friluftsändamål eller också att det icke får utnyttjas för andra ändamål på sådant sätt eller i sådan omfattning, att dess användbarhet för friluftsändamål helt eller delvis äventyras. Ett dylikt äventyrande sker framför allt genom markens exploatering för bebyggelse, men också genom andra former av utnyttjande, som äro ägnade att verka förstörande på områdets natur- och rekreationsvärden.

Vissa möjligheter och även skyldigheter att fastställa normer för mark- och vattenområdens utnyttjande erbjuder stadsplanelagstiftningen (stadsplanelagen den 29 maj 1931 och byggnadsstadgan av den 20 november samma år). Enligt stadsplanelagen skall för stads ordnande och bebyggande finnas stadsplan. I mån av stadens utveckling skall stadsplan upprättas för område, som ej ingår i redan befintlig stadsplan. Stadsplan skall utmärka och till gränserna angiva de för olika ändamål avsedda områden, som ingå i planen, däribland även parker och andra allmänna platser. Stadsplan skall härutöver innehålla de ytterligare bestämmelser angående områdenas bebyggande eller användande i övrigt, som finnas erforderliga. Finnes område, som ej ingår i stadsplan, böra planläggas i avseende å grunddragen för dess framtida ordnande och bebyggande, såsom beträffande huvudgator och andra allmänna platser, skall härför erforderlig plan upprättas över området, stomplan. Stomplan skall, om så erfordras, innehålla särskilda bestämmelser angående områdets bebyggande och användande i övrigt. Stadsplanelagens bestämmelser möjliggöra att förhindra uppförande av byggnader i strid mot stadsplan eller stomplan ävensom vidtagande av vissa andra åtgärder, exempelvis schaktning och trädfällning, vilka kunna väsentligt försvåra områdets användande för avsett ändamål. Genom att på lämpligt sätt använda stadsplane- och stomplaneinstituten kan sålunda en stad *inom sina gränser* tillskapa fritidsreservat — även i strid mot markägarnas vilja. Detta förutsätter emellertid i allmänhet att staden inlöser den i fritidsreservaten ingående marken. Staden är nämligen skyldig att lösa mark, som enligt fastställd plan skall användas för annat ändamål än enskilt bebyggande, därest markens ägare till följd av planens bestämmelser kan nyttja marken allenast på sätt som står i uppenbart missförhållande till dess värde. Beträffande inlösningsförfarandet gälla i huvudsak samma regler som för expropriation.

Stads- och stomplan kan också uppgöras inom köpingar och vissa andra samhällen samt, efter förordnande av Konungen, för tätare befolkad ort på landet.

Beträffande den egentliga landsbygden finnes däremot icke något planinstitut, som möjliggör tillskapandet av fritidsreservat för allmänheten. För detta ändamål kunna nämligen icke användas de i stadsplanelagen för vissa

fall föreskrivna byggnadsplanerna och icke heller de i jorddelningslagen (och fastighetsbildningslagen) omnämnda avstyckningsplanerna. Stadsplanelagens bestämmelser angående den egentliga landsbygden medge icke ens en sådan reglering av själva bebyggelsen, att man kan i det allmännas intresse hindra bebyggelse på ur naturskyddets och friluftslivets synpunkt särskilt värdefulla områden annat än i mycket begränsad omfattning.

De möjligheter vår nuvarande stadsplanelagstiftning erbjuder att tillskapa fritidsreservat eller att underlätta tillskapandet av sådana i framtiden genom att förhindra att därför lämpliga marker till följd av exploatering göras otjänliga för sådant ändamål äro sålunda mycket begränsade. Detta beror i främsta rummet därpå, att möjligheter till ett effektivt ingripande finnas endast beträffande mark, som ligger inom stadsgränserna, och att de för friluftslivets behov lämpliga och erforderliga markerna oftast äro belägna utanför dessa gränser. Även inom stadsgränserna förminskas emellertid stadsplanelagstiftningens användbarhet för ifrågavarande ändamål genom de kostnader, som äro förenade med genomförandet av stads- och stomplaner, särskilt inlösandet av den mark, som i dylika planer kan bli avsatt såsom fritidsreservat. Denna mark måste nämligen ofta inlösas efter ett högt beräknat tomtvärde.

Strandlagsförslaget.

I detta sammanhang må i korthet beröras det förslag till påbyggnad till stadsplanelagstiftningen, som innefattas i utredningens hösten 1938 avgivna betänkande med förslag angående reglering av strandbebyggelsen m. m. Detta förslag (strandlagen) avsåg att giva myndigheterna möjligheter till sådan kontroll över bebyggelsen inom vissa strandområden, huvudsakligast på landsbygden, att därigenom kunde, åtminstone i viss utsträckning, förhindras en ur allmänna synpunkter icke önskvärd förläggning av bebyggelsen, främst den privata fritidsbebyggelsen, inom de av lagen berörda strandområdena. I detta syfte upptog strandlagen bestämmelser om att byggnad, som icke erfordrades för rikets försvar eller för jordbrukets, skogsbrukets, fiskerinäringens eller den allmänna samfärdselns behov, i regel icke skulle inom nämnda strandområden få uppföras annorstädes än inom härför av länsstyrelsen fastställda områden, s. k. byggnadsområden. Byggnadsområdena skulle, såvitt det läte sig göra utan att markägarnas möjligheter att utnyttja sin egendom komme att stå i uppenbart missförhållande till egendomens värde, förläggas så, att ett efter landskapets beskaffenhet och andra föreliggande förhållanden anpassat bälte av lämplig bredd intill strandlinjen lämnades fritt från bebyggelse samt att icke heller i övrigt till byggnadsområde avsattes mark, vars bebyggande kunde väntas skada strandens natur och egenart eller medföra ett utnyttjande av strandområdet, som eljest vore ur allmänna synpunkter olämpligt. Som en följd av att byggnadsområdenas förläggning och storlek skulle bestämmas så, att markägarnas möjligheter att utnyttja sin egendom icke komme att stå i uppenbart missförhållande till

egendomens värde, kunde inlösen av eller ersättning för mark som ej fick bebyggas undvikas. Denna form för byggnadsreglering utan ersättning till markägarna medför givetvis att regleringen ej kan från bebyggelse undantaga all mark som det i varje särskilt fall vore önskligt att skydda. De mest påtagliga olägenheterna av randbebyggelse och spridd bebyggelse i strändernas omedelbara närhet synes dock kunna bemästras därigenom, enär ju frihållande från bebyggelse av marken närmast strandlinjen och av natursköna platser inom strandområdena höjer tomtvärdet på kringliggande mark. En annan konsekvens av den valda formen för bebyggelseregleringen blir att de områden, som enligt strandlagen icke få bebyggas, icke kunna — såsom förhållandet är med allmänna platser i stadsplaner och stomplaner — anses såsom i något avseende avsatta för allmänna ändamål. Någon bestämmelse om ökad rätt för allmänheten att färdas över dessa områden eller att vistas å desamma innehåller förslaget därför icke heller. I motiven framhölls också uttryckligen, att avsikten med regleringen icke var att inrymma någon sådan ökad rätt åt allmänheten. Däremot upptogs i strandlagen stadganden, som avsågo att i viss omfattning förebygga, att markägare genom uppsättande av för legitima ändamål icke erforderliga stängsel inom strandområdena skulle kunna förhindra eller avsevärt försvåra utövningen av den frihet att till fots färdas över vissa marker, som redan enligt vedertagna allmänna rättsgrundsatser tillkommer envar.

Strandlagsförslagets bestämmelser skulle sålunda enligt utredningens mening *icke* kunna utnyttjas för att tillskapa reservat för allmänhetens friluftsliv. Detta var icke heller dess syfte. Med strandlagsförslaget avsågs endast att genom en ändamålsenlig lokalisering av bebyggelsen i viss utsträckning förhindra, att de nu från bebyggelse fria markerna vid stränderna i framtiden minskades utöver vad som ur social synpunkt kunde anses tillbörligt. Förslagets värde ur friluftslivets synpunkt är därför så gott som uteslutande att hänföra till den betydelse det kunde få för bevarandet av återstående natur- och skönhetsvärden inom de genom bebyggelse på sina ställen starkt hotade strandområdena vid våra kuster och vissa insjöar. De fördelar, som utredningen trott skulle härigenom kunna uppnås för friluftslivet, äro följande. I åtminstone viss utsträckning skulle möjligheterna tryggas att även i framtiden tillfredsställa det rekreationsbehov, som alltid kunnat tillgodoses vid hav och sjö och som enligt utredningens uppfattning ej kan tillbörligen tillgodoses endast därigenom att staten och kommunerna avsätta fritidsreservat, dit den icke strandägande befolkningens friluftsliv skulle koncentreras. Vidare skulle härigenom skapas en nödvändig förutsättning för att lämpliga fritidsreservat vid stränderna — våra för friluftsliv och rekreation värdefullaste marker — skola kunna framdeles tillskapas i erforderlig omfattning, ty av bland annat ekonomiska skäl lärer det få anses uteslutet, att detta skall kunna ske inom en så nära framtid, att icke dessförinnan, om strandbebyggelsen lämnas oreglerad, många av de för ändamålet lämpligaste stränderna hunnit bli bebyggda. Slutligen borde den före-

slagna bebyggelseregleringen medföra, åtminstone på längre sikt, mera tillfredsställande och tryggade förhållanden för dem, som föredraga och ha de nödiga resurserna att ordna för sin rekreation under fritiden genom att skaffa sig en sommar- eller sportstuga.

Regionplanefrågan.

Med hänsyn till den inverkan bebyggelseförhållandena äga för friluftslivets markfråga är det naturligt, att införandet av en regionplanelagstiftning anvisats såsom en ändamålsenlig utväg att lösa denna fråga, vilket ju skett icke blott i flera av de i kapitlen I och II refererade uttalandena utan också från många håll i den offentliga diskussionen. I allmänhet synes man därvid ha tänkt sig det engelska regionplaneväsendet som förebild. I vårt land finnes som bekant ingen regionplanelagstiftning. Förslag till en sådan har visserligen utarbetats i samband med förarbetena till gällande stadsplanelag, men har icke föranlett någon lagstiftningsåtgärd. För närvarande äro emellertid särskilda sakkunniga — utredningen rörande kommunal samverkan — sysselsatta med en undersökning av möjligheterna att införliva regionplaneinstitutet i någon form med svensk rätt.

En lämpligt avvägd regionplanelagstiftning skulle obestridligen vara ägnad att i många viktiga hänseenden underlätta lösningen av friluftslivets markfråga redan därigenom, att den skulle möjliggöra att förhindra, att bebyggelsen, främst i de större samhällenas omgivningar, planlöst sprider sig ut över vidsträckta arealer sprängande sönder de ännu fria naturområdena. Den skulle också skapa möjligheter att inom de regionplanelagda områdena avsätta mark såsom fritidsreservat och därigenom för framtiden bevara dess lämplighet och trygga dess användning för friluftsändamål. Det är därför — frånsett de viktiga funktioner i övrigt för den moderna samhällsutvecklingen, som regionplaneinstitutet kan fylla — även ur friluftslivets synpunkt synnerligen önskvärt, att en efter svenska förhållanden avpassad regionplanelagstiftning så snart som möjligt kommer till stånd såsom en följd av den därom pågående särskilda utredningen.

Trots den betydelse man sålunda kan vänta sig att en eventuell regionplanelag skall få för lösningen av friluftslivets markfråga, måste det likväl anses uteslutet att enbart med dess hjälp få till stånd en lösning av denna fråga som tillfredsställer det föreliggande behovet. Man måste nämligen utgå ifrån såsom synnerligen sannolikt, att av såväl ekonomiska som andra skäl upprättandet av regionplaner annat än för en del större befolkningscentra med deras närmaste omgivningar kommer att möta särskilt starkt motstånd. För de därutanför liggande områdena, inom vilka de som fritidsreservat lämpliga markerna kanske oftast äro belägna, skulle alltså en regionplanelagstiftning inom överskådlig tid få mycket ringa praktisk betydelse. Frånsett den ovisshet, som råder beträffande den blivande regionplanelagstiftningens räckvidd och den tidpunkt, då den kan träda i kraft, måste man vidare utgå ifrån att en ganska lång tid skall förflyta, innan några region-

planer bli upprättade för de områden, beträffande vilka uppgörandet av regionplaner över huvud är tänkbart. Upprättandet av en regionplan är nämligen en invecklad och tidsödande procedur och drager därjämte ganska dryga kostnader. Det är därför önskvärt med andra åtgärder, som kunna underlätta inrättandet av fritidsreservat i vilka delar som helst av landet och som kunna få praktisk betydelse inom en nära framtid.

Inrättandet av fritidsreservat en uppgift för staten, kommunerna och vissa enskilda sammanslutningar.

Innan utredningen närmare ingår på vilka åtgärder, som synas böra ifrågakomma för att få till stånd erforderliga fritidsreservat, torde det vara nödvändigt att taga ställning till frågan, i vilken omfattning inrättandet av fritidsreservat bör vara en statlig eller en kommunal angelägenhet och i vilken utsträckning man kan tänka sig medverkan av andra organ än stat och kommuner.

Under frågans riksdagsbehandling synes huvudvikten hava lagts därpå, att det vore ett i främsta rummet kommunalt intresse att tillgodose behovet av särskilda fritidsreservat för städernas och de tättbebyggda orternas befolkning. Därjämte underströks emellertid angelägenheten av att staten i största möjliga utsträckning ställde den tillhörig lämplig mark till förfogande för ändamålet. I överensstämmelse härmed hava också utredningens direktiv avfattats.

Enligt utredningens mening är det naturligt, att det bör i främsta rummet ankomma på varje kommun att främja och trygga sina invånares möjligheter att idka friluftsliv och att, i den mån så erfordras för vinnande av detta syfte, draga försorg om att lämpliga fritidsreservat inrättas. Friluftsfrågorna ha emellertid en sådan betydelse för folkhälsan och äga även i andra avseenden en sådan social räckvidd, att det icke kan helt överlämnas till de enskilda kommunerna att själva lösa dem för sina invånares vidkommande. I många fall torde för övrigt en tillfredsställande lösning icke stå att vinna utan så avsevärda ekonomiska insatser, att det för åtskilliga kommuner skulle överstiga deras finansiella resurser. Slutligen må framhållas, att de fritidsreservat, som kunna komma att tillskapas, på grund av sakens natur många gånger måste få betydelse icke blott för en enstaka kommuns invånare utan för befolkningen inom två eller flera kommuner och i vissa fall måhända för befolkningen inom en mycket stor del av landet En lösning, som motsvarar det föreliggande behovet och som på samma gång är rättvis, kan därför åstadkommas endast genom samverkan emellan staten och kommunerna samt mellan olika kommuner inbördes.

Att fastställa bestämda regler angående de fall då staten och de fall då kommunerna böra tillhandahålla erforderliga markområden torde icke vara nödvändigt och är väl knappast heller möjligt. Det synes emellertid rimligt, att markfrågans ordnande bör ankomma på staten i fråga om fritids-

reservat med sådant läge och sådan grad av tillgänglighet, att de kunna utnyttjas av befolkningen inom en större del av landet eller eljest av en betydande del av befolkningen, i synnerhet om icke någon viss kommun kan sägas få den största nyttan därav. Beträffande åter sådana fritidsreservat, som i främsta rummet äro avsedda för eller huvudsakligen kunna utnyttjas av invånarna i viss kommun eller vissa kommuner, synes det vara naturligt, att det bör i princip ankomma på de berörda kommunerna att sörja för den erforderliga markanskaffningen. Även i fråga om fritidsreservat av sistnämnda slag synes dock staten böra i viss utsträckning lämna aktiv medverkan för att underlätta lösningen av markfrågan.

Formerna för statens medverkan vid tillkomsten av fritidsreservat har utredningen upptagit till en mera ingående behandling i det närmast följande kapitlet. Frågan om kommunernas befogenhet att vara verksamma för inrättandet av fritidsreservat, beträffande vilken en viss oklarhet synes råda, har gjorts till föremål för särskild behandling i kapitel VIII. Däri beröres också frågan om kommunal samverkan för samma ändamål.

Med kommuner har utredningen här ovan avsett de borgerliga primärkommunerna. Det synes emellertid som om även landstingskommunerna skulle kunna göra en insats. För åtminstone en del landstingsområden torde förhållandena vara sådana, att det kan vara lämpligt och önskvärt, att ett eller flera för hela landstingsområdet gemensamma fritidsreservat inrättades. I många fall skulle också en lämplig lösning kunna åstadkommas genom samverkan mellan landstingskommuner samt mellan landstingskommun och en eller flera städer. Något hinder för landstingen att besluta om en sådan för landstingsområde gemensam angelägenhet synes icke föreligga, enär detta väl får anses vara en angelägenhet, som bland annat avser hälsovården (jfr 4 § lagen om landsting). I vart fall skulle så bliva förhållandet, därest utredningens i kapitel VIII framförda förslag godtagas. Särskilt beslut av Konung och riksdag torde därför icke vara erforderligt för att förläna landstingen beslutanderätt i dylika ärenden. Att ålägga landstingen några skyldigheter i förevarande avseenden anser utredningen icke vara lämpligt.

En förtjänstfull verksamhet för främjande av friluftslivet utövas av en stor mängd enskilda organisationer. I första rummet böra här nämnas sådana organisationer, vilkas verksamhet omspänner hela landet och kan komma i stort sett varje medborgare till godo, såsom Svenska turistföreningen, Skidfrämjandet, Folkrörelsernas semesterförening samt scoutrörelsen. Sådan verksamhet bedrives också av lokala turistföreningar, hembygdsföreningar, idrottsföreningar etc. Man bör icke heller i detta sammanhang förbise de insatser, som gjorts och kunna göras av industri- och handelsföretag, personalsammanslutningar inom sådana samt fackföreningar och fackförbund. De nu nämnda organisationerna och andra liknande ha bland annat varit verksamma, ofta i mycket betydande utsträckning, för tillskapandet av semesteranläggningar och replipunkter av olika slag för friluftslivet. De möjligheter, som finnas att genom underlättande och

stödjande av denna deras verksamhet åstadkomma fritidsreservat, synas böra tillvaratagas. Tydligen måste emellertid härvid skiljas mellan sådana fritidsreservat som bli tillgängliga för allmänheten och sådana som äro avsedda — i varje fall i första hand — för en mer eller mindre begränsad krets av personer.

Då fritidsutredningen icke i anslutning till det närmast föregående omnämnt den verksamhet avseende tillhandahållande av möjligheter till fritidsvistelse, friluftsbad m. m., som bedrives av enskilda företag i förvärvssyfte, beror detta icke på någon underskattning av denna verksamhets betydelse utan har sin grund däri, att de markområden, varpå denna verksamhet bedrives, svårligen kunna få karaktären av fritidsreservat i den mening, vari detta ord eljest begagnas i detta betänkande.

Inrättandet av fritidsreservat med hänsyn till olika rättslig natur hos jorden.

De utvägar, som stå till buds för anskaffande av mark till fritidsreservat, då detta, såsom här förutsättes, skall ske utan anlitande av de möjligheter, som gällande stadsplanelagstiftning erbjuder eller som kunna uppnås genom införandet av ett regionplaneinstitut, kunna ställa sig olika allt efter de skilda rättsliga naturerna av den jord som kan komma i fråga.

Jord, som äges av staten (kronan), kan ställas till förfogande för ändamålet genom beslut av Konung och riksdag om ändrade grunder för dess disposition och förvaltning. Ett sådant beslut synes icke behöva medföra någon väsentlig minskning av kronans intäkter av domänförvaltningen. På motsvarande sätt förhåller sig med mark, som befinner sig i en kommuns ägo, om kommunen därav vill tillskapa ett kommunalt fritidsområde, ehuruväl här en sådan åtgärd oftare kan medföra avstående av ekonomiskt betydelsefulla möjligheter att på annat sätt utnyttja marken, beroende på att de kommunala jordarna ofta äro så belägna att de ha ett förhållandevis högt tomtvärde. Beträffande jord av annan rättslig natur — huvudsakligen jord under enskild äganderätt, jord som innehaves med fideikommissrätt, kyrklig jord och häradsallmänningar — erbjuder det större svårigheter att inrätta fritidsreservat.

I fråga om fastigheter i enskild ägo — på sådana är den ojämförligt största delen av de marker som lämpa sig till fritidsreservat belägen — synes uppgiften närmast bli att undersöka vad som lagstiftningsvägen kan och behöver göras för att för stat, kommuner och andra lämpliga organ underlätta förvärv med äganderätt av mark till fritidsreservat från dess nuvarande ägare eller förvärv av annan rätt till marken, som kan trygga dess framtida funktion såsom fritidsreservat. Därjämte bör emellertid undersökas vad som i andra hänseenden kan göras för att främja inrättandet av fritidsreservat på sådan mark, varvid de finansiella och ekonomiska problemen måste tilldraga sig särskild uppmärksamhet.

Fideikommissegendomarna äro, såsom av den verkställda inventeringen framgått, i många fall på grund av sin naturbeskaffenhet och belägenhet utom-

ordentligt lämpliga som fritidsreservat. Den begränsning i fideikommissaries dispositionsrätt över fideikommitterad egendom, som de för fideikommiss gällande särskilda rättsreglerna innebära, är i och för sig ägnad att i viss utsträckning bevara fideikommissfastigheters naturliga förutsättningar såsom fritidsreservat, men försvårar å andra sidan tillskapandet av fritidsreservat å sådana fastigheter. Det kunde därför, med hänsyn till önskvärdheten av att få till stånd fritidsreservat å fideikommissfastigheter, möjligen ifrågasättas att vidtaga särskilda åtgärder i detta syfte. I betraktande av att sedan åtskillig tid pågått utredningar angående en avveckling av bestående fideikommiss bör dock enligt fritidsutredningens uppfattning detta icke ske, enär det knappast skulle kunna undvikas att därigenom i viss mån föregripa resultatet av dessa utredningar. För närvarande synes man därför böra inrikta ansträngningarna på att inom ramen för de gällande rättsreglerna angående fideikommissen i görligaste mån underlätta inrättandet av fritidsreservat på fideikommissfastigheter.

Kyrklig jord utgöres av, dels sådan fast egendom, som omförmäles i 1 § ecklesiastik boställsordning (prästboställen), dels fastigheter, som äro anslagna till bostad eller avlöning åt biskopar, domkyrkosysslomän och klockare, eller vilkas avkomst ingår till någon för reglering av sådana befattningshavares löner bildad fond, dels ock den fasta egendom, som besittes av domkyrkor och andra kyrkor i städer och på landet. Ett icke ringa antal sådana fastigheter ha i inventeringsuppgifterna angivits vara lämpliga såsom fritidsreservat. Inrättandet av fritidsreservat å kyrklig jord stöter emellertid på särskilda svårigheter till följd av de för disponerandet av kyrklig jord gällande särskilda bestämmelserna. Kyrklig jord får exempelvis icke säljas utan Konungens medgivande, och dylikt medgivande kan lämnas endast för vissa i kyrkliga försäljningslagen av den 4 januari 1927 särskilt uppräknade fall. Intet av dessa har direkt avseende å inrättandet av fritidsreservat eller över huvud å främjandet av friluftslivet. Medgivande till försäljning av kyrklig jord kan emellertid lämnas under förutsättning att jorden erfordras för ändamål, som avses i 1 § lagen om expropriation. Endast i den mån friluftslivets främjande redan kan anses vara eller göres till ett ändamål, för vilket expropriationstillstånd kan lämnas, är det sålunda möjligt för en kommun eller annat organ att inköpa kyrklig jord för att därå inrätta fritidsreservat, såvida icke kyrkliga försäljningslagen ändras. Det synes icke heller uteslutet att andra för kyrklig jord gällande bestämmelser kunna medföra vissa svårigheter, då fråga uppkommer om att genom avtal få till stånd fritidsreservat. Det är dock icke utredningens avsikt att i det följande föreslå några ändringar i de bestämmelser, som nu gälla i fråga om dispositionen av kyrklig jord.

Häradsallmänningarna hava vid markinventeringen tilldragit sig uppmärksamhet. Det rör sig dock endast om ett jämförelsevis ringa antal sådana, och häradsallmänningarna få till följd av gällande lagbestämmelser angående deras förvaltning anses vara relativt skyddade mot sådan exploatering, som kan tillintetgöra deras rekreationsvärden. Med hänsyn bland annat härtill

anser utredningen, att det icke för närvarande är av behovet påkallat att — såsom från en del håll föreslagits — undersöka möjligheterna av att vidtaga åtgärder i speciellt syfte att få häradsallmänningarna utnyttjade och bevarade såsom fritidsreservat.

Då fritidsutredningen sålunda ansett sig icke böra framlägga några förslag speciellt avsedda för att underlätta bevarandet och utnyttjandet för friluftsändamål av fideikommissfastigheter, kyrklig jord och häradsallmänningar, innebär detta givetvis icke att fastigheter av dessa slag lämnas oberörda av de åtgärder, som i det följande föreslås i syfte att främja inrättandet av fritidsreservat å annan mark än kronojord. Dessa utredningens förslag ha icke någon sådan begränsning, utan äro avsedda att vinna tillämpning i fråga om alla slag av fast egendom, i den mån detta icke hindras av för vissa fastigheter gällande särskilda bestämmelser.

Kap. VII. Formerna för statens medverkan vid inrättandet av fritidsreservat.

A. Inrättandet av fritidsreservat på statens marker.

Under riksdagsbehandlingen av friluftslivets markfråga framhölls den betydelse som många av kronans domäner äga för friluftslivet och vikten av att de möjligheter tillvaratoges som funnes att tillskapa friluftsallmänningar å sådana domäner. I utredningens direktiv har också utsagts, att i all den mån så vore möjligt i statens ägo befintliga markområden torde böra göras tillgängliga för den rekreationssökande allmänheten. Den av utredningen verkställda inventeringen har visat, att ett stort antal av kronans domäner, framför allt sådana under domänstyrelsens förvaltning men även en del andra, på grund av sin belägenhet och sin naturbeskaffenhet lämpa sig såsom fritidsreservat och att beträffande många av dem föreligger ett aktuellt behov av att deras utnyttjande för friluftsändamål underlättas och tryggas för framtiden. Med hänsyn härtill och under åberopande av vad utredningen i närmast föregående kapitel anfört angående angelägenheten av att staten aktivt medverkar vid tillskapandet av erforderliga fritidsreservat föreslår utredningen åtgärder för inrättandet av statliga fritidsreservat å mark, som nu är i kronans ägo, vilka åtgärder företrädesvis avse domänfondens fastigheter men i viss utsträckning även annan kronan tillhörig fast egendom. Utredningen har också ansett sig böra föreslå att staten, då särskilda skäl därtill föranleda, förvärvar för friluftslivet speciellt värdefulla markområden i direkt syfte att bevara dem för friluftsändamål. Dessa utredningens förslag återfinnas i avdelning II av betänkandet, vari även beröres frågan om vilka åtgärder som lämpligen böra vidtagas för att göra annan i statens ägo befintlig mark än den som kan bli avsatt såsom statliga fritidsreservat tillgänglig för den rekrea-

tionssökande allmänheten. I detta sammanhang vill emellertid utredningen fästa uppmärksamheten på att de föreslagna åtgärderna för inrättandet av fritidsreservat å kronoegendomar äro av den karaktär, att de torde kunna genomföras i full utsträckning även i det nu rådande mindre gynnsamma statsfinansiella läget.

B. Lagstiftningsåtgärder.

Utredningen har här ovan givit uttryck åt den uppfattningen, att det i främsta rummet bör ankomma på kommunerna att främja och trygga sina invånares möjligheter att idka friluftsliv och att, i den mån så erfordras för vinnande av detta syfte, sörja för inrättandet av lämpliga fritidsreservat, samt att jämväl vissa enskilda organisationers verksamhet för tillskapandet av fritidsreservat bör understödjas och uppmuntras. En naturlig konsekvens av den sålunda intagna ståndpunkten blir att statsmakterna böra icke blott se till att gällande rättsregler icke lägga onödiga hinder i vägen för denna kommunernas och de enskilda organisationernas verksamhet utan också vidtaga sådana lagstiftningsåtgärder, som kunna vara ägnade att positivt befordra verksamheten. Härmed sammanhängande spörsmål har utredningen upptagit till behandling dels i nästföljande kapitel och dels i avdelning III av betänkandet.

C. Ekonomiska stödåtgärder för att främja tillkomsten av fritidsreservat.

Såsom utredningen förut framhållit torde en tillfredsställande lösning av frågan om inrättandet av fritidsreservat för många orters vidkommande icke stå att vinna utan avsevärda ekonomiska insatser. Det framstår därför såsom önskvärt, att staten, där så av förhållandena påkallas, lämnar finansiellt stöd för att befordra tillkomsten av kommunala fritidsreservat. Dylikt stöd synes också böra lämnas åt föreningar och andra sammanslutningar, som bedriva verksamhet för friluftslivets främjande och åt vilka det lämpligen kan anförtros att organisera för en större allmänhet avsedda fritidsreservat.

Fritidsutredningen har tidigare haft tillfälle att medverka vid tillkomsten av en form för lämnandet av statligt ekonomiskt stöd åt inrättandet av fritidsreservat. Utredningen hemställde nämligen i skrivelse den 29 november 1938 till chefen för handelsdepartementet, bland annat, *att* skälig del av de för budgetåret 1938/39 tillgängliga medlen i fonden för idrottens främjande måtte undantagas för att sedermera, enligt de närmare bestämmelser som av Kungl. Maj:t meddelades, användas till befordrande av befolkningens friluftsliv i sportmässig anda och i främsta rummet såsom understöd av sådana åtgärder, som avsåge tillkomsten av anläggningar och anstalter, vilka tjänade ett idrottsligt betonat friluftsliv, *att* även i fortsättningen skälig del av tipsmedlen måtte få användas för ändamål inom friluftslivets område, *samt att* av den del av nämnda budgetårs tipsmedel, som avsatts för friluftslivets främjande,

hälften måtte reserveras såsom grundplåt i en blivande »friluftsallmänningsfond», avsedd att genom utdelandet av bidrag och lån befordra tillkomsten av friluftsallmänningar av sådan typ, att de gåve tillfälle till ett idrottsligt betonat friluftsliv.

Under hänvisning till bland annat vad fritidsutredningen i denna skrivelse anfört uttalades i 1939 års statsverksproposition, att ett tillmötesgående av de i skrivelsen framförda önskemålen borde i viss utsträckning ske. Bidrag av tipsmedel borde därför kunna lämnas för att främja friluftslivet enligt vissa av chefen för handelsdepartementet uppdragna allmänna riktlinjer. Enligt dessa borde det huvudsakliga stödet åt friluftslivet givas i form av bidrag till fasta anläggningar, såsom till vandrarhem av olika slag, raststugor, fjällstugor, friluftsvallar, skidstugor, lek- och idrottsplatser vid friluftsanläggningar, utmärkning av vandrarleder och skidspår, anläggningar för friluftsbad o. s. v. Anslag borde dessutom, bland annat, kunna beviljas för inköp av mark, varvid från fall till fall borde avgöras, huruvida staten lämpligen skulle bliva ägare till marken eller någon organisation skulle erhålla bidrag för ändamålet. Att på förhand bestämma hur stor del av tillgängliga medel, som borde användas i det ena eller andra syftet, vore icke lämpligt utan borde få ankomma på Kungl. Maj:ts prövning. — Sistberörda uttalande innebar alltså ett avståndstagande från utredningens förslag om att bestämd del av de för friluftslivets främjande avsedda tipsmedlen skulle anslås för befordrandet av markanskaffningen till fritidsreservat.

I statsverkspropositionen anmäldes vidare avsikten att av den dåvarande behållningen i fonden för idrottens främjande reservera ett belopp av 2 000 000 kronor för främjande av friluftslivet samt föreslogs, att av den för staten tillgängliga behållningen av Aktiebolaget Tipstjänsts verksamhet under räkenskapsåret 1938/39 skulle för sistnämnda ändamål avses 20 procent, att fördelas enligt Kungl. Maj:ts bestämmande med ledning av de uppdragna allmänna riktlinjerna. De belopp, som sålunda komme att stå till förfogande för detta ändamål, föreslogos skola över ett å tionde huvudtiteln uppfört avsättningsanslag tillföras en av statskontoret förvaltad fond, fonden för friluftslivets främjande. Vad sålunda föreslagits bifölls av riksdagen.

Fonden för friluftslivets främjande kom på detta sätt att tillföras dels från föregående år reserverad behållning i fonden för idrottens främjande, 1 950 000 kronor, dels ock 20 procent av Aktiebolaget Tipstjänsts behållning för räkenskapsåret 1938/39, 3 149 555 kronor, eller tillhopa 5 099 555 kronor. Emellertid beslöt 1939 års urtima riksdag med anledning av den inträffade krissituationen att 3 000 000 kronor härav skulle tagas i anspråk för allmänna budgetära ändamål, varför de medel som hittills ställts till förfogande för friluftsändamål nedskurits till 2 099 555 kronor. Av detta belopp har intill utgången av februari månad 1940 för olika markförvärv anslagits tillhopa 159 566 kronor 55 öre, varav 92 566 kronor 55 öre för statsförvärv av ett friluftsreservat vid skånska kusten i närheten av Sandhammaren, 30 000 kronor till Svenska turistföreningen för inköp av ett för friluftsreservat lämpligt

område i Blekinge skärgård och 30 000 kronor till Upplands fornminnesförening såsom bidrag till inköp av en fastighet invid Uppsala högar för bildande av friluftsreservat.

Det vid 1939 års lagtima riksdag fattade beslutet angående dispositionen av tipsmedlen innebar, att av den för staten tillgängliga andelen av Aktiebolaget Tipstjänsts behållning för löpande räkenskapsår 50 procent skulle tillföras fonden för idrottens främjande, 20 procent fonden för friluftslivets främjande och 30 procent användas för allmänna budgetära ändamål. Uti 1940 års statsverksproposition har denna norm frångåtts. I stället har däri föreslagits, att de båda fonderna skulle tilldelas var sitt till beloppet bestämt anslag, beräknat med hänsyn till de antagliga mest trängande behoven, under det att återstoden skulle användas för allmänna budgetära ändamål. Anslaget till fonden för friluftslivets främjande har härvid upptagits till 500,000 kronor. Den beskärning, som härigenom skett av medelstilldelningen för friluftsändamål, är en tyvärr oundviklig följd av det rådande utrikespolitiska läget och därav föranledda statsfinansiella svårigheter, och utredningen anser sig därför varken böra eller kunna uttala några särskilda önskemål angående dispositionen av tipsmedlen under den tid förhållandena kunna bli i huvudsak oförändrade härutinnan och dessa medel alltså behövas för tillgodoseende av mera angelägna behov. Däremot har utredningen ansett sig böra, trots ovissheten om den kommande utvecklingen, till diskussion upptaga frågan om fördelningen av dessa medel, sedan mera normala förhållanden i framtiden inträtt.

Därest man utgår ifrån att inträdet av mera normala förhållanden skulle medföra en återgång till de av 1939 års lagtima riksdag godtagna principerna för fördelningen av tipsmedlen mellan idrott, friluftsliv och allmänna budgetära ändamål, skulle, om tipsmedel inflöte i samma rikliga mängd som under räkenskapsåret 1938/39, fonden för idrottens främjande årligen tillföras omkring 7 500 000 kronor, fonden för friluftslivets främjande omkring 3 000 000 kronor samt för allmänna budgetära ändamål stå till förfogande omkring 4 500 000 kronor. Det är obestridligen ett avsevärt belopp som under dessa förutsättningar skulle årligen kunna användas för att främja friluftslivet. Ur fonden för friluftslivets främjande skola emellertid en mångfald olika ändamål tillgodoses. Sedan 1939 års lagtima riksdag med anledning av väckta motioner uttalat, att bland dessa ändamål måste anses hänförligt även anordnandet av semester åt husmödrar, kommer nämligen fonden för friluftslivets främjande att användas för åtminstone följande olika ändamål:

a) förvärv av samt uppförande och utbyggande av fasta anläggningar, avsedda att tillgodose befolkningens friluftsliv och behov av semestervistelse (vandrarhem, raststugor, sporthem, fjällstationer och fjällstugor, semesterhem och friluftsbad etc.);

b) utrustning till dylika fritidsanläggningar;

c) anskaffning av mark för fritidsreservat;

d) särskilda åtgärder avsedda att främja friluftsliv, såsom utmärkande av vandringsleder och skidspår;

e) upplysningsverksamhet i samband med friluftsliv, såsom propaganda för naturvett m. m.;

f) stipendier åt mindre bemedlade ungdomar för deltagande i läger eller jämförbara anordningar för friluftsliv;

g) bidrag genom stipendier eller i annan form till anordnande av semester åt husmödrar, som därav äro i behov; samt

h) organisations- och administrationskostnader i vad avser prövning av bidragsansökningar samt kontroll av medlens användning och förvaltning.

En del av dessa ändamål äro av den art, att deras tillgodoseende kommer att ställa mycket stora krav på fondens medel. Framför allt synes detta vara fallet med uppförandet av olika slag av fasta anläggningar samt anordnandet av semester åt husmödrar, båda synnerligen behjärtansvärda ändamål. Fasta anläggningar behövas visserligen icke på alla fritidsreservat, men på många äro de i hög grad önskvärda för att reservaten skola bli till avsett gagn. Den allmännare och längre arbetarsemestern kommer att skapa nya behov av anläggningar, som kunna bereda de mindre inkomsttagarna billiga möjligheter till semestervistelse i en därför lämplig miljö. Det är därför sannolikt, att såväl kommuner som enskilda organisationer skola i stor utsträckning ansöka om bidrag ur fonden för åstadkommandet av dylika anläggningar. Verksamhet för anordnandet av semester åt husmödrar har hittills förekommit endast i mycket begränsad omfattning, varför det är svårt att bedöma kostnaderna för en dylik verksamhet av sådan omfattning, att den kan bereda åtminstone större delen av de husmödrar, vilka äro i behov därav, en semestervistelse av exempelvis en vecka varje år. En viss ledning kan man dock få genom den av fritidsutredningen bedrivna försöksverksamheten. Under sommaren 1939 bereddes i runt tal ettusen husmödrar en veckas semestervistelse vid olika folkhögskolor och lantmannaskolor. Ungefär halva kostnaden för husmödrarnas vivre och resor till och från semestervistelsen, hela administrationskostnaden samt större delen av kostnaderna för föreläsningar (i regel sex per vecka) och för utflykter (en längre sådan per vecka) bestredos av medel som för ändamålet ställts till utredningens förfogande (statsbidrag samt bidrag från L. O. och K. F.), under det att resten av utgifterna betalades av husmödrarna själva, i många fall med stöd av fackliga och andra organisationer samt enskilda bidragsgivare, ävensom av vid skolorna insamlade medel. De kostnader som sålunda bestredos av medel ställda till utredningens förfogande (det egentliga understödet åt verksamheten) uppgingo till omkring 20 000 kronor eller i runt tal till 20 kronor för varje husmoder. En liknande semesterverksamhet — billigare torde den i varje fall knappast kunna åstadkommas — med ett efter samma grunder beräknat allmänt understöd skulle, därest den omfattade exempelvis 50 000 husmödrar, vilket icke torde vara en för hög beräkning av antalet husmödrar, som behöva

en veckas av det allmänna understödd semester, kunna tänkas ställa ett årligen återkommande krav på fonden för friluftslivets främjande på omkring 1 000 000 kronor.

Det synes med hänsyn till det anförda uppenbart — särskilt om tipsmedlen skulle mera väsentligt minskas i jämförelse med vad här förutsatts — att fondens medel endast till en relativt ringa del skulle kunna ställas till förfogande för att underlätta markanskaffningen till fritidsreservat. Inrättandet av fritidsreservat, icke minst större sådana för ett mera rörligt friluftsliv, är emellertid av vital betydelse för befolkningen i de stora bebyggelsecentra och måste mångenstädes anses kräva åtgärder inom en nära framtid. Utredningen anser det därför önskvärt, att snarast möjligt efter det mera normala förhållanden återkommit frågan om fördelningen av tipsmedlen mellan de båda fonderna och allmänna budgetära ändamål upptages till förnyad omprövning i syfte att undersöka möjligheterna att få till stånd en för friluftslivet och därmed jämställda ändamål mera förmånlig fördelning. Denna utredningens mening grundar sig givetvis icke enbart på önskemålen att befordra inrättandet av fritidsreservat utan i minst lika hög grad på den samhälleliga betydelse över huvud, som måste tillmätas åtskilliga andra av de behov som avsetts skola tillgodoses genom bidrag ur denna fond. Utredningen vill här särskilt fästa uppmärksamheten på verksamheten för att bereda semestervistelse åt behövande husmödrar. Det torde nämligen med hänsyn till den speciella arten av denna verksamhet och storleksordningen av de bidrag, som den i framtiden lärer komma att kräva, kunna ifrågasättas, huruvida icke i samband med nämnda omprövning borde undersökas lämpligheten av att för dess främjande avsätta en särskild av tipsmedel härflytande fond.

Statens ekonomiska stöd för att främja inrättandet av fritidsreservat, organiserade av kommuner och enskilda sammanslutningar, synes emellertid icke böra inskränkas till de bidrag, som kunna bliva utdelade ur fonden för friluftslivets främjande. Man torde nämligen med ganska stor sannolikhet kunna förutse att behov av ekonomiskt stöd även i annan form skall anmäla sig. I åtskilliga fall måste det också framstå såsom lämpligare att det statliga stödet får formen icke av ett direkt anslag utan gives såsom lån åt sådana kommuner och organisationer, vilka icke kunna i den allmänna marknaden utan onödigt betungande villkor uppdriva erforderligt kapital för förvärv av mark till fritidsreservat. Bildandet av en statlig förlagslånefond, ur vilken kommuner samt för friluftslivets främjande verksamma enskilda sammanslutningar kunde erhålla lån för att underlätta finansierandet av ur allmän synpunkt önskvärd markanskaffning till fritidsreservat, skulle därför otvivelaktigt visa sig bli av påtagligt gagn. Icke minst skulle det allmännas härigenom dokumenterade intresse för saken kunna genom sin rent psykologiska verkan stimulera till ökad aktivitet. Det nuvarande statsfinansiella läget medgiver näppeligen några kapitalinvesteringar i en dylik fond och utredningen har därför icke ansett sig böra nu, då den framtida utvecklingen icke kan

överblickas, framlägga något i detalj utformat förslag härom. Enligt utredningens mening är det emellertid synnerligen önskvärt, att frågan om bildandet av en dylik lånefond upptages till prövning, så snart förhållandena det medgiva.

D. Inrättandet av ett statens rådgivande organ i fritidsfrågor.

I sin ovan omnämnda skrivelse den 29 november 1938 till chefen för handelsdepartementet framhöll fritidsutredningen, att de däri innefattade förslagen angående anslag av tipsmedel för främjande av olika friluftsändamål påkallade inrättandet av ett särskilt organ med uppgift att uppgöra förslag till anslagens fördelning samt att utöva kontroll över medlens användning. Utredningen har därefter i en den 5 september 1939 dagtecknad, på handelsministerns begäran upprättad promemoria angående formerna och villkoren för utdelandet av bidrag ur fonden för friluftslivets främjande uttalat, att åt detta organ, vilket borde få karaktären av en av Kungl. Maj:t tillsatt nämnd, syntes böra utöver ovan berörda uppgifter uppdragas att fungera såsom rådgivande organ i hithörande frågor med rätt att taga initiativ till åtgärder för främjande av friluftslivet. Den 30 december 1939 beslöt Kungl. Maj:t att tillsätta en statens fritidsnämnd med uppgift att granska och till Kungl. Maj:t avgiva utlåtande angående ansökningar om bidrag ur fonden för friluftslivets främjande, att kontrollera användningen av tilldelade bidragsmedel från fonden, att jämväl i övrigt tjänstgöra såsom statens rådgivande och kontrollerande organ i frågor rörande friluftslivet och därmed sammanhängande spörsmål samt att avgiva av omständigheterna betingade förslag till åtgärder på området. Fritidsnämnden består av sju ledamöter. Instruktion för densamma har utfärdats den 19 januari 1940 (Svensk författningssamling nr 36/1940). Enligt instruktionen utgör statens fritidsnämnd statens rådgivande organ i frågor rörande fritidens utnyttjande för friluftsliv ävensom i frågor, vilka därmed äga samband. Det åligger nämnden — utöver de uppgifter som höra samman med dess befattning med fördelningen av medel ur fonden för friluftslivets främjande — bland annat att fullgöra de särskilda uppgifter, som Kungl. Maj:t kan komma att ålägga nämnden, samt att i övrigt vidtaga de åtgärder till främjande av syftet med nämndens verksamhet, som kunna befinnas lämpliga.

Ett enligt utredningens mening betydelsefullt resultat av fritidsnämndens inrättande är, att staten till sitt förfogande fått ett särskilt organ, vars sakkunskap rörande friluftslivets förutsättningar och behov kan göras fruktbringande i frågor beträffande det lämpliga utnyttjandet av statens domäner för friluftsliv. Detta har utredningen också sökt beakta i dess i avdelning II framlagda förslag angående disponerandet av kronans fasta egendom för friluftsändamål.

Fritidsnämndens möjligheter att utöva inflytande i frågor rörande tillkomsten och organiserandet av andra fritidsreservat än statliga sådana böra

givetvis icke heller underskattas, men få väl dock i huvudsak anses begränsade till de fall, då kommuner eller enskilda sammanslutningar begära bidrag av tipsmedel för markanskaffningen. Något annat lärer knappast heller hava varit avsett vid nämndens inrättande, som ju direkt föranletts av behovet av ett förslagsgivande och kontrollerande organ i avseende å fördelningen av bidrag ur fonden för friluftslivets främjande. Det synes utredningen antagligt att åtskilliga fördelar skulle stå att vinna, därest det funnes ett statligt organ med uppgift att även i andra fall giva råd och anvisningar till kommuner och sammanslutningar angående inrättandet av fritidsreservat framför allt i syfte att åvägabringa en önskvärd ändamålsenlig samordning av deras insatser i detta hänseende. Behov av en av staten organiserad rådgivande och samordnande verksamhet torde för övrigt i minst lika hög grad komma att göra sig gällande i fråga om andra åtgärder till friluftslivets främjande. Innan därmed sammanhängande problem blivit i sina huvuddrag utredda, vilket ännu icke skett och heller icke kunnat ske inom ramen för detta betänkande, saknas emellertid tillfredsställande möjligheter att bedöma efter vilka riktlinjer en dylik verksamhet bör ordnas. Utredningen har därför ansett sig icke böra nu ifrågasätta någon utvidgning av fritidsnämndens uppgifter i förevarande hänseende.

Kap. VIII. Frågor berörande kommunernas verksamhet för inrättandet av fritidsreservat.

Åtskilliga kommuner, huvudsakligen stadskommuner, hava under de senare åren inköpt mark för att disponera densamma för sina invånares friluftsliv. Det förekommer också att kommuner för samma ändamål förvärvat nyttjanderätt till markområden. En redogörelse — som emellertid icke är uttömmande — för kommunernas åtgärder i dessa hänseenden har utredningen lämnat i kap. II (sid. 49 f.). I allmänhet har det därvid varit fråga om områden för friluftsbad med eller utan därtill sig anslutande campingområden. Ganska många fall förekomma emellertid även, då städer förvärvat mycket vidsträckta fritidsreservat för det mera rörliga friluftlivet. Av den omfattning, vari sålunda kommuner faktiskt beslutat förvärva mark till fritidsreservat genom köp eller nyttjanderättsavtal, kunde man vara benägen draga den slutsatsen, att det knappast skulle förefinnas några delade meningar angående kommunernas befogenhet i detta hänseende. En sådan slutsats är emellertid långt ifrån riktig, vilket bland annat framgår därav, att en del kommuner i skrivelser till utredningen yppat tvivelsmål angående kommunernas befogenhet att besluta om inköp av mark för friluftsändamål. Som bekant har det också inträffat, att beslut om planerade kommunala markförvärv för sådana ändamål

icke kommit till stånd på grund av osäkerhet rörande gränsen för den kommunala befogenheten. I några fall ha beslut om dylika markförvärv överklagats. Detta har dock hittills icke lett till något avgörande i högsta instans utom beträffande markförvärv för friluftsbad. Det blir alltså nödvändigt att till diskussion upptaga frågan om den befogenhet, som enligt gällande rätt tillkommer kommunerna att besluta om markförvärv för friluftsändamål.

Enligt 3 § lagen om kommunalstyrelse på landet och 3 § lagen om kommunalstyrelse i stad (jfr. 3 § lagen om kommunalstyrelse i Stockholm) äger kommun att själv vårda sina *gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter,* såvida icke handhavandet därav enligt gällande författningar tillkommer annan.

Med hushållningsangelägenhet avses varje angelägenhet, som föranleder kostnader för kommunen. För kommun gemensam är sådan angelägenhet, om den tillhör de uppgifter, som av staten, i lagar eller författningar, ålagts kommunen eller uppdragits åt densamma att handhava (s. k. självförvaltning). Gemensam är angelägenheten också, om den eljest kan anses avse allmännare nytta inom kommunen (den tillhör den av grannelaget betingade förvaltningen, s. k. egenförvaltning), såvida nämligen icke angelägenheten enligt gällande författningar skall handhas av annan.

I första hand synes därför böra undersökas, huruvida friluftslivets tillgodoseende är en angelägenhet som i lag eller författning uppdragits åt kommunerna, så att till följd därav befogenhet kan anses tillkomma kommun att för ändamålet förvärva erforderlig mark. Den författning som i så fall skulle komma i fråga är hälsovårdsstadgan den 19 juni 1919. I 1 och 35 §§ av stadgan föreskrives, att det skall åligga hälsovårdsnämnd att övervaka efterlevnaden av stadgan samt de i enlighet med densamma givna föreskrifter ävensom att i övrigt ägna uppmärksamhet och tillsyn åt allt, som kan inverka på det allmänna hälsotillståndet inom hälsovårdsområde, och att för sådant ändamål nämnden skall, bland annat, verka för att, där så kan ske, tillgång beredes till bad i öppet vatten. I och med nämnda föreskrifter måste det anses ha uppdragits åt kommunerna att, därest så erfordrades för att bereda befolkningen tillgång till bad i öppet vatten, förvärva härför behövlig mark. Denna uppfattning har utredningen redan tidigare uttalat i en cirkulärskrivelse i mars 1938, varigenom utredningen delgivit städer och större samhällen resultatet av en undersökning, som dåvarande revisionssekreteraren Folke Rudewall verkställt åt utredningen angående kommunernas möjligheter att erhålla tillstånd till expropriation av mark för friluftsbad.

Beträffande förvärv av annan mark för friluftsändamål än sådan, som erfordras för friluftsbad, är det icke lika klart att den kommunala befogenheten kan grundas på föreskrift i hälsovårdsstadgan. Andra former av friluftsliv än bad i öppet vatten finnas nämligen icke direkt omnämnda i hälsovårdsstadgan och friluftslivet tillmättes vid tiden för stadgans tillkomst över huvud icke ens tillnärmelsevis samma betydelse som nu. Det måste för övrigt anses troligast att man, då bestämmelsen angående bad i öppet vatten, vilken sak-

nade motsvarighet i den äldre stadgan av år 1874, år 1919 infördes i hälsovårdsstadgan, icke alls eller åtminstone icke i främsta rummet tänkte på sådana bad såsom en form av friluftsliv. Vill man grunda befogenhet för kommuner att förvärva mark för friluftsändamål i allmänhet på föreskrift i hälsovårdsstadgan, har man uppenbarligen ingen annan bestämmelse att falla tillbaka på än det generella stadgandet i ingressen till 1 och 35 §§, att hälsovårdsnämnd skall »ägna uppmärksamhet och tillsyn åt allt, som kan inverka på det allmänna hälsotillståndet inom hälsovårdsområde». Åtskilliga skäl synas tala för att det kan vara berättigat att giva detta stadgande en sådan innebörd. Åtgärder för att främja befolkningens friluftsliv — bland vilka åtgärder för att trygga tillgången på mark för friluftslivets behov böra räknas till de viktigaste — måste onekligen enligt nutida betraktelsesätt anses kunna utöva avsevärd inverkan på det allmänna hälsotillståndet. I detta sammanhang må erinras om Kungl. Medicinalstyrelsens i dess ovan (sid. 27) refererade skrivelse till Konungen den 28 november 1936 gjorda uttalanden, *att* friluftsliv enbart eller i förening med mera sportligt betonade övningar, bad och dylikt vore en hälsofaktor, utomordentligt viktig framför allt för personer, som till följd av sin verksamhet tvingades till ett mer eller mindre stillasittande inomhusarbete, *att* det öppnade möjligheter för ett sunt utnyttjande av den arbetsfria tiden och gåve livsföringen en inriktning, ägnad att befordra kroppslig och andlig hälsa, *att* särskilt för ungdomen friluftslivet vore en värdefull motvikt mot det instängda stadslivets mångahanda avarter, *samt att* förevarande spörsmål utomlands sedan länge beaktats och behandlats såsom ett viktigt hälsovårdsintresse.

Emot denna måhända något extensiva tolkning av innebörden i den ovan citerade generella bestämmelsen i 1 och 35 §§ hälsovårdsstadgan kan invändas, att dessa paragrafer i fortsättningen dock innehålla uttryckliga föreskrifter rörande bad i öppet vatten, vilka icke hade någon motsvarighet i den äldre stadgan, men däremot icke rörande andra former av friluftsliv. Denna omständighet torde emellertid icke kunna tillerkännas någon i och för sig avgörande betydelse. Uppräkningarna i berörda författningsrum av de olika ting, för vilka hälsovårdsnämnd skall verka och bland vilka bad i öppet vatten ingår som ett led, äro nämligen av formuleringen att döma endast avsedda såsom exemplifieringar till den generella bestämmelsen i paragrafernas ingress. Det uttryckliga omnämnandet i 1919 års hälsovårdsstadga av bad i öppet vatten såsom föremål för hälsovårdsnämnds omsorger behöver därför icke innebära att därigenom skapats ett nytt verksamhetsfält för nämnden, som den icke tidigare kunnat ägna sig åt. Det behöver med andra ord icke innebära en författningsmässig utvidgning av kommuns befogenheter utan endast ett inskärpande av vikten av en hälsovårdsnämndernas uppgift, som samhällsutvecklingen förlänat ökad betydelse och som därför borde ägnas särskild omsorg.

Det finns emellertid andra omständigheter, vilka kunna åberopas mot den mening som vill grunda befogenhet för kommuner att förvärva mark för

friluftsändamål på berörda allmänna föreskrifter i hälsovårdsstadgan. Friluftslivets främjande är nämligen icke uteslutande en hälsovårdsangelägenhet, även om åtgärder i detta syfte ha betydelse för det allmänna hälsotillståndet hos befolkningen. Många former av friluftsliv ha i minst lika hög grad betydelse i andra hänseenden. De äro kanske i främsta rummet avsedda för och närmast också ägnade att bereda trivsel och nöje åt befolkningen. Åtgärder för att främja sådana former av friluftsliv ha då sitt berättigande huvudsakligen däri, att de stimulera till en ur andra synpunkter socialt önskvärd livsföring under fritiden. I detta hänseende är friluftslivet nära jämförbart med idrotten. Beträffande åtskilliga former av idrott kan med lika stort fog som om friluftslivet sägas, att möjligheterna till utövning av desamma kunna inverka på det allmänna hälsotillståndet. Idrottsväsendet lyder emellertid icke under hälsovårdsmyndigheterna, utan betraktas i allmänhet som en uppfostrings- och undervisningsangelägenhet. Regeringsrätten har också undanröjt beslut, varigenom municipalsamhälle, där hälsovårdsstadgans bestämmelser för stad voro gällande, beviljat anslag till idrottsplats, med motivering att berörda ändamål ej vore sådant, som municipalsamhället hade att ombesörja (Reg. R. Årsbok 1929: 97).

Om man sålunda icke med någon grad av bestämdhet kan våga hävda, att på föreskrift i hälsovårdsstadgan kan grundas befogenhet för kommun att förvärva mark för friluftsändamål i allmänhet, uppkommer frågan, huruvida dylik befogenhet kan grundas därå, att ett sådant förvärv skulle medföra allmännare nytta inom kommunen. Svaret härå måste i princip bliva obetingat jakande. Detta lärer följa redan därav att intresset för friluftsliv är så livligt bland stora lager av befolkningen och därav att knappast någon meningsskiljaktighet torde råda om önskvärdheten av att möjligheterna till idkande av friluftsliv inom rimliga gränser böra tryggas. Att förhindra breda folklagers utestängande från tillgången till någorlunda orörd natur inom räckhåll från bostadsorten, måste med andra ord, därest härför erfordras anslagskrävande åtgärder, betecknas såsom en gemensam hushållningsangelägenhet.

Härav följer emellertid ej att varje åtgärd, som kan sägas främja friluftslivet och sålunda ej varje markinköp för friluftsändamål, skulle falla inom kommuns befogenhetsområde. Man måste fordra att markinköpet är till nytta för en väsentlig del av kommunens invånare eller kan bli till sådan nytta. Huruvida så blir fallet är bland annat beroende på markens belägenhet. Inköp av mark inom kommunens gränser torde alltid fylla detta villkor. Med nutida kommunikationsmöjligheter blir så fallet även med mark som ligger på ett ganska väsentligt avstånd från bebyggelsecentrum. Att kommunikationerna nu äro dåliga, torde ej hindra att markens inköpande kan betecknas såsom gemensam hushållningsangelägenhet, om det endast ingår i åtgärderna att förbättra kommunikationerna till friluftsområdet, så att det kan nås på rimlig tid. Förvärvet av endast ett enstaka markområde, beläget på stort avstånd från en stad, är kanske icke till nytta för en stor del av stadens befolkning, men det kan bli till sådan nytta, om man har möjlighet att göra området

lättillgängligare. Beslut om markförvärv skulle kanske i händelse av överklagande ej stå sig, om förvärvet vore isolerat, men däremot för den händelse förvärvet inginge i större plan för ordnandet av stadens friluftsfråga. En dylik elasticitet hos den kommunala behörigheten kan måhända till en början synas främmande, men torde dock bäst motsvara de krav utvecklingen ställer på en förnuftig rättstillämpning.

Med hänsyn till det anförda är det sålunda icke nödvändigt att i kommunallagarna eller annan författning vidtaga ändring för att giva kommunerna rätt att besluta om förvärv av mark till fritidsreservat. Denna rätt hava de redan inom de gränser, som gälla för den kommunala beslutanderätten i allmänhet. Det finns icke heller några skäl, som kunna motivera en annan gränsdragning än denna för den kommunala beslutanderätten beträffande förvärv av mark för ifrågavarande ändamål. Utredningen anser emellertid att den ovisshet om förefintligheten över huvud av kommunal beslutanderätt i frågor rörande friluftslivet, som synes råda på vissa håll, bör undanröjas genom författningsbestämmelse, som giver klart uttryck åt grundsatsen om att tryggandet och befordrandet av befolkningens möjligheter att idka friluftsliv är ett ämne, varom det tillkommer kommun att besluta, och att detta ämne är av den vikt, att det av kommunerna bör ägnas särskild uppmärksamhet. Därjämte bör i överensstämmelse med den uppfattning, som medicinalstyrelsen uttalat och som numera torde ha trängt igenom även i det allmänna betraktelsesättet, fastslås, att åtgärder till friluftslivets främjande är en hälsovårdsangelägenhet också i sådana fall, då fråga icke är om friluftsbad. Utredningen föreslår därför, att i hälsovårdsstadgan (1 och 35 §§) införes stadgande om att hälsovårdsnämnd skall verka för att åt hälsovårdsområdes invånare, i den mån förhållandena det medgiva, beredes möjlighet att inom därför lämpade områden idka ett sunt friluftsliv.

Svenska stadsförbundets styrelse har i sitt yttrande över den vid 1936 års riksdag väckta motionen II: 165 (jfr sid. 19) framhållit, att municipalsamhälle enligt gällande lagstiftning icke tillerkänts samma möjligheter att vidtaga åtgärder för tillgodoseende av friluftslivets behov som stå öppna för stads- och landskommuner samt köpingar, som utgöra egen kommun. Municipalsamhälle äger nämligen (se 87 § i lagen den 6 juni 1930 om kommunalstyrelse på landet) oberoende av den kommun i övrigt, vartill det hör, självt vårda endast sådana gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter, som föranledas av att Konungen förordnat om tillämpning inom samhället av föreskrifterna i ordningsstadgan för rikets städer eller i byggnadsstadgan m. m., eller av vad i brandstadgan eller i hälsovårdsstadgan är föreskrivet om stad. Med municipalsamhälle är i förevarande hänseende likställd köping, som ej utgör egen kommun. Från municipalsamhälles verksamhet äro sålunda undantagna sociala angelägenheter i övrigt, såvida dessa icke hava direkt avseende å nämnda föreskrifter i stadgorna. I detta hänseende upplysande är ett i Regeringsrättens årsbok 1934 (nr 52) refererat rättsfall, vari beslut av Rönninge municipalsamhälle om inköp av badstrand undanröjts med

den motiveringen, att beslutet avsåge ett ändamål, rörande vilket municipalsamhälle, där hälsovårdsstadgans bestämmelser för stad ej gällde — detta var förhållandet i Rönninge — icke ägde besluta. Municipalsamhälle kan således besluta i ärenden rörande friluftsbad, om hälsovårdsstadgans föreskrifter för stad gälla inom samhället, men annars icke. Municipalsamhälles beslutanderätt beträffande andra friluftslivet berörande frågor blir — under förutsättning att berörda föreskrifter i hälsovårdsstadgan över huvud gälla inom municipalsamhället — beroende på huruvida dessa föreskrifter kunna anses hänförliga till angelägenheter rörande friluftslivet i allmänhet. Huru härmed förhåller sig får, på sätt utredningen ovan närmare utvecklat, anses vara ovisst. Stadsförbundets styrelse har under hänvisning till nu berörda förhållande i skrivelse till utredningen framhållit önskvärdheten av att samhällsformen icke komme att lägga hinder i vägen för anordningar, som kunde vara lika nödvändiga i det ena fallet som det andra. Fritidsutredningen har också från andra håll mottagit framställningar med önskemål om vidgade befogenheter för municipalsamhällen att vidtaga åtgärder för att bereda sina invånare ökade och tryggare möjligheter att idka friluftsliv.

Genom de av utredningen föreslagna ändringarna i hälsovårdsstadgan hava dessa önskemål i viktiga delar tillgodosetts. De föreslagna nya bestämmelserna få nämligen till följd att municipalsamhällen, där hälsovårdsstadgans föreskrifter för stad gälla, erhålla befogenhet att besluta om åtgärder till främjande av friluftslivet i samma utsträckning som stads- och landskommuner. Annat municipalsamhälle kan förvärva sådan befogenhet genom att utverka Kungl. Maj:ts förordnande, att nämnda föreskrifter skola gälla inom samhället. Att längre än härigenom skett tillmötesgå de framställda önskemålen synes icke vara behövligt och skulle medföra ett frångående av gällande principer för reglering av municipalsamhällenas rättsliga ställning, vilket enligt utredningens mening icke bör utan mycket starkt vägande skäl ifrågasättas.

De nya bestämmelserna i hälsovårdsstadgan komma att få vissa återverkningar i fråga om möjligheterna att erhålla tillstånd till expropriation av mark för friluftsändamål. Härmed sammanhängande spörsmål ha upptagits till behandling i kap. XV.

Vad utredningen här ovan föreslagit innebär, att frågor rörande friluftslivets främjande uttryckligen fastslås vara en angelägenhet, varmed kommunerna böra taga befattning. Huru dessa frågor skola lösas har emellertid lämnats åt kommunerna att själva avgöra efter förhållandena å varje särskild ort. Föreskrifter innebärande ofrånkomlig skyldighet för kommun att vidtaga vissa åtgärder för tryggande av sin befolknings möjligheter att idka friluftsliv, såsom förvärv av fritidsreservat och dylikt, har utredningen ansett icke böra nu föreslås. Icke heller har utredningen ansett omständigheterna påkalla ett närmare ingående på spörsmålet om åstadkommandet av ett interkommunalt samarbete i förevarande frågor. Båda dessa ting höra samman. Inrättandet av ett fritidsområde kommer nämligen ofta att medföra fördelar

för befolkningen inom ett flertal kommuner, enär det åtminstone beträffande större reservat icke låter sig göra att begränsa tillträdet till detsamma till invånarna i en viss kommun. Särskilt påtagligt blir detta förhållande i trakter, där folkrika samhällen ligga tätt såsom i Stockholms och Göteborgs omgivningar, i Skåne och över huvud i industribygderna. Det synes därför antagligt, att behov av tvångsvis genomförd samverkan mellan två eller flera kommuner kan uppkomma. Detta gäller emellertid icke blott frågor rörande friluftslivet utan många andra kommunala förvaltningsuppgifter. Ett särskilt skäl för fritidsutredningen att icke nu till fristående behandling upptaga frågan om kommunalt samarbete för friluftslivets främjande utgör den omständigheten, att särskilda sakkunniga — utredningen rörande kommunal samverkan — för närvarande äro sysselsatta med utarbetande av förslag till regionplanelagstiftning, varigenom spörsmålet om skyldighet att deltaga i kommunalt samarbete i fråga om inrättandet av fritidsreservat i viss utsträckning torde komma att lösas. För de kommuner, som frivilligt vilja samarbeta för tillskapandet av friluftsreservat, stå många olika utvägar öppna, såsom bildande av kommunalförbund, stiftelser m. m.

II. DISPONERANDET AV KRONANS FASTA EGENDOM FÖR FRILUFTSÄNDAMÅL.

Kap. IX. Inledande översikt.

A. Olika slag av kronoegendomar och deras betydelse för friluftslivet.

Den svenska staten (kronan) är i mycket betydande omfattning ägare till fastigheter inom landet. Den ojämförligt största delen av dessa fastigheter höra till statens domäners fond och förvaltas av domänstyrelsen. Domänfonden tillhörande fast egendom omfattar *dels* kronoskogar, bestående av kronoparker, kronoöverloppsmarker och kronans oavmätta marker, *dels* kronan tillhörig jordbruksegendom, bestående av kronans jordbruksdomäner, skogsjordbruk, kronotorp, skogstorp och odlingslägenheter, *dels ock* kronan tillhöriga fisken samt tomt- och andra jordlägenheter. Dessa fastigheter innehar staten i direkt syfte att av dem bereda sig inkomster att tillföras statsbudgeten.

Utöver domänfondens fastigheter innehar kronan ett icke obetydligt antal egendomar, som förvaltas av andra myndigheter än domänstyrelsen. Dessa egendomar innehavas av kronan icke för inkomständamål utan för tillgodoseende av den statsverksamhet, som representeras av de förvaltande myndigheterna. Bland dessa egendomar må nämnas sådana som förvaltas av vattenfallsstyrelsen, järnvägsstyrelsen, arméförvaltningen, marinförvaltningen och riksmarskalksämbetet. Åtskilliga av dessa egendomar äro på grund av sin belägenhet i eller i närheten av befolkningscentra av ganska stor betydelse för befolkningens friluftsliv. Så är exempelvis fallet med de under arméförvaltningen lydande fastigheter, vilka ingå i det s. k. Järvafältet i Stockholms län, med vissa under marinförvaltningen lydande markområden i Stockholms skärgård samt med en del under riksmarskalksämbetets vård stående fastigheter i anslutning till de kungliga slotten. I regel torde det vara uteslutet, att dessa egendomar, så länge de behöva disponeras för sitt nuvarande ändamål, skulle kunna i större utsträckning än nu är förhållandet tagas i anspråk för friluftsliv. När fråga uppkommer om ändrad disposition av dylika egendomar, bör emellertid friluftslivets intressen på lämpligt sätt bevakas.

Till kronomarkerna höra också renbetesfjällen. De rättigheter, som lapparna ha till dessa vidsträckta områden, lägga inga hinder i vägen för deras användande såsom stora vildmarks- och friluftsreservat, och några särskilda åtgärder till friluftslivets fromma synas icke vara påkallade i fråga om

renbetesfjällen, helst som deras bestånd i nuvarande skick torde få anses tryggat.

Ovanstående uppräkning av kronans innehav av fastigheter är icke fullständig. Den jord, som icke faller under uppräkningen, är emellertid antingen på grund av det sätt varpå den är disponerad eller av andra skäl utan större praktiskt intresse, när det gäller frågan om bevarandet av kronojord för friluftsändamål.

Det är alltså den till domänfonden hörande fasta egendomen som i främsta rummet kommer i betraktande vid behandlingen av spörsmålet, huru i statens ägo befintliga markområden av betydelse för friluftslivet skola i görligaste mån bevaras i lämpligt skick och hållas tillgängliga för den rekreationssökande allmänheten. Domänfondens egendom är spridd över hela riket. Större delen är belägen i Norrland och mellersta Sverige i trakter som ligga relativt långt från bebyggelsecentra. Endast ett fåtal kronoegendomar ha strand vid saltsjön. Trots dessa ogynnsamma omständigheter måste dock ett ganska stort antal av domänfondens fastigheter anses hava eller i framtiden kunna få betydelse för allmänhetens friluftsliv. Det är enligt fritidsutredningens mening av vikt att dessa egendomar eller åtminstone de delar av egendomarna, som ha det största potentiella värdet för friluftslivet, kvarbliva i statens ägo och förvaltas enligt sådana grunder, att deras naturliga företräden såsom tillflyktsorter för allmänheten under fritiden bevaras samt att å dem upplåtelser av mark för friluftslivets behov i möjligaste mån underlättas.

B. Redogörelse för gällande bestämmelser rörande försäljning och förvaltning av domänfondens fasta egendom.

Bestämmelser angående försäljning.

Enligt 77 § regeringsformen må Konungen icke utan riksdagens samtycke försälja någon kronans fasta egendom. Riksdagens samtycke kan lämnas på olika sätt. Ett sätt är att riksdagen med anledning av kungl. proposition eller motion av någon riksdagens ledamot medger försäljning av viss konkret fastighet eller del därav. Ett annat sätt är att riksdagen lämnar generella medgivanden till föryttring — med eller utan vissa inskränkningar eller villkor — av fast egendom av visst slag eller för visst ändamål. Vid försäljning enligt generella medgivanden skola i regel iakttagas bestämmelserna i förordningen den 6 juni 1929 (nr 176) angående försäljning i vissa fall av kronoegendom m. m.

Jämlikt beslut av 1929 års riksdag (se sammansatta första lag- och jordbruksutskottets memorial nr 2 under punkt II A) har lämnats generellt medgivande, intill dess annorlunda kunde varda beslutat, rörande försäljning av kronan tillhörig, under domänstyrelsens förvaltning ställd fast egendom, vilken icke är anslagen för visst ändamål samt ej heller på grund av befintlig skogstillgång eller annan särskild anledning bör bibehållas åt kronan. Detta

medgivande gäller — förutom vissa andelar i för flera fastigheter gemensamma samfälligheter — *egendom,* vilken i årligt arrende lämnar högst 1 000 kronor eller, där egendomen ej är av kronan utarrenderad för sig, vid verkställd uppskattning finnes ej kunna lämna högre årligt arrende. Vid 1932 års riksdag bemyndigades Kungl. Maj:t, likaledes tills vidare, att i avseende å försäljning från kronoegendom av *lägenhet eller jordområde* med ett saluvärde av högst 3 000 kronor, efter prövning i vart fall och då skäl därtill äro, förordna om försäljning med hembud, oaktat de i 9—11 §§ av ovannämnda förordning den 6 juni 1929 angivna förutsättningar för ett sådant försäljningssätt ej äro förhanden (riksdagens skrivelse nr 76/1932).

Vid varje riksdag lämnas medgivande, gällande för nästkommande kalenderår, till försäljning av under domänstyrelsens förvaltning ställd fast egendom i vissa andra fall än de nyss avsedda. Enligt dessa årliga medgivanden få försäljas, dels *egendom eller del därav,* så framt den avses att användas till bildande av en eller flera egnahemslägenheter eller till fullständigande av jordbruk jämlikt bestämmelserna i 11 § förordningen den 6 juni 1929 angående försäljning i vissa fall av kronoegendom m. m., dels ock *del av egendom,* vilken återstår efter avskiljande av område för ändamål, som nyss sagts, eller ock utan olägenhet kan frånskiljas, så framt delen i årligt arrende lämnar högst 1 000 kronor eller, där den ej är av kronan för sig utarrenderad, vid verkställd uppskattning finnes ej kunna lämna högre årligt arrende. Enahanda medgivande lämnas årligen i fråga om upplåtelser under åborätt eller tomträtt.

I detta sammanhang bör också omnämnas det generella försäljningsmedgivande, som lämnats Kungl. Maj:t i överensstämmelse med stadgandena i kungörelsen den 14 juni 1929 (nr 170) angående upplåtande av kronotorp å vissa kronoparker m. m. (ändrad genom kungörelse den 17 juni 1932, nr 295). Enligt kungörelsen äger innehavare av kronotorp, skogstorp och odlingslägenhet på kronoparker i de sex nordligaste länen under vissa förutsättningar på i kungörelsen angivna villkor med äganderätt inlösa det av honom innehavda området jämte erforderlig skogsmark, såvitt dessa markområden prövas kunna utan olägenhet avskiljas från kronoparken. Beslut, huruvida sådan inlösen må äga rum, fattas av Kungl. Maj:t utan riksdagens hörande.

Ytterligare ett fall av generellt medgivande till avhändelse av kronoegendom må här anmärkas. Det lämnas årligen för nästkommande budgetår och innebär, att då för ändamål, för vars tillgodoseende enligt gällande lag annan än kronan kan förpliktas att efter expropriation avstå fastighet, erfordras, att kronan tillhörig mark tages i anspråk, förordnande om avstående av marken må, utan riksdagens hörande i varje särskilt fall, meddelas.

Vid 1929 års riksdag godkändes grunder för försäljning — samt upplåtelse under åborätt eller tomträtt — av sådan kronan tillhörig fast egendom, som står under domänstyrelsens förvaltning. Dessa av riksdagen godkända grunder — vilka icke äro tillämpliga, då mark avhändes kronan enligt de bestämmelser som avses i de två närmast föregående styckena — äro sammanförda i kungl. förordningen den 6 juni 1929 (nr 176) angående försäljning i vissa fall av

kronoegendom m. m. Tillämpningsföreskrifter till förordningen ha meddelats i kungl. kungörelse den 6 juni 1929, nr 179.

Enligt förordningen äger domänstyrelsen, när den finner lämpligt, väcka fråga om försäljning av egendom eller dess upplåtande under åborätt eller tomträtt. Beträffande egendom, som är utarrenderad till jordbruk, åligger det styrelsen att i god tid före arrendetidens utgång undersöka, huruvida densamma bör ånyo utarrenderas eller helt eller delvis försäljas eller upplåtas under åbo- eller tomträtt. Styrelsen bör jämväl uppmärksamma, i vad mån å skogsegendomar befintliga odlingsmarker kunna avskiljas och upplåtas till egnahemslägenheter eller åbolägenheter. Finner domänstyrelsen egendom eller del därav böra försäljas eller upplåtas under åborätt eller tomträtt, åligger det styrelsen att föranstalta om värdering av densamma. Till grund för saluvärdets bestämmande bör läggas i orten gängse skäligt pris. Sedan värdering skett, åligger det domänstyrelsen att med eget utlåtande underställa frågan om egendomens försäljning eller upplåtelse under åbo- eller tomträtt Kungl. Maj:ts prövning.

I tillämpningskungörelsen (13 §) stadgas att, innan fråga om försäljning av egendom med skogsmark till avsevärt större omfattning än för egendomen hel eller styckad erfordras anmäles hos Kungl. Maj:t, skall kommun, inom vilken egendomen är belägen, beredas tillfälle att yttra sig, huruvida den önskar förvärva sålunda icke erforderlig skogsmark eller del därav.

Då det bestämts, att fastighet skall säljas eller upplåtas under åborätt eller tomträtt, *skall,* jämlikt förordningen, i vissa fall hembud ske. Sålunda skall hembud under vissa förutsättningar ske beträffande till jordbruk utarrenderad egendom samt beträffande torp eller annan jordbrukslägenhet, som med kronans begivande brukas för sig och kan frånskiljas utan avsevärt men för huvudgården (9 §). Hembud skall också ske i fråga om på visst sätt bebyggd bostadslägenhet (10 §). Hembud *kan* slutligen ske till enskild ägare av jordbruk, som för fullständigande av jordbruket vill förvärva kronan tillhörig jord, samt till enskild ägare av bostadslägenhet, som vill omlägga densamma till jordbrukslägenhet (11 §). Antages ej hembud, äger domänstyrelsen avgöra, huruvida egendomen skall utbjudas till salu eller disponeras på annat sätt. Att försäljning med hembud kan ske även i vissa andra fall än de nyss nämnda framgår av den ovan refererade riksdagsskrivelsen år 1932, nr 76. Försäljning utan hembud bör enligt förordningen företrädesvis ske för egnahemsändamål. Egnahemslägenhet skall utbjudas till salu under hand. Erhålles därvid ej antagligt anbud, må lägenheten utbjudas å offentlig auktion till den högstbjudande. Då egendom skall säljas för annat ändamål, bestämmer Kungl. Maj:t, huruvida den skall utbjudas till salu under hand eller å offentlig auktion.

Köpeskillingen för enligt förordningen försåld egendom skall, efter avdrag av kronans utgifter på grund av försäljningen, ingå i statens domäners fond för att användas för inköp av skogbärande eller till skogsbörd tjänlig mark ävensom till inlösen av ströängar å kronoparker i Norrland och Dalarna.

Slutligen må omnämnas, att enligt förordningen Kungl. Maj:t må, där

omständigheterna därtill föranleda, förordna, att försäljning skall ske under villkor om skyldighet för innehavaren att använda egendomen för visst ändamål eller ock underlåta viss användning samt förbindas med förbehåll om rätt för kronan att under en tid av *högst tio år* från tillträdet köpa egendomen åter enligt lagen om återköpsrätt till fast egendom.

Anmärkas bör i detta sammanhang till sist, att såsom allmän princip i fråga om föryttring av kronoegendom får anses gälla, att kronan icke bör avhända sig sådana egendomar, vilka kunna tänkas i en framtid bliva behövliga för något allmänt ändamål, och att egendomar, beträffande vilka på grund av särskilt förhållande, såsom närbelägenhet till stad eller dylikt, kan förväntas en framtida värdestegring, böra bibehållas i kronans ägo. Sådana egendomar böra följaktligen upplåtas allenast med nyttjanderätt. Arrende, åborätt utan rätt till inlösen och tomträtt äro alltså de upplåtelseformer, som härvid böra komma till användning. (Jfr föredragande departementschefens uttalande i prop. nr 138/1929, sid. 89.)

Bestämmelser angående förvaltningen i allmänhet.

Domänfondens fasta egendom förvaltas av domänstyrelsen enligt grunder, som på framställning av Kungl. Maj:t godkänts av riksdagen. Dessa grunder äro, såvitt angår all kronan tillhörig *jordbruksegendom* under domänstyrelsens förvaltning ävensom de kronan tillhöriga fisken samt tomt- och andra jordlägenheter, som förvaltas av domänstyrelsen, sammanförda i kungl. förordningen den 22 juni 1934 (nr 320) angående grunder för förvaltningen av viss kronoegendom. Tillämpningsföreskrifter till förordningen äro av Kungl. Maj:t meddelade i kungörelse den 22 juni 1934 (nr 321). Kronan tillhöriga *skogar* under domänstyrelsens förvaltning skola, därest icke i författning eller eljest i vederbörlig ordning annorlunda finnes föreskrivet, förvaltas enligt bestämmelserna i kungl. förordningen den 10 maj 1935 (nr 157) angående grunder för förvaltningen av vissa kronoskogar. Till särskilda stadganden, enligt vilka kronoskogar kunna komma att disponeras på annat sätt än i 1935 års förordning föreskrives, äro att hänföra — förutom nyssnämnda 1934 års förordning angående grunder för förvaltningen av viss kronoegendom — bland annat, förordningen den 26 januari 1894 angående hushållningen med de allmänna skogarna i riket, i den mån den ännu är gällande, kungörelsen den 26 juni 1925 (nr 253) angående allmänna grunder för upplåtande av kolonat å kronoparker i Norrland och Dalarna, kungörelsen den 18 juli 1928 (nr 314) angående grunder för upplåtelse åt lappar av lägenheter å kronomark samt kungörelsen den 14 juni 1929 (nr 170) angående upplåtande av kronotorp å vissa kronoparker m. m.

Beträffande innehållet i ovannämnda *1934 års förordning* må här endast erinras om följande bestämmelser. Den fasta egendom, vars förvaltning regleras i förordningen, skall, därest den icke på grund av särskilda stadganden eller beslut skall disponeras på annat sätt, upplåtas på arrende. Vid

utarrendering skall till egendomen hörande skogsmark undantagas från arrendet (3 §). Från arrendet må undantagas och särskilt för sig upplåtas, om högre avkomst därigenom kan påräknas, sådan del av egendomen, som utgöres av sten- eller kalkbrott, sand-, grus-, sten- eller lertag, torvmosse eller annan dylik lägenhet eller som eljest anses kunna med fördel användas för annat ändamål än jordbruk (4 §). Rättighet till jakt och fiske å egendomen samt för fiskets bedrivande nödigt utrymme å land kan också undantagas från arrendet och upplåtas särskilt för sig (6 §). Arrende av jordbruksegendom skall i allmänhet omfatta minst femton och högst tjugo år (7 §). Då utarrendering av jordbruksegendom förestår, skall företagas arrendeuppskattning, som efter domänstyrelsens förordnande verkställes av en nämnd, bestående av vederbörande domänintendent såsom ordförande och två uppskattningsmän. Domänstyrelsen fastställer med stöd av arrendeuppskattningen och övriga tillgängliga upplysningar de villkor, under vilka utarrenderingen bör ske (8 §). Arrendator av jordbruksegendom må, där så av domänstyrelsen prövas lämpligen kunna ske, berättigas att å skogsmark, som hör till egendomen, eller å annan kronan tillhörig närbelägen skogsmark erhålla utsyning av skog till husbehov samt bete för så många kreatur, som vinterfödas å egendomen (23 §). Om jordbruksegendom skall utarrenderas för kortare tid än femton år, är domänstyrelsen ej bunden av bestämmelserna i förevarande förordning utan bestämmer efter eget skön villkoren och sättet för utarrenderingen inom de gränser som den allmänna arrendelagen uppdragit (31 §).

För utarrendering av skogsjordbruk, d. v. s. sådana å kronoparker eller andra kronoskogar belägna, av domänstyrelsen förvaltade jordbruksegendomar, som prövas erforderliga för skötseln av skogarna, gälla särskilda bestämmelser (32—45 §§). Beträffande skogsjordbruken må efter Kungl. Maj:ts bestämmande de flesta åligganden och befogenheter, som i avseende å utarrendering av jordbruksegendom och med arrendet sammanhängande förhållanden tillkomma domänstyrelsen, utövas av överjägmästaren eller annan domänstyrelsen underställd tjänsteman (33 §). Arrendeuppskattning verkställes av vederbörande jägmästare (35 §). Arrendatorn må icke förbjudas att för husbehov nyttja fiske, som hör till den arrenderade jorden, i vidare mån än såvitt angår visst fiskevatten, där kronan låtit vidtaga särskilda åtgärder till fiskets förbättrande, eller kräftfångst (42 §).

Utarrendering av lägenhet för annat ändamål än jordbruk må enligt förordningen (46 §), med iakttagande av stadgandet i 2 kap. 57 § fjärde stycket nyttjanderättslagen, ske i den ordning och under de villkor, som för varje fall prövas lämpliga.

Enligt *förordningen den 10 maj 1935* angående grunder för förvaltningen av vissa kronoskogar skola skogar, som i förordningen avses, vårdas efter regler, vilka med tillgodoseende av fordringarna på ett uthålligt skogsbruk och en i möjligaste mån jämn avverkning åsyfta högsta möjliga avkastning i penningar (2 §). Innan avverkning av virke äger rum, skall utsyning företagas

i den ordning domänstyrelsen bestämmer (3 §). Där så prövas lämpligt må domänstyrelsen eller, efter styrelsens förordnande, densamma underställd tjänsteman å skog, som avses i förordningen, upplåta rätt till bete eller slåtter eller till sten-, kalk-, sand-, grus- eller torvtäkt eller annan dylik rättighet. Vad sålunda stadgats gäller även angående upplåtelse med nyttjanderätt av för skogsproduktion mindre tjänlig mark till tomt, upplagsplats eller annat dylikt ändamål samt av fiske, som hör till skogen (4 §). Domänstyrelsen äger meddela de närmare föreskrifter, som finnas erforderliga för tillämpning av förordningen (6 §).

Bland sådana av domänstyrelsen meddelade föreskrifter må nämnas följande.

Kalavverkning må företagas allenast, där det på grund av beståndets och markens beskaffenhet (t. ex. utpräglad överårighet, stark råhumusbildning etc.) anses oundgängligen nödvändigt. Vid sådan avverkning bör kalytan begränsas till skälig storlek samt tillses, att befintlig, utvecklingsduglig underväxt väl bevaras, ävensom att, om möjligt, erforderligt antal fröträd kvarlämnas.

Å upplåtna skogsjordbruk bör nödig betesmark, där så kan ske, anordnas i syfte bland annat att i största möjliga utsträckning freda skogsmark för betning. Då för betesanläggning skall ske kalavverkning av område, bör vackra trädgrupper och prydnadsträd sparas.

Å domänfondens fastigheter skall hänsyn alltid tagas till berättigade krav på naturskydd. Förvaltare skall hos domänstyrelsen anmäla förekomsten av sådant område eller föremål, som anses böra antingen för framtiden lämnas orubbat eller ock, där särskilda omständigheter det påkalla, skyddas såsom naturminnesmärke enligt lagen den 25 juni 1909 angående naturminnesmärkes fredande. Områdena böra representera sådana skogs- och marktyper, vilkas bevarande, i ett såvitt möjligt orört skick, anses erbjuda särskilt intresse för framtida studium, men vilka genom normalt skeende skogsvårdsåtgärder förändras i sin naturliga utveckling. Har domänstyrelsen beslutat att sådant område eller föremål skall lämnas orubbat, skall uppgift om detsamma införas i ett register, som för varje revir upplägges i huvudsaklig överensstämmelse med det register för naturminnesmärken, som fastställts genom kungl. brev den 24 november 1911 (svensk författningssamling nr 136).

Där skogens bevarande på grund av dess belägenhet — exempelvis närheten av stad, samhälle eller farled — är ur naturskönhetens synpunkt önskvärt, må skälig hänsyn härtill tagas vid skogens skötsel. Särskilda bestämmelser ha meddelats angående sparande av prydnadsträd, angående bevarande av lövträd utmed vägar och vattendrag samt buskvegetation å gärdesbackar och dylika områden ävensom angående plantering vid gårdar och torp samt utmed större vägar av olika sorters lövträd. Vid avverkning skola lämnas orörda träd, som utgöra boplats för sällsynta fåglar, samt ihåliga träd av ringa värde, vilka lämpa sig som boplats för fåglar.

Upplåtelse av tomter för sportstugor och dylikt må endast äga rum å

därför lämpliga områden. Innan sådan upplåtelse sker, skall plan upprättas för området i dess helhet. Sådan plan jämte förslag till avgäld för tomterna skall underställas domänstyrelsens prövning. Sedan plan fastställts, äger överjägmästaren besluta angående tomtupplåtelse inom det planlagda området enligt av domänstyrelsen fastställda grunder.

Vid upplåtelse av områden för bebyggelse eller andra ändamål skall all möjlig hänsyn tagas till bevarande från förödelse av natursköna partier, vilka såvitt möjligt böra förbehållas allmänheten för ordnat friluftsliv å därinom särskilt anvisade trakter. Tomter böra sålunda ej utläggas å mindre öar och ej heller å mindre, framträdande partier av sjö- och havsstränder, såsom näs och uddar. Tomter invid sjöar och kuster böra i regel ej heller sträckas ned till stranden. Ett strandområde av med hänsyn till terrängen lämplig bredd bör lämnas öppet, varå framdeles må kunna dels framdragas för allmänheten tillgänglig väg, dels inrättas bad- och båtplatser. Om möjligt böra större gemensamma sådana platser anordnas. Härvid bör eftersträvas att stranden i största möjliga utsträckning bevaras i sitt naturliga skick. Tomter böra vidare så förläggas, att bebyggelsen därå så litet som möjligt blir synlig från sjösidan. Förläggningen bör också helst ske i grupper, åtskilda av tillräckligt stora områden, ej avsedda för tomtupplåtelse. (Domänstyrelsens cirkulärskrivelse den 5 september 1938.)

I fråga om uthyrande av bostäder som lyda under skogsförvaltningen — med undantag av tjänstebostäder, skogskojor och stallar — skall hyreskontrakt upprättas av jägmästaren och godkännas av överjägmästaren. Fråga om upplåtelse av andra byggnader än bostäder skall underställas domänstyrelsens prövning.

Kontraktsupplåtelser av bete och slåtter samt sten-, kalk-, sand-, grus- eller torvtäkt meddelas allt efter upplåtelsens värde och upplåtelsetidens längd av jägmästaren, överjägmästaren eller av domänstyrelsen.

Särskilda bestämmelser om jakten.

Enligt kungörelse den 25 november 1927 (nr 437), upptagande av riksdagen godkända grunder för tillgodogörande av kronans jakträtt, utövas kronans jakträtt å, bland annat, kungsgårdar, kronoparker och från kronans jordbruksdomäner vid utarrendering undantagen skog av Konungen själv och på Konungens uppdrag av chefen för hans hovjägeristat jämte dem som vid sådana tillfällen äro följaktiga. Å nämnda områden, med undantag av dem, som äro ställda till Konungens egen disposition, må jakt idkas jämväl av chefen för domänverket. Viss jakträtt tillkommer även personal vid skogsstaten å marker, som tillhöra dess tjänstgöringsområde, varjämte domänstyrelsen kan åt innehavare av skogstorp och odlingslägenhet å kronomark inom de sex nordligaste länen samt åt den som med nyttjanderätt innehar å sådan mark upplåtet kolonat medgiva tillstånd att med viss begränsning bedriva jakt å marker, som gränsa till det upplåtna området. Enligt kungörelsen ankommer det vidare på Konungen att uppdraga åt domänstyrelsen

att *dels* under vissa omständigheter till lämplig person upplåta rätt att å kronopark under angiven tid fälla älg, hjort eller rådjur till visst antal eller uppdraga åt revirförvaltningen att ombesörja dylik jakt, *dels och,* därest å kronopark utarrenderande av rätten till jakt å annat villebråd än nyss sagts anses överensstämma med god jaktvård och i övrigt lämpligen bör ske, upplåta jakträtt på arrende under villkor och på sätt, som må finnas för skogs- och jaktvården betryggande. Sådant uppdrag kan också lämnas domänstyrelsen beträffande annan i kungörelsen avsedd mark.

Enligt kungl. brev den 25 april 1913 har med stöd av äldre bestämmelser angående grunderna för tillgodogörande av kronans jakträtt lämnats domänstyrelsen i 1927 års kungörelse omförmält uppdrag beträffande jakt å älg, hjort och rådjur samt beträffande utarrendering av rätt till jakt å annat villebråd i fråga om sådana marker, som icke äro ställda under Konungens egen disposition. Upplåtelse av jakträtt på arrende får enligt kungl. brevet ske för en tid av högst fem år i sänder. Finnes upplåtelse av jakträtt böra ske för längre tid, skall frågan underställas Konungens prövning. Sedermera har genom kungl. brev den 28 januari 1938 domänstyrelsen bemyndigats att även för längre tid än fem år till jordbruksarrendator upplåta rätt till jakt å småvilt å skogsmarker, som undantagits från jordbruksarrendet.

Det domänstyrelsen enligt 1913 års kungl. brev lämnade uppdraget avser icke följande kronoparker, å vilka Konungen för egen räkning önskar disponera jakten, nämligen Fjällveden och Tullgarn i Södermanlands län, Folkströmmen samt Karlsby och Bona i Östergötlands län, Halle- och Hunneberg samt Edsmären i Älvsborgs och Skaraborgs län, Mösseberg i Skaraborgs län, Vassgärda och Kungsskogen i Värmlands län, Haddebo i Örebro län, Kloten i Örebro och Kopparbergs län, Grönbo och Uttersberg i Västmanlands län samt Grönsinka i Kopparbergs och Gävleborgs län.

Enligt av domänstyrelsen utfärdade reglementariska bestämmelser skall å kronoegendom, som ej på annat sätt är disponerad och varest tillgången på vilt medgiver upplåtelse av jakträtt, i allmänhet sådan rätt utarrenderas till lämplig person. Förslag till utarrendering av jakträtt uppgöres av vederbörande jägmästare, granskas av överjägmästaren och prövas därefter av domänstyrelsen.

I avsikt att freda och vårda vildnaden hava ett antal kronoparker och kronoegendomar eller delar av sådana avsatts såsom viltvårdsområden. Jaktvården å dessa avser att med rationella medel åvägabringa och vidmakthålla en rik villebrådsstam samt att i övrigt främja ett rikare högre djurliv.

Särskilda bestämmelser om fisket.

Fisket i kronans vatten har gjorts till föremål för en omfattande utredning i fiskevattensutredningens nyligen avgivna betänkande rörande ett ändamålsenligt utnyttjande av kronans fiskevatten (statens offentliga utredningar 1939: 38), vartill fritidsutredningen tillåter sig hänvisa. Här må därför endast framhållas, att enligt domänstyrelsens reglementariska bestämmelser kronans

fiskerätt, som ej är på annat sätt disponerad, skall, där gällande bestämmelser och tillgången på fisk sådant medgiva, i allmänhet utarrenderas till lämplig person. Liksom beträffande jakträttsupplåtelse uppgöres förslag till fiskerättsupplåtelse av vederbörande jägmästare, varefter förslaget granskas av överjägmästaren och prövas av domänstyrelsen. Upplåtelse av fiskerätt må i allmänhet icke ske för längre tid än fem år. Tillfällig upplåtelse av rätt till fiske äger dock jägmästaren medgiva för underlydande personal och annan sökande, då värdet av upplåtelsen icke överstiger 100 kronor. I övriga fall skola även sådana ärenden prövas av domänstyrelsen.

C. Synpunkter som framförts under riksdagsbehandlingen och i yttranden till fritidsutredningen.

För behandlingen i riksdagen av friluftslivets markfråga har en fullständig redogörelse lämnats i kapitel I. Det torde dock vara lämpligt att här erinra om följande därunder gjorda uttalanden angående kronoegendomarnas disponerande för friluftslivets behov.

I den av herr Fredrik Ström vid 1936 års riksdag väckta motionen, I: 294, framhölls, att vissa lämpligt belägna kronoparker skulle för en relativt ringa kostnad kunna upplåtas till allmänningar för friluftsliv utan nämnvärt förfång för skogsbruket.. De åtgärder, som kunde anses erforderliga, vore upplåtandet av lämplig mark inom kronoparkernas områden till tältplatser, inrättandet av enkla raststugor eller vandrarhem samt anställandet av personal, som inte endast kunde tjänstgöra som övervakare av ordningen utan även som instruktörer i naturkunskap och friluftsidrotter. Även om de kronans domäner, vilka låge i de större städernas närmaste grannskap, icke alltid vore av den storleksordning, att de ensamma skulle kunna fylla en eller flera städers behov av rekreationsområden, kunde de dock i vissa fall tänkas bilda kärnan i större, delvis av en eller flera kommuner ägda och skapade allmänningar. Under alla förhållanden måste det ur folkhälsans synpunkt anses vara av vikt, att kronan icke till enskild person sålde eller till annat ändamål uppläte mark, som nu eller framdeles kunde tänkas få betydelse ur rekreationssynpunkt.

Dessa av motionären framförda synpunkter och önskemål fann jordbruksutskottet, som avgav utlåtande över motionen, förtjäna beaktande.

Den likaledes vid 1936 års riksdag väckta motionen, II: 165, av herr Andersson i Tungelsta och fru Gustafson berörde också i korthet kronodomänernas betydelse för friluftslivet. I motionen framhölls, att områden av skogsdomänerna, vilka vore belägna inom räckhåll för befolkningen i städer och tättbebyggda samhällen, syntes böra upplåtas och för framtiden bevaras såsom rekreationsplatser för den icke jordägande befolkningen. Till dessa områden kunde de skaror, som sökte sig ut till friluftsliv, hänvisas. Ordnandet av dessa naturreservat borde ske i samarbete mellan kronodomänernas förvaltning och vederbörande kommuner.

Andra kammarens andra tillfälliga utskott refererade i sitt utlåtande (nr 10) över motionen ett till utskottet inkommet yttrande, som avgivits av ett under landshövdingens i Stockholms län ordförandeskap hållet möte med vissa föreningar och för friluftsfrågan intresserade personer, vari föreslogs, bland annat, att statsmakterna förutom genom avsättning av vissa områden av kronoskogarna såsom särskilda reservat för friluftslivet skulle kunna bidraga till frågans lösning genom att i likhet med Förenta staternas riksskogsförvaltning i princip erkänna och räkna med rekreationsvärdet som en nyttighet, vilken stadsdomänerna kunde avkasta, samt därav draga de naturliga konsekvenser i skogspolitiskt och annat avseende, som kunde anses påkallade. Utskottet anförde i sitt utlåtande, att de synpunkter och önskemål, som vid nämnda möte framförts närmast beträffande Stockholms omgivningar, syntes vara värda särskilt beaktande.

Åtskilliga av de städer och samhällen, som lämnat uppgifter till den av utredningen verkställda inventeringen, ha framhävt betydelsen av att kronoegendomar finge användas såsom friluftsreservat. Några av dessa ha därvid gjort gällande, att erforderlig mark för bad och camping borde utan kostnad ställas till förfogande å kronoegendomar även i sådana fall, då det uppenbarligen varit fråga om friluftsreservat, som huvudsakligen skulle tillgodose behovet endast för viss kommun. I övrigt förekomma i yttrandena från städerna och samhällena inga preciserade uttalanden angående sättet och villkoren för upplåtelse av kronomark för friluftsändamål.

Uti skrivelse till fritidsutredningen den 5 januari 1939 har *domänstyrelsen,* i samband med överlämnandet av en i augusti 1937 av utredningen begärd förteckning över de till friluftsallmänningar särskilt ägnade områden under domänstyrelsens förvaltning, anfört följande:

Styrelsen har sökt att sammanställa vissa villkor, vilka styrelsen anser böra i huvudsak iakttagas vid upplåtande av kronoegendom som friluftsallmänning.

1. När kronoegendom eller del därav upplåtes för fritidsändamål, bör avtal härom på viss tid och vissa villkor upprättas mellan styrelsen och företrädare för fritidsrörelse. Som sådan företrädare kan tänkas stad, köping, municipalsamhälle, landsting eller annat kommunalt organ, industriellt företag m. m., förening eller annan ideell sammanslutning. Styrelsen vill i detta sammanhang framhålla angelägenheten av att fritidsrörelsen söker främja bildandet av föreningar med uppgift att hos friluftsfolket stärka känslan av ansvar såväl vid umgänge med naturen som vid besök på kulturellt märkliga platser.

2. Tältning, anläggande av eld o. d. skall i regel äga rum endast å särskilda, för detta ändamål i avtalet anvisade områden. Samma förhållande gäller beträffande anläggande av rastestugor och annan dylik bebyggelse samt särskilt anlagda badplatser. Inom nämnda områden skall arrendator genom betryggande vakthållning svara för ordning och reda samt för att de upplåtna områdena skyddas mot åverkan eller eldskada.

3. Arrendator skall svara för kostnaderna för nödigt stängsel, påkallat av upplåtelsen, vare sig detta stängsel avser nu nämnda områden eller skyddet av t. ex. vissa skogsodlingar. Arrendator skall även i övrigt svara för alla de merkostnader, som kunna förorsakas domänverket för anläggande och underhåll av vägar m. m. som särskilt avse fritidsrörelsens intressen.

4. Den angivna inskränkningen av rätten att utnyttja statens skogsområden för tältning, mera fast bebyggelse, badplatser m. m. skall givetvis icke, därest detta icke särskilt angives, innebära begränsning ifråga om rätten för besökarna att fritt vandra omkring inom de av upplåtelsen berörda kronoegendomarna. Bestämmelser angående beträdandet av utav staten till andra utarrenderade områden och av skogsodlad mark liksom om förbud för vistelse i skogsmarken under viss i avtalet angiven jakttid skola dock iakttagas. Fiske och jakt skall ej få bedrivas, därest icke detta särskilt angives.

5. Som friluftsallmänning skall ej upplåtas område eller del av område, vilket med hänsyn till andra ändamål bör fredas, såsom nationalpark, vissa natur- och jaktreservat eller områden i dessas omedelbara närhet, ävensom områden, där andra intressen särskilt kräva områdenas disponerande för andra ändamål.

6. Utöver nu nämnda villkor för upplåtelse räknar styrelsen med att arrendator skall vara skyldig att genom sitt vaktmanskap biträda styrelsen med övervakning att föreskrifter rörande beträdandet av och uppträdandet inom skogsområden (punkt 4) så långt möjligt iakttagas.

7. För upplåtelse skall erläggas viss årlig avgift. Särskilt gäller detta för de områden, som upplåtas för tältning, badplatser och bebyggelse. Styrelsen förutsätter, att avgift skall kunna påfordras även för att större skogsvidder tagas i starkt anspråk för fritidsrörelsen, varvid nämnda avgift torde få anses innebära en viss garanti att skogsområdet i huvudsak får bibehålla sitt nuvarande tillstånd och sin skogliga karaktär. Styrelsen förmodar, att medel härtill skola erhållas genom anslag från såväl olika kommunala organ som av direkta statsmedel. Ur nämnda anslag torde även föreningsverksamheten kunna påräkna bidrag till sina prestationer.

8. Avtal skall kunna uppsägas från styrelsens sida även under löpande upplåtelsetid, därest särskilt framträdande intressen av nu angivna eller annat slag ovillkorligen skulle kräva ändrade dispositioner. Om begreppet riksallmänning[1] skulle begränsas till ett fåtal områden, synas för dylika avtalen kunna göras mera varaktigt bindande.

Styrelsen anser, att villkoren om vederlag för upplåtelse är av betydelse ur flera synpunkter. Det bör vara till gagn för fritidsrörelsen att den kan vara medveten om, att den fullgör en viss prestation för de förmåner den åtnjuter. Med hänsyn till att statens skogar utgöra hela rikets egendom kan det icke vara riktigt att ett samhälle, som i sin närhet har tillgång på statsskogar, skulle komma i en alldeles särskild förmånsställning genom att dessa skulle upplåtas utan vederlag.

Under hänvisning till förestående uttalande har domänstyrelsen i yttrande över fritidsutredningens betänkande med förslag angående reglering av strandbebyggelsen m. m. den 3 februari 1939 framhållit, att styrelsen ansåge att vissa områden av s. k. riksallmänningsnatur borde kunna upplåtas av staten utan egentligt vederlag. Inom fjällområdena eller avlägset belägna ehuru för ändamålet lämpliga skogsområden torde icke möta svårigheter att anvisa tjänliga sådana. Däremot torde enligt styrelsen sådana svårigheter såsom regel föreligga inom kustområdena eller vid stränderna av de större insjöarna.

---

[1] Om begreppet riksallmänning se sid. 127 och 129, jfr 130.

Kap. X. Fritidsutredningens förslag beträffande domänfondens fastigheter.

A. Allmänna riktlinjer.

Vid behandlingen av spörsmålet angående inrättande av fritidsreservat å domänfondens egendomar och dessa egendomars nyttjande överhuvud för friluftsändamål måste man utgå från den funktion dessa egendomar enligt gällande bestämmelser ha att fylla. Det huvudsakliga syftet med detta statens jordinnehav torde enligt gängse uppfattning vara att bereda statsverket inkomster. Staten uppträder här såsom enskild företagare och domänstyrelsens främsta uppgift är, såsom av de ovan refererade grunderna för förvaltningen av kronoegendomarna framgår, att förvalta de under dess vård stående fastigheterna så att de giva största möjliga avkastning. Domänstyrelsen är med andra ord att jämställa med ett vanligt affärsföretag och har att i sin verksamhet handla efter affärsmässiga principer, såvida icke statsmakterna för särskilda fall skulle lämna andra föreskrifter angående dispositionen av den förvaltade egendomen. Som en följd härav kan domänstyrelsen näppeligen i större omfattning reservera eller upplåta mark för friluftsändamål, om detta skulle medföra ett sämre ekonomiskt resultat av dess verksamhet.

Det är emellertid obestridligt, att statens innehav av domänfondens fastigheter har även andra funktioner att fylla än den att bereda statsverket inkomster. Allmänt erkänd är sålunda den samhälleliga betydelsen av att det omfattande innehavet av skogs- och jordbruksfastigheter sätter statsmakterna i stånd att utöva ett normerande inflytande på hushållningen med landets skogskapital och att genom lämpligt avvägda försäljningar av jordbruksfastigheter befordra tillkomsten av bärkraftiga enskilda jordbruk. Det torde överhuvud vara uppenbart att staten, i den mån den genom sitt jordinnehav kan främja andra viktiga samhällsintressen, bör göra det, även om därigenom statens ekonomiska utbyte av jordinnehav skulle minskas. Av den behandling, som i riksdagen år 1936 givits motionerna I: 294 och II: 165 samt av fritidsutredningens direktiv torde också framgå, att statsmakterna tillerkänna frågan om ordnandet i erforderlig utsträckning av fritidsområden den sociala betydelse, att man för åstadkommande av en ändamålsenlig lösning av frågan är beredd att, om så skulle visa sig nödvändigt, i vissa hänseenden rubba på principerna för kronoegendomarnas förvaltning. Tydligt är att man härutinnan måste framgå med största varsamhet och eftersträva en lösning, som utan genomgripande ändringar i gällande grunder för förvaltningen och med minsta möjliga belastning för statsverket inom rimliga gränser tillgodoser de berättigade önskemål, vilka för friluftslivets vidkommande kunna resas.

En tänkbar utväg, som vid ett första påseende kan synas ligga nära till hands, är att de markområden å förevarande kronoegendomar, som finnas

erforderliga för friluftslivets behov, efter utbrytning ur domänfonden anslås för detta speciella ändamål samt undantas från domänstyrelsens förvaltning och ställas under vård av annat statligt organ. Detta skulle dock förutsätta en mycket detaljerad markinventering. Den inventering utredningen företagit är icke av den fullständighet att den är ägnad att läggas till grund för en dylik åtgärd. Det avgörande skälet mot att tillgripa en så långt gående åtgärd är dock enligt utredningens mening, att det här är fråga icke blott om att få för vissa speciella ändamål såsom bad och camping disponera relativt små markområden, vilka skulle utnyttjas uteslutande för dessa ändamål, utan också och framför allt att för framtiden i ett därför lämpligt skick bevara vidsträckta marker åt den rekreationssökande allmänheten. Det synes icke föreligga något hinder för, utan tvärtom vara lämpligt, att dessa större markområden allt fortfarande utnyttjas för jordbruk och skogsbruk med de modifikationer, som kunna befinnas nödvändiga för att tillgodose friluftslivets berättigade önskemål. Dessa modifikationer behöva icke bli av genomgripande art. Erfarenheterna både från vårt eget land och från utlandet visa, att ett rationellt skogsbruk mycket väl kan bedrivas å marker som upplåtits för friluftsliv och detta även om besöksfrekvensen är stor, under förutsättning blott att hos skogsodlare och friluftsfolk finnes insikt om och förståelse för den andra partens intressen samt vilja att taga hänsyn till desamma. Under sådana omständigheter bör det knappast ifrågakomma att utbryta dessa fritidsområden ur domänfonden och än mindre att anförtro deras förvaltande åt något annat organ än domänstyrelsen. Frågan om disponerandet av domänfondens fastigheter för friluftslivets behov bör därför lösas utan utbrytning ur domänfonden av vissa fastigheter eller fastighetsdelar och med bibehållande av domänstyrelsen såsom förvaltande organ även för de markområden, som mera intensivt kunna komma att användas för friluftsliv.

Av domänstyrelsens skrivelse till fritidsutredningen den 5 januari 1939 och de därur ovan återgivna villkor, som styrelsen ansett böra i huvudsak iakttagas vid upplåtande av kronoegendom som friluftsallmänning, torde framgå att styrelsen utgått ifrån att någon ändring icke skall ske i fråga om dess ställning såsom förvaltande organ beträffande den domänfondens mark, som komme att särskilt upplåtas för friluftsliv. Härutinnan synes alltså full överensstämmelse råda med den ståndpunkt fritidsutredningen intar. Domänstyrelsen berör uti ifrågavarande uttalanden huvudsakligen endast en tänkbar form för statens medverkan vid lösandet av friluftslivets markfråga, nämligen den att staten enligt avtal med kommuner och andra företrädare för fritidsrörelsen mot avgift upplåter markområden för friluftsliv och därför erforderliga anläggningar. Det enda undantaget härifrån utgöres av »områden av s. k. riksallmänningsnatur», varmed styrelsen torde ha avsett vidsträckta eller på grund av särskilda omständigheter eljest för friluftslivet speciellt värdefulla naturområden, vilka kunde tänkas bli till gagn icke blott för befolkningen inom en viss trakt. Sådana områden, vilka kunde upplåtas utan egent-

ligt vederlag, skulle dock enligt styrelsen svårligen kunna anvisas i närheten av bebyggelsecentra. Enligt fritidsutredningens mening bör statens medverkan sträcka sig längre än så, åtmistone i fråga om de större markområden som erfordras för det mera rörliga friluftslivet. Kommunernas verksamhet för tryggande av fritidsreservat måste i huvudsak hänföra sig endast till markområden, som ligga i sådan närhet av samhällen att de kunna bli till nytta för en större del av kommunens befolkning. Av ekonomiska skäl torde det i åtskilliga fall bli omöjligt för kommunerna att ens i denna begränsade omfattning tillfredsställande sörja för sin befolknings friluftsliv. Försiktigheten bjuder att man icke knyter alltför stora förväntningar till förmågan hos de för friluftslivets främjande verksamma sammanslutningarna att på ett effektivt sätt trygga erforderliga markområdens bevarande för frilufslivet. Det är därför angeläget att staten, när det kan ske utan åsidosättande av berättigade statsekonomiska intressen och utan att befolkningen inom viss ort därigenom obehörigen gynnas, i all den mån det är möjligt reserverar den tillhörig lämplig mark för friluftsändamål även utan föregånget upplåtelseavtal med företrädare för friluftsrörelsen. Huruvida för sist avsedda fall domänverket bör kompenseras för eventuell inkomstminskning genom särskilda anslag, är en fråga till vilken utredningen i fortsättningen återkommer. Det synes också önskvärt, att staten i viss utsträckning å sin mark till kommuner och organisationer, vilka äro verksamma för friluftslivets främjande, upplåter mark för friluftsanläggningar mot vederlag, som understiger vad som skulle utgått, därest vederlaget bestämts enligt annars tillämpade grunder.

Med den ståndpunkt fritidsutredningen sålunda intager erbjuder det uppenbarligen mycket stora svårigheter att fastställa för samtliga domänfondens fastigheter gemensamma grunder för deras disponerande för friluftsändamål. Av detta men även av andra skäl har fritidsutredningen funnit det lämpligaste tillvägagångssättet vara att såsom statliga fritidsreservat avsätta ett ej för ringa antal av domänfondens fastigheter, vilka på grund av sin naturbeskaffenhet och belägenhet äro för ändamålet bäst ägnade, samt att grunderna för förvaltningen av de i fritidsreservaten ingående fastigheterna anpassas efter de nya speciella uppgifter de skulle få att fylla. Såsom förut framhållits skola dessa fastigheter även efter avsättandet såsom fritidsreservat ingå bland domänfondens tillgångar. Till undvikande av missförstånd bör, trots detta, redan här uppmärksamheten uttryckligen fästas därpå, att det icke är avsett, att de behållna intäkterna från egendomarna skola anslås för friluftsändamål. Intäkterna skola på vanligt sätt tillföras den allmänna statsbudgeten. Domänfondens övriga fastigheter böra givetvis såsom hittills vara tillgängliga för friluftsfolket i den omfattning, som överensstämmer med de för alle mans rätt gällande rättsgrundsatserna, och även upplåtelser av mark för friluftsändamål förutsättas skola i mån av behov och lämplighet ske såsom hittills på dessa fastigheter. Några av hänsyn till friluftslivet betingade ändringar i grunderna för deras förvaltning synes emellertid böra i görligaste mån undvikas.

B. Statliga fritidsreservat å domänfondens fastigheter.

Förslag till bestämmelser angående reservatens förvaltning och utnyttjande för friluftsändamål m. m.

Under ett tidigare skede av utredningsarbetet har fritidsutredningen tänkt sig inrättandet av två olika slag av statliga fritidsreservat, för vilka i vissa avseenden olika grunder för deras disponerande för friluftsliv skulle gälla. Till den ena typen avsågs att hänföra kronoegendomar med sådant läge och sådan grad av tillgänglighet, att de kunde utnyttjas av befolkningen inom en större del av landet, under förutsättning dock att icke någon viss kommun kunde sägas hava speciella intressen att bevaka där. På denna typ av reservat användes beteckningen riksallmänningar och i domänstyrelsens ovannämnda uttalande synes ordet riksallmänning ha begagnats med ungefärligen denna betydelse. Till den andra typen av reservat avsågs att hänföra kronoegendomar, som på grund av sin belägenhet skulle komma att utnyttjas huvudsakligen av invånarna inom en viss kommun eller en viss bygd. För denna typ av reservat präglades benämningen bygdeallmänning. Det fortsatta utredningsarbetet gav emellertid vid handen, att det i praktiken komme att bliva mycket svårt att genomföra en sådan tudelning av reservaten på ett sätt som icke gav rum för vägande invändningar av principiell och praktisk art. Fritidsutredningen föreslår därför en enhetlig typ av fritidsreservat på domänfondens fastigheter.

De föreslagna statliga fritidsreservaten äro avsedda att nu och i framtiden utgöra områden, som skola vara tillgängliga för alla dem som där vilja söka rekreation eller idka friluftsliv under fritiden. I överensstämmelse med denna deras primära funktion skola de även utgöra reservat för landskapsskydd, d. v. s. ett naturskydd som i hela folkets intresse syftar till att under bevarande av den ursprungliga landskapsbilden, så långt detta kan ske, göra reservatens natur så tilltalande som möjligt. De statliga fritidsreservaten bli sålunda i viss mån en motsvarighet till de danska statliga »lystskovene» och »ödemarksreservaten» inom de federala skogarna i Nordamerikas Förenta Stater, vilka förvaltas med viss hänsyn till friluftslivet. De skulle därjämte kunna jämföras med nationalparkerna i U. S. A., Canada m. fl. länder, med staten New Yorks »Forest Preserv», med »State Parks» i New York och andra nordamerikanska stater liksom med en del andra naturskyddsområden, bland annat i Tyskland.

Redan i detta sammanhang bör kanske frågan om benämningen på dessa fritidsreservat med några ord beröras. Det kan synas som om namnfrågan icke borde spela någon större roll utan att man kunde nöja sig med beteckningen statliga fritidsreservat eller friluftsreservat. Utredningen har emellertid trott det vara av en viss vikt att dessa reservat få en beteckning, som är till sina beståndsdelar helt svensk, som är så kort att den har utsikt att

vinna burskap i det allmänna språkbruket och som samtidigt omedelbart ger en någorlunda riktig antydan om reservatens funktion. Nationalparker skulle onekligen vara en ur många synpunkter lämplig benämning. Som bekant är emellertid nationalpark det namn, som genom 1909 års lag om nationalparker knutits till en helt annan typ av reservat, och ordet nationalpark har — även om dess begreppsmässiga innebörd ingalunda alltid står klar för gemene man — numera så starkt förankrats i det allmänna språkmedvetandet som benämning på nämnda slag av reservat, att en överflyttning av benämningen till fritidsreservaten måste möta mycket starka betänkligheter. En adekvat benämning vore »kronofriluftsmarker», men ordet är onekligen tungt och för litet expressivt för att bli gångbart som benämning på dessa områden. I valet mellan denna benämning och andra tänkbara alternativ, bland vilka »rikspark» bland annat varit diskuterat, har utredningen stannat för »riksallmänning», vilket ord alltså skulle få en något annan betydelse än den, vari ordet förut här ovan förekommit. Mot denna namngivning kan visserligen med visst fog invändas, att begreppet riksallmänning icke, som man möjligen kan förledas tro, utgör någon motsvarighet till begreppen sockenallmänning och häradsallmänning. Några allvarliga olägenheter lärer dock icke vara att vänta till följd härav. Utredningen kallar alltså i fortsättningen de statliga fritidsreservaten på domänfondens fastigheter för riksallmänningar.

Såsom redan förut framhållits bygger utredningens förslag på att de i riksallmänningarna ingående kronoegendomarna skola stå under domänstyrelsens förvaltning. Domänstyrelsen såväl som revirförvaltningarna i de flesta delar av landet ha genom den kontakt med friluftslivet, som de redan haft, förvärvat en icke obetydlig erfarenhet angående friluftslivets förutsättningar och behov. Icke blott hos domänverkets ledning utan också hos större delen av den underlydande förvaltningspersonalen kan konstateras en alltjämt stigande förståelse för friluftsrörelsens sociala betydelse. Företrädare för den speciella sakkunskapen rörande friluftslivet synes dock böra beredas tillfälle att ställa sin erfarenhet till förfogande och att ge uttryck åt sina önskemål i fråga om förvaltningen av riksallmänningarna. Fritidsutredningen föreslår därför, att den nyligen inrättade statens fritidsnämnd får till uppgift att fungera såsom rådgivande organ åt domänstyrelsen i angelägenheter rörande riksallmänningarna. I allmänhet bör det ankomma på domänstyrelsen att själv efter omständigheterna bedöma, huruvida nämnden skall höras eller ej före vidtagande av förvaltningsåtgärd. Vissa förvaltningsåtgärder kunna emellertid få en så avgörande betydelse för friluftslivet på allmänningarna, att de icke böra företagas utan att nämnden lämnats tillfälle att yttra sig. De fall, i vilka inhämtande av nämndens yttrande sålunda föreslås skola bli obligatoriskt, böra uppenbarligen, för att icke onödigtvis tynga förvaltningen, strängt begränsas. Med iakttagande härav har utredningen, på sätt i den följande framställningen närmare utvecklas, ansett nämndens hörande böra vara obligatoriskt i ärenden rörande försäljning av mark, godkännande av plan

för tomtområde, upplåtelser under nyttjanderätt av mark för fritidsanläggningar, sportstugor och dylikt utanför godkända tomtområden samt i ärenden angående avsättande av kortfiskevatten och sportfiskevatten. I intet av dessa fall avses att göra domänstyrelsen bunden av nämndens yttrande.

Riksallmänningarna äro avsedda att för framtiden bevaras såsom reservat för friluftsliv och landskapsskydd. Allmänningarna böra därför icke avhändas kronan, såvida de icke visa sig vara och kunna antagas för framtiden bli obehövliga eller otjänliga för sitt ändamål. Mindre område av riksallmänning bör dock, därest områdets bibehållande i kronans ägo finnes vara av mindre betydelse för friluftslivet, kunna frånsäljas för tillskapande av jordbruks- och bostadsegnahem eller för annat ändamål, som är av synnerlig vikt ur allmän synpunkt och ej kan på annat sätt tillfredsställande tillgodoses. Under andra förutsättningar än de nu nämnda bör område, som ingår i riksallmänning, icke avhändas kronan. Ett undantag från denna regel synes dock böra göras. Om till riksallmänning avsättes kronomark inom de sex nordligaste länen, varå upplåtits kronotorp, skogstorp eller odlingslägenhet, bör den rätt till inlösen, som enligt kungörelsen den 14 juni 1929, nr 170, tillkommer innehavare av torp eller lägenhet, bibehållas oförändrad. Detta synes utesluta att vid prövning av fråga, huruvida inlösen av dylik mark skall få ske, särskild hänsyn tages till att marken ingår i riksallmänning.

Till belysande av vad som med dessa bestämmelser avses må något närmare beröras frågan om försäljningar av skogsjordbruk på kronopark, som ingår i riksallmänning samt försäljningar av mark för s. k. fritidsbebyggelse. Skogsjordbruk torde nu i allmänhet endast säljas, om det kan ske utan att det menligt inverkar på tillgången på erforderlig arbetskraft för kronoparkernas skötsel. Enligt vad utredningen inhämtat söker domänstyrelsen därjämte undvika försäljningar, som skulle få till följd uppkomsten av enklaver inom kronoparkerna. Som regel säljas alltså huvudsakligen skogsjordbruk, belägna i utkanterna av kronoparkerna. Undantag från denna regel göres dock, ehuru mycket sällan, för områden invid allmän samfärdsled samt invid insjöar inom kronopark. I en del av de fall, där det sålunda för närvarande förekommer frånsäljande av skogsjordbruk, är det tänkbart att de av utredningen föreslagna bestämmelserna för riksallmänningarnas vidkommande kunna medföra, att någon försäljning icke kommer till stånd. I synnerhet kan så bliva förhållandet i fråga om skogsjordbruk invid sjö inom riksallmänning. Sådana områden äro nämligen dels i och för sig särskilt värdefulla ur friluftslivets synpunkt, dels ock ofta bäst lämpade för anordnande av friluftsläger och friluftsanläggningar av olika slag. Deras försäljning kan dessutom medföra risk för att stranden upplåtes för olämplig sportstugebebyggelse. Sportstugebebyggelsen inom riksallmänningarna påkallar i detta sammanhang uppmärksamhet. Inom kronoparkerna förekommer i viss utsträckning, att tomtmark för uppförande av sportstugor antingen försäljes till enskilda

eller också upplåtes under nyttjanderätt. Häremot kan i och för sig enligt utredningens mening icke riktas någon berättigad anmärkning. Tvärtom måste det anses, att härigenom tillgodoses önskemål, vilkas uppfyllande bidraga till friluftslivets främjande inom ganska stora folkgrupper. Av avgörande betydelse är emellertid var och hur sportstugebebyggelsen förlägges. Tidigare ha dessa tomter i vissa fall utlagts på ett sätt, som ur såväl landskapsskyddets som friluftslivets synpunkt visat sig vara mindre lyckligt. Numera torde emellertid med hänsyn till ovan omnämnda av domänstyrelsen i september 1938 utfärdade reglementariska bestämmelser angående förläggning av sportstugetomter och planläggning av tomtområden kunna väntas att, så länge dessa bestämmelser gälla och efterlevas, inga väsentliga olägenheter i detta avseende skola uppkomma. Utredningen anser emellertid, att i fråga om riksallmänningarna stor återhållsamhet bör iakttagas med upplåtandet av sportstugetomter till enskilda. Riksallmänningarna äro nämligen i främsta rummet avsedda för den stora del av befolkningen, som icke har råd att hålla sig med egen sportstuga. I varje fall bör icke från riksallmänning till enskilda personer försäljas sportstugetomter. Beträffande försäljningen av mark inom riksallmänning till kommuner och sammanslutningar för främjande av friluftsliv i och för byggande av fritidsbyar och andra friluftsanläggningar kan man måhända ställa sig mera tveksam. Om dylika försäljningar över huvud skola tillåtas, böra de dock enligt utredningens uppfattning alltid förbindas med förbehåll om återköpsrätt enligt 1924 års lag om återköpsrätt till fast egendom, för den händelse det försålda området användes för något annat ändamål. Detta förbehåll bör då uppenbarligen gälla för obestämd tid och icke, såsom i förordningen den 6 juni 1929 angående försäljning i vissa fall av kronoegendom m. m. stadgas, för en tid av högst tio år. Önskemålet att befordra tillkomsten av friluftsanläggningar i anslutning till riksallmänningarna torde emellertid kunna tillfredsställande tillgodoses genom nyttjanderättsupplåtelser i lämplig form. Utredningen anser därför, att icke heller i nu ifrågavarande fall bör få ske försäljning av till riksallmänning hörande mark. De ovan föreslagna bestämmelserna angående frånsäljning av område från riksallmänning ha avfattats i överensstämmelse härmed.

Innan försäljning av riksallmänning eller del därav sker, bör yttrande från statens fritidsnämnd alltid inhämtas. I de fall, då en riksallmänning på grund av sin belägenhet eller andra omständigheter är av särskild betydelse för viss kommun, synes därjämte sådan kommun böra beredas tillfälle att yttra sig, innan försäljning sker. Det skulle möjligen kunna ifrågasättas att icke utan riksdagens i varje konkret fall lämnade medgivande tillåta försäljning mot avstyrkande av fritidsnämnden. Detta synes dock vara att gå för långt i fråga om tillvaratagandet av friluftslivets intressen. Det torde nämligen kunna tagas för visst, att domänstyrelsen, om fritidsnämnden avstyrkt, icke utan tungt vägande skäl skall föreslå försäljning, som berör riksallmänning, och att Kungl. Maj:t skall skänka de av nämnden till stöd för dess avstyrkande anförda skälen tillbörligt beaktande.

De sålunda föreslagna bestämmelserna angående försäljningar av mark, som ingår i riksallmänning, förutsätta vissa ändringar i 1929 års försäljningsförordning. Däremot torde bestämmelserna icke behöva föranleda ändringar beträffande de generella bemyndiganden för Kungl. Maj:t att utan riksdagens hörande försälja kronan tillhörig fast egendom, vilka lämnats tills vidare eller årligen bruka beslutas. Dessa bemyndiganden bli gällande också i fråga om försäljningar från riksallmänningarna även i de fall, då det uttryckligen angivits, att de icke avse egendom, som är anslagen för visst ändamål. Till riksallmänning hörande fastighet kan nämligen, med hänsyn till att dess avkastning i likhet med avkastningen från andra domänfondens fastigheter skall tillföras den allmänna statsbudgeten, icke anses såsom anslagen för visst ändamål.

Utredningen övergår härefter till att behandla frågor som beröra förvaltningen av riksallmänningarna samt de rättigheter och friheter, som på dem böra tillkomma allmänheten.

Upplåtelser av torplägenheter och skogsjordbruk på arrende, liksom utarrendering av jordbruksegendom inom riksallmänning, bör ske enligt förut tillämpade grunder, och givetvis skall en kronoegendoms upptagande såsom riksallmänning icke medföra någon ändring i de rättigheter, som enligt gällande avtal tillkomma nyttjanderättshavare. På utarrenderade områden av detta slag bör allmänheten icke ha annan rätt att mot arrendatorns vilja uppehålla sig än den, som finnes för vilken annan mark som helst av motsvarande naturbeskaffenhet. Då fråga uppkommer om utarrendering av mark för jordbruksändamål inom riksallmänning, bör emellertid uppmärksammas, huruvida viss del därav lämpligen bör undantagas från arrendet och reserveras för friluftslivets behov. Beträffande utarrendering för jordbruksändamål föreslås alltså i stort sett inga bestämmelser, som avvika från vad eljest gäller. Någon minskning i inkomsterna av jordbruksarrenden från de kronoegendomar, som göras till riksallmänningar, borde därför knappast behöva befaras. Man bör dock icke helt bortse från att vissa olägenheter kunna uppkomma för nyttjanderättshavarna till följd av friluftsfolkets vistelse i grannskapet. Detta kan givetvis tänkas medföra en nedgång av arrendeavgifterna från riksallmänningarna. Det finns dock anledning antaga att denna inkomstminskning icke kommer att bli av nämnvärd betydelse. På de mera livligt besökta riksallmänningarna kommer nämligen att anordnas bevakning, som bör minska risken för skadegörelse och andra obehag. Vidare torde arrendatorerna på riksallmänningarna i många fall kunna räkna med förbättrade avsättningsmöjligheter för vissa naturaprodukter och ökade arbetstillfällen.

Önskemål från kommuner samt föreningar och andra sammanslutningar för friluftslivets främjande om upplåtelse av mark inom riksallmänning för olika sorters fritidsanläggningar böra tillmötesgås så långt detta är möjligt utan att naturliga rekreationsvärden av betydelse tillspillogivas. Friluftsbad, campingplatser, fritidsbyar och andra byggnader för inkvartering och bespisning,

lek- och idrottsanläggningar m. m., som kunna erfordras för att allmänningen skall kunna effektivt utnyttjas av allmänheten för semestervistelse och friluftsliv, böra nämligen i främsta rummet ombestyras av kommuner och sammanslutningar av nyss nämnt slag. Företrädesrätt bör tillkomma kommuner och sådana sammanslutningar, vilkas anläggningar stå öppna för envar oavsett medlemskap i sammanslutningen. Den mark, som sålunda upplåtes under nyttjanderätt, kommer att tagas så starkt i anspråk för det med upplåtelsen avsedda ändamålet, att någon inkomst därifrån av jordbruk eller skogsbruk icke kan förväntas under upplåtelsetiden. För dessa upplåtelser bör därför i regel betalas vederlag. För att stimulera tillkomsten av behövliga dylika anläggningar på riksallmänningarna bör emellertid vid vederlagets bestämmande hänsyn icke tagas till det tomtvärde marken på grund av sin belägenhet kan hava. Vederlaget bör icke sättas högre än vad som motsvarar den beräknade avkomsten av marken under förutsättning att den begagnats för jordbruk eller skogsbruk. Då så av domänstyrelsen prövas lämpligt, bör upplåtelse kunna ske mot ytterligare nedsatt vederlag eller ock vederlagsfritt. Därest de anläggningar, som nyttjanderättshavaren önskar uppföra på det arrenderade området, kunna antagas medföra en sådan stegring av besöksfrekvensen på riksallmänningen, att ökad bevakning blir erforderlig, bör i nyttjanderättsavtalet intagas föreskrift om skyldighet för nyttjanderättshavaren antingen att ombesörja denna vakthållning eller ock, om det finnes lämpligare att vakthållningen ordnas genom revirförvaltningens försorg, att utöver arrendeavgiften erlägga en för täckande av kostnaderna för bevakningen avsedd särskild avgift. Därest en längsta tid för dessa upplåtelser finnes böra stadgas, bör den icke sättas kortare än femtio år. För att bereda dessa nyttjanderättshavare önskvärd trygghet i besittningen bör domänstyrelsen vara oförhindrad att i avtalen intaga bestämmelse om optionsrätt för nyttjanderättshavare. Upplåtelser av mark för fritidsanläggningar inom riksallmänning böra principiellt icke få ske till enskilda personer, bolag eller föreningar, vilka avse att driva anläggningarna i affärssyfte. Undantag härifrån bör dock kunna göras, om sådan anläggning är ägnad att i väsentlig mån främja friluftslivet och anläggning av motsvarande betydelse annars icke kan väntas komma till stånd. Vederbörlig hänsyn måste också kunna tagas till enskilt företag, som driver sådan anläggning å kronoegendom, då denna avsättes till riksallmänning. Såsom exempel på fall då dylikt undantag kan vara berättigat må nämnas de nyttjanderättsupplåtelser, som skett till Ölands turistförening beträffande en del av den i förteckningen över av utredningen föreslagna riksallmänningar upptagna kronolägenheten Solbergatäkten nr 1 på Öland och till Aktiebolaget Ängelholms havsbad beträffande en del av den i samma förteckning upptagna kronoparken Ängelholm. I fråga om upplåtelser av detta slag bör det stå domänstyrelsen fritt att avgöra, huruvida vederlaget skall bestämmas på ovan angivna för nyttjanderättshavaren förmånliga grunder eller ej. Optionsrätt bör ej medgivas. Avser upplåtelsen badstrand, varå icke vidtagas mera omfattande åtgärder för de badandes trevnad, bör i av-

talet som regel intagas villkor om fritt tillträde till stranden för allmänheten. Kostnaden för renhållning av badstranden — föreskrift om renhållning bör alltid intagas i kontraktet — bör nämligen hellre än att täckas genom avgifter från allmänheten, där så är befogat, regleras genom lämplig nedsättning av arrendet.

Utredningen har i samband med frågan om försäljning av mark från riksallmänning redan uttalat, att stor återhållsamhet bör iakttagas i fråga om upplåtelser under nyttjanderätt till enskilda personer av sportstugetomter på riksallmänningarna. För dylika upplåtelser synas följande allmänna regler böra gälla. Upplåtelser böra endast ske i sådan omfattning och å sådana platser, att det är uppenbart att icke genom upplåtelserna allmänningens värde för allmänhetens friluftsliv nämnvärt minskas. På riksallmänningar med liten areal bör det alltså icke förekomma. Strandtomt skall icke i något fall få upplåtas. Spridd sportstugebebyggelse skall undvikas. Upplåtelserna skola i allmänhet koncentreras till ett fåtal tomtområden med ändamålsenlig planläggning. De hygieniska förhållandena på dessa tomtområden skola ägnas särskild omsorg. För tomtområden, å vilka ett större antal byggnader kunna väntas bli uppförda, bör i god tid sökas fastställelse å byggnadsbestämmelser, så att kontroll vinnes över bebyggelsens art. Sportstugetomter böra som regel icke upplåtas på längre tid än tjugo år. För arrendeavgiftens bestämmande skola tillämpas förut gällande grunder. Vad sålunda föreslagits torde — frånsett den åsyftade begränsningen av upplåtelsernas omfattning — icke i väsentlig mån avvika från den praxis, som numera tillämpas beträffande upplåtelser av sportstugetomter på domänfondens fastigheter.

För de slag av nyttjanderättsupplåtelser, vilka behandlats i de två närmast föregående styckena, bör gälla följande. Frågor huruvida upplåtelse bör ske eller ej och villkoren för upplåtelse skola på sätt hittills skett prövas av domänstyrelsen efter förslag av revirförvaltningen. Innan domänstyrelsen godkänner plan över tomtområde för sportstugor, skall yttrande inhämtas från statens fritidsnämnd. Sedan plan över tomtområde blivit godkänd, bör det stå domänstyrelsen öppet att utan nämndens hörande upplåta tomter inom området. Däremot böra nyttjanderättsupplåtelser av mark till sportstugor och dylikt utanför godkända tomtområden icke i något fall ske utan att dessförinnan nämnden beretts tillfälle att yttra sig. Beträffande nyttjanderättsupplåtelser av mark för fritidsanläggningar bör nämndens utlåtande alltid inhämtas, innan därom väckt fråga slutligt prövas.

Inom de delar av riksallmänning, som icke upplåtits under nyttjanderätt, bör allmänheten för sitt friluftsliv åtnjuta största möjliga rörelsefrihet, som är förenlig med allmänningens behöriga vård och skötsel samt allmän trevnad. Tältning och uppgörande av eld bör som regel få ske endast å särskilda för detta ändamål anvisade områden. Efter avverkning kvarlämnade eller vindfällda delar av träd, vilka ej äro upphuggna eller beredda till bruk och som sakna nämnvärt avsättningsvärde, böra av allmänheten utan ersättning få

användas till bränsle inom allmänningen, dock endast enligt av revirförvaltningen lämnade anvisningar. Åker och äng under domänförvaltningens eget bruk skola givetvis ej få beträdas, om därigenom kan uppkomma skada. Revirförvaltningen bör äga utfärda förbud mot beträdande av skogsodlingar. Skogsodlingar, som icke få beträdas, böra på ett tydligt sätt utmärkas. De fridlysningsbestämmelser, som enligt gällande författningar kunna vara meddelade beträffande till riksallmänning hörande område, skola uppenbarligen fortfarande lända till efterrättelse. Särskild uppmärksamhet bör för övrigt ägnas åt huruvida nya fridlysningsbestämmelser till skydd för växt- och djurliv kunna vara erforderliga inom riksallmänningarna. Till ledning för besökarna böra genom revirförvaltningens försorg, där så av omständigheterna påkallas, uppsättas vägvisningstavlor, anslag angående tillåtna tältplatser, lämpliga badställen m. m.

På kronoparkerna finnes numera oftast ett ganska väl utvecklat nät av vägar, körbara även för motorfordon. Dessa vägar äro att anse såsom enskilda vägar, och domänstyrelsen kan alltså själv eller genom revirförvaltarna förbjuda deras trafikerande med motorfordon. Det är därför anledning att närmare beröra frågan, i vilken omfattning allmänheten bör få befara dylika vägar inom riksallmänning med motorfordon. Ser man frågan enbart ur friluftslivets synpunkt, är det uppenbart att vägarnas öppethållande för automobiler och motorcyklar skulle göra riksallmänningarna mera lättillgängliga. Lika uppenbart synes emellertid vara, att det icke är ägnat att befordra trevnaden för det stora flertalet av besökarna, om motorfordonstrafiken på vägarna inom riksallmänningarna får alltför stor omfattning. Mot en mera omfattande trafik med motorfordon tala också starkt hänsyn till vägunderhållet och intresset av att trafiken på vägarna ej minskar deras funktionsduglighet för det ändamål, vilket de i främsta rummet äro avsedda att tjäna. Enligt utredningens mening bör därför allmänheten som regel tillåtas med motorfordon befara endast sådana enskilda vägar inom riksallmänningar, som behövas såsom genomfartsleder eller för att bekvämt komma till och ifrån eventuellt förefintliga fritidsanläggningar. På vägar av sistnämnda slag bör däremot i regel förbud mot motorfordonstrafik utfärdas endast, då så påkallas av hänsyn till vägunderhållet, såsom vid tjällossning och regnväder, och då eljest hinder skulle uppkomma vid utforslingen av virke.

Ur friluftslivets synpunkt kan det i många fall bli önskvärt att inom riksallmänningarna anläggas vägar, vilka icke erfordras för skogsbruket. Det blir då i allmänhet fråga om vägar till fritidsanläggningar av olika slag. Cykel- och gångstigar kunna också befinnas önskliga. Någon skyldighet att anlägga dylika vägar och stigar bör tydligen icke åvila revirförvaltningen. Det är en uppgift som närmast ankommer på därav intresserade kommuner och friluftsorganisationer. Anläggningarna böra emellertid ske i samråd med revirförvaltningen, och för att befordra tillkomsten av dylika framkomstleder synes för dem nödig mark böra ställas till förfogande utan ersättning. Beträffande nya vägar, vilka bli till mera avsevärd nytta även för kronoegendomarnas

skötsel, bör anläggningskostnaden fördelas efter den beräknade nyttan. I dylika fall kommer det förmodligen i regel att visa sig lämpligast, att vägbyggandet utföres genom revirförvaltningens försorg.

Frågan om camping inom riksallmänningarna förtjänar ett utförligare omnämnande än den hittills fått. På riksallmänningarna är det angeläget att få till stånd ordnad camping. I betraktande härav har utredningen föreslagit att tältning inom riksallmänning som regel endast skall få ske på särskilda för detta ändamål anvisade områden. Tydligt är, att det måste anvisas ett tillräckligt stort antal dylika områden med lämplig belägenhet. Härvid bör revirförvaltningen samråda med för saken intresserade kommuner och friluftsorganisationer. För dessa områdens iordningställande fordras åtskilliga åtgärder. Det måste sörjas för tillgång på dricksvatten, för avlopp, för avträden m. m. Ordningsföreskrifter böra meddelas och deras efterlevnad övervakas. I de fall, då campingområdena utarrenderas till kommuner, föreningar och dylika, synes det närmast böra ankomma på dem att sörja för allt detta, och bestämmelse därom bör då inryckas i upplåtelseavtalet. Det måste emellertid antagas, att behov relativt ofta skall uppkomma av campingplatser, för vilka icke någon kommun eller organisation vill övertaga ansvaret. I dylika fall synes det icke finnas någon annan lämplig utväg än att vederbörande revirförvaltning ombesörjer campingområdenas iordningställande och nödig bevakning. Då de för camping bäst tjänliga platserna i allmänhet torde vara att söka i närheten av förefintlig bebyggelse, synes man kunna påräkna att arrendatorer av skogsbruk och dylikt ofta skola vara villiga att mot ersättning biträda härvid. Vare sig detta blir förhållandet eller annan lejd arbetskraft måste anlitas eller exempelvis vakthållningen utföres av kronojägare såsom extra uppdrag, kommer att härav föranledas vissa kostnader för revirförvaltningen, vilka kanske icke kunna täckas med de avgifter, som utredningen förutsätter skola uttagas av de tältande. Till regleringen av denna finansiella fråga återkommer utredningen i det följande.

Någon annan rätt till jakt inom riksallmänning än den, som på grund av stadgande i lag är envar medgiven (jfr 14 § jaktlagen), bör uppenbarligen icke tillkomma allmänheten. Jakträtten på de kronoegendomar, som ingå i riksallmänning, bör utövas enligt samma grunder som för andra kronoegendomar. Någon ändring i gällande bestämmelser härom föreslås alltså icke. Den risk för att besökare av riksallmänning skola komma till skada, då jakt bedrives, torde huvudsakligen hänföra sig till den tid, då älgjakten pågår. Under denna tid samt, i jakträttsinnehavarens intresse, en kortare tid närmast dessförinnan, bör allmänheten undvika att uppehålla sig i markerna. Beträffande den s. k. ordinarie älgjakten brukar numera årligen varningar och råd kungöras i press och radio, varför några speciella åtgärder för riksallmänningarnas vidkommande knappast torde vara av behovet påkallade. Till undvikande av olyckor, då älgjakt enligt särskilt tillstånd bedrives å annan tid, synes dock för sådant tillstånd, som berör riksallmänning, böra sättas som villkor, att meddelande om jakten på lämpligt sätt bringas till den därav berörda allmänhetens känne-

dom. På mera livligt besökta riksallmänningar måste man räkna med att djurlivet blir utsatt för störningar, att jaktvården försvåras och att jakten kommer att lida ett visst intrång. Dessa olägenheter böra motverkas i första hand genom upplysning och propaganda. I särskilda fall kunna lämpliga fridlysningsbestämmelser för begränsade områden tänkas bli önskvärda för att, bland annat i den rekreationssökande allmänhetens eget intresse, bevara djurlivet inom riksallmänningen. Det bör kanske i detta sammanhang särskilt framhållas, att utredningen icke avsett att för riksallmänningarnas vidkommande göra något undantag från de bestämmelser, som förbjuda att ha hund lös i marker, där villebråd finnes.

Någon allmän rätt till fiske bör icke heller tillkomma allmänheten i till riksallmänningarna hörande vatten. Sportfisket har emellertid blivit en alltmer omtyckt form av rekreation inom alla befolkningsgrupper. I största möjliga utsträckning bör därför tillfälle beredas riksallmänningarnas besökare att utöva sportfiske. Frågan om sportfiske å kronoegendomar över huvud har gjorts till föremål för en ingående undersökning av fiskevattensutredningen i dess hösten 1939 offentliggjorda betänkande rörande ett ändamålsenligt utnyttjande av kronans fiskevatten (statens offentliga utredningar 1939: 28). De däri uppdragna riktlinjerna för sportfiskets ordnande synas ur de synpunkter utredningen närmast har att företräda vara väl ägnade att läggas till grund för en reglering av sportfisket inom riksallmänningarna. Fritidsutredningen kan därför inskränka sig till att lämna en kortfattad redogörelse för fiskevattensutredningens förslag i de delar, som i detta avseende äro av särskilt intresse, samt att därefter angiva, i vilka hänseenden därifrån avvikande bestämmelser synts utredningen vara påkallade beträffande riksallmänningarna.

Enligt fiskevattensutredningen finnas på kronoparkerna samt på kronans jordbruksdomäner tre slags fisken, nämligen allmänna kronofisken, enskilda kronofisken och privaträttsliga fisken. Fiskevattnen äro som regel på kronoparkerna allmänna kronofisken och på jordbruksegendomarna privaträttsliga kronofisken. Samtliga skola förvaltas av domänstyrelsen. De privaträttsliga kronofiskena skola upplåtas i samband med den fastighet, vartill fisket hör. Där så prövas förmånligt, skall dock sådant fiske jämte därför nödigt utrymme å land undantagas från arrendet av denna fastighet och upplåtas på samma sätt som föreslås i fråga om allmänna kronofisken. De allmänna kronofiskena skola — med vissa undantag — upplåtas antingen till enskilda personer, som äro bosatta å eller invid kronoparker eller där hava sitt arbete, för bedrivande av husbehovsfiske (eller yrkesfiske), eller till enskilda personer, sammanslutningar eller organisationer för bedrivande av sportfiske. Rätt att nyttja dylika fisken skall jämväl upplåtas genom utfärdande av fiskekort. De för sportfiskare avsedda kronovattnen skola i överensstämmelse härmed av domänstyrelsen indelas i två grupper. Den ena gruppens vatten kallas sportfiskevatten. Dessa äro avsedda att upplåtas med ensamrätt till enskilda sportfiskare eller sammanslutningar av dylika för bedrivande av ett ordnat och kontrollerat sportfiske. Den andra gruppen utgöres av s. k. kortfiskevatten.

Dessa skola upplåtas till envar av allmänheten, som vill lösa ett s. k. fiskekort. Sportfiskevatten upplåtas genom kontrakt för en tid som i allmänhet ej skall understiga fem år eller överstiga tio år. Fiskekorten, vilka berättiga till fiske med vissa angivna redskap i alla kortfiskevatten i riket, skola utfärdas för tre dagar, femton dagar eller helt år. Fiskekorten skola vara personliga; dock att åt medlemmar i samma familj, vilka önska bedriva fiske samtidigt, skall tillhandahållas familjekort, berättigade till fiske under tre, respektive femton dagar. Barn under femton år skall det vara medgivet att utan särskild avgift bedriva fiske i kortfiskevatten i sällskap med medlem av barnets familj, som löst fiskekort. För de personliga fiskekorten skall erläggas avgift med tre kronor för kort berättigande till fiske under tre dagar, fem kronor för kort berättigande till fiske under femton dagar samt tio kronor för kort berättigande till fiske under helt år. Motsvarande avgift för familjekort skall vara sex, respektive tio kronor. Fiskekortsavgifterna skola tillföras en av statskontoret förvaltad fond (kronovattensfonden), vars medel i främsta rummet äro avsedda att användas till åtgärder för upphjälpande av fisket i kronans vatten. Innehav av fiskekort skall berättiga endast till fiske med följande redskap, nämligen met-, slant-, kast- eller spinn- och flugspö samt pimpel och enkelt drag. Det skall dock vara den förvaltande myndigheten obetaget att föreskriva ytterligare inskränkningar härutinnan samt att i övrigt meddela de bestämmelser angående kortfiskes bedrivande, som må anses påkallade. Över sportfiskevatten och kortfiskevatten skola, i syfte att göra dem kända för allmänheten, upprättas förteckningar. Särskilda föreskrifter föreslås syftande till att göra förteckningarna, speciellt de över kortfiskevattnen, lättillgängliga.

För fisket inom riksallmänningarna synes fritidsutredningen följande särskilda bestämmelser böra gälla. Till riksallmänning hörande vatten böra i all den mån det visar sig förenligt med en god fiskevård och hänsynstagande till ortsbefolkningens behov av vatten för husbehovsfiske avsättas såsom kortfiskevatten. Antagligt är, att kortfiskevattnen inom åtminstone en del riksallmänningar komma att bliva flitigare utnyttjade än kortfiskevattnen i allmänhet, vilket måste medföra ganska stora svårigheter att bibehålla ett någorlunda rikligt fiskbestånd. Det torde därför komma att visa sig lämpligt, att den förvaltande myndigheten i dylika fall i större omfattning än eljest begagnar sin rätt att meddela särskilda föreskrifter angående kortfiskets bedrivande, såsom begränsning av fångsten per fiskande m. m. Sportfiskevatten böra som regel avsättas endast inom mindre livligt besökta riksallmänningar. Sportfiskevatten inom riksallmänningar böra icke upplåtas till enskilda sportfiskare utan endast till sammanslutningar av sådana. Företrädesrätt bör därvid, under förutsättning att åtagande göres om vidtagande av tillfredsställande fiskevårdsåtgärder, tillkomma sådana sammanslutningar, vari medlemskap står öppet för envar mot erläggande av en även för mindre bemedlade överkomlig avgift. Innan domänstyrelsen avgör vilka vatten inom riksallmänning som skola avsättas till kortfiskevatten och sportfiskevatten, bör yttrande inhämtas från statens fritidsnämnd, som också bör beredas tillfälle att yttra sig, då

ändring skall göras i vad som därutinnan kan hava blivit bestämt. Anslag med uppgift på de vatten, som äro upplåtna för kortfiske, böra uppsättas på lämpliga platser inom allmänningarna.

Därest fiskevattensutredningens förslag icke skulle komma till genomförande, synes dock fisket inom riksallmänningarna böra ordnas på det sätt som ovan föreslagits. Fiskekorten skulle för sådant fall berättiga till fiske i samtliga kortfiskevatten inom alla riksallmänningar, och avgifterna för fiskekorten tillföras en särskild fond (riksallmänningarnas fiskefond) för att enligt av Kungl. Maj:t meddelade bestämmelser användas till upphjälpande av fisket inom riksallmänningarna.

Enligt förordningen den 10 maj 1935 skola de i förordningen avsedda skogarna — och dit höra också skogarna inom de av utredningen föreslagna riksallmänningarna — vårdas efter regler, vilka med tillgodoseende av fordringarna på ett uthålligt skogsbruk och en i möjligaste mån jämn avverkning åsyfta högsta möjliga avkastning. Med den ståndpunkt utredningen intagit om att ett rationellt skogsbruk mycket väl kan bedrivas å de för ett rörligt friluftsliv avsedda reservaten, synes det icke vara *nödvändigt* att vidtaga någon ändring i detta allmänt hållna direktiv för domänstyrelsens skogsförvaltning. Av den förut lämnade redogörelsen för vissa av domänstyrelsen meddelade reglementariska bestämmelser framgår för övrigt, att styrelsen icke ansett sig vara på grund av direktivets avfattning hindrad att vid skogsbrukets bedrivande taga hänsyn även till natur- och landskapsskyddets intressen. För riksallmänningarnas vidkommande erfordras knappast något i princip längre gående hänsynstagande, men de landskapsskyddande åtgärderna kunna förmodligen där behöva få en större omfattning. I betraktande härav kan det kanske dock vara lämpligt att, såvitt angår skogar å riksallmänning, meddela uttryckligt stadgande om att vid deras vård hänsyn skall tagas även till att riksallmänningarna äro särskilt avsatta reservat för allmänhetens friluftsliv och för landskapsskydd. Erforderliga detaljföreskrifter böra utfärdas av domänstyrelsen, som därvid, om den så anser lämpligt, kan höra statens fritidsnämnd.

Vad här ovan föreslagits kan uppenbarligen i viss mån påverka det ekonomiska utbytet av statens innehav av de i riksallmänningarna ingående egendomarna. Denna påverkan kommer att visa sig dels i form av uteblivna eller minskade intäkter och dels i form av ökade förvaltningskostnader. I intetdera fallet torde det dock komma att röra sig om större summor.

Uteblivna eller minskade intäkter komma att bli följden av de föreslagna bestämmelserna beträffande försäljning av mark tillhörande riksallmänningar. Dessa hindra nämligen i vissa fall domänstyrelsen att ekonomiskt utnyttja uppkomna markvärdestegringar. Så är också förhållandet med de restriktiva föreskrifterna i fråga om upplåtelser av sportstugetomter till enskilda och med de föreslagna grunderna för bestämmandet av arrendeavgifter vid upplåtelser av mark för fritidsanläggningar. Intäkterna av jaktarrenden kunna väntas

minska något och måhända även inkomsterna av jordbruksarrenden, men däremot knappast avkomsten från de s. k. egna jordbruken. Skogsskötselns avkastning lärer komma att påverkas oförmånligt endast i relativt sällsynta fall, nämligen då domänstyrelsen finner särskilt stor återhållsamhet beträffande skogsavverkningen böra iakttagas av hänsyn till friluftslivets och landskapsskyddets intressen. För minskningar av intäkter, vilka för övrigt under de flesta omständigheter måste bli mycket svåra att till beloppet fastställa, bör särskild ersättning icke tillgodoföras domänfonden. Mot vad sålunda föreslås torde icke med fog kunna göras gällande att därigenom domänstyrelsens karaktär av affärsdrivande verk skulle undergå någon förändring. Domänstyrelsen kommer nämligen att allt fortfarande sköta förvaltningen av de i riksallmänningarna ingående kronoegendomarna i syfte att utvinna den bästa möjliga avkastning, som står att uppnå med de modifierade förvaltningsdirektiven.

Ökade förvaltningskostnader komma att förorsakas bland annat av de bestyr, vilka måst anförtros åt revirförvaltningarna, såsom iordningställande av campingplatser, uppsättande av vägvisartavlor, utökad vakthållning inom riksallmänningarna och dylikt. I de fall, då kostnaderna härför icke komma att bäras av kommuner och friluftsorganisationer, uppkomma särskilda kostnader för revirförvaltningarna i form av ersättningar till den förvaltningspersonal eller de särskilt för ändamålet anlitade personer, som skola utföra arbetet, utgifter för viss materialanskaffning m. m. Administrationsgöromålen inom domänstyrelsen komma att ökas, ehuru såvitt man nu kan bedöma knappast i sådan omfattning, att någon utökning av personalen behöver ske. För alla nu nämnda och andra eventuella av riksallmänningarnas inrättande föranledda särskilda omkostnader bör domänverket tillgodoföras ersättning. Detta synes — utom vad angår de egentliga administrationskostnaderna — böra ske genom att domänstyrelsen efter ansökan varje år tilldelas erforderligt anslag ur fonden för friluftslivets främjande. Därest fondens medel, vilka ju äro avsedda att tillgodose många andra behov, skulle befinnas icke lämpligen böra tagas i anspråk för täckande av dessa kostnader helt eller delvis, synes domänstyrelsen böra erhålla ett däremot svarande årligt förslagsanslag under femte huvudtiteln. På sistnämnda sätt bör domänstyrelsen lämnas ersättning för de särskilda administrationskostnader, som kunna uppkomma.

Av utredningen följda grunder för utväljandet av de kronodomäner, som föreslås avsatta såsom riksallmänningar.

Utredningen har upprättat en förteckning över de domänfonden tillhöriga fastigheter, vilka utredningen ansett böra avsättas till riksallmänningar. Dessa äro med några få undantag alla belägna i södra och mellersta delarna av landet. Förteckningen upptager icke någon riksallmänning inom de två nordligaste länen. Detta sammanhänger med att i norra Sverige för närvarande knappast

föreligger något behov av att reservera större markområden för friluftslivet och att kronans där eljest mycket stora jordinnehav icke omfattar några för ändamålet särskilt lämpliga marker i närheten av kustområdets bebyggelsecentra. Den sammanlagda landarealen av de föreslagna riksallmänningarna uppgår till omkring 319 100 hektar. Till jämförelse kan nämnas, att den totala landarealen av samtliga till domänfonden hörande kronoparker, skogsjordbruk och jordbruksdomäner den 1 januari 1940 uppgick till i runt tal 5 202 000 hektar, varav 3 750 000 hektar voro belägna i Norrbottens och Västerbottens län och 1 452 000 hektar i övriga delar av riket. De föreslagna riksallmänningarna utgöra således något mer än 6 procent av berörda kronoegendomars totala areal. Om man icke medräknar kronoegendomarna inom de båda nordligaste länen, där som nämnts inga riksallmänningar föreslås, blir motsvarande procenttal i det närmaste 22. Att utredningen ansett sig kunna föreslå avsättande av en förhållandevis så stor areal till statliga fritidsreservat beror därpå, att de domäner, som ingå i riksallmänningarna, enligt de av utredningen ovan föreslagna bestämmelserna rörande deras förvaltning kunna med endast obetydliga modifikationer utnyttjas för produktiva ändamål på samma sätt som nu är fallet och alltså kunna beräknas lämna i det närmaste samma avkastning som förut.

Vid förteckningens uppgörande ha följande synpunkter varit för utredningen bestämmande.

Utredningen har eftersträvat att få till stånd ett system av större sammanhängande reservat för friluftsliv i södra och mellersta Sverige så belägna, att de kunna få betydelse icke blott för befolkningen i den närmast omgivande trakten utan kunna utnyttjas också av invånarna i längre bort liggande orter för semestervistelse eller för idkande av friluftsliv under veckohelgerna. Exempel på riksallmänningar av denna typ äro de föreslagna områdena i Bergslagen, i Kilsbergen och kring sjöarna på gränsen mellan Skåne och Blekinge. Beträffande åtskilliga av dessa större områden gäller, att de innehålla ibland ganska vidsträckta såsom fritidsreservat i och för sig mindre lämpliga marker. Utredningen har dock ansett det önskvärt, att områdena i sin helhet avsättas till riksallmänningar för att därigenom bevara ramen kring och sammanbinda de olika därinom belägna för friluftslivet värdefulla platserna. Det är tydligt att dessa riksallmänningar kunna tillfredsställande fylla den för dem avsedda funktionen endast om vissa åtgärder — vilka icke behöva vara särdeles omfattande — vidtagas för underlättande av friluftsfolkets härbärgering och bespisning samt, såvitt angår deras utnyttjande under veckohelgerna och andra kortare fritidsperioder, om snabba och billiga kommunikationer kunna åstadkommas. Även om förutsättningarna härför icke för det närvarande föreligga, synes det icke vara uteslutet, att dessa önskemål i framtiden skola kunna förverkligas genom samarbete mellan kommuner, friluftsorganisationer och kommunikationsföretag.

Vidare har utredningen ansett sig böra i förteckningen medtaga alla de vid saltsjön belägna kronoegendomar, som äro eller i framtiden kunna tänkas bli

i en mera väsentlig omfattning utnyttjade för semestervistelse, för friluftsbad, såsom utflyktsmål eller angöringsplatser vid segling eller utfärder med mindre båtar och annat dylikt. Enligt utredningens mening är det ett verkligt nationellt intresse av stor betydelse, att åtminstone de relativt fåtaliga kronan tillhöriga fastigheterna av denna art bevaras tillgängliga för den stora allmänheten och att deras ofta känsliga landskapstyp skyddas. Om detta är riktigt, böra statsmakterna taga de oundvikliga konsekvenserna och bland annat avstå från att där utnyttja de exploateringsmöjligheter, som sportstugekonjunkturen medför, i den mån ett sådant utnyttjande skulle stå i motsats till detta nationella intresse. Utredningen har därför ansett det önskvärt att bland riksallmänningarna upptaga även sådana kronoegendomar vid saltsjön, vilkas belägenhet gör det sannolikt att de komma att begagnas för friluftsliv huvudsakligen endast av befolkningen i någon viss stad. Så är exempelvis förhållandet med en del av de föreslagna riksallmänningarna i Stockholms skärgård och på västkusten.

Slutligen har i förteckningen upptagits ett antal kronoegendomar i skilda delar av landet med vacker och för friluftsliv särskilt lämpad natur. Vid deras utväljande har tillgången på badstränder samt områdenas tjänlighet såsom utflyktsmål för närliggande samhällens befolkning varit i främsta rummet utslagsgivande. Utredningen har emellertid även här tillmätt önskemålen att skydda en viss landskapstyp stor betydelse. Detta har föranlett att i förteckningen upptagits exempelvis kronoparken Skäralid i Skåne och kronoegendomarna på Lovön i Mälaren.

I detta sammanhang önskar utredningen särskilt framhålla, att syftet med riksallmänningarnas inrättande icke blott är att tillgodose ett redan föreliggande behov av särskilda områden för allmänhetens friluftsliv, utan också att åt kommande generationer bevara värdefull svensk natur. Beträffande de riksallmänningar, där sistnämnda moment är påtagligt, bör följaktligen icke eftersträvas att genom speciella fritidsanläggningar åstadkomma en alltför stor tillströmning av besökare. Här måste, åtminstone tills vidare, landskapsskyddet träda i förgrunden och framför allt den viktiga del därav, som består i att hindra olämplig bebyggelse.

Emot utredningens förslag, såvitt angår riksallmänningarna, kan invändas att vissa delar av landet och vissa samhällen komma att få större fördelar av riksallmänningarna än andra. För att taga ett exempel blir det sålunda i främsta rummet Örebro stad som kommer att draga fördel av de föreslagna riksallmänningarna i dess närhet. Örebro får sålunda utan kostnad vissa för friluftsliv behövliga områden undantagna från bebyggelse, som skulle vara hindrande för befolkningens friluftsliv, och staden kan för en mindre kostnad än eljest skulle vara fallet arrendera markområden för fritidsanläggningar. Motsvarande förmåner komma antingen icke alls eller i mindre mån andra orter tillgodo. Detta är emellertid något som icke kan undvikas till följd av kronoegendomarnas ojämna fördelning inom landet. Framhållas bör därjämte, att riksallmänningarnas avsättande principiellt är att uppfatta som *en* av de

former, vari staten bidrar till att främja en icke blott kommunal utan i lika grad statlig uppgift, nämligen tryggandet av erforderliga markområden för den icke jordägande befolkningens friluftsliv.

Till ledning vid utväljandet av de kronoegendomar, vilka föreslås skola avsättas till riksallmänningar, har tjänat en från domänstyrelsen i januari 1939 erhållen »förteckning över kronoegendomar under domänstyrelsens förvaltning, tänkbara såsom friluftsallmänningar». Förteckningen är — med uteslutande av däri förekommande hänvisningar till kartmaterial — fogad vid detta betänkande såsom bilaga (Bilaga 3). Det bör här anmärkas, att styrelsen vid förteckningens uppgörande icke torde ha haft i tanke friluftsallmänningar av samma typ som de av utredningen föreslagna riksallmänningarna, utan utgått från de allmänna riktlinjer för kronoegendomars disponerande för friluftsändamål, vilka legat till grund för styrelsens ovan (sid. 124) återgivna uttalanden. Styrelsen har sålunda i den skrivelse, varmed förteckningen överlämnades till utredningen, anfört:

Förteckningen innebär icke ett bindande ställningstagande från styrelsens sida att alla däri angivna områden kunna beräknas i större omfattning få tagas i anspråk för att utnyttjas som friluftsallmänningar. Till ett sådant ställningstagande anser sig styrelsen dock sakna befogenhet. Ändrade förhållanden kunna således medföra att vissa områden måste uteslutas liksom, å andra sidan, nya områden kunna tillkomma. Frågan om möjligheten att upplåta av styrelsen förvaltad kronoegendom för fritidsändamål står över huvud taget i nära samband med de allmänna förutsättningar, som styrelsen ansett böra vara bundna vid villkoren för upplåtelser av ifrågavarande slag.

Vid utväljandet av till riksallmänningar lämpliga kronoegendomar har vid sidan av domänstyrelsens förteckning nyttiggjorts det material, som inkommit genom den allmänna inventeringen över för friluftsliv lämpliga områden i landets olika delar. Slutligen har beträffande de kronoegendomar, vilka vid en förberedande granskning synts kunna komma ifråga, införskaffats mera detaljerade uppgifter från revirförvaltarna. I vissa fall ha dessa uppgifter kompletterats med upplysningar från annan domänverkets personal. Endast i ett jämförelsevis ringa antal fall har utredningen haft tillfälle att genom besök på kronoegendomarna bilda sig en på självsyn grundad uppfattning angående deras lämplighet såsom riksallmänningar. En under sensommaren 1939 planerad studieresa måste nämligen till följd av det därefter inträdda krisläget starkt begränsas.

Uti den av utredningen uppgjorda förteckningen över till riksallmänningar föreslagna kronoegendomar återfinnas de flesta av de egendomar, som anvisats av domänstyrelsen. Då utredningen uteslutit av domänstyrelsen anvisade egendomar, har detta föranletts antingen därav, att egendomarna numera helt eller delvis avhänts kronan eller också därav, att egendomarna vid närmare granskning av de för utredningen tillgängliga uppgifterna synts mindre ägnade såsom riksallmänningar. Å andra sidan upptager utredningens förslag åtskilliga kronoegendomar, vilka icke anvisats av domänstyrelsen. Utredningens

ståndpunktstagande är i dessa fall — möjligen med något undantag — grundat på uppgifter antingen från länsarkitekterna vid den allmänna inventeringen eller från revirförvaltarna. I förteckningen har för varje föreslagen riksallmänning i korthet refererats det viktigaste av det föreliggande uppgiftsmaterialet och vid de egendomar, som upptagits i domänstyrelsens förteckning eller som av länsarkitekterna eller av tillfrågade städer angivits vara lämpliga såsom friluftsreservat, har detta förhållande utmärkts genom bokstäverna D respektive L.

Utredningens förteckning över kronoegendomar under domänstyrelsens förvaltning, vilka böra avsättas såsom riksallmänningar, gör icke anspråk på att vara fullständig. Den kan alltså framdeles behöva kompletteras med andra, som redan nu tillhöra domänfonden. Fastigheter, som i framtiden förvärvas av domänverket, kunna befinnas böra avsättas såsom riksallmänningar. Det kan också komma att visa sig, att en del av de i förteckningen upptagna kronoegendomarna icke erfordras såsom riksallmänningar eller att de behöva disponeras helt eller delvis för andra viktigare uppgifter. Det synes därför böra ankomma på i främsta rummet domänstyrelsen och statens fritidsnämnd att göra härav föranledda framställningar till Kungl. Maj:t.

Förteckning över de domänfonden tillhöriga fastigheter, vilka utredningen föreslår skola avsättas såsom riksallmänningar.

Stockholms län.

1. *Kronoegendomen Väringsö* i Länna socken, Uppsala revir. (D)[1]

Areal:	Inägor	40	hektar
	Skogsmark	122	»
	Impediment	28	»
	Summa	190	hektar

Kronoegendomen består av ett antal större och mindre öar. Omkring 2 km norr om den nordligaste ön ligger nationalparken Ängsö.

Terrängen är mycket omväxlande, delvis bergig och i allmänhet starkt sluttande mot stränderna, vilka till större delen äro skogbevuxna. Lämpliga campingplatser finnas.

Avståndet till Stockholm är cirka 7 mil, bussförbindelse finnes till Vättershaga. Daglig ångbåtsförbindelse finnes sommartid till Väringsö brygga. Avståndet till Norrtälje är cirka 2 mil. Stor efterfrågan på tomter råder. Någon försäljning eller utarrendering av tomter har hitintills ej gjorts.

2. *Kronoegendomen Nyvarp,* Värmdö socken, Stockholms revir.

Areal:	Inägor	50	hektar
	Skogsmark	82	»
	Impediment	24	»
	Summa	156	hektar

[1] D betyder, att fastigheten av domänstyrelsen angivits vara lämplig som friluftsallmänning.

Egendomen har ett relativt långt, mycket vackert strandbälte med omväxlande sandstränder och klippor, vilka giva rika möjligheter till bad. Naturen är orörd och mycket vacker. Intill den å egendomen belägna gården finnes möjlighet att anordna ett mindre campingläger.

Från Stockholm går buss till Värmdö kyrka. Det är ifrågasatt att framdraga busslinje till Lillsved, vilken busslinje i så fall kommer att gå igenom egendomen. Även finnes båtförbindelse till Lillsved (omkring 2 km från gården).

3. *Samtliga under domänstyrelsens förvaltning stående kronoegendomar på Lovön,* Lovö socken, Stockholms revir. (L)[1]

Areal i hektar:		Inägor	Skogsmark	Impediment	Summa
Kronoegendomen	Barkarby	63	30	13	106
»	Berga	38	28	12	78
»	Edeby	111	87	32	230
»	Högsta	123	34	13	170
Kronoparken	Lovön	7	256	50	313
Kronoegendomen	Lunda	55	57	29	141
»	Norrby	77	45	11	133
»	Rörby	68	31	7	106
»	Söderby	74	46	6	126
	Summa	616	614	173	1 403

Lämpliga campingplatser finnas, men all camping är på grund av närheten till Stockholm och de goda förbindelserna dit för närvarande förbjuden. Möjligheter till bad finnas. Inga försäljningar eller upplåtelser — utöver redan befintliga — äro för närvarande avsedda att ske.

Området med dess tilltalande och för mälartrakten representativa landskapsbild synes böra bevaras såsom natur- och kulturminnesmärke. Därför bör varsamhet iakttagas i fråga om ordnandet av fritidsanläggningar på området, vilket även utan dylika anordningar kan tjäna såsom ett, särskilt för Stockholms invånare, mycket värdefullt fritidsreservat.

4. *Kronoparken Riksten,* Botkyrka, Huddinge och Västerhaninge socknar, Stockholms revir. (D, L)

Areal:	Inägor	83	hektar
	Skogsmark	1 311	»
	Impediment	883	»
	Summa	2 277	hektar
	Vatten	47	»

Badmöjligheter finnas endast vid Kvarnsjön. Campingplatser finnas i närheten av samma sjö vid Österäng och Källtorp. En vacker utsiktsplats finnes även nära Kvarnsjön. Naturen är mycket vacker med omväxlande terräng och särskilt lämplig till skidåkning. Statens järnvägars skidspår går genom parken.

Avståndet till såväl Stockholm som Södertälje är cirka 2 mil. Avståndet till närmaste järnvägsstation Tullinge är omkring 4 km.

Jakträtten är genom kungl. brev upplåten till skogshögskolans personal och lärare.

---

[1] L betyder, att fastigheten av länsarkitekten eller större stad angivits vara lämplig som friluftsallmänning.

5. *Kronoparken Sjuenda (skiftena nr I, III—VI),* Turinge, Vårdinge, Överjärna och Ytterjärna socknar, Stockholms revir. (D, L)

Areal:	Inägor	93	hektar
	Skogsmark	1 250	»
	Impediment	662	»
	Summa	2 005	hektar
	Vatten	59	»

Härförutom finnes ett skifte (nr II) med en sammanlagd fastmarksareal av omkring 1 800 hektar, vilket disponeras såsom jaktreservat av domänverkets personal. Då något annat härför lämpat område icke finnes i Stockholms närhet, har sagda skifte här ej medtagits. Därest framdeles ändring skulle ske ifråga om skiftets nuvarande disposition i detta hänseende, bör emellertid skiftet läggas till riksallmänningen.

Såväl i sjön Yngen som i sjön Akarp finnas möjligheter till bad. Naturen är vild och vacker. Mossar och kärr äro delvis odikade. Campingplatser finnas icke, men torde gå att iordningställa intill befintliga skogsjordbruk. Vid Yngsjön finnas lämpliga sådana platser icke långt från gård och vatten.

Avståndet till Stockholm är cirka 55 km och till Södertälje cirka 20 km. Närmaste järnvägsstation är Järna, som ligger på ett avstånd från kronoparken av cirka 8 km.

Uppsala län.

6. *Kronoparken Åsen,* Bondkyrka socken, Uppsala revir. (L)

Areal:	Skogsmark	107	hektar
	Impediment	6	»
	Summa	113	hektar

Kronoparken ligger på Uppsalaåsen. Mycket vackra utsiktspunkter finnas här över Uppsalaslätten, Fyrisån, sjön Övre Föret m. m.

Genom grustäkt ha vissa partier av åsen förstörts. Grustäkten bedrives dock numera i ringa omfattning.

Södermanlands län.

7. *Kronoparken Tullgarn,* Hölö, Trosa—Vagnhärads och Mörkö socknar, *kronoegendomarna Eriksö med Vreta, Gullberga och Harburen,* Mörkö socken, samt *Fruholmen och Gälön,* Trosa—Vagnhärads socken, Nyköpings revir. (D)

	Areal i hektar				
Kronoegendomar	Inägor	Skogsmark	Impediment	Summa landareal	Vatten
Tullgarn	129	1 159	655	1 943	68
Eriksö med Vreta	25	39	17	81	—
Gullberga	34	31	14	79	—
Harburen	28	21	34	83	—
Fruholmen	23	56	12	91	—
Gälön	8	15	5	28	—
Summa	247	1 321	737	2 305	68

Tullgarns slottsegendom och Tullgarns kungsgård angränsa kronoparken Tullgarn.

Riksallmänningen har ett mycket vackert läge. Möjligheterna till bad äro goda, särskilt å öarna Eriksö, Harburen och Gullberga, där såväl klippor som sandstränder finnas. Lämpliga campingplatser finnas.

Avståndet till Stockholm är cirka 6·5 mil, till Vagnhärad cirka 1/2 km, till Södertälje cirka 3·5 mil, till Nyköping cirka 4 mil och till Trosa cirka 1 mil.

Hans Maj:t Konungen disponerar jakt och fiske.

8. *Kronoparken Gripsholm,* Ytterenhörna och Kärnbo socknar, Nyköpings revir. (D)

Areal:	Inägor	9	hektar
	Skogsmark	194	»
	Impediment	38	»
	Summa	241	hektar

Kronoparken består av två öar, Älgön och Härnön, i Mälaren. Öarna, som ha ett mycket vackert läge, ha till större delen branta eller steniga stränder med vass utanför, varför de ej äro så särskilt lämpade för bad.

Avståndet till Stockholm är cirka 5 mil, till Södertälje cirka 3·5 mil och till Mariefred 1/2—1 mil.

Kronoparkens avsättande som riksallmänning har — liksom beträffande de närmast härefter upptagna kronoparkerna Ridö och Kolsundet — ehuru parken icke torde komma att i större omfattning besökas av friluftsfolk, ansetts motiverat genom det skydd, som därigenom kan beredas ett stycke typisk mälarnatur.

9. *Kronoparken Ridö.* Överenhörna socken, Nyköpings revir.

Areal:	Inägor	100	hektar
	Skogsmark	413	»
	Impediment	14	»
	Summa	527	hektar

Kronoparken utgöres av en större ö med omkringliggande holmar i Mälaren. Stränderna äro steniga och vassbevuxna och i allmänhet ej lämpade till badstränder. Ridö med omgivande holmar besökes av motorbåtsfolk och seglare — dock ej i större utsträckning.

Avståndet till Stockholm är cirka 4·5 mil, till Södertälje cirka 2 mil, till Mariefred cirka 1 mil och till Strängnäs cirka 2·5 mil.

10. *Kronoparken Kolsundet,* Toresunds socken, Nyköpings revir. (D)

Areal:	Inägor	10	hektar
	Skogsmark	396	»
	Impediment	55	»
	Summa	461	hektar

Till kronoparken har lagts skogsmark från den numera försålda kronoegendomen Vånga. Sistsagda område, som omfattar omkring 82 hektar, är beläget på ett avstånd av cirka 5 km från den ursprungliga kronoparken. Detta skifte — som ej ligger vid vatten — har icke ansetts böra avsättas som riksallmänning och har alltså icke medräknats i ovanstående arealuppgifter.

Stränderna äro steniga eller vassbevuxna. Kronoparken är ej så lämplig för camping. Lämpliga ankarplatser för seglare finnas.

Avståndet till Stockholm är cirka 5 mil, till Strängnäs cirka 1·5 mil.

Östergötlands län.

11. *Rävsholmen eller fastigheten Rönö 1[7] under kronoegendomen Rönö,* Rönö socken, Linköpings revir.

Areal:	Skogsmark	6 hektar
	Betesmark	3 »
	Impediment	3 »
	Summa	12 hektar

Rävsholmen utgöres av en halvö, som ligger på norra stranden av yttre delen av Slätbaken. Läget är mycket vackert. Holmen torde väl lämpa sig som replipunkt vid båtfärder längs kusten.

Avståndet till Söderköping är cirka 25 km.

12. *Kronoparken Rist,* Norrköpings stad och Kvillinge socken, samt *kronoegendomen Bondesätter,* Risinge socken, Linköpings revir. (D, L)

Areal:	Krp. Rist	Kreg. Bondesätter	Summa
Inägor	34 hektar	39 hektar	73 hektar
Skogsmark	1 011 »	97 »	1 108 »
Impediment	416 »	37 »	453 »
Summa	1 461 hektar	173 hektar	1 634 hektar
Vatten	81 »	74 »	155 »

Goda badplatser finnas vid sjön Käxten. Vid sjön Risten äro badplatserna mindre goda. Mycket lämpliga platser för anordnande av campingläger finnas såväl vid sjöarna Käxten och Risten, som vid flera inom riksallmänningen belägna skogstjärnar. — Terrängen är lämplig för skidåkning.

Avståndet till Norrköping är cirka 11 km, till Svärtinge villasamhälle cirka 3 km, till Åby stationssamhälle cirka 10 km och till Finspång cirka 15 km.

13. *Kronoegendomen Tuna,* Rystads socken, Linköpings revir. (L)

Areal:	Inägor	26 hektar
	Skogsmark	196 »
	Impediment	6 »
	Summa	228 hektar

Egendomen är mycket vackert belägen vid sjön Roxen. Särskilt å egendomens västra del finnes ett mycket vackert område med ekängar och barrskogsparker och med fasta stränder, vilka väl lämpa sig till bad.

Avståndet till Linköping är 12 km. Förbindelserna med staden äro mycket goda, då sommartiden täta bussförbindelser uppehållas med det omedelbart söder om egendomen belägna sommarsamhället Ekängen.

14. *Skifte II av kronoegendomen Kungs Norrby,* Brunneby socken, Gullbergs revir. (D)

Areal:	Inägor	1 hektar
	Skogsmark	24 »
	Impediment	1 »
	Summa	26 hektar

Härtill 14 hektar vatten.

Skiftet har badstrand i österläge. Större delen av skiftet (cirka 500 meter strand) är utarrenderat till Föreningen Borensberg Strandbad såsom badstrand och campingplats med rätt för föreningen att å det arrenderade området uppföra serveringslokal, badhytter, sommarstugor m. m. Härigenom synes vara på tillfredsställande sätt ordnat för områdets utnyttjande för friluftsliv. Omkring 200 meter strand är icke utarrenderad. Sjöbotten är här tämligen stenig men kan förbättras.

Avståndet till Linköping är cirka 30 km, till Malmslätt cirka 35 km, till Motala cirka 20 km busslinje, 30 km järnväg och till Skänninge cirka 25 km buss, 35 km järnväg.

15. *Kronoparken Solebo,* Norra Vi och Svinhults socknar, Eksjö revir. (D)

Areal:	Inägor	423	hektar
	Skogsmark	4 457	»
	Impediment	517	»
	Summa	5 397	hektar
	Vatten	390	»

Kronoparken gränsar intill den vackra sjön Sommen, som har kristallklart vatten. Stränderna norr om Kovrabo erbjuda utmärkta badplatser. Lämpliga campingplatser torde även finnas, särskilt vid Lilla Rödja, varifrån man har en mycket vacker utsikt över Sommen. Ett rikt förgrenat vägnät möjliggör vandringar i vackra barrskogstrakter, där den starkt kuperade terrängen ofta medgiver storslagna utsikter.

Avståndet till Tranås är 40 km, till Eksjö 50 km och till Vimmerby 50 km.

16. *Kronoparken Omberg,* Rogslösa, Väversunda och Västra Tollstads socknar samt *kronoegendomen Alvastra med Uckleby,* Västra Tollstads socken, Karlsby revir. (D)

Areal:	Inägor	122	hektar
	Skogsmark	1 447	»
	Impediment	131	»
	Summa	1 700	hektar
	Vatten	2	»

Berget höjer sig brant över Vättern men de högre delarna utgöra en tämligen jämn platå. Vegetationen har ytterst få motsvarigheter i vårt land. Ett flertal icke inhemska trädslag ha inplanterats. Campingplatser kunna endast ordnas å de högre partierna å kronoparken.

En avsevärd turistström från alla delar av landet besöker årligen Omberg — de flesta per bil eller cykel. Vägen Gränna—Motala går intill kronoparken.

Kronoegendomen Alvastra med Uckleby, som icke torde kunna direkt utnyttjas för friluftsliv, har föreslagits skola ingå i riksallmänningen uteslutande med hänsyn till de garantier, som därigenom kunna vinnas mot olämplig bebyggelse i omgivningarna av Omberg och den på kronoegendomen belägna klosterruinen.

Jönköpings län.

17. *Kronoparken Visingsö,* Visingsö socken, Jönköpings revir. (D, L)

Areal:	Inägor	43	hektar
	Skogsmark	511	»
	Impediment	28	»
	Summa	582	hektar

Större delen av kronoparken utgöres av den s. k. Visingsö ekplantering (omkring 463 hektar), där skogsbeståndet i huvudsak utgöres av 120-åriga ekskogar med eller utan underbestånd. Badstränderna äro mindre goda. Campingplatser finnas anordnade intill ångbåtsbryggan vid Visingsborgs slottsruin.

Avståndet till Jönköping är cirka 25 km och till Gränna cirka 6 km.

Kronobergs län.

18. *Kronoegendomarna Skälsnäs med Lerke,* Tjureda socken, *Helgö,* Tjureda, Öjaby och Växjö socknar, samt *Kronobergs Kungsgård,* Växjö socken, Värends revir (Helgasjöns riksallmänning). (D, L)

Areal:	Skälsnäs med Lerke	Helgö	Kronobergs Kungsgård	Summa
Inägor	44 hektar	7 hektar	87 hektar	138 hektar
Skogsmark	87 »	379 »	272 »	738 »
Impediment	9 »	48 »	32 »	89 »
Summa	140 hektar	434 hektar	391 hektar	965 hektar

Kronoegendomen Skälsnäs med Lerke är belägen på en udde i Helgasjön. Badmöjligheterna äro goda. För camping lämpade områden finnas.

Kronoegendomen Helgö består av fyra skiften, av vilka två utgöras av öar i Helgasjön. Goda badstränder finnas på olika platser. Områden, vilka äro lämpade för camping, finnas även.

Kronoegendomen Kronobergs Kungsgård ligger vid södra änden av Helgasjön. Vid västra stranden mot sjön finnes en omkring 500 meter lång sandstrand. Möjligheter till camping finnas nära stranden. Hela östra delen av egendomen från Evedal till Kungsgården är indelad i tomter. De flesta tomterna äro sålda. Förhållandet är enahanda å den s. k. Kalvudden i norr.

Avståndet från Växjö till den närmaste delen av riksallmänningen är 3 km och till den längst bort belägna delen 30 km.

19. *Kronoparken Sundranäs,* Annerstads socken, Sunnerbo revir.

Areal:	Inägor	61 hektar
	Skogsmark	548 »
	Impediment	210 »
	Summa	819 hektar
	Vatten	30 »

Kronoparken är mycket vackert belägen vid södra änden av sjön Bolmen. Goda badstränder finnas. Till camping lämpade områden finnas i närheten av badstränderna. Omedelbart intill kronoparken ligger Piksborgs slottsruin.

Därest reglering av Bolmen kommer att genomföras, torde risk finnas, att möjligheterna till bad försämras.

Järnvägen Vislanda—Halmstad går igenom kronoparken. Avståndet till Ljungby är cirka 2 mil och till Lidhult cirka 1½ mil.

Östergötlands och Kalmar län.

20. *Kronoparken Norra Kvill,* Rumskulla och Södra Vi socknar, Kalmar län, samt Svinhults socken, Östergötlands län, Vimmerby revir. (D)

Areal:	Inägor	159 hektar
	Skogsmark	3 231 »
	Impediment	299 »
	Summa	3 689 hektar
	Vatten	76 »

Inom kronoparken finnas endast ett antal mindre sjöar, vilkas stränder delvis äro lämpade till bad. Stångån genomflyter Smålandsdelen, Östergötlandsdelen gränsar intill samma å.

Avståndet till Vimmeby är cirka 2 mil, till Eksjö cirka 4 mil. Landsvägen Tidersrum—Vimmerby genomlöper kronoparken.

Kalmar län.

21. *Kronoparken Malmön,* Loftahammars socken, Tjusts revir.

Areal:	Inägor	116	hektar
	Skogsmark	561	»
	Impediment	392	»
	Summa	1 069	hektar
	Vatten	10	»

Kronoparken består förutom av huvudön — Södra Malmön — av ett stort antal större och mindre holmar och skär. Goda badstränder finnas. Möjligheter finnas att anordna campingläger.

Avståndet till Västervik är cirka 5 km och till Vimmerby cirka 5½ mil.

22. *Kronoparken Glabo,* Döderhults socken, Hammarsebo revir. (D, L)

Areal:	Inägor	62	hektar
	Skogsmark	401	»
	Impediment	51	»
	Summa	514	hektar

Klippig skärgårdsnatur med vackra stränder. Fläckvis finnes lämplig campingmark. Vid Lilla Saltviks gård finnes ett tomtområde, från vilket försäljning av tomter verkställts. Inom detta område ha vissa delar avsatts för friluftsändamål.

Avståndet till Oskarshamn är cirka 7 km (busstrafik till Lilla Saltvik), till Kristdala cirka 3 mil och till Högsby cirka 4 mil.

23. *Kronoparken Böda,* Böda socken, Ölands revir. (D, L)

Areal:	Inägor	174	hektar
	Skogsmark	5 403	»
	Impediment	675	»
	Summa	6 252	hektar

Bödabukten på östra sidan utgöres av sandstrand, lämplig för bad. Å västra kusten finnas lämpliga mycket goda badstränder vid Byrum—Sandvik. Här har avsatts ett tomtområde inom vilket en del tomter redan försålts. I anslutning härtill har också ett campingområde avsatts.

Med hänsyn särskilt till de goda badmöjligheterna och det gynnsamma sommarklimatet måste denna kronopark anses äga speciella förutsättningar att bli en omtyckt vistelseort under semestern.

24. *Solbergatäkten 1*[1] och *Klintabodar 1*[1], Köpings socken, Ölands revir.

Areal:	Solbergatäkten	8·0965	hektar
	Klintabodar	3·3630	»

Båda områdena utgöras av mark, som undantagits vid utmarksdelningen, varvid Solbergatäkten synes ha avsetts till sandtäkt och Klintabodar såsom båtplan. Områdena äro belägna vid Köpingsviken av Kalmarsund, skilda åt av enskilda marker. Klintabodar har strand i västerläge omkring 450 meter lång och Solbergatäkten strand i norrläge omkring 300 meter lång. Den långgrunda sandstranden till Solbergatäkten är mycket livligt besökt. Sommartiden finnas täta tåg- och bussförbindelser med Borgholm (4 km).

Av Solbergatäkten har en areal av omkring 4·70 hektar med en strand av 110 meter för tiden den 1 januari 1936 till den 1 januari 1957 utarrenderats till Ölands turistförening. På en del av det utarrenderade området ha uppförts en mindre sommarrestaurant, avklädningshytter, solgårdar, badbrygga med flera anordningar till de badandes trevnad. Den andra delen upplåtes till campande mot ersättning efter den taxa som tillämpas av Svenska turistföreningen. För upprätthållande av ordning och renhållning skall arrendator anställa särskild tillsyningsman. På den icke utarrenderade arealen finnes en mat- och kaffeservering, varjämte en del därav brukar tagas i anspråk för årligen anordnade landstormsläger. På Klintabodar finnas uppförda några fiskebodar.

Med områdenas avsättande såsom riksallmänning avser utredningen icke få till stånd någon ändring av områdenas nuvarande disposition. Anmärkas bör, att Kungl. Maj:t genom beslut den 30 augusti 1935 i samband med försäljning av en byggnadstomt från Solbergatäkten förordnat att återstoden av detta område skulle bibehållas i kronans ägo.

Blekinge och Kristianstads län.

25. *Kronoparkerna Harasjömåla och Boafall,* Jämshögs och Kyrkhults socknar i Blekinge län, samt *kronoparken Skärsnäs,* Vånga socken i Kristianstads län, Blekinge-Åhus revir. (D, L)

Areal:	Krp. Harasjömåla	Krp. Boafall	Krp. Skärsnäs	Summa
Inägor	226 hektar	104 hektar	123 hektar	453 hektar
Skogsmark	1 668 »	900 »	1 732 »	4 300 »
Impediment	91 »	51 »	185 »	327 »
Summa	1 985 hektar	1 055 hektar	2 040 hektar	5 080 hektar
Vatten	139 »	39 »		

Kronoparkerna bilda ett sammanhängande område, vilket angränsar sjöarna Immeln, Fikensjön, Raslången och Halen, varjämte inom området finnas några smärre sjöar. Stränderna äro i allmänhet steniga och bottnen flerstädes gyttjig, varför de icke äro särskilt lämpliga för bad. På kronoparken Boafall ligger Blekinges högsta punkt med vidsträckt utsikt över sjöarna Halen och Raslången. Hela trakten är mycket naturskön och särskilt norra delen av kronoparken Skärsnäs kan uppvisa platser med stora skönhetsvärden. Lämpliga campingplatser finnas. Å kronoparken Harasjömåla äro dock campingmöjligheterna sämre än på de båda andra kronoparkerna.

Avstånden till omkringliggande orter äro, till Olofströms brukssamhälle cirka 1 mil, till Lönsboda cirka 1 mil, till Karlshamn cirka 3·5 mil och till Kristianstad cirka 3·5 mil. Järnvägen Sölvesborg—Älmhult löper efter en del av kronoparken Harasjömålas östgräns. Landsvägen Sölvesborg—Älmhult berör kronoparken Harasjömåla, varjämte landsvägen Kristianstad—Nyteboda—Lönsboda löper genom kronoparkerna Skärsnäs och Harasjömåla. Dessutom genomskäres komplexet av flera mindre vägar.

Kristianstads län.

26. *Kronoparken Ängelholm,* Barkåkra och Rebbelberga socknar samt Ängelholms stad, Kolleberga skolrevir. (D, L)

Areal:	Inägor	4	hektar
	Skogsmark	480	»
	Impediment	133	»
	Summa	617	hektar

Områdena Ängelholms havsbad, Råbacka och Luntertunområdet omfattande en areal av 230 hektar, äro utarrenderade till A.-B. Ängelholms havsbad. Någon ändring häri avses icke med kronoparkens avsättande till riksallmänning. Kronoparken har goda badstränder.

Kronoparken är belägen invid Ängelholms stad, cirka 15 km från Åstorp, cirka 20 km från Östra Ljungby och cirka 30 km från Klippan.

27. *Kronoparken Skäralid,* Riseberga socken, Kolleberga skolrevir. (D, L)

Areal:	Inägor	35	hektar
	Skogsmark	337	»
	Impediment (däribland rasbrant m. m.)	65	»
	Summa	437	hektar

Kronoparken är känd för sin naturskönhet.

Kronoparken ligger i omedelbar närhet av Skäralids station vid järnvägen Ängelholm—Klippan—Eslöv. Vägen Höör—Klippan—Ängelholm går intill kronoparken.

28. *Orehagsskiftet av kronoparken Bäckaskog,* Vånga socken, Blekinge—Åhus revir. (D)

Areal:	Inägor	13	hektar
	Skogsmark	63	»
	Impediment	4	»
	Summa	80	hektar

Orehagen är så gott som omfluten av den vackra Ivösjön. Badstränderna äro idealiska, dock är sjöbottnen på sina ställen kalkhaltig, så att vattnet blir mjölkfärgat vid badning. Campingplatser är det ont om, sedan numera större delar av inägorna frånsålts.

Avståndet till Kristianstad är cirka 2·5 mil.

29. *Kronoflygsandsfältet Gamla Espet,* Åhus socken, Blekinge—Åhus revir. (L)

Areal:	Inägor	2	hektar
	Skogsmark	92	»
	Impediment	2	»
	Summa	96	hektar

Flygsandsfältet är beläget intill Åhus invid Östersjön. Stränderna äro synnerligen långgrunda och lämpa sig därför ej särskilt för bad. Något söder om flygsandsfältet finnas dock goda badplatser. För camping lämpliga platser finnas.

Avståndet till Kristianstad är cirka 2 mil.

Å kronoparken ligger ett f. d. kronojägareboställe, innehållande 4 rum och kök, vilket lämpar sig att användas för fritidsändamål. Det är emellertid uthyrt till den 1 april 1941.

30. *Kronoparken Gyllebo,* Smedstorps, Södra Mellby och Ö. Vemmerlövs socknar, Södra Skånes revir. (L)

Areal:	Inägor	48	hektar
	Skogsmark	746	»
	Impediment	43	»
	Summa	837	hektar. Härtill 46 hektar vatten.

Skiftena i Ö. Vemmerlövs och Smedstorps socknar lämpa sig endast för promenader på befintliga skogsvägar, vilka äro tämligen rikt förgrenade. Skiftet i Södra Mellby socken, som ligger omedelbart söder om Stenshuvuds naturskyddsområde, har en omkring 1 km lång sandstrand mot havet.

Avståndet från sistsagda skifte till Simrishamn är cirka 1·5 km och till Kristianstad cirka 6 mil.

31. *Kronoparken Östra Hovby,* Östra Hovby socken, Södra Skånes revir. (L)

Areal: Skogsmark ..... 15 hektar

Kronoparken är belägen invid Östersjön och har sandstrand, som lämpar sig för bad. Den ligger strax söder om Skillinge samhälle, cirka 1·5 mil från Simrishamn, cirka 8 km från Borrby och cirka 1 mil från Hammenhög.

Landsvägen Ystad—Skillinge—Simrishamn går något hundratal meter från kronoparken.

32. *Kronoparken Borrby,* Borrby socken, Södra Skånes revir.

Areal:	Inägor	3	hektar
	Skogsmark	23	»
	Impediment	17	»
	Summa	43	hektar

Kronoparken består av tre strandskiften vid Östersjön. Det största skiftet gränsar i söder mot Löderup. De två övriga äro belägna cirka 1 km norr därom. Skiftena utgöras till en del av dynområden med sandstränder. Mälarehusens strandbad med restaurant ligger omedelbart intill det större skiftet.

Avståndet är till Ystad cirka 3 mil, till Simrishamn cirka 2 mil, till Borrby cirka 6 km och till Löderup cirka 8 km.

Bilväg berör det större skiftet.

Malmöhus län.

33. *Kronoparken Tollerup,* Norra Rörums och Höörs socknar, Södra Skånes revir. (L)

Areal:	Inägor	56	hektar
	Skogsmark	439	»
	Impediment	52	»
	Summa	547	hektar

Kronoparken består av fyra skiften, av vilka två ligga i Norra Rörums socken och två i Höörs socken.

Ett omväxlande och rikt förgrenat vägsystem gör parken lämplig för promenader. — Badmöjligheter saknas. Från Skidfrämjandets anläggning vid Frostavallen utgå skidspår och vandringsleder, vilka beröra kronoparken.

Frostavallens hållplats på järnvägslinjen Malmö—Hässleholm ligger på ett avstånd av cirka 1·5 km från skiftena i Höörs socken. Landsvägen Eslöv—Höör—Hässleholm berör dessa skiften. Avståndet till Lund är cirka 4 mil, till Hässleholm cirka 3 mil och till Eslöv cirka 2 mil.

34. *Kronoegendomen Uranienborg,* S:t Ibbs socken, Södra Skånes revir. (D, L)

Arealen omfattar 196 hektar inägor.

Kronoegendomen är belägen på sydöstra delen av ön Ven. Den utgöres huvudsakligen av åkerjord. Utmed öns sydvästra strand med början cirka 500 meter söder om Kyrkbackens hamn finnes en omkring 2·5 km lång sandstrand, 50—100 meter bred med höga nipor och ett smalt strandbälte. Niporna äro delvis bevuxna med buskar.

Ångbåtsförbindelse finnes med Landskrona till Bäckvikens hamn (45 minuter).

Hallands län.

35. *Kronoflygsandsfältet Lynga,* Harplinge och Söndrums socknar, Hallands revir. (D)

Areal:	Inägor	5	hektar
	Skogsmark	112	»
	Impediment	107	»
	Summa	224	hektar

Badstranden är av utmärkt beskaffenhet och på senare år livligt frekventerad. Terrängen är flack med höga sanddyner närmast havet. Möjligheter finnas att anordna campingplatser.

Avståndet till Halmstad är cirka 13 km. Buss- och järnvägsförbindelser finnas till Gullbrandstorps järnvägsstation, belägen omkring 3 km från flygsandsfältet.

Det ursprungliga flygsandsfältet jämte från Hallands naturskyddsförening inköpta angränsande områden ha genom Kung. Maj:ts beslut den 17 december 1937 avsatts till naturreservat.

36. *Kronoflygsandsfälten Höka och Snapparp,* Laholms landskommun, Hallands revir. (D, L)

Areal:	Höka		Snapparp	
Inägor	6	hektar	—	hektar
Skogsmark	82	»	14	»
Impediment	267	»	7	»
Summa	355	hektar	21	hektar

Flygsandsfälten äro belägna i Laholmsbukten vid Lagans utlopp i densamma. Höka ligger söder om utloppet, Snapparp norr därom.

Badstränderna äro utmärkta, särskilt å Höka, och möjligheter till camping finnas. Domänstyrelsen har uppdragit åt länsarkitekten att inkomma med förslag till disposition av flygsandsfältet Höka för friluftsändamål.

Avståndet till Laholm är cirka 7 km. Landsväg finnes till Snapparp.

Göteborgs och Bohus län.

37. *Kronoparken Kragenäs,* Tanums socken, Uddevalla revir. (L)

Areal:	Inägor	15	hektar
	Skogsmark	77	»
	Impediment	59	»
	Summa	151	hektar

Kronoparken är belägen vid havet. En enda plats med god badstrand finnes, vilken livligt frekventeras av ortsbefolkningen. Några områden lämpade för camping finnas icke.

Avståndet till Strömstad är cirka 25 km och till Uddevalla cirka 7 mil. Landsvägen och järnvägen Uddevalla—Strömstad gå intill kronoparken.

38. *Kronoegendomen Ljungby Övra med Kiddön,* Tanums socken, Uddevalla revir. (L)

Areal:	Inägor	56 hektar
	Impediment	91 »
	Summa	147 hektar

Kronoegendomen består av ett kustområde på fastlandet samt några öar. Endast sagda, utanför badorten Fjällbacka belägna, öar lämpa sig för friluftsändamål. Goda badstränder finnas där, vilka besökas av badgästerna i Fjällbacka. Några för camping särskilt lämpade områden finnas icke. En av holmarna, Porsholmen, är utarrenderad till Fjällbacka havsbad.

39. *Kronoparken Östra Bullaren,* Naverstads socken, Uddevalla revir.

Areal:	Inägor	29 hektar
	Skogsmark	423 »
	Impediment	409 »
	Summa	861 hektar

Kronoparken är belägen vid norra delen av sjön Södra Bullaren och har ett synnerligen vackert läge. Några lämpliga badstränder finnas icke. Mindre områden vilka äro lämpade för camping finnas. Allmän väg genomlöper parken.

40. *Kronoparken Dragsmark och kronoegendomen Hultås,* Dragsmarks socken, Uddevalla revir. (D)

Areal:	Krp. Dragsmark	Krp. Hultås	Summa
Inägor	1 hektar	19 hektar	20 hektar
Skogsmark	49 »	12 »	61 »
Impediment	117 »	15 »	132 »
Summa	167 hektar	46 hektar	213 hektar
Vatten	5 hektar		

Egendomarna ligga vid Gullmarsfjorden och ha stränder i västerläge. Stränderna äro icke särskilt lämpliga för bad. Flera mindre platser lämpliga till camping finnas.

Avståndet till Lysekil är 5 km sjövägen. Ångbåtsbrygga finnes vid Källviken, 1·5 km söder om kronoparken, å leden Uddevalla—Lysekil. Avståndet till Uddevalla är 30 km (landsväg).

41. *Kronoparken Högås och kronoegendomen Tånga,* Högås socken, Uddevalla revir. (D, L)

Areal:	Krp. Högås	Kreg. Tånga	Summa
Inägor	— hektar	53 hektar	53 hektar
Skogsmark	72 »	13 »	85 »
Impediment	46 »	5 »	51 »
Summa	118 hektar	71 hektar	189 hektar

Egendomarna ligga vid Hafstensfjorden och ha stränder i norr-, öster- och söderläge; delvis utgöras dessa av sandstränder men äro i övrigt steniga och klippiga eller med i vattnet utlöpande berghällar. För camping mycket lämpliga platser finnas.

Ett område på omkring 64 hektar är utarrenderat till Uddevalla stad för tiden 1 juni 1939—31 maj 1964. Staden har härigenom bland annat erhållit rätt att utarrendera sportstugetomter å området.

Avståndet till Uddevalla är cirka 1·5 mil sjövägen och cirka 2 mil landvägen.

42. *Kronoparken Getlycke,* Hjärtums socken, Uddevalla revir. (D, L)

Areal:	Inägor	40 hektar
	Skogsmark	654 »
	Impediment	206 »
	Summa	900 hektar. Härtill 16 hektar vatten.

Kronoparken, som består av fyra skiften, varav två större, är belägen vid Öresjön. Särskilt goda badstränder saknas. Lämpliga campingområden finnas.

Avståndet till Trollhättan är cirka 12 km och till Vänersborg cirka 25 km. Landsvägen Trollhättan—Göteborg löper i närheten av kronoparken.

Å kronoparken finnas fältspatsförekomster, vilka kunna tänkas bli föremål för exploatering.

Älvsborgs län.

43. *Skifte I av kronoparken Öresten,* Örby socken, Alingsås revir. (D, L)

Areal:	Inägor	59 hektar
	Skogsmark	537 »
	Impediment	59 »
	Summa	655 hektar

Kronoparken är mycket vackert belägen invid Ö. Öresjön. Vackra utsiktspunkter finnas. En mindre sträcka god badstrand finnes. Mycket goda möjligheter till camping finnas. Badstränderna och campingplatserna äro belägna omkring 600 meter från bilväg.

Avståndet till Skene är cirka 6 km, till Kinna cirka 8 km och till Borås cirka 45 km.

44. *Kronoegendomen Smälteryd och kronoparken Lygnersvider,* Sätila socken, Alingsås revir. (D, L)

Areal:	Kreg. Smälteryd	Krp. Lygnersvider	Summa
Inägor	41 hektar	16 hektar	57 hektar
Skogsmark	328 »	391 »	719 »
Impediment	105 »	170 »	275 »
Summa	474 hektar	577 hektar	1 051 hektar
Vatten	8 »	67 »	75 »

Kronoegendomen Smälteryd ligger omkring 2 km norr om kronoparken Lygnersvider. Egendomarna äro synnerligen vackert belägna vid sjön Lygnern. Kronoegendomen Smälteryd når även fram till en annan, mindre sjö. Utmärkta badstränder finnas med goda campingmöjligheter.

Avståndet till Kungsbacka är cirka 35 km, till Kinna cirka 2 mil och till Göteborg cirka 5 mil. Allmän väg Borås—Seglora—Fjärås löper genom egendomarna.

Älvsborgs och Skaraborgs län.

45. *Kronoparken Halle-Hunneberg,* Flo och Vänersnäs socknar i Skaraborgs län samt Norra Björke, Väne-Åsaka och Västra Tunhems socknar i Älvsborgs län, Hunnebergs revir. (D, L)

Areal:	Inägor	187	hektar
	Skogsmark	5 073	»
	Impediment	1 526	»
	Summa	6 786	hektar
	Vatten	125	»

Hela *Hunneberg* är ödemarksbetonat. Enstaka smärre sjöar finnas, dock utan lämpliga badstränder. Stora mosskomplex förekomma. *Halleberg* är ännu mer ödemarksbetonat än Hunneberg. Endast en sjö, vars stränder dock ej lämpa sig för bad, finnes på berget. Stora områden med mossar och försumpad skogsmark förekomma. Båda bergens krön erbjuda mycket vackra utsikter.

Avståndet till Vargöns industrisamhälle är cirka 5 km, till Vänersborg cirka 10 km och till Trollhättan cirka 20 km. Två bilvägar leda upp till Hunneberg, en till Halleberg.

Högviltsjakten disponeras av Hans Maj:t Konungen.

Skaraborgs län.

46. *Kronoparken Bromö med Kalvöarna,* Torsö socken, Kinne revir. (D, L)

Areal:	Inägor	132	hektar
	Skogsmark	1 313	»
	Impediment	424	»
	Summa	1 869	hektar

Kronoparken, som består av större och mindre öar i Vänern, är mycket vackert belägen. Lämpliga badstränder finnas, såväl sandstränder som klippor. Till camping lämpade områden finnas i närheten av badstränderna.

Avståndet till Mariestad är cirka 2 mil sjövägen och cirka 2½ mil landvägen. Landsväg finnes till Bromön från Mariestad över Torsö.

47. *Kronoparken Sundsmarken,* Hassle-Berga-Enåsa socken, Kinne revir. (D)

Areal:	Inägor	23	hektar
	Skogsmark	365	»
	Impediment	26	»
	Summa	414	hektar

Kronoparken ligger vackert med strand vid Vänern. Ett omkring 70 meter brett strandområde är lämpligt till bad och camping.

Avståndet till Mariestad är cirka 15 km. Landsvägsförbindelse finnes från Mariestad.

48. *Kronoparken Varaskogen,* Forshems socken, Kinne revir.

Areal:	Inägor	49	hektar
	Skogsmark	288	»
	Impediment	18	»
	Summa	355	hektar

Kronoparken ligger vackert med strand vid Vänern. Lämpliga bad- och campingplatser finnas å Tjärholmarna i Vänern och å fastlandet mitt för holmarna.

Avståndet till Lidköping, Skara och Mariestad är cirka 3 mil samt till Götene samhälle cirka 1½ mil.

49. *Kronoparken Kållandsö och kronoegendomen Läckö kungsgård,* Otterstads socken, Kinne revir. (D, L)

Areal:	Krp. Kållandsö	Kreg. Läckö	Summa
Inägor	11 hektar	250 hektar	261 hektar
Skogsmark	167 »	561 »	728 »
Impediment	48 »	142 »	190 »
Summa	226 hektar	953 hektar	1 179 hektar

Kronoparken Kållandsö består av ett antal smärre skiften, vilka ligga spridda å norra och mellersta delarna av Kållandsö. Det s. k. Vänsjöskiftet, vilket är beläget i omedelbar närhet av landsvägen till Läckö slott, har lång strand utmed Vänern, dock utan idealiska badmöjligheter.

Kronoegendomen Läckö kungsgård består även av flera skiften. Långa sandstränder med goda badmöjligheter finnas. Ett skifte utgöres av öarna Stora och Lilla Eken med tillhörande holmar. Å Stora Eken finnes ett f. d. bevakareboställe, i övrigt finnes ingen bebyggelse. Naturen är mycket vacker.

Avståndet till Lidköping är cirka 2 mil sjövägen och cirka 2½ mil landvägen. Landsvägsförbindelse finnes till Läckö.

50. *Kronoparken Granvik,* Tiveds och Undenäs socknar, Tivedens revir. (D, L)

Areal:		
Inägor	471	hektar
Skogsmark	6 685	»
Impediment	1 406	»
Summa	8 562	hektar. Härtill 563 hektar vatten.

Naturen är mycket vacker men bergig och vild. Kronoparken har lång strand efter Vättern och dessutom finnas ett flertal större och mindre sjöar inom parken. Badstränder av sand äro fåtaliga.

Avståndet till Askersund är cirka 40 km, till Karlsborg cirka 10 km och till Skövde cirka 60 km. Landsvägen Karlsborg—Askersund genomlöper kronoparken.

51. *Kronoparken Höjentorp,* Eggby, Varnhems och Norra Lundby socknar, samt *kronoegendomen Höjentorp,* Eggby socken, Kinne revir. (D, L)

Areal:		
Inägor	126	hektar
Skogsmark	177	»
Impediment	29	»
Summa	332	hektar. Härtill 14 hektar vatten.

Kronoparkens skogsmark är söndersprängd av smärre sjöar och kärr samt består i huvudsak av försumpade lövskogsområden, omväxlande med starkt avskilda moränåsar. Utmed Eggbysjön och Skärvlången finnas möjligheter till bad. Ett till betesmark utarrenderat område vid sjön Skärvlången är lämpligt till camping. — Vissa delar av kronoparken äro ifrågasatta att avsättas såsom naturreservat.

Avståndet till Skövde är cirka 2 mil, till Skara cirka 1½ mil och till Axvall cirka ½ mil.

Örebro län.

52. *Kronoparkerna Garphyttan, Tysslinge och Villingsberg.* (D, L)

Revir och kronopark	Socken	Areal i hektar				
		Inägor	Skogsmark	Impediment	Summa	Vatten
Örebro.						
Garphyttan	Kil	34	354	122	510	38
»	Tysslinge	192	2 531	801	3 524	236
	Summa	**226**	**2 885**	**923**	**4 034**	**274**
Tysslinge	Tysslinge	—	261	55	316	41
»	Hidinge	9	241	54	304	29
»	Vintrosa	—	19	17	36	—
	Summa	**9**	**521**	**126**	**656**	**70**
Villingsberg.						
Villingsberg	Karlskoga	177	3 151	1 265	4 593	381
»	Degerfors	73	960	210	1 243	139
»	Tysslinge	88	1 407	659	2 154	142
»	Hidinge	398	5 560	1 442	7 400	685
»	Knista	20	1 659	264	1 943	280
»	Kvistbro	10	525	92	627	50
»	Nysunds	190	3 603	989	4 782	413
	Summa	**956**	**16 865**	**4 921**	**22 742**	**2 090**

Ett flertal sjöar finnas inom komplexet. De flesta av dessa äro dock mindre lämpade för bad på grund av att dämning sker. Goda badstränder finnas dock bland annat vid Lillsjön samt vid Leken. Vid den senare sjön har domänstyrelsen nyligen utlagt ett större tomtområde, omfattande inalles 78 stycken tomter, av vilka dock endast en hitintills sålts. Möjligheter finnas att på skilda platser anordna campingläger. Komplexet lämpar sig väl för skidåkning. På ett till kronoparken Garphyttan liggande f. d. kronojägareboställe, Ånnaboda, planerar Skidfrämjandet att ordna en fritidsanläggning efter i huvudsak samma mönster som Frostavallen.

Avståndet till Örebro är cirka 2½ mil, till Fjugesta cirka 1½ mil, till Karlskoga cirka 1 mil och till Kumla cirka 3 mil. Väg Örebro—Hidinge—Karlskoga löper igenom komplexet.

Denna riksallmänning skiljes från nästföljande riksallmänning genom skjutfältet vid Bofors.

53. *Kronoparkerna Stadra och Karlsdal.* (D, L)

Revir och kronopark	Socken	Areal i hektar				
		Inägor	Skogsmark	Impediment	Summa	Vatten
Örebro.						
Stadra	Grythytte	64	1 223	259	1 546	251
»	Jämboås	43	806	95	944	282
»	Nora	159	2 342	270	2 771	421
	Summa	**266**	**4 371**	**624**	**5 261**	**954**
Svartälvs.						
Karlsdal	Grythytte	43	1 874	485	2 402	208
»	Nora	18	146	33	197	52
»	Karlskoga	397	7 335	1 215	8 947	659
»	Viker	176	2 336	566	3 078	508
	Summa	**634**	**11 691**	**2 299**	**14 624**	**1 427**

Sjöarna Greken, Noren, Skärjen och Älvlången angränsa eller ligga till vissa delar inom komplexet. Dessutom finnas flera smärre sjöar inom kronoparkerna, varjämte Svartälven berör desamma. Goda badplatser finnas på olika ställen såsom vid Tinnå vid nordöstra delen av Greken samt vid Tvärån vid Svartälven. Vid det s. k. Lämmanäset, vilket utgöres av en udde i sjön Älvlången, finnes en nu igenväxande inäga, vilken på grund av sin vackra belägenhet och närhet till landsvägen Nora—Karlskoga väl lämpar sig till campingplats. Även på andra platser finnes möjlighet anordna campingläger. — Sjösystemet erbjuder goda möjligheter för kanotidrott.

Avståndet till Karlskoga är cirka 1 mil, till Kristinehamn cirka 3 mil och till Nora cirka 2 mil. Vägarna Nora—Karlskoga och Nora—Grythyttan löpa genom komplexet.

Västmanlands län.

54. *Kronoegendomen Ridö och kronoparken Ridö,* Västerås-Barkarö socken, Västerås revir. (D, L)

Areal:	Inägor	148	hektar
	Skogsmark	559	»
	Impediment	51	»
	Summa	758	hektar

Egendomarna utgöras av en grupp öar i Mälaren, av vilka Ridön är den största. Endast på västra sidan av Ridön finnas lämpliga badstränder, i övrigt utgöras stränderna av långgrunda lerstränder med vassruggar utanför. Några iordningställda campingplatser finnas icke, men torde dylika gå att anordna. Vissa områden — lövängar — äro av sådan karaktär, att de böra beredas skydd. Två mindre holmar (Högholmen och Högholmsskär) äro redan fridlysta. Inom de närmaste åren komma omfattande skogliga reproduktionsåtgärder att igångsättas. Ek och ask äro avsedda att uppdragas inom stora områden, vilka måste hägnas, därest camping i större omfattning skall tillåtas.

Ögruppen, som synes kunna bli ett centrum för båtsporten i västra Mälaren, ligger på ett avstånd av cirka 1 mil från Västerås, cirka 1½ mil från Torshälla och cirka 2 mil från Eskilstuna.

Örebro, Västmanlands samt Kopparbergs län.

55. *Kronoparkerna Kloten och Skinnskatteberg.* (D, L)

Arealer m. m. se nästa sida.

Kronoparkerna bilda ett sammanhängande komplex, vilket angränsar kronoparken Grönbo.

Klotens revir. Naturen är i stort sett karg och sjöarna, vilka ligga i medeltal omkring 265 m. ö. h., äro i allmänhet sterila. Det är ont om goda badplatser. Skidterrängen är utmärkt och snöförhållandena äro mycket goda. Södra delen av reviret, den s. k. Granhultsdelen, erbjuder mer leende natur.

Malingsbo revir. En mycket omväxlande bergslagsnatur, såväl karg som mer leende. Ett flertal sjöar finnas, vilka mångenstädes erbjuda goda badmöjligheter. Snötillgången är, ehuru icke så riklig som på Kloten, dock god. God skidterräng finnes även.

Skinnskattebergs revir. Terrängen är i stort sett mindre kuperad än Klotenkomplexets. Det stora ägokomplexet splittras här och var av mellanliggande enskilda tillhörande ägor. Ett flertal sjöar finnas, dock utan idealiska badplatser, då stränderna merendels äro steniga. Ofta gå också mossar ut mot sjöarna. Goda badmöjligheter (sandstränder) finnas dock i sjöarna Nedre Vättern och Dagarn. Särskilt den senare sjön har klart och bra vatten. För camping lämpliga platser finnas på ett flertal ställen inom riksallmänningen.

Revir och kronopark	Län	Socken	Areal i hektar				
			Inägor	Skogsmark	Impediment	Summa landareal	Vatten
Malingsbo revir.							
Krp. Kloten ..	Kopparbergs	Malingsbo ..	1 115	9 078	1 584	11 777	1 084
» » ..	»	Norrbärke ..	712	4 731	863	6 306	432
» » ..	»	Söderbärke ..	177	3 082	356	3 615	90
» » ..	Västmanlands	Skinnskatteberg	236	3 197	333	3 766	141
		Summa	**2 240**	**20 088**	**3 136**	**25 464**	**1 747**
Klotens revir.							
Krp. Kloten ..	Örebro	Ljusnarsberg	129	1 804	381	2 314	463
» » ..	»	Ramsberg ..	835	10 146	1 186	12 167	1 572
		Summa	**964**	**11 950**	**1 567**	**14 481**	**2 035**
Skinnskattebergs revir.							
Krp. Skinnskatteberg..	Västmanlands	Gunnilbo	1 016	9 284	2 404	12 704	1 287
» ..	»	Hed	88	834	202	1 124	108
» ..	»	Skinnskatteberg	213	10 485	2 444	14 142	1 573
» ..	»	Västanfors ..	18	1 261	391	1 670	68
		Summa	**2 335**	**21 864**	**5 441**	**29 640**	**3 036**

Järnvägarna Mjölby—Krylbo samt Köping—Riddarhyttan genomlöpa kronoparken Skinnskatteberg.

Avstånden från nedan angivna platser till vissa orter inom riksallmänningen äro:

Västerås—Uttersberg ..... 69 km järnväg
Köping—Uttersberg ..... 34 » »
Örebro—Skinnskatteberg ..... 75 » »
Ludvika—Skinnskatteberg ..... 71 » »

Landsvägen Köping—Skinnskatteberg—Ludvika genomlöper kronoparken Skinnskatteberg och Malingsbodelen av kronoparken Kloten. Landsvägen Köping—Uttersberg—Ludvika genomlöper eller berör båda kronoparkerna. Landsvägförbindelse finnes även med Kopparberg, Västanfors, Ramnäs m. fl. platser.

Högviltsjakten disponeras av Hans Maj:t Konungen.

Förra skogsskolan i Kloten synes kunna få disponeras (byggnaden innehåller 15 rum och 2 kök). Även andra möjligheter torde finnas att få hyra för närvarande ej bebodda gårdar.

Kopparbergs län.

56. *Kronoparkerna Gröveldalen och Idre,* Idre socken, Idre revir. (D)

Arealer:

Kronoparken Idre.

Inägor	21	hektar
Skogsmark	24 898	»
Fjällmark	11 853	»
Kalfjäll	13 918	»
Övrigt imp.	12 135	»

Summa landareal 62 825 hektar. Härtill 1 710 hektar vatten.

Kronoparken Gröveldalen.

Inägor	32	hektar
Skogsmark	31 457	»
Fjällmark	3 020	»
Kalfjäll	23 486	»
Övrigt imp.	7 682	»

Summa landareal 65 677 hektar. Härtill 2 793 hektar vatten.

Till kronoparken Gröveldalen gränsar i söder kronoparkerna Drevdagen och Idre. Töfsingdalens nationalpark är belägen inom kronoparken Idre.

Fjällområdena Städjan—Nipfjället å kronoparken Idre och det i nordvästra delen av kronoparken Gröveldalen belägna Långfjället med Storvätteshogna äro synnerligen lämpliga för skidåkning vintertiden och vandringar sommartiden. Terrängen är lätt framkomlig och snöförhållandena äro mycket goda. Synnerligen vackra och vidsträckta utsikter erbjudas, särskilt från Städjan och Storvätteshogna.

Landsvägarna Mora—Älvdalen—Särna—Idre—Grövelsjön samt Idre—Storsätern—Norge genomlöpa riksallmänningen.

Jakt och fiske inom kronoparken Idre äro för närvarande utarrenderade. Fisket i fjällsjöarna är upplåtet till lapparna i Idre.

Inom kronoparken Gröveldalen äger kronan en s. k. jaktstuga, belägen vid Foskån invid fjällkanten, vilken stuga kan upplåtas mot ersättning. Inkvartering kan i större utsträckning erhållas i Svenska turistföreningens turiststation vid Grövelsjön samt i Grövelsjöns gård, Huskläppens och Lövåsens byar och Foskdalens fäbod. Inom kronoparken Idre äger kronan ett flertal avverkningskojor, vilka tidvis kunna upplåtas. Fäbodar i Grängesåsvallen, Nipvallen, Hede-Foskdal, Gammalvallen, Foskdalen och Ulandshögen ligga runt fjällkomplexet. I dessa fäbodar kan tillfällig inkvartering erhållas.

Gävleborgs län.

57. *Kronoparken Hornslandet,* Rogsta socken, Hälsinglands revir (D, L)

Areal:	Inägor	144	hektar
	Skogsmark	5 125	»
	Impediment	2 051	»
	Summa	7 320	hektar
	Vatten	182	»

För bad lämpliga sandstränder finnas vid Hölick, Stor- och Lillsand, Sandvik och Kuggörarna m. fl. platser. Där finnas även områden, vilka äro lämpade för camping. Vid Hölickskär finnes hamn, som erbjuder möjlighet till uppehåll för långfärdsseglare.

Avståndet till Hudiksvall är cirka 25 km. Vägförbindelser finnas till samtliga angivna badplatser. Avståndet sjövägen till Iggesund är cirka 20 km.

Jämtlands län.

58. *Kronoparken Västerhus, kronoegendomen Västbyn* samt skifte I och III av *kronoegendomen Stocke* på Frösön, Frösö socken, Östersunds revir. (L)

Areal:	Västerhus	Västbyn	Stocke I	Stocke III	Summa
Inägor	—	15	37	—	52
Skogsmark	185	88	116	9	398
Impediment	40	13	33	—	86
Summa	225	116	186	9	536

Kronoparken Västerhus samt kronoegendomarna Västbyn och skifte III av Stocke angränsa varandra. Skifte I av kronoegendomen Stocke ligger mitt på ön. Kronoparken Västerhus och kronoegendomen Västbyn angränsa Storsjön. Lämpliga badplatser finnas.

Egendomarna ligga på ett avstånd av 8 till 14 km från Östersund. Landsvägen genomlöper kronoegendomen Västbyn samt skifte I av kronoegendomen Stocke. Flygvapnet äger rätt disponera vissa områden för övningar i bombfällning m. m.

59. *Kronoparken Andersön,* Sunne socken, Östersunds revir. (D, L)

Areal:	Skogsmark	261 hektar
	Impediment	48 »
	Summa	309 hektar

Kronoparken är belägen på en ö i Storsjön. Goda badstränder finnas, särskilt på öns östra sida. Ön är en omtyckt tillflyktsort för motorbåtar, vilkas passagerare bruka campa på öns stränder.

Avståndet till Östersund är omkring 12 km. På särskild begäran brukar ångbåt angöra ön (brygga finnes).

C. Åtgärder till främjande av friluftsliv å de domänfondens fastigheter, vilka icke avsättas såsom fritidsreservat.

Såsom utredningen ovan (sid. 128) framhållit böra givetvis de domänfondens fastigheter, vilka icke avsättas såsom riksallmänningar, i samma omfattning som hittills vara tillgängliga för den rekreationssökande allmänheten och upplåtelser av mark för friluftsändamål å dem kunna ske i mån av behov och deras lämplighet för ändamålet. Dylika upplåtelser synas böra ske under de förutsättningar och på i huvudsak de villkor, som av domänstyrelsen föreslagits i dess skrivelse den 5 januari 1939 (sid. 124). Med anledning av vad domänstyrelsen där anfört anser sig utredningen dock böra framhålla följande.

Punkt 8 i styrelsens sammanställning av villkor för upplåtande av kronoegendom såsom friluftsallmänning innehåller, att avtal, som icke hänför sig till område av riksallmännings natur, skall kunna uppsägas från styrelsens sida även under löpande upplåtelsetid, därest särskilt framträdande intressen skulle kräva ändrade dispositioner. Vilka dessa intressen äro angives icke. En sådan avtalsklausul kan måhända i vissa fall vara av omständigheterna påkallad, särskilt då upplåtelsetiden är av avsevärd längd. För kommuner och friluftsorganisationer måste det emellertid framstå såsom en sak av väsentlig betydelse, att den rätt de förvärva till mark för fritidsområde icke frångår dem under avtalstiden. Särskilt påtagligt är detta i fråga om kommunala fritidsområden i trakter, där tillgången på lämplig mark är knapp. Uppsägningsklausulen skulle under sådana omständigheter medföra risk för att kommunen under avtalstiden oförmodat bleve ställd inför kanske mycket stora svårigheter att på annat sätt sörja för sin befolknings behov av mark för friluftsliv. En kommun skulle därför knappast kunna godtaga ett villkor av ifrågavarande

slag i avtal med en privat markägare. Det ställer sig visserligen annorlunda, då medkontrahenten är ett statligt organ som domänstyrelsen, från vilket man kan vänta att villkoret icke skall åberopas, därest detta skulle vålla nyttjanderättshavaren avsevärda olägenheter. Då emellertid kommuner och friluftsorganisationer genom att ordna särskilda fritidsområden fullgöra en ur samhällelig synpunkt viktig uppgift, bör staten icke vid sina markupplåtelser till dem för detta ändamål uppställa villkor, som kunna få en återhållande verkan. Enligt utredningens mening bör därför, om det över huvud skall anses behövligt att i upplåtelseavtal inrycka villkor av förevarande slag, uppsägningsanledningarna noga specificeras och begränsas till vad som är oundgängligen nödvändigt.

Domänstyrelsen har i punkt 4 av sammanställningen av villkoren bland annat förutsatt, att i upplåtelseavtalen skulle intagas förbud mot vistelse i skogsmark under viss i avtalen angiven jakttid. Härtill bör kanske anmärkas, att bestämmelse i avtal mellan domänstyrelsen samt kommun eller friluftsorganisation icke kan inskränka den frihet att vistas i markerna, som enligt allmänna rättsgrundsatser tillkommer envar. Vad domänstyrelsen åsyftat torde däremot, åtminstone i väsentliga delar, kunna vinnas genom att i kontrakten inrycka föreskrift om skyldighet för nyttjanderättshavare att under däri angiven jakttid icke hålla eventuella anläggningar å det upplåtna området öppna för allmänheten.

Vad utredningen här föreslagit förutsätter för sitt genomförande icke några ändringar i gällande grunder för förvaltningen av därav berörda kronoegendomar. De särskilda tillämpningsföreskrifter och anvisningar för domänstyrelsen underlydande personal, som kunna bli önskvärda, synas i hittills vanlig ordning böra utfärdas av domänstyrelsen.

Kap. XI. Utredningens förslag beträffande statliga fritidsreservat å annan mark än domänfondens.

A. Allmänna riktlinjer.

Genom beslut den 30 december 1939 har Kungl. Maj:t, med anledning av en framställning från Svenska naturskyddsföreningen bemyndigat länsstyrelsen i Kristianstads län att för kronans räkning mot en köpeskilling av etthundratusen kronor inköpa ett markområde i Löderups socken av nämnda län. Området är beläget vid Skånes sydkust väster om Sandhammaren. Dess areal uppgår till omkring 370 hektar. Kungl. Maj:t förordnade, att västra delen av det förvärvade området, omfattande västra skiftet av fastigheten Hagestad 44^{10}, gatehusen Lönsberg 1^{1} och 2^{1} samt fastigheterna Hagestad 44^{11}, 41^{19}, 37^{5}, 30^{8} och 28^{3} skulle avsättas som friluftsreservat, att av domän-

styrelsen förvaltas tills vidare, intill dess annorlunda av Kungl. Maj:t förordnades, samt att återstoden av området skulle av skogsförvaltningen omhändertagas för att förvaltas enligt de för förvaltning av kronoparker gällande grunder. Den del av köpeskillingen, som beräknats belöpa å friluftsreservatet, skulle enligt Kungl. Maj:ts beslut gäldas av fonden för friluftslivets främjande. Resten av köpeskillingen skulle gäldas av till inköp av skogbärande eller till skogsbörd tjänlig mark samt till inlösen av ströängar å kronoparkerna i Norrland och Dalarna avsedda medel. Samtidigt fick domänstyrelsen i uppdrag att till Kungl. Maj:t inkomma med förslag rörande det till friluftsreservat avsedda områdets förvaltning, behöriga skyddande och iordningställande för fritidsändamål samt rörande de andra åtgärder, som lämpligen borde vidtagas beträffande området i fråga.

Detta är första gången som ett statligt fritidsreservat förvärvats för medel ur fonden för friluftslivets främjande. Det torde med sannolikhet kunna antagas att fondens medel — i överensstämmelse med de av 1939 års lagtima riksdag godkända direktiven för deras användande — komma att i framtiden begagnas för inköp av ytterligare fritidsreservat, avsedda att förbliva i kronans ägo. Enligt utredningens redan vid tidigare tillfälle uttalade mening bör vid dispositionen av fondens medel omsorgen om tryggandet av för friluftsliv lämpliga områden intaga en framskjuten plats. I de fall, då det icke befinnes vara tjänligare att för ändamålet lämna kommun, kommunalförbund, fritidsorganisation o. d. bidrag ur fonden, bör den erforderliga markanskaffningen ske för statens räkning på samma sätt som i det anförda fallet.

Man har sålunda att räkna med att vid sidan av riksallmänningarna kommer att finnas en annan — så småningom, får man hoppas, relativt talrikt representerad — typ av statliga friluftsreservat. Dessa reservat skola uppenbarligen fylla i stort sett samma uppgift som riksallmänningarna. Det kunde därför ligga nära till hands att låta dem förvaltas efter samma principer som riksallmänningarna. Man bör emellertid icke förbise den mycket viktiga omständigheten, att dessa reservat i motsats till riksallmänningarna äro förvärvade för medel, som anslagits uteslutande i syfte att främja friluftslivet. Vid deras förvaltning bör därför i främsta rummet tagas hänsyn till att de äro en för friluftslivets främjande avsedd tillgång. Detta synes göra det nödvändigt att för förvaltningen fastställa i viss mån andra grunder än dem, som utredningen föreslagit i fråga om riksallmänningarna.

Den fråga, till vilken man måhända först bör taga ställning, är frågan om vilket organ som skall handhava förvaltningen. Utredningen anser, att domänstyrelsen bör vara detta organ. Ett skäl härtill är att det på ifrågavarande reservat i regel kommer att finnas skog, som bör skötas sakkunnigt såväl i landskapsskyddande som i ekonomiskt hänseende. Härtill kommer att domänstyrelsen och den underlydande förvaltningspersonal genom sitt sysslande med friluftslivets angelägenheter å riksallmänningarna och eljest, därest utredningens förslag därom blir genomfört, kommer att förvärva en mycket ingående erfarenhet om friluftslivets förutsättningar och behov. På liknande

sätt som beträffande riksallmänningarna bör domänstyrelsen vid sin sida såsom rådgivande organ hava statens fritidsnämnd.

För domänstyrelsens förvaltning av ifrågavarande reservat böra gälla vissa av riksdagen godkända allmänna grunder. Dessa grunder böra upptaga endast de viktigaste principerna för förvaltningen. Inom ramen för dessa böra för varje särskilt reservat av Kungl. Maj:t fastställas bestämmelser angående reservatets skyddande och iordningställande för fritidsändamål samt rörande de andra särskilda åtgärder, som lämpligen böra vidtagas beträffande reservatet. Till sådana bestämmelser bör domänstyrelsen efter hörande av statens fritidsnämnd uppgöra förslag. Fritidsreservat eller del därav bör icke i något fall kunna avhändas kronan utan riksdagens i det särskilda fallet lämnade medgivande, såvida avhändandet icke sker för ändamål, för vars tillgodoseende annan än kronan är skyldig att efter expropriation avstå mark.

Utredningen har, liksom i fråga om riksallmänningarna, icke ansett sig böra utarbeta i författningsform avfattat förslag angående grunderna för förvaltningen av dessa fritidsreservat, utan inskränker sig till att angiva de synpunkter som utredningen trott böra därvid följas.

Fritidsreservaten böra förvaltas enligt regler, som i främsta rummet syfta till att främja friluftsliv och landskapsskydd inom områdena. Under beaktande av denna grundläggande princip bör å områdena växande skog skötas så att bästa möjliga avkastning utvinnes. På reservaten bör till kommuner, kommunalförbund, sammanslutningar för friluftslivets främjande och dylikt upplåtas mark för fritidsanläggningar i den utsträckning och på de villkor, som finnas bäst ägnade att befordra tillkomsten av önskvärda sådana anläggningar. Till andra än dessa bör mark inom reservaten icke få upplåtas med nyttjanderätt. Utarrendering av sportstugetomter till enskilda bör således ej vara medgiven. Kommuner och andra företrädare för friluftsrörelsen böra intresseras för att anordna campingplatser, anlägga vägar och stignät samt för att vidtaga andra åtgärder till friluftslivets främjande inom reservaten. Därest önskvärda dylika åtgärder icke kunna på detta sätt komma till stånd, böra åtgärderna vidtagas genom domänstyrelsens försorg i den omfattning härför tillgängliga medel förslå. Erforderlig vakthållning liksom tillsyn över allmänheten, för vilken icke företrädare för friluftsrörelsen i samband med nyttjanderättsupplåtelse eller eljest åtagit sig att svara, bör likaledes ordnas genom domänstyrelsens försorg. På reservaten bör allmänheten åtnjuta samma friheter och rättigheter som utredningen föreslagit beträffande riksallmänningarna. Jakt bör å reservaten få utövas endast om det befinnes önskvärt att å visst område minska villebrådsstammen. Om sådan jakt bör domänstyrelsen äga förordna efter vad som i varje fall synes lämpligt. För idkande av sötvattensfiske böra gälla motsvarande bestämmelser som för dylikt fiske föreslagits rörande riksallmänningarna. Om tillgodogörandet av till friluftsreservat hörande fiske i saltsjön bör domänstyrelsen äga förordna. Om statens fritidsnämnd, på sätt ovan föreslagits, beredes tillfälle att göra sin speciella sakkunskap och friluftsrörelsens särskilda önskemål gällande, då

förslag uppgöres till bestämmelser angående varje särskilt reservats skyddande och iordningställande m. m., synas de fall, då nämndens hörande skall vara obligatoriskt, innan domänstyrelsen vidtager viss förvaltningsåtgärd, kunna begränsas till ärenden rörande markupplåtelser, rörande avsättande av sportfiskevatten och kortfiskevatten samt ärenden rörande sättet för tillgodogörandet av fisket i saltsjön.

Ifrågavarande fritidsreservat böra förvaltas såsom en tillgång för friluftslivet och alltså utan sammanblandning med annan av domänstyrelsen förvaltad egendom. Den behållna avkomsten av skogsbruket samt övriga intäkter böra i första hand gå till täckande av de utgifter, som äro förenade med de åtgärder för friluftslivets främjande och övervakning inom reservaten, vilka skola vidtagas genom styrelsens försorg. Eventuellt återstående intäkter böra tillgodoföras en särskild fond, vars medel skola enligt Kungl. Maj:ts bestämmande användas till friluftslivets främjande på mark, som äges av kronan, samt till årliga anslag åt domänstyrelsen för täckande av de med fritidsreservatens förvaltning förenade administrationskostnaderna. Skulle intäkterna från fritidsreservaten icke förslå att täcka utgifterna för deras förvaltning, eller i nyssnämnda fond icke finnas tillgängliga medel för ersättning åt domänstyrelsen för ovannämnda administrationskostnader, böra härför erforderliga medel ställas till förfogande ur fonden för friluftslivets främjande.

B. Förslag angående disponerandet för friluftslivets behov av vissa under marinförvaltningens vård stående fastigheter.

Under år 1937 föreslog kommendanten i Vaxholms fästning till försäljning nedannämnda fasta egendom, vilken, sedan försvaret i Stockholms skärgård utflyttats till havsbandet, icke längre krävdes för fästningens behov:

1. Getholmen eller lägenheten Västra Lagnö 1^{112}, avsöndrad från $^{13}/_{18}$ mantal Västra Lagnö nr 1 litt. B, eller Västra Lagnö 1^{3} i Ljusterö socken av Stockholms län.

2. Klubben eller lägenheten Klubben 1^{1}, avsöndrad från $1^{3}/_{4}$ mantal Sillinge nr 1 och 2 i Ljusterö socken av Stockholms län.

3. Korshamnsområdet eller del av lägenheten Korshamn 1^{1}, avsöndrad från 2 mantal Malmö nr 1 och 2 i Värmdö socken av Stockholms län.

4. Klockaruddsholmen eller Lägenheten Djurö 1^{31}, avsöndrad från $^{11}/_{1000}$ mantal Djurö nr 1 litt. Acb i Djurö socken i Stockholms län.

5. Klubbudden eller lägenheten Stafsnäs 1^{128}, avsöndrad från $^{1}/_{16}$ mantal Stafsnäs nr 1 litt. D i Djurö socken av Stockholms län.

6. Mörtviksberget eller lägenheten Enkärret 1^{3}, avsöndrad från fastigheten Enkärret 1^{1} i Ingarö socken av Stockholms län.

7. Fällströmsberget eller lägenheten Fällström 1^{2}, avsöndrad från lägenheten Fällström nr 1 i Ingarö socken av Stockholms län.

8. Skansholmen, eller lägenheten Skansholmen 1^{1}, avsöndrad från 1 mantal Hörningsholm nr 1 m. fl. i Mörkö socken av Södermanlands län.

Om dessa markområdens areal, inköpspris, värderingssummor m. m. lämnar en inom marinförvaltningen utarbetad förteckning, vilken finnes avtryckt såsom bilaga 4 till betänkandet, närmare upplysningar. Saluvärderingen har verkställts av domänstyrelsen.

I underdånigt utlåtande den 20 december 1937 föreslog marinförvaltningen, till vilken fästningskommendantens framställning remitterades — efter hörande av chefen för marinstaben, chefen för ostkustens marindistrikt och chefen för kustartilleriet — att området Klockaruddsholmen skulle försäljas till Stockholms frivilliga motorbåtsflottilj, som ansökt om att få förvärva holmen, samt hemställde, att Kungl. Maj:t måtte dels föreslå riksdagen medgiva att övriga i förteckningen upptagna områden finge försäljas under de villkor, som av Kungl. Maj:t fastställdes, dels ock besluta, att de medel, som inflöte i anledning av dessa försäljningar, måtte enligt Kungl. Maj:ts bestämmande få användas till fortifikatoriska anordningar i Stockholms skärgård.

Ärendet remitterades till fritidsutredningen, som avgav yttrande däri den 3 februari 1938. I sitt yttrande framhöll utredningen, bland annat, att de till försäljning föreslagna fastigheterna samtliga låge inom ett område, som ostridigt hade eminent betydelse ur rekreationssynpunkt särskilt för huvudstadens befolkning, men vars väsentliga natur- och rekreationsvärden samtidigt i oroväckande grad hotades av snabb och planlös exploatering. Utredningen anförde vidare:

Skärgårdsproblemet är nu så akut, att även helt små områden kunna vara av betydelse. — — — Största återhållsamhet och försiktighet synes därför böra iakttagas i fråga om försäljning av de ännu återstående små arealerna kronomark i Stockholms skärgård.

I fråga om några av de till försäljning föreslagna områdena må följande särskilda synpunkter anföras.

Getholmen, en udde av Ljusterölandet i Gälnan, har enligt värderingsinstrumentet goda och skyddade förankrings- och tilläggsplatser, och till fastigheten höra strandrätt och fiske. Området torde med sitt samtidigt fria och icke alltför oskyddade läge i en för småbåtsfärder lämplig del av skärgården kunna bli av avsevärd betydelse för friluftslivet, ifall det bevaras ostyckat och tillgängligt för allmänheten, och det vore med hänsyn härtill önskligt, att det icke såldes för avstyckning och bebyggelse.

Klubben i Furusundsleden mitt emot Östanå tillhör genom sin ringa storlek och sitt läge mitt i en starkt trafikerad farled en klass av skärgårdsholmar, som vid exploatering enligt en förnuftig plan icke torde böra utläggas till tomter, då den genom bebyggelsen förorsakade förlusten ur landskaps- och därmed även rekreationssynpunkt blir oproportionerligt stor i förhållande till den ringa ekonomiska och övriga vinsten av exploateringen. Bebyggelse på Klubben torde få anses särskilt olycklig därför att holmen ligger mitt emot Östanå fideikommiss, som synes hysa de enda obebyggda längre strandsträckor, vilka ännu finnas längs fastlandskusten mellan Stockholm och Norrtäljeviken. Holmen borde utan tvivel tillika med den ännu icke exploaterade marken under Östanå bevaras såsom friluftsområde och landskapsreservat. Även i och för sig torde den lilla holmen med sitt läge och sin vänliga natur, varom talas i Kungl. domänstyrelsens besiktningsinstrument, representera ett icke föraktligt värde ur rekreationssynpunkt.

Korshamnsområdet, yttersta delen av Fågelbrolandet, ligger vid storfjärdsbandet vid gränsen till ytterskärgården och har samtidigt vägförbindelse med

Stockholm. Där finnas utmärkta hamnar. Enligt inhämtade uppgifter från kompetent bedömare är naturen vacker skärgårdsnatur med lövängsinslag, och goda badstränder finnas, redan starkt anlitade (områdena innanför uppgivas vara i det närmaste helt exploaterade genom strandbebyggelse). Det förefaller obestridligt, att Korshamnsudden har stort värde ur allmän synpunkt i nuvarande skick, bland annat såsom friluftsområde, vilket värde skulle spolieras genom styckning till tomter och bebyggelse. Enligt Fritidsutredningens mening borde området — med hänsyn särskilt till det utmärkt lämpliga läget — bevaras från sådan exploatering för att tjäna bland annat såsom utflyktshamn för båtfolk från Stockholm. Detta är också Stockholms stadskollegiums friluftskommittés åsikt.

— —

Klubbudden torde icke böra styckas till tomter och bebyggas, då den enligt värderingsinstrumentet »lämpar sig bäst att såsom öppen plats införlivas i det angränsande sommarsamhället».

Mörtviksberget vid den branta sydvästra stranden av Ingarölandet bedömes i värderingsinstrumentet så: »Fastighetens huvudsakliga värde ligger i den fria och vackra utsikten över Ingarö- och Nämndöfjärdarna.» Ur allmän synpunkt torde detta värde hellre böra bevaras åt allmänheten än förbehållas en eller några enskilda tomtköpare. En exploatering genom bebyggelse torde dessutom kunna befaras medföra vandalisering av den ståtliga bergbranten mot fjärden genom insprängda eller påhängda trappor m. m.

Skansholmen, en grusås med äldre tallskog vid Skanssundet mellan Näslanda fjärd och Himmerfjärden i fjärdsystemet väster om Södertörn, ligger att döma av kartan på ett ur landskapssynpunkt känsligt ställe och synes enligt framställningar från Södertälje båtklubb till kommendanten för Vaxholms fästning och senare till Eders Kungl. Maj:t ha stor betydelse ur friluftslivets synpunkt genom sitt läge, sin badstrand och sin goda hamn. Ur synpunkten av friluftslivets intresse borde då området icke styckas till tomter och icke heller exploateras genom grustäkt, såsom alternativt ifrågasättes, utan bevaras såsom utflyktshamn till allmänt bruk och såsom en karakteristisk detalj i landskapet, vilken även torde ha intresse ur ren naturskyddssynpunkt.

Det torde framgå av det anförda, att i varje fall den allra största delen av den till försäljning föreslagna arealen intages av områden av sådan beskaffenhet, att de ur synpunkten av det allmänna intresse, som Fritidsutredningen har att företräda, borde bevaras oexploaterade och tillgängliga för allmänheten.

De till försäljning föreslagna områdena, möjligen med undantag för Fällströmsberget, borde av anförda skäl enligt Fritidsutredningens mening antingen icke alls försäljas eller försäljas endast med garanti för att deras väsentliga natur- och rekreationsvärden komma att bevaras och komma allmänheten till godo.

Som ett särskilt, principiellt skäl emot de ifrågasatta försäljningarna kan anföras, att de mer eller mindre kunna tänkas föregripa dispositioner, vilka statsmakterna möjligen skulle vilja träffa med anledning av förslag, som kunna komma att framställas med anledning av Fritidsutredningens pågående arbete.

— —

Fritidsutredningen inser å andra sidan, att vissa principiella skäl tala för de föreslagna försäljningarna. Det ingår icke i Kungl. marinförvaltningens uppgifter att bevara naturområden för den rekreationssökande allmänhetens skull, och dess budget bör icke belastas med utgifter för sådant ändamål, icke heller indirekt genom att berövas motsvarande inkomster. Då emellertid marinförvaltningen först efter särskilt tillstånd synes kunna disponera de medel, som skulle inflyta till följd av försäljningarna, torde dessa medel icke kunna anses ingå i marinförvaltningens ordinarie budget, utan vara att betrakta såsom ett särskilt anslag. Om denna tolkning är riktig, skulle genom de nu ifrågavarande försäljningarna marinförvalt-

ningen tillföras ett särskilt anslag på bekostnad av bland annat friluftslivets intressen, vilket Fritidsutredningen icke kan finna rimligt.

Under hänvisning till vad utredningen sålunda och i övrigt anfört hemställde utredningen, såvitt angår samtliga ifrågavarande områden med undantag av Klockaruddsholmen, dels att föreberedelser för försäljning eller annan exploatering av områdena måtte uppskjutas till dess fritidsutredningens arbete blivit slutfört och de förslag, vartill utredningen kunde giva anledning, hunnit prövas av statsmakterna, dels ock att Kungl. Maj:t måtte under tiden förordna om sådan disposition av områdena, att deras naturliga rekreationsvärden bevarades och ett framtida förfogande med marken på ur allmän synpunkt lämpligaste sätt icke försvårades.

Med anledning av fritidsutredningens yttrande hördes marinförvaltningen ånyo. I underdånigt utlåtande den 1 april 1938 anförde marinförvaltningen, bland annat:

Det förhållandet att marinförvaltningen föreslagit de berörda områdena i Stockholms skärgård till försäljning hade huvudsakligen föranletts av behovet att erhålla medel till vissa i samband med genomförande av 1936 års försvarsorganisation behövliga fortifikatoriska anläggningar i Stockholms skärgård. Marinförvaltningen finge därför erinra, att det allenast vore under förutsättning att kontanta medel för områdena erhölles, som marinförvaltningen ifrågasatte, att sjöförsvarets disposition över dessa områden skulle upphöra. Marinförvaltningen ville icke direkt avstyrka att ärendets avgörande, såvitt anginge andra områden än Klockaruddsholmen, finge på sätt fritidsutredningen föreslagit tillfälligt uppskjutas. Marinförvaltningen avsåge icke att igångsätta några arbeten på områdena, som skulle kunna äventyra deras natur- och rekreationsvärden, och vid eventuell utarrendering av områdena avsåge marinförvaltningen att intaga sådana villkor i kontrakten, att de av fritidsutredningen framförda synpunkterna bleve beaktade. Marinförvaltningen föresloge förty att fritidsutredningens förslag angående meddelandet av särskilda bestämmelser rörande dispositionen av områdena, intill dess frågan om deras försäljning bleve avgjord, icke måtte föranleda någon åtgärd.

Klockaruddsholmen har sedermera försålts, men i övrigt har ärendet icke lett till någon Kungl. Maj:ts åtgärd.

Efter framställning av fritidsutredningen har marinförvaltningen i oktober 1939 infordrat yttrande från kommendanten i Vaxholms fästning, huruvida fastigheterna fortfarande lämpligen kunde försäljas. I sitt yttrande, dagtecknat den 4 november 1939, har kommendanten förklarat sig vidhålla sina tidigare förslag angående fastigheternas försäljning. Kommendanten har dock därvid framhållit, att under nu rådande förhållanden försäljning av Korshamnsområdet eller del av lägenheten Korshamn 1[1] syntes böra tills vidare anstå, då den betydande areal avverkningsbar skog, som funnes inom området, vid mobilisering kunde komma till användning för olika ändamål.

Fritidsutredningen har förut i detta betänkande givit uttryck åt sin uppfattning, att det är ett nationellt intresse av stor betydelse, att alla de vid saltsjön belägna kronoegendomar, som äro eller i framtiden kunna tänkas bli i mera väsentlig omfattning utnyttjade för fritidsändamål, bevaras tillgängliga för den stora allmänheten och deras landskapstyp skyddas. På grund härav

och under åberopande av vad utredningen anfört i sitt ovan refererade underdåniga utlåtande den 3 februari 1938, vill utredningen föreslå att de nu för sjöförsvaret disponerade men för detta ändamål obehövliga fastigheterna Getholmen (Västra Lagnö 1^{112}), Klubben (Klubben 1^{1}), Korshamnsområdet (del av lägenheten Korshamn 1^{1}), Mörtviksberget (Enkärret 1^{3}) och Skansholmen (Skansholmen 1^{1}) avsättas såsom statliga fritidsreservat.

Marinförvaltningen har, såsom av den föregående redogörelsen framgår, uttryckligen uttalat, att det allenast vore under förutsättning att kontanta medel för områdena erhölles, som ämbetsverket ifrågasatte, att sjöförsvarets disposition över områdena skulle upphöra. Detta torde väl knappast överensstämma med den praxis som numera tillämpas, då kronan tillhörig mark överföres för att disponeras på annat sätt än tidigare. Fritidsutredningen anser emellertid, att områdena böra avsättas såsom fritidsreservat, även om detta skulle nödvändiggöra utanordnande av kontant ersättning till marinförvaltningen. För sådant fall bör ersättningen bestridas ur fonden för friluftslivets främjande. Till skäligheten av de i bilaga 4. upptagna saluvärdena har utredningen ansett sig icke böra taga ställning.

De sålunda föreslagna fritidsreservaten äro uppenbarligen att hänföra till samma typ av statliga fritidsreservat som det nyligen förvärvade området i Löderups socken av Kristianstads län. De böra följaktligen förvaltas enligt enahanda grunder som detta.

III. LAGSTIFTNINGSFRÅGOR.

Kap. XII. Allmänna synpunkter rörande behovet av nya avtalsformer för lösandet av friluftslivets markfråga.

Såsom den i kap. II lämnade redogörelsen för utredningens kompletterande markinventering utvisar hava 28 stycken av de 59 städer, som lämnat uppgifter därom, förklarat, att behov förelåge av mark för friluftsreservat utöver den, som kunde för ändamålet disponeras å av städerna ägda eller arrenderade områden. Bland dessa befinna sig de flesta av våra större städer, såsom Stockholm, Göteborg, Malmö, Hälsingborg, Örebro, Uppsala och Linköping. Att härutöver föreligger behov av nya fritidsreservat — även större sådana — i tättbefolkade landsdelar, framgår av de till den allmänna inventeringen lämnade uppgifterna. Den verkställda inventeringen över för friluftsliv lämpliga kronoegendomar har givit till resultat att blott ett förhållandevis mycket ringa antal sådana kronoegendomar äro belägna i närheten av städer eller tättbefolkade bygder. För att tillgodose behovet av särskilda fritidsområden för sin befolkning äro kommunerna därför hänvisade till att i stor utsträckning ordna sådana områden å mark, som icke nu befinner sig i kommunens eller i kronans ägo. Härvid stå i regel endast två utvägar öppna för kommunerna. De kunna förvärva antingen äganderätt eller också nyttjanderätt till den mark som erfordras.

Ett ganska stort antal städer hava, såsom framgår av redogörelsen i kap. II, inköpt mark i syfte att använda den som reservat för befolkningens friluftsliv. Äganderättsförvärv erbjuder också i allmänhet påtagliga fördelar i jämförelse med andra utvägar att ordna markanskaffningen till fritidsområden, framför allt därutinnan, att det skänker största möjliga trygghet för framtiden och frihet att efter omständigheterna disponera över området på lämpligaste sätt. Då det gäller sådana jämförelsevis små områden, som åtgå för att bereda befolkningen tillgång till bad i öppet vatten, till campingplatser, till angöringsplatser för småbåtar o. d., behöver icke heller inköp av marken ställa sig dyrare än förvärv av erforderlig dispositionsrätt i annan form. Vederlaget för sådan dispositionsrätt måste nämligen bestämmas med hänsyn till att marken i regel kommer att helt tagas i anspråk för nämnda friluftsändamål och att den sålunda endast undantagsvis kan jämsides därmed utnyttjas av markägaren för andra ändamål. Enligt utredningens mening är därför det naturligaste tillvägagångssättet för kommuner, som vilja inrätta fritidsreservat av dessa slag, att förvärva marken med äganderätt. För kommuner, som äro i den mindre gynnsamma belägenheten att nödgas sörja även för tillgången på större fritidsreservat, ställer det sig annorlunda. Det är att förutse, att markfrågans ordnande genom fastighetsinköp i erforderlig utsträckning i sådana fall blir mycket dyrbar och kan

komma att överstiga många kommuners ekonomiska förmåga. Det finns också andra skäl som tala mot äganderättsförvärv av större fritidsområden. Sådana förvärv komme antagligen i de flesta fall att ske på det sätt, att kommunen inköpte en eller flera egendomar i deras helhet, inägor såväl som utägor. Ansvaret för och bestyren med såväl jordbruks- som skogsskötsel måste då omhänderhas av kommunen. För de fall, då det bleve möjligt att förvärva enbart större sammanhängande utmarksskiften, komme i allt fall skogsvården å dessa att bli en kommunens angelägenhet. Även om det är otvivelaktigt att många kommuner, städer såväl som landsortskommuner, visat sig kunna bemästra uppgifter av denna art på ett tillfredsställande sätt, torde det dock förhålla sig så, att de styrande i många kommuner, bland annat med hänsyn till berörda omständigheter, ställa sig tveksamma angående önskvärdheten av större fastighetsförvärv, framför allt utanför kommunens gränser. Det är antagligt, att dylika synpunkter jämte de rent finansiella komma att verka återhållande, då fråga uppkommer att ordna större kommunala fritidsområden genom äganderättsförvärv.

Även nyttjanderättsupplåtelser ha kommit till användning för att tillgodose kommunernas behov av mark för friluftsändamål. Nästan undantagslöst har det då varit fråga om mark för friluftsbad, campingplatser och skidbackar. Nyttjanderättsupplåtelse är otvivelaktigt en i många hänseenden lämplig form, då det gäller att skaffa tillgång till just nämnda slag av fritidsområden, liksom till områden för uppförande av byggnader och andra anläggningar, som skola utnyttjas av friluftsfolket. En dylik upplåtelse innebär ju vanligen att kommunen förvärvar helnyttjanderätt till det arrenderade området, varav följer att kommunen får besittningsrätt till området under upplåtelsetiden och att fastighetsägaren är under samma tid förhindrad att vidtaga åtgärder, som inkräkta på områdets användbarhet för det med upplåtelsen avsedda ändamålet. Om nyttjanderättsavtalet upprättas skriftligen, vilket så gott som alltid torde ske, beredes därjämte kommunen ett ganska stort mått av trygghet för att avtalet blir gällande mot den, som efter överlåtelse blir ägare till fastigheten, samt för nyttjanderättens bestånd vid exekutiv försäljning av fastigheten. Ur finansieringssynpunkt kunna sådana nyttjanderättsupplåtelser för skattetyngda kommuner te sig fördelaktigare än äganderättsförvärv, då vederlaget ju i regel utgår i form av en årlig arrendeavgift. Är det däremot fråga om att ordna vidsträckta fritidsområden för tillgodoseende av det mera rörliga friluftslivets behov — då det, som av det följande torde framgå, icke är nödigt eller ens önskvärt för kommunen att under avtalstiden helt förfoga över området och dess avkastning, utan kommunens huvudsakliga intresse avser bevarandet av områdets naturliga förutsättningar såsom fritidsreservat och säkrandet av ett visst mått av rörelsefrihet därinom för allmänheten — synes nyttjanderättsavtal icke vara någon lämplig form.

Enligt utredningens mening finnes det sålunda icke tillräcklig anledning att ifrågasätta införandet av nya eller ändrade avtalsformer för att underlätta tillskapandet av reservat för friluftsbad, campingplatser o. d., vilka äro

avsedda att uteslutande eller i varje fall huvudsakligast tagas i anspråk för friluftsändamål. Däremot synes det av ovan anförda skäl vara önskvärt att närmare undersöka behovet av och möjligheterna för att genom frivilliga avtal med fastighetsägarna underlätta tillhandahållandet av erforderliga större markområden för det rörliga friluftslivet.

I detta hänseende synes det ligga närmast till hands att överväga en revision av gällande lagbestämmelser angående nyttjanderätt och servitut. Önskemål om en sådan revision ha också framkommit i åtskilliga av svaren på de av fritidsutredningen till städer och andra samhällen utsända frågeformulären. Några uttalanden angående det närmare innehållet i den ifrågasatta lagstiftningen ha i dessa svar emellertid icke kommit till uttryck. Det må även omnämnas, att styrelsen för Svenska landskommunernas förbund i skrivelse till utredningen den 13 december 1937 framhållit, att uppgörelser i servitutsform mellan kommun och markägare i vissa fall kunde visa sig praktiskt lämpliga och att det därför vore önskvärt, att genom lagstiftning möjliggjordes olika utvägar att anskaffa mark till fritidsreservat, så att man i varje fall kunde välja vad som vore för ändamålet tjänligast. Mera konkreta förslag hava framställts i en till utredningen remitterad skrivelse den 10 december 1936 från stadskollegiet i Stockholm till Konungen. I skrivelsen har kollegiet framfört vissa synpunkter och önskemål beträffande friluftsfrågornas ordnande, vilka väckts av en av kollegiet tillsatt kommitté för utredning av spörsmål angående främjandet av stockholmsbefolkningens friluftsliv. Stadskollegiet åberopar i skrivelsen, bland annat, följande uttalande av kommittén:

Bland de åtgärder, som utöver direkta markinköp böra övervägas i syfte att tillgodose friluftslivets utrymmesbehov, har kommittén ansett en framkomlig utväg vara, att staden med markägare träffade avtal, som förpliktade ägaren att bevara viss mark för friluftsändamål. Sådana avtal skulle exempelvis kunna avse, att förefintlig skog endast finge avverkas blädningsvis med en omloppstid av 150—200 år, att utmarkerna icke skulle få bebyggas annat än med stadens medgivande samt att rastplatser finge anordnas och raststugor uppföras. Härvid måste emellertid genom lagstiftning skapas möjlighet till överenskommelse med markägare i även för framtida ägare bindande form.

I detta uttalande har tydligen tagits sikte just på att få fram nya möjligheter att i det frivilliga avtalets form lösa frågan om skapandet av större fritidsreservat för det rörliga friluftslivet. En närmare undersökning av dessa möjligheter förutsätter uppenbarligen, att man gör klart för sig vilka bestämmelser ett sådant avtal bör innehålla rörande dels inskränkningar i fastighetsägarens rätt att disponera över fastigheten och dess användning, dels ock de rättigheter i avseende å fastigheten som böra tillkomma kommunen och allmänheten.

Såsom förut påpekats knyter sig kommunens huvudsakliga intresse till att den fastighet eller del av fastighet, som skall ensam bilda eller ingå såsom del av fritidsområdet, bibehåller sina naturliga förutsättningar såsom friluftsreservat, och att åt allmänheten säkras ett visst mått av rörelsefrihet därinom. Därutöver måste det visserligen i de flesta fall framstå såsom

önskvärt att kommunen får inom området eller i anslutning till detsamma uppföra och vidmakthålla byggnader och vissa andra anläggningar. Men såsom redan i det föregående framhållits och i det följande närmare skall belysas kunna önskemål av sistnämnda art i erforderlig utsträckning tillgodoses inom ramen för gällande regler angående förvärv av ägande- och nyttjanderätt till fast egendom. Huvudintresset är därför att få klarlagt, vilka inskränkningar i de en fastighetsägare tillkommande befogenheterna i avseende å fastighetens användning, som i olika fall kunna erfordras för att fastigheten ej skall förlora sin användbarhet såsom friluftsreservat.

En av de viktigaste anledningarna till att frågan om tillskapandet av särskilda fritidsområden aktualiserats är, att bebyggelsen med sportstugor och sommarvillor i närheten av större samhällen men även eljest på natursköna och för friluftsliv lämpliga områden hårt kringskurit allmänhetens möjligheter att där idka friluftsliv eller åtminstone betagit stora områden den för många friluftsmänniskor värdefulla karaktären av orörd natur, som de förut ägt, och att den utveckling, som sålunda inletts, icke visar någon säker tendens att avstanna. För kommunerna blir det därför framför allt önskvärt att vinna kontroll över bebyggelsen inom fritidsområdena. Avtal av förevarande art måste alltså kunna innebära skyldighet för fastighetens ägare eller innehavare att underkasta sig vissa inskränkningar i rätten att bebygga fastigheten utan kommunens medgivande. Omfattningen och beskaffenheten av dessa inskränkningar bör kunna anpassas efter de i varje enskilt fall föreliggande förhållandena. I allmänhet torde inskränkningarna, såsom Stockholms stads friluftskommitté förutsatt, endast behöva avse utmarker. Det är ju i regel endast utmarker som direkt tagas i anspråk för friluftsliv. Fall kunna dock tänkas, då det framstår såsom önskvärt att kunna förhindra bebyggelse även å i utmarkerna insprängda eller till dem angränsande områden av inägor eller åtminstone visst slags bebyggelse å dessa områden. Då meningen ju är att på fastigheter, beträffande vilka avtal av förevarande slag skulle ingås, fortfarande skall bedrivas jordbruk med binäringar, bör avtalet icke lägga hinder i vägen för fastigheternas ägare eller innehavare att uppföra för dessa näringar behövliga byggnader och anläggningar. Dylika byggnader bör det därför stå fastighetens innehavare fritt att uppföra även inom de utmarksområden, som äro avsedda för allmänhetens friluftsliv. Avtalet bör sålunda kunna innebära olika grader av inskränkningar beträffande bebyggelsen för skilda delar av en och samma fastighet.

Stockholmskommittén har i sitt uttalande också föreslagit, att avtalet med markägaren skulle kunna avse vissa inskränkningar i fråga om sättet för skogsskötselns bedrivande. Växtligheten, enkannerligen skogsbeståndets beskaffenhet, inom ett fritidsområde har givetvis stor betydelse för områdets lämplighet såsom tillflyktsort för allmänheten under fritiden. Ur denna synpunkt framstår det som önskvärt att förhindra kalhuggning av större skogstrakter inom fritidsområden. Kalhuggning av mindre arealer torde, om den sker inom vidsträckta fritidsområden och ej berör ur naturskönhets-

synpunkt särskilt värdefulla delar eller delar, som på grund av sin belägenhet eljest äro livligt besökta, utan större olägenheter kunna tillåtas, därest den i något fall skulle anses ur allmän skogsvårdssynpunkt motiverad. För bevarande av ett fritidsområdes naturliga förutsättningar såsom sådant är det alltså önskvärt att kunna genom avtal ålägga markägaren skyldighet att icke kalhugga skog eller att göra detta endast å vissa angivna arealer. Önskas förbud mot all kalhuggning, finge förbindelse i avtalet därom, såsom stockholmskommittén föreslagit, lämpligast ges den formen att skogen icke finge avverkas annat än blädningsvis. En annan fråga berörande skogsskötseln, som i detta sammanhang är av intresse, har avseende å skogens ålder inom fritidsområdena. Det torde otvivelaktigt förhålla sig så, att ett äldre skogsbestånd i regel gör naturen mera tilldragande än ett yngre. Det kan därför framstå såsom önskvärt att genom avtal kunna föreskriva vissa restriktioner i fråga om avverkningen i syfte att hos skogsbeståndet vidmakthålla eller åstadkomma en lämplig genomsnittlig ålder, som är högre än den, som betingas av enbart driftsekonomiska förhållanden. Betydelsen av dylika restriktioner för de större fritidsområdenas lämplighet för sitt ändamål bör dock enligt utredningens mening icke överdrivas. I allmänhet torde de vara av behovet påkallade endast för en eller annan mindre del av områdena. Frihet bör här lämnas de kontraherande parterna att inom gränserna för vad som över huvud kan anses förenligt med en god skogsvård avtala angående de restriktioner, som med hänsyn till skogsmarkens bonitet och andra föreliggande omständigheter äro lämpligast.

Genom inskränkningar av ovan angiven art beträffande bebyggelse och skogsskötsel skulle i väsentliga delar vinnas, att fastigheten bevarades i ett för fritidsområden lämpligt naturligt skick. Härutöver kan det emellertid understundom framstå såsom önskvärt att begränsa fastighetsägarens frihet att företaga vissa andra åtgärder, som medföra en förändring av fastighetens naturliga beskaffenhet, såsom sten-, grus- och sandtäkt.

I lika hög grad som det är önskvärt att i ovan angivna hänseenden bevara den naturliga beskaffenheten av en till fritidsområde avsedd fastighet är det angeläget att förhindra, att till fastigheten hörande vatten göras olämpliga för badning genom föroreningar av olika slag. Den av fritidsutredningen verkställda inventeringen visar, att de synnerligen vanligt förekommande vattenföroreningarna försvårat eller omöjliggjort en lämplig lösning av badfrågan för många orters vidkommande. Tydligen är det i allmänhet av praktiska skäl omöjligt att i detta hänseende få till stånd mera tillfredsställande förhållanden genom avtal med fastighetsägarna kring ett vattenområde. I vissa fall skulle det dock otvivelaktigt låta sig göra att trygga ett vattenområdes lämplighet för friluftsbad genom avtal med ägaren av området angående skyldighet för denne att underlåta utsläppande av föroreningar i vattnet.

Tidigare i detta kapitel har framhållits, att allmänheten bör äga ett visst mått av rörelsefrihet inom fritidsområdena. Härtill återkommer fritidsutredningen utförligare i det följande. Vad fritidsutredningen i detta sam-

manhang önskar fästa uppmärksamheten på är det hinder för framkomligheten som förefintligheten av stängsel kan innebära. Inom ett fritidsområde bör därför förekomma så få stängsel som möjligt, och de stängsel som finnas böra, i den mån de icke tjäna till att skydda exempelvis åkrar och skogsplanteringar, antingen vara så beskaffade, att det är möjligt för gående att komma över dem eller också försedda med grindar, led eller dylika anordningar på lämpliga avstånd från varandra. I anslutning till frågan om stängsel inom fritidsområden är det anledning att beröra frågan om betning av hemdjur inom fritidsområden. Betesgång å skogsmarker är numera icke så allmänt förekommande som förr, men är dock ingalunda helt försvunnen. Betning av hemdjur bör emellertid uppenbarligen icke förekomma inom de särskilda fritidsområdena. Detta är betingat redan i djurägarens eget intresse. Det förekommer nämligen tyvärr att friluftsfolk icke äga tillräcklig hyfs för att lämna betande djur i fred, och risken för att djuren, särskilt nötkreatur, skola svälja kvarlämnade eller kringkastade delar av eller tillbehör till konservförpackningar o. d. får icke förbises. Det är tydligt, att av sådana anledningar djurägare kunna tillskyndas avsevärda förluster. Behov föreligger alltså av att kunna genom avtal inskränka friheten att uppföra stängsel och hålla djur på bete inom fritidsområdena.

Även i andra avseenden än de hittills genomgångna kan det vara önskvärt att få till stånd inskränkningar i ägarens förfoganderätt över fastigheten. Så är exempelvis förhållandet med jakt- och fiskerätten, såvida dessa rättigheter icke särskilt upplåtits till den kommun, som önskar ordna fritidsområdet.

Beträffande jakten må framhållas att, även om värdet av densamma kan väsentligen minskas på marker, som bliva livligt besökta av friluftsfolk, det dock ingalunda är ovanligt att viltstammen är relativt rik å sådana marker. Exempel härpå erbjuder, bland annat, vissa delar av trakten kring Stockholm. Frågan om jakträtten och dess utövning kan därför antagas komma att spela en viss roll vid träffandet av avtal angående fritidsområden, enär man har anledning antaga att åtskilliga markägare skola vara mera benägna att sluta sådana avtal, om de fortfarande få utöva jakten. Med hänsyn till risken för att i jakten icke deltagande personer kunna komma till skada bör emellertid jakt inom livligt frekventerade fritidsområden helst alls icke förekomma och inom andra fritidsområden utövas endast under kortare tidsperioder samt under sådana betingelser, att skaderisken i görligaste mån elimineras. I de fall, då hänsynen till skaderisken icke gör det nödvändigt att kommunen övertager jakträtten inom ett fritidsområde, är det därför önskvärt, att i avtal om fritidsområden kunna föreskriva av förhållandena i varje särskilt fall betingade inskränkningar — utöver de enligt lag och författning gällande — beträffande utövandet av jakträtten.

De inskränkningar ifråga om fiskets bedrivande inom fritidsområden, som skulle kunna komma ifråga i de fall, då kommunen icke förvärvat fiskerätten för att bereda allmänheten möjlighet till sportfiske, hänföra sig närmast till önskvärdheten av att kunna förhindra vissa former av fiske i omedelbar

närhet av frekventerade badplatser samt utläggandet av för framkomsten hinderliga fiskredskap i sjöar och vattendrag, där båtsport utövas. Den praktiska betydelsen av sådana inskränkningar är emellertid givetvis underordnad i jämförelse med de förut behandlade inskränkningarna.

Ett spörsmål som måste särskilt uppmärksammas i samband med en undersökning av möjligheterna att tillskapa fritidsområden genom frivilliga avtal, vilka icke innebära förvärv av äganderätt eller helnyttjanderätt till området, är frågan, huruvida i avtalet behöva ingå bestämmelser angående allmänhetens rätt att färdas över och uppehålla sig å området samt att nyttja därinom belägna vattenområden för bad, vattenhämtning och båtfärder m. m.

Enligt den i kap. V lämnade framställningen av innebörden av alle mans rätt är en jordägare enligt allmänna rättsgrundsatser skyldig tåla, att allmänheten i dessa hänseenden begagnar hans fastighet, såvida begagnandet håller sig inom vissa gränser. Dessa gränser äro emellertid, särskilt vad avser vistelse inom skogsmarker och vissa betesmarker, svåra att i det enskilda fallet fixera, och såsom fritidsutredningen förut framhållit låter sig den gränsdragning i detta avseende, som sedvanerättsligt framvuxit under andra betingelser än de nu mångenstädes i vårt land rådande, icke utan vidare anpassa sig efter det förändrade läge, som efter friluftsrörelsens genombrott uppkommit. Tveksamhet måste nu mången gång uppstå angående den omfattning, i vilken en markägare är pliktig tåla att allmänheten uppehåller sig å hans mark, badar vid hans strand etc. Det är emellertid angeläget, att minsta möjliga tveksamhet härom råder beträffande de särskilda fritidsområdena. Inom dessa bör allmänheten kunna — givetvis under iakttagande av normal aktsamhet — fritt röra sig och uppehålla sig samt utöva andra i alle mans rätt ingående friheter, även om det till följd av besöksfrekvensens storlek ej går att undvika, att vissa skador tillfogas mark och växtlighet eller att andra olägenheter uppkomma för fastighetsägaren. Detta kan måhända synas så uppenbart, att man kan vara berättigad ifrågasätta, om det icke utan särskilt omnämnande ingår som en naturlig beståndsdel av ett avtal, ingånget i syfte att tillskapa ett fritidsområde, varigenom markägaren förbundit sig att iakttaga de inskränkningar i äganderättens utövning, varom förut i detta kapitel varit tal. Så måste enligt fritidsutredningens mening i allmänhet vara förhållandet. I de fall, då avtalet icke innehåller bestämmelser angående mer än ett fåtal av de omnämnda inskränkningarna, kan dock riktigheten av en dylik tolkning av avtalets innebörd vara mera tveksam. Önskar kommunen, att fastighetens innehavare skall vara skyldig tåla, att allmänheten i viss omfattning tältar inom fritidsområdet, torde man i vart fall icke kunna undvara en särskild avtalsbestämmelse därom.

Fritidsutredningen har hittills utgått ifrån att det skulle framstå såsom ett huvudönskemål från kommunens sida att kunna förhindra eljest hotande förändringar i en till fritidsområde avsedd fastighets naturliga beskaffenhet. Emellertid kan det tänkas, att denna fastighet är så belägen, att risken för

att den skulle genom bebyggelse bli mindre lämplig såsom fritidsområde synes kommunen så ringa, att den kan lämnas åsido, och att på grund av förhållandena det icke heller föreligger något oavvisligt behov av att stadga någon av de andra förut omnämnda inskränkningarna beträffande fastighetens användning. Vidare kan fastighetsägaren vara obenägen att underkasta sig dessa långt gående inskränkningar i sin handlingsfrihet, men däremot vara villig att tåla att allmänheten utnyttjar fastigheten för friluftsliv, om också därigenom skulle uppstå vissa olägenheter för honom. För dylika fall bör möjlighet finnas för kommunen att med markägare träffa avtal, som utan att markägaren i övrigt ålägges några inskränkningar i sin förfoganderätt över fastigheten, tryggar allmänhetens rätt till färdsel över och vistelse å fastigheten, även om de gränser skulle överskridas som i allmänhet gälla beträffande utövningen av alle mans rätt.

De avtalsbestämmelser, som här ovan diskuterats, tillhöra den kategori, som inskränka den ena avtalslutande partens handlingsfrihet i avseende å hans befogenheter att utnyttja en honom tillhörig sak, i detta fall en fastighet. Däremot giva de icke den andra avtalslutande parten någon rätt att för sina syften positivt utnyttja fastigheten. I viss mån annorlunda kan det kanske synas förhålla sig med de sist diskuterade bestämmelserna angående allmänhetens rätt att begagna fastigheten. Det kommer emellertid icke här an på att kommunen skall förvärva någon nyttjanderätt av sådan art, som regleras i lagen den 14 juni 1907 om nyttjanderätt till fast egendom. Vad kommunen behöver är endast att i viss omfattning utvidga och trygga den rätt till färdsel över och vistelse å fastigheten m. m., som är medgiven enligt de för allemansrätten gällande rättsgrundsatserna. Det är med andra ord fråga om en genom frivilligt avtal åstadkommen utökning av den legala inskränkning av äganderätten, som allemansrätten innebär. Utredningen återkommer i det följande till denna fråga.

Något lagligt hinder att ingå avtal med fastighetsägare beträffande ovan angivna ämnen förefinnes icke. Sådana avtal skulle utan tvivel tillerkännas rättsverkningar kontrahenterna emellan. Detta kan dock icke vara tillräckligt för en kommun, som vill genom sådant avtal ordna markfrågan för sin befolknings friluftsliv. Avtalet skulle för kommunen bli av mycket ringa värde, om det icke binder också nya ägare till fastigheten. Huruvida det enligt svensk gällande rätt är möjligt att ingå för ny ägare bindande avtal av detta slag eller om därför fordras särskilda lagstiftningsåtgärder samt, i sistnämnda fall, huru en ny lagstiftning i sina huvuddrag bör utformas, skall undersökas i nästa kapitel.

Kap. XIII. Servitut enligt gällande rätt. Allmänna riktlinjer för en lagstiftning om personalservitut för att underlätta bildandet av fritidsområden.

Avtal med en fastighetsägare angående inskränkningar i avseende å fastighetens användning kunna som bekant under vissa betingelser bli bindande gentemot ny ägare av fastigheten och innehavare av särskild rätt till densamma. Det praktiskt viktigaste exemplet härpå erbjuder servitutsavtalet. Ett annat exempel erbjuda avtal av det slag, som regleras i lagen den 20 juni 1924 om återköpsrätt till fast egendom.

Det torde vara uppenbart att, om avtal angående inskränkningar rörande användning av fastighet av den typ, som behandlats i närmast föregående kapitel, över huvud skall kunna enligt gällande rätt medföra bindande verkan gentemot ny ägare av fastigheten, detta blir beroende av huruvida genom avtalet tillskapats ett servitut. Det är alltså nödvändigt att undersöka vad som enligt gällande svensk rätt förstås med servitut.

De grundläggande bestämmelserna angående servitut återfinnas i lagen den 14 juni 1907 om servitut. De stadganden, som i detta sammanhang äro av intresse, äro upptagna i de två första paragraferna av lagen. Dessa lyda:

1 §.

Lägges å fastighet besvär och last till förmån för annan fastighet eller ock för gruva, såsom angående väg, vattens ledning eller uppdämning, ledning för överförande av kraft, skogsfång, mulbete, torv-, ler- eller grustäkt, utsikt eller fönster, må till säkerhet för beståndet av det servitut meddelas inteckning under de villkor och i den ordning, särskilt är stadgat.

2 §.

Innefattar upplåtelse av rätt till servitut tillika föreskrift om skyldighet för ägare av den fastighet, varå servitutet lägges, att därå underhålla väg, byggnad eller inrättning, som för rättighetens begagnande erfordras, skall ändock å upplåtelsen tillämpas vad i lag stadgas om servitut.

De återgivna stadgandena innehålla som synes ingen fullständig definition av vad som i lagen förstås med servitut. Enligt uttalande av lagberedningen i förarbetena till servitutslagen är det med avsikt som man underlåtit att i lagtexten giva någon definition av servitutsbegreppet. Att söka genom dylik binda den naturliga utvecklingen vore nämligen enligt beredningen lika oklokt som det vore omöjligt att åt densamma giva en fullständighet, vilken uteslöte olika meningar om vad i särskilda fall kan hänföras under begreppet och vad icke. Under framhållande av att servitutsbegreppet vore gammalt i svensk rätt och att rättstillämpningen vore med detsamma förtroget har därför beredningen endast i 1 § kort betecknat servitutets begrepp och tillika, för att åt uppfattningen giva ett konkret

underlag, anfört några viktigare former av servitutsförhållande. Bestämmelsen i 2 § innehåller ett av praktiska hänsyn betingat undantag från vad eljest skulle gälla.

För att få en fullständigare uppfattning om vad som enligt svensk rätt förstås med servitut är man därför hänvisad till uttalanden i förarbetena till servitutslagen och till rättspraxis.

I detta hänseende upplysande äro framför allt följande uttalanden av lagberedningen:

Sitt innehåll hämtar servitutsbegreppet från den uppgift, institutet är avsett att fylla. Servitutet i sin egentliga betydelse — det s. k. *realservitutet* — skall utjämna de med fastigheternas rättsliga särskiljande förenade olägenheter, det skall komplettera den ena fastighetens användbarhet genom att med densamma på det sätt förbinda en annan, att visserligen dennas individualitet upprätthålles men den dock i viss utsträckning får tjäna den andra. Såvitt ett dylikt behov är i den ena fastighetens förhållanden grundat, kan det på denna väg ses till godo. De förhållanden, vilka sålunda betinga servitutets uppkomst och utsträckning, äro i grunden konstanta, om än utvecklingen för med sig, att för fastigheters användning tillkomma nya ändamål och en ändrad uppfattning skapar nya behov, som genom servitutsförhållande kunna betjänas.

— —

Servitutet gäller enligt svensk rätt *till förmån för en fastighet* — eller en komplex av fastigheter. Den ena fastigheten kan tjäna den andra fastigheten antingen så, att dess nyttigheter för den andras behov tagas i anspråk, eller ock så, att ett visst begagnande av densamma, en viss utövning av äganderätten skall i den andra fastighetens intresse underlåtas. Man plägar tala om positiva och negativa servitut. I båda fallen är servitutsrättens *utövning* personlig, det är den härskande fastighetens ägare såsom sådan, vilken den tillkommer. Uppenbart är emellertid, att samma befogenhet, vilken sålunda kan tilläggas en fastighets ägare såsom sådan, rättsligen kan tillförsäkras en viss person och icke behöver vara bunden vid äganderätten till en fastighet. Efter romerskt föredöme upptaga därför främmande lagstiftningar vid sidan av realservitutet också ett *personalservitut*, innebärande rätt för en viss person att såsom vid realservitutet taga en fastighet i anspråk. För svensk rättsuppfattning är denna servitutsform främmande, och beredningen har icke funnit anledning att därifrån avvika. En dylik personlig befogenhet, svarande mot det positiva servitutet, hänföres enligt svensk rätt under det allmänna begreppet nyttjanderätt; åt en sådan kan genom inteckning beredas sakrättsligt skydd. Däremot kan icke under denna rättskategori föras vad som skulle motsvara det negativa servitutet eller skyldighet för en fastighetsägare att i en annan persons intresse underlåta en viss utövning av sin äganderätt. Därav följer visserligen icke, att ett avtal av sådant innehåll skulle sakna all giltighet; men det rättsförhållande, som därav uppkommer, är och förblir ett rent personligt utan det sakrättsliga skydd, som åt servitutet likasom åt nyttjanderätten kan genom inteckning beredas. Enligt beredningens tanke är detta ock i sin ordning. Vid det negativa realservitutet giver den härskande fastighetens behov åt rättigheten dess innehåll och därmed också en begränsning, som vid dess överflyttande till det rent personliga området skulle saknas men som icke kan umbäras, om man vill förläna förhållandet den grad av orubblighet, som med det sakrättsliga skyddet alltid är förenad. Även efter förslaget är det alltså endast realservitutet, vilket såsom servitut erkännes.

Servitutet vilar å *en fastighet*, icke å en person. Fastighetens ägare kan vara förpliktad att tåla, att en annan begagnar hans fastighet, eller att själv under-

låta en viss utövning av sin äganderätt. Men på grund av servitutsförhållandet kan han icke vara förpliktad att vidtaga åtgärd i den andra fastighetens intresse. Ett åtagande av sådant innehåll faller utom detta rättsförhållande; det är en rent obligatorisk förpliktelse, som icke kan på detta sätt bindas vid en fastighet. Med oböjlig stränghet får emellertid icke denna ur servitutets natur härledda grundsats fasthållas; och förslaget upptager i 2 § en undantagsbestämmelse, vilken emellertid endast torde vara ägnad att befästa den i sig otvivelaktiga regeln.

Att servitutet skall gälla till förmån för en fastighet innebär, att under en servitutsrätt icke kunna inrymmas andra befogenheter än som äro anpassade efter denna fastighets behov; särskilda ägares subjektiva intressen och önskningar kunna icke på denna väg ses till godo. Det är fastigheten såsom sådan servitutet skall tjäna. Vilka intressen äro av denna sakliga natur, vilka icke, är det omöjligt att genom fasta regler utmärka. Här visar för övrigt utvecklingen, och den därmed ändrade uppfattningen sin betydelse. Att den förmån, som genom servitutet avses att bereda fastigheten, skall vara av ekonomisk art är ingalunda nödvändigt; särskilt nutidens uppfattning tillerkänner berättigande åt en mängd intressen, vilka icke kunna omedelbart efter penningar mätas. De s. k. villaservituten äro därpå exempel. Under vissa förhållanden kan ett avtal om servitut äga ett berättigande, vilket man under andra måste frånkänna det. Ett avtal, varigenom i syfte att utesluta konkurrens upprättande av en fabrik eller handelsrörelse å en fastighet förbjudes, grundar icke ett servitut, medan under andra förhållanden — då därmed avses att avvända den störande inverkan, som fabriken eller rörelsen skulle utöva å närboende — alldeles samma inskränkning i en fastighetsägares handlingsfrihet naturligt faller under servitutsbegreppet. Att det intresse, som av servitutsrätten skall uppbäras, måste äga en viss grad av allmängiltighet och att åt godtycket icke under denna form får beredas rättsskydd, är en inskränkning, som gäller icke endast för detta rättsområde. Åt domstolarnas prövning måste alltid i förevarande hänseende lämnas vidsträckt utrymme.

Vad sålunda gäller om den härskande fastigheten äger tillämpning också i fråga om den tjänande; det är denna *såsom sådan,* vilken skall tjäna den andras intressen. Närmast är det därför de av naturen själv givna förhållandena, vilka bestämma servitutets innehåll och begränsning, under det tillfälliga anordningar, som med fastigheten vidtagits, icke kunna tjäna till underlag för en servitutsrätt. Är emellertid en dylik anordning med fastigheten så förenad, att den övergått till att vara en verklig beståndsdel av fastigheten, kan den också ingå såsom bestämmande vid upprättande av ett servitutsförhållande. De vanliga byggnadsservituten äro därpå exempel. Rätt att hämta vatten å annans fastighet kan bliva föremål för ett servitut ej endast när fråga är om en naturlig utan också om en anlagd damm, men däremot icke när rättigheten avser att från en till den ena fastigheten indragen rörledning avleda vatten till en annan. Gränsen mellan vad som kan under ett servitutsförhållande inrymmas och vad som endast kan bliva ett förhållande av personlig rätt och förpliktelse kan icke heller i detta avseende skarpt uppdragas.

Det ligger i servitutsförhållandets natur, att det samband, som sålunda upprättats mellan fastigheterna, gäller all framtid eller så länge å ena sidan behovet och å andra sidan möjligheten att tillgodose det kvarstår. Nödvändigt är detta emellertid icke; det synes icke böra möta hinder att genom uttrycklig bestämmelse inskränka dess giltighet till viss tid eller göra dess fortvaro beroende av villkor. Och då med de förändringar, tiden i alla förhållanden medför, servitutets orubblighet stundom skulle kunna leda till onödigt eller obilligt betungande av den fastighet, å vilken det häftar, bör utväg stå öppen att under sådana

förhållanden få det omlagt eller avlyft. Bestämmelser i sådant syfte äro upptagna i 5 och 7 §§ av förslaget.

— —

Med servitutets egenskap att utgöra en bestående komplettering av en fastighet genom en annan överensstämmer, att detta samband icke får upprättas mellan andra fastigheter än dem, som befinnas i ett visst grannskapsförhållande till varandra. Att de omedelbart angränsa varandra är visserligen icke nödvändigt, men ju längre avståndet mellan dem är, desto svårare är det att för deras förbindande kunna åberopa den naturliga samhörighet, utan vilken deras sammanbindande under servitutets form icke får ske.

I rättspraxis har frågan, huruvida visst avtal grundade servitut eller icke, varit föremål för prövning i ett mycket stort antal fall, såväl före som efter det ovan återgivna uttalande gjordes. Även om i rättspraxis, åtminstone vad beträffar underdomstolarna, kunnat spåras en viss vacklan, betingad av hänsynstagande till nyuppkomna behov av rättsskydd, synas dock de avgöranden som träffats ha i allt väsentligt stått i överensstämmelse med den av lagberedningen lämnade framställningen av servitutets väsen och innehåll. Någon ytterligare ledning för bedömandet av spörsmålet, huruvida avtal av den typ och för det ändamål, varom nu är fråga, kunna grunda servitut lämnar emellertid rättspraxis icke, enär i föreliggande rättsfall några därmed fullt jämförliga avtal icke varit föremål för prövning.

I betraktande av vad ovan anförts torde det dock knappast behöva råda någon tvekan om att avtalsbestämmelser av den art, som här är föremål för diskussion, icke utan vidare kunna konstituera ett servitut. Svensk rätt erkänner ju endast realservitut. Endast besvär och last, som lägges å en fastighet (den tjänande fastigheten) till förmån för annan fastighet (den härskande fastigheten) behandlas alltså såsom servitut. Från servitut till förmån för gruva kan i detta sammanhang bortses. De båda fastigheterna måste därjämte stå i ett visst förhållande till varandra, som gör det naturligt, att den ena fastigheten i visst hänseende får tjäna den andra fastighetens behov för att därigenom undanröja eller minska mera stadigvarande olägenheter, som ha sin grund i fastigheternas rättsliga åtskillnad. Dessa förutsättningar komma i allmänhet att saknas vid avtal av förevarande slag. Som regel torde nämligen icke finnas någon kommunen tillhörig fastighet, som är ägnad att fungera såsom härskande fastighet. Mycket ofta kommer fritidsområdet att vara beläget på långt avstånd från alla fastigheter, som över huvud skulle kunna tänkas komma ifråga såsom härskande. Även om man, såsom beträffande exempelvis vattenledningsservituten sker, släpper efter på kravet om fastigheternas närbelägenhet till varandra, kvarstår svårigheten att finna en härskande fastighet. Det kan visserligen synas vara en tänkbar utväg, att en stad, som för att få till stånd ett fritidsområde sluter avtal av berörda slag med fritidsområdets ägare, i avtalet angåve, att detsamma ingåtts till förmån för någon eller några staden tillhöriga fastigheter eller ock till förmån för samtliga fastigheter i staden. Det skulle dock — alldeles oavsett hur man bedömer frågan om möjligheten för staden att i detta hänseende uppträda såsom representant för samtliga stadsfastigheter

— knappast kunna sägas, att det mellan dessa fastigheter och den fastighet, varå fritidsområdet vore beläget, existerade ett sådant förhållande, att genom avtalet tillskapats ett servitut till förmån för förstnämnda fastigheter. De inskränkningar i utövandet av äganderätten till fritidsområdet, som avtalats, måste nämligen framstå såsom gällande till förmån icke för dessa fastigheter utan för stadens invånare i gemen. I viss mån annorlunda ställer det sig visserligen, om staden med äganderätt förvärvar en del av fritidsområdet eller ett område i närheten därav för att dit förlägga exempelvis tältläger, fritidsby eller friluftsbad och angiver detta senare område som härskande fastighet beträffande det servitut, som genom avtalet tänkes lagt på den fastighet, vartill fritidsområdet hör. Ett sådant tillvägagångssätt måste emellertid framstå såsom alltför konstlat och står kanske icke heller alltid till buds. Säkerligen får det också anses vara för det svenska servitutsbegreppet främmande att till förmån för en fastighet av nyssnämnda slag tillskapa så långt gående inskränkningar beträffande användningen av en annan fastighet, som det här kan bli fråga om.

Enligt fritidsutredningens uppfattning skulle alltså avtal av den i kapitel XII behandlade arten i allmänhet endast få rent obligationsrättslig verkan. Om dylika avtal skola kunna underlätta lösandet av friluftslivets markfråga, är det emellertid önskvärt att i viss utsträckning förläna sådana avtal sakrättslig verkan även i sådana fall, då de icke enligt nu gällande rätt kunna ingås till förmån för en eller flera fastigheter. Detta skulle innebära, att i svensk rätt infördes en form av personalservitut, motsvarande de negativa realservituten.

En dylik nyskapelse inom vår rättsordning är givetvis ägnad att i och för sig väcka betänkligheter. Sålunda har ju redan lagberedningen i sitt ovan återgivna uttalande framhållit, att vid det negativa realservitutet den härskande fastighetens behov ger åt rättigheten dess innehåll och därmed också en begränsning, som vid dess överflyttande till de rent personliga området skulle saknas men som icke kan umbäras, om man vill förläna förhållandet den grad av orubblighet, som med det sakrättsliga skyddet alltid är förenad. Å andra sidan torde det icke kunna bestridas, att ett obetingat fasthållande vid den svenska rättens ståndpunkt i fråga om servitut är ägnat att försvåra tillgodoseendet av nya rättsskyddsbehov, som samhällsutvecklingen fört med sig. Understundom kan det väl vara möjligt att finna en lösning genom andra rättsliga konstruktioner. Detta låter sig dock icke alltid göra. Det fall som här är föremål för övervägande synes vara ett sådant. Utredningen är av den meningen, att man då bör mot varandra avväga, å ena sidan, samhällets intresse av att jordens eller äganderättens frihet icke i olämplig utsträckning bindes, vilket torde vara vad som av lagberedningen åsyftats, då den avvisat tanken på negativa personalservitut, samt, å andra sidan, samhällets intresse av att ett visst för samhällets liv och utveckling betydelsefullt ändamål behörigen tillgodoses.

Det kan i detta sammanhang förtjäna framhållas att, även om med den svenska rättsordningen hittills icke införlivats något rättsinstitut, som kan betecknas

såsom ett renodlat negativt personalservitut, det dock icke saknas exempel på rättsinstitut, som till sina verkningar komma ett sådant mycket nära. Ett exempel härpå erbjuder återköpsrätten sådan den konstruerats i lagen den 20 juni 1924 om återköpsrätt till fast egendom. Enligt denna lag kan vid försäljning av fastighet, som tillhör kronan, samt inom vissa områden belägna fastigheter, som tillhöra kommun eller municipalsamhälle eller eljest äro i allmän ägo, säljaren i köpehandlingen, i samband med villkor om skyldighet för fastighetens innehavare att använda densamma för visst ändamål eller ock underlåta viss användning, göra förbehåll om rätt för säljaren att enligt i lagen givna regler köpa fastigheten åter. Återköpsrätt må förbehållas för obestämd tid eller för viss tid. Till säkerhet för rättens bestånd kan inteckning meddelas och rätten därigenom förlänas bindande verkan mot ny ägare av fastigheten. I samband med återköpsrätt avtalat villkor angående fastighetens användning är, i den mån återköpsrätten beror av villkoret, gällande för samma tid som denna. Oavsett huruvida det betingade villkoret angående fastighetens användning kan få giltighet såsom servitut till förmån för annan fastighet, föreligger här tydligen ett fall, då en fastighetsägare genom avtal blir bunden att underlåta viss utövning av sin äganderätt till förmån icke för annan fastighet utan till förmån för ett rättssubjekt av visst slag. Iakttar han icke villkoret, utsätter han sig nämligen för risken att få lämna ifrån sig fastigheten mot på visst sätt bestämd lösen. Steget härifrån och till ett negativt personalservitut är icke långt i vad avser de praktiska verkningarna.

Om det sålunda ansetts tillrådligt att genom lagen om återköpsrätt för vissa fall göra ett undantag från den eljest upprätthållna principen, att man icke får genom avtal binda jordens användning på ett sätt, som till sina praktiska konsekvenser kan likställas med ett negativt personalservitut, bör det icke anses vara a priori helt förkastligt att för ett visst noga avgränsat ändamål tillåta negativa personalservitut, åtminstone till förmån för en begränsad krets av rättssubjekt. Den normgivande faktor, som vid realservitutet utgöres av den härskande fastighetens behov, komme vid ett dylikt personalservitut att i viss mån få sin motsvarighet i servitutsändamålet och den ytterligare begränsning, som kan vara erforderlig för att i nödig utsträckning tillgodose samhällets intresse av att jordäganderättens frihet bibehålles, kan vinnas genom restriktiva bestämmelser i avseende å de rättssubjekt,som tillåtas uppträda såsom servitutshavare. De betänkligheter mot negativa personalservitut i allmänhet, som yppats av lagberedningen, synas vid sådant förhållande knappast kunna med någon större styrka göras gällande mot ett dylikt för speciellt ändamål konstruerat personalservitut.

Även om det med hänsyn till det nyss sagda alltså icke behöver möta några hinder av principiell natur att till avtal av den typ, som behandlats i kapitel XII, knyta i huvudsak samma rättsverkningar som till ett avtal om upplåtelse av realservitut, bör det dock givetvis icke komma ifråga att

så göra, därest man icke har utsikt att därigenom mera väsentligt underlätta lösandet av friluftslivets markfråga. Vid bedömandet härav måste beaktas icke blott vad i nämnda kapitel anförts utan därjämte åtskilliga andra omständigheter, i främsta rummet omfattningen och värdet av det sakrättsliga skydd, som skulle tillkomma avtalen, och storleken av det vederlag, som fastighetsägaren kan tänkas komma att betinga sig.

Omfattningen av det sakrättsliga skydd, som tillkommer servitutsavtal, framgår dels av bestämmelserna i 1 kap. 3—6 §§ lagen om nyttjanderätt till fast egendom, vilka bestämmelser enligt 3 § servitutslagen skola äga motsvarande tillämpning beträffande servitut, och dels av ett flertal stadganden i inteckningsförordningen och utsökningslagen. De sakrättsliga verkningarna av servitutsavtal yttra sig dels däri, att avtalet under vissa förutsättningar blir bindande mot ny ägare av den tjänande fastigheten, dels ock däri att servitutshavaren under vissa förutsättningar icke behöver vika för den, som genom upplåtelse erhållit annan särskild rätt till fastigheten, som icke kan utövas vid sidan av servitutet. Det ställer sig i dessa hänseenden olika allteftersom servitutsavtalet är muntligt eller skriftligt och allteftersom skriftliga servitutsavtal äro intecknade eller ej. Muntliga servitutsavtal kunna ej intecknas. Skriftliga servitutsavtal kunna — under förutsättning att fastighetsägaren har lagfart — alltid intecknas, såvida annat förbehåll ej skett. Då här endast kan bli fråga om ett kort återgivande av de viktigaste reglerna, bortses i det följande helt från de muntliga avtalen, vilka torde sakna praktisk betydelse.

Huvudreglerna beträffande ny fastighetsägares bundenhet av servitutsavtal äro följande. Vid *frivilliga överlåtelser* av fastigheten blir avtalet bindande gentemot nye ägaren, om avtalet är intecknat, utan vidare, och om avtalet icke är intecknat, såvida vid överlåtelsen skett förbehåll om servitutets bestånd. Det ligger i överlåtarens intresse att sådant förbehåll sker, enär han eljest ådrager sig skadeståndsskyldighet gentemot servitutshavaren, för den händelse denne till följd av underlåtenhet att göra förbehåll går förlustig servitutsrätten. Vid *exekutiva försäljningar* av fastigheten äger servitutet bestånd endast under förutsättning, att förbehåll därom skett vid försäljningen. Om servitutet är intecknat och inteckningen ligger inom det för den exekutiva försäljningen fastställda lägsta budet, sker försäljningen alltid under förbehåll om servitutets bestånd. Ligger däremot inteckningen utanför lägsta budet, eller är servitutet ej intecknat, utropas egendomen först med förbehåll om servitutets bestånd, men, om ur den då bjudna köpeskillingen borgenär, som äger bättre rätt, ej kan erhålla full gottgörelse och ej denne samtycker att vid det skedda utropet må förbliva, eller vad för honom ur köpeskillingen brister genast av servitutshavaren till auktionsförrättaren erlägges, skall egendomen ånyo utropas utan förbehåll om servitutets bestånd. Stiger köpeskillingen då högre, sker försäljningen utan förbehåll. Uppnås däremot vid det andra utbudet icke högre köpeskilling, gäller det första utropet och servitutet blir bestående.

Mot att behöva vika för den, som genom upplåtelse erhållit annan sär-

skild rätt till fastigheten, som är av den art att de båda rättigheterna icke kunna jämte varandra bestå, vilket kan vara förhållandet såväl ifråga om två olika servitutsrättigheter som en servitutsrätt och en nyttjanderätt, kan trygghet beredas genom att söka inteckning för servitutet.

Det sakrättsliga skydd, som servitut sålunda åtnjuter, är som av den lämnade redogörelsen framgår icke fullt betryggande. Man bör icke underskatta den risk, som även ett intecknat servitut löper att gå förlorat i händelse av exekutiv försäljning av fastigheten. För personalservitut av det slag, varom här är fråga, måste denna risk antagas bli större än för de vanligen förekommande realservituten, enär ett sådant personalservitut, på grund av de inskränkningar beträffande fastighetens användning de skulle innebära, får förmodas verka relativt kraftigt nedpressande på köpeskillingen vid utrop med förbehåll om rättighetens bestånd. Man skulle därför måhända kunna ifrågasätta, huruvida det icke vore önskvärt att förläna dem ett starkare rättsskydd och låta dem gå före all annan rätt till fastigheten såsom fallet är beträffande exempelvis servitut, som förvärvas genom expropriation. Detta låter sig emellertid näppeligen göra. Det vore nämligen då, av hänsyn till eventuella innehavare av fordringsinteckningar eller särskild rätt till fastigheten, icke möjligt att åt kontrahenternas fria skön överlämna bestämmandet av vederlagets storlek. Detta skulle nödvändiggöra ett särskilt förfarande för vederlagets bestämmande och för dess fördelning mellan olika rättsägare efter mönster av vad som gäller ifråga om expropriation. Av praktiska skäl måste det då också anses uteslutet att fastställa periodiska betalningar av vederlaget, vilken form för vederlagets utgående enligt utredningens mening i många fall är av stor betydelse för det ifrågasatta personalservitutets användbarhet. Utredningen är också av den uppfattningen, att det rättsskydd, som de genom avtal tillkomna realservituten enligt gällande regler åtnjuta, trots risken vid exekutiva försäljningar, skall visa sig vara fullt tillräckligt för att skänka de ifrågasatta personalservituten nödig användbarhet för de kommuner, som vilja begagna sig därav för att ordna markfrågan för sin befolknings friluftsliv. Nämnda risk torde nämligen få större praktisk betydelse, endast om den fastighet, som beröres av avtalet, är högt intecknad. För övriga fastigheter torde man däremot kunna i praktiken bortse från denna risk, och om en fastighets inteckningsförhållande finns det ju möjlighet att göra sig underrättad, då fråga uppkommer om ingående av avtal av förevarande art.

Av avgörande betydelse för bedömandet av huruvida det ifrågasatta personalservitutet är ägnat att underlätta bildandet av särskilda fritidsområden är, såsom nyss framhållits, även frågan om storleken av det vederlag, som fastighetsägaren kan tänkas komma att betinga sig. En förhandsberäkning av det ekonomiska värdet av vissa av de inskränkningar beträffande fastighetens användning, som kunna komma ifråga vid dessa servitut, erbjuder givetvis stora svårigheter. Helt i avsaknad av någorlunda fasta utgångspunkter är man dock därvid icke.

Det till sina verkningar mest genomgripande av de ifrågasatta servituten är det, som avser bebyggelsen inom fritidsområdena. Ett dylikt servitut kommer, om det avser all slags bebyggelse och avtalet är slutet på obestämd tid, vilket blir liktydigt med att servitutet teoretiskt gäller för all framtid, att innebära, att den del av fastigheten, som icke får bebyggas, förlorar hela det värde såsom byggnadsmark (tomtvärdet) det eljest till äventyrs skulle besitta. Vederlaget för ett dylikt servitut kan fördenskull antagas komma att uppgå till ett belopp, som motsvarar fritidsområdets tomtvärde eller, uttryckt på annat sätt, skillnaden mellan fritidsområdets totala värde och dess värde såsom jordbruks- eller skogsbruksfastighet. Någon påtaglig minskning av fritidsområdets sistnämnda värde kommer nämligen icke att inträffa, såvida icke samtidigt avtalas om andra inskränkningar i fastighetens användning. Då det i allmänhet blir fråga om ganska vidsträckta markområden, av vilka endast jämförelsevis obetydliga delar skulle kunna tänkas inom överskådlig tid bli exploaterade för byggnadsändamål, synes man emellertid vara berättigad antaga, att förvärv av sådant servitut kommer att för kommunerna ställa sig avsevärt mycket billigare än ett inköp av fritidsområdet. I sådana fall, då ägaren av fritidsområdet äger till detsamma gränsande mark, som är lämplig för exploatering för exempelvis sommarstugebebyggelse, bör man dessutom kunna räkna med att sistnämnda mark icke sällan får ett förhöjt tomtvärde genom ett bebyggelseservitut på fritidsområdet. Servitutet kommer nämligen att erbjuda en ganska säker garanti för att blivande innehavare av sommarstugor på tomtområdet för framtiden få tillgång till närbelägna för friluftsliv lämpade markarealer. I sådana fall skulle alltså kunna sägas, att en del av det tomtvärde, som fritidsområdet förlorar genom byggnadsservitutet, överflyttas till den angränsande marken, vilket bör för kommunen underlätta att komma till en fördelaktig uppgörelse med markägaren. Ingås däremot avtal om byggnadsservitut på viss bestämd tid, t. ex. 25 eller 50 år, bli hållpunkterna för beräkningen av vederlagets storlek osäkrare. Fritidsområdets tomtvärde går då icke förlorat för all framtid, utan återvinnes vid avtalstidens utgång i den mån det då finnes efterfrågan på mark för byggnadsändamål inom området. Vederlaget får här karaktären av ersättning till fastighetsägaren för det han under avtalstiden avstår från att utnyttja fritidsområdets tomtvärde. Avgörande för fastighetsägarens ståndpunktstagande torde då i främsta rummet bli, huru exploateringsmöjligheterna kunna beräknas ställa sig vid avtalstidens utgång i jämförelse med de möjligheter, som föreligga under avtalstiden. Om exploateringsmöjligheterna kunna beräknas vara oförändrade eller till och med större efter avtalstidens utgång, synes det vara troligt, att ett tidsbegränsat byggnadsservitut skall kunna förvärvas mot ett vederlag, som väsentligt understiger vederlaget för ett icke tidsbegränsat servitut.

Beträffande de ifrågasatta servituten i avseende å skogsskötseln bör framhållas, att dessa säkerligen icke skulle komma att innebära någon större minskning i skogsbrukets avkastning. De modifikationer, som det kan finnas önskvärt att åstadkomma ifråga om avverkningssätt och skogsbeståndets

ålder, äro såsom förut anmärkts i allmänhet obetydliga. Kalhuggning av större skogstrakter torde numera förekomma jämförelsevis sällan, och i allmänhet lärer kalhuggningsmetoden icke för skogsägaren ställa sig i högre grad fördelaktig jämförd med en bländningsvis bedriven avverkning. Vill man hålla skogsbeståndet inom fritidsområdena vid en mycket hög ålder, får man visserligen räkna med att det ekonomiska utbytet av skogsskötseln faller, men i allmänhet är det för bevarande av ett fritidsområdes användbarhet för sitt ändamål fullt tillräckligt, att skogens ålder håller sig inom eller endast obetydligt avviker uppåt från den åldersgräns, som vanligen iakttages vid ett normalt uthålligt skogsbruk. Emellertid får man icke bortse ifrån att det med hänsyn till olika omständigheter, såsom skogsmarkens beskaffenhet och avsättningsförhållandena på trävarumarknaden, kan för skogsägaren framstå såsom värdefullt att, inom de gränser skogsvårdslagstiftningen uppdragit, ha fria händer att avverka även jämförelsevis ung skog, och att han därför givetvis icke är villig att avstå från denna frihet utan vederlag. Då emellertid de servitut i avseende å skogsskötseln, som äro önskvärda för att bevara ett fritidsområdes natur, i regel icke skulle komma att innebära någon större minskning i skogsbrukets avkastning, bör det i normala fall vara möjligt för kommunerna att få till stånd avtal därom mot villkor, som kommunerna måste anse fördelaktigare än köp.

De servitut i avseende å sten-, grus- och sandtäkt, vattenföroreningar, stängselhållning och betning samt jakt och fiske å fritidsområden, vilka en kommun kan finna det erforderligt att förvärva, torde, såvida icke särskilda förhållanden föreligga, icke bli av sådan karaktär, att de kunna befaras medföra någon avsevärd kostnadsökning för kommunerna.

Vad slutligen angår den rätt, som skulle tillkomma allmänheten att vistas å fritidsområdena, vare sig den nu blir uttryckligen omnämnd i avtalet eller icke, så äro naturligtvis verkningarna i förevarande hänseende framför allt av psykologiska skäl svårbedömbara. Många markägare reagera ju mycket kraftigt mot det sätt varpå och den omfattning vari den i alle mans rätt ingående friheten att vistas å annans mark nu utövas. De markägare, som ha denna i och för sig mycket förklarliga inställning, komma förmodligen att fästa stort avseende vid de ökade olägenheterna i detta hänseende, som de befara skulle bli en följd av att ett särskilt fritidsområde tillskapades på deras mark. Till de särskilda fritidsområdena måste ju tillströmningen av folk förmodas komma att bli större än på andra marker. Det är troligt att dessa eller andra liknande synpunkter hos markägarna kunna göra dem mindre benägna att träffa avtal om upplåtelse av personalservitut för bildande av fritidsområden. I varje fall måste man antaga, att dessa synpunkter komma att i många fall verka höjande i fråga om anspråken på vederlag, såvida icke andra särskilda omständigheter tillkomma. En sådan omständighet kan vara att kommunen förbinder sig att inom fritidsområdet ombestyra erforderlig vakthållning och tillsyn. Fritidsutredningen har förut framhållit nödvändigheten av att inom fritidsområdena upprätthålles en god ordning och att tillsyn utövas till undvikande av skadegörelse. Man torde

också kunna utgå ifrån att det blir en allmän regel, att i servitutsavtal av förevarande art inryckes bestämmelse om skyldighet för kommunen att sörja för vakthållning och tillsyn i den omfattning, som i varje fall kan anses av förhållandena påkallad, samt att sådan bestämmelses fullgörande göres till villkor för servitutets bestånd. Vid sådant förhållande synes man kunna förutsätta, att av de ifrågasatta servituten följande skyldighet för markägarna att tåla allmänhetens vistelse å fritidsområdena icke skall verka i alltför hög grad avhållande på markägare, med vilka förhandlingar inledas om slutande av avtal angående berörda servitut. Den kostnad för kommunerna, som vakthållningen medför, är å andra sidan icke någon extra tunga, förenad endast med de genom servitutsavtal bildade fritidsområdena, utan är i ungefär samma omfattning oundviklig även i fråga om fritidsområden, vartill kommunerna förvärvat äganderätt eller nyttjanderätt. En annan omständighet, som skulle kunna motverka den höjning av vederlagsanspråken, vilken betingas av ovissheten om omfattningen av de risker för skadegörelse å skogsplanteringar och dylikt, som den ökade besöksfrekvensen kan medföra, vore måhända att kommun förbunde sig att under bestämda, i servitutsavtalet angivna förutsättningar lämna markägaren ersättning för dylik skadegörelse.

Vid en undersökning av eventuella nackdelar ur jordägaresynpunkt liksom ur samhällelig synpunkt av de ifrågasatta servituten måste beaktas den inverkan de kunna utöva i avseende å fastigheternas användande såsom kreditobjekt. Någon rubbning av tilltron till fastighetskreditväsendet såsom sådant behöver tydligen icke befaras, om det sakrättsliga skyddet för personalservituten icke får större omfattning än det som åtnjutes av andra genom avtal tillkomna servitut, vilka kunna intecknas. Bestridas kan däremot icke, att de nya servituten komma att i viss mån försvåra utnyttjandet såsom kreditobjekt av de fastigheter, i avseende å vilka servitutsrätt upplåtits och intecknats. Möjligheterna att belåna fordringsinteckningar, som ha bättre förmånsrätt än servitutsinteckningen, komma visserligen att bli opåverkade, men utsikterna att kunna erhålla lån mot säkerhet i inteckning, som meddelats efter servitutsinteckningen, komma givetvis att avsevärt minskas. I den mån den del av fastighetens förutvarande kreditvärde, som till följd av servitutet icke kan utnyttjas, motsvarar värdet av det för servitutet utgående vederlaget, inträder uppenbarligen ett förhållande, som är analogt med det som uppkommer, då fastighetsägaren frånsäljer en del av sin fastighet. Inskränkte sig de minskade belåningsmöjligheterna härtill, behövde man i detta sammanhang icke taga någon särskild hänsyn till desamma. Tydligen kunna emellertid verkningarna för fastighetens användbarhet såsom kreditobjekt komma att sträcka sig längre än så, beroende på svårigheterna för eventuella kreditgivare att bedöma det inflytande servitutets existens i händelse av en exekutiv försäljning av fastigheten kan komma att utöva på köpeskillingens storlek. Dessa verkningar, vilka ju hänföra sig endast till det i förhållande till landets bestånd av jordbruksfastigheter mycket ringa antal fastigheter, beträffande vilka dylika servitutsavtal kunna tänkas bli

ingångna, synas emellertid icke kunna tillmätas avgörande betydelse vid bedömandet av huruvida införande av det nya rättsinstitutet är ur samhälleliga synpunkter tillrådligt eller icke. Ej heller synes det vara anledning antaga, att dessa verkningar skulle av fastighetsägarna i gemen tillskrivas sådan vikt, att de komme att i större omfattning minska ifrågavarande servitutsavtals användbarhet för det med dem avsedda ändamålet.

Med stöd av vad som här ovan och i kapitel XII anförts har fritidsutredningen kommit till den uppfattningen, att ifrågavarande personalservitut skulle vara ägnade att i icke oväsentlig mån underlätta tillskapandet av särskilda fritidsområden för tillgodoseende av det mera rörliga friluftslivets utrymmesbehov. Detta omdöme grundar sig icke på någon överdriven uppskattning av kommunernas möjligheter att alltid kunna få till stånd önskade servitutsupplåtelser på fördelaktiga villkor, och innebär således icke heller någon tro på att personalservituten skulle helt onödiggöra inköp av mark för de större fritidsområdena. Helt visst kommer det efter en eventuell ny lagstiftning i ämnet att visa sig, att sådant servitut i åtskilliga fall kan förvärvas endast mot mycket högt vederlag, och att vissa kommuner därför, såväl som av andra skäl, skola föredraga att inköpa mark eller åtminstone en del av den mark, som de anse sig behöva för tryggandet av sin befolknings möjligheter att idka friluftsliv. Men därför bör man icke underskatta betydelsen av att kommunerna få till sitt förfogande ett nytt rättsinstitut, som i många fall otvivelaktigt möjliggör att ordna markfrågan billigare än genom äganderättsförvärv. Det är i främsta rummet på denna omständighet den nyss uttalade uppfattningen grundar sig.

Enligt utredningens mening bör det icke heller möta oöverkomliga svårigheter att så utforma det ifrågasatta nya rättsinstitutet, att de inskränkningar det i förekommande fall skulle medföra ifråga om jordäganderättens frihet icke behöva få för samhället skadliga verkningar. Detta bör såsom förut framhållits kunna ske genom en lämplig avgränsning av de ändamål, som de ifrågasatta servituten skulle tillåtas tjäna, och en begränsning i fråga om de rättssubjekt, som skulle få uppträda såsom servitutshavare. Personalservitut synes med hänsyn härtill böra tillåtas endast under förutsättning, att dess ändamål är bildandet av ett för allmänheten avsett fritidsområde. Till frågan om avgränsningen av servitutsändamålet återkommer utredningen i den speciella motiveringen till det av utredningen framlagda utkastet till lag om servitut för bildande av fritidsområden (kap. XIV). Frågan om vilka rättssubjekt, som skola tillåtas uppträda såsom servitutshavare, bör däremot redan här något närmare behandlas.

I det föregående har endast varit tal om *kommuner* såsom eventuella servitutshavare. Syftet med det nya rättsinstitutet är ju i främsta rummet att för kommunerna underlätta tillskapandet av särskilda fritidsområden, och möjligheten att förvärva ifrågavarande servitutsrättigheter bör därför stå öppen för alla kommuner, landskommuner såväl som stadskommuner, ehuru de förra väl mera sällan komma att begagna sig av densamma. *Municipalsamhällen* äro icke kommuner, men tydligen böra municipalsamhällen i de fall, då

handhavandet av frågor rörande tillgodoseendet av friluftslivets behov ingår bland de gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter, som municipalsamhället äger att själv vårda, härutinnan jämställas med kommun. Municipalsamhälle skulle alltså — i varje fall efter genomförandet av de ändringar i hälsovårdsstadgan, som utredningen föreslagit — kunna uppträda såsom servitutshavare, om Konungen förordnat, att vad i hälsovårdsstadgan är föreskrivet om stad skall lända till efterrättelse inom samhället. *Köping*, som ej utgör egen kommun, är enligt lagen om kommunalstyrelse på landet att anse såsom municipalsamhälle i avseende å därstädes gällande särskilda föreskrifter, och dess behörighet att vara servitutshavare bör följaktligen bedömas efter samma grunder, som nyss angivits för municipalsamhälle. Möjlighet att träffa avtal om personalservitut för bildande av fritidsområden synes också böra stå öppen för *landstingskommunerna*. Med hänsyn till önskvärdheten av att underlätta det kommunala samarbetet på ifrågavarande område böra dylika avtal kunna ingås även till förmån för *kommunalförbund*, som enligt lagen om kommunalförbund blivit för detta ändamål bildat. Att det föreslagna nya rättsinstitutet bör kunna utnyttjas även av *kronan* synes vara uppenbart. Kronan bör nämligen ha möjlighet att aktivt verka för bildandet av fritidsområden även på sådan mark, som icke förut äges eller för ändamålet med äganderätt förvärvas av kronan. Önskvärdheten härav är särskilt påtaglig i fråga om mark, som helt omslutes av eller gränsar intill de statliga fritidsområden, som kunna komma att tillskapas på kronans domäner.

Utöver ovannämnda offentligrättsliga rättssubjekt synes behörighet att ingå avtal om personalservitut böra under vissa förutsättningar tillkomma även vissa andra rättssubjekt. Uteslutet är givetvis att tillerkänna sådan behörighet åt enskilda fysiska personer. Något behov därav föreligger icke heller. Annorlunda ställer det sig dock i viss mån beträffande en del juridiska personer, såsom vissa föreningar och stiftelser. Dylika rättssubjekt uppträda redan nu i viss utsträckning såsom företrädare för det allmännas intresse av att tillhandahålla befolkningen möjligheter att idka friluftsliv. Härvid samverka de icke sällan med olika statliga eller kommunala organ. Så är exempelvis förhållandet med Svenska turistföreningen, Skidfrämjandet och Folkrörelsernas semesterförening. Deras anläggningar av skilda slag måste tillmätas mycket stor betydelse för främjandet av ett sunt friluftsliv inom vidsträckta befolkningslager. En förutsättning för att dessa anläggningar och de nya anläggningar av liknande slag, som framdeles kunna komma till stånd, skola bliva till avsett gagn är emellertid, att kring desamma finnas relativt vidsträckta, för friluftsliv lämpade marker, inom vilka besökarna åtnjuta en viss rörelsefrihet. I detta hänseende göra sig i stort sett samma synpunkter gällande som förut behandlats i fråga om kommunala fritidsområden. Inköp av vidsträckta markområden kunna både av ekonomiska och av andra skäl icke komma i fråga för dessa föreningars vidkommande. Enligt vad utredningen inhämtat har det också inträffat fall, då avsaknaden av möjligheter att sluta för framtiden bindande avtal med

markägare i de avseenden, som här förut berörts, hotar att vålla avsevärda olägenheter för en av de nämnda föreningarna. Önskvärdheten ur friluftslivets synpunkt av att andra än offentliga rättssubjekt få begagna sig av de möjligheter personalservituten erbjuda är emellertid icke inskränkt till de uppräknade föreningarna. Det finns även andra föreningar, såsom lokala turistföreningar, hembygdsföreningar, personalsammanslutningar inom industri- och affärsföretag o. d., vilka genom semester- och fritidsanläggningar i allmänhet kunna utöva ett betydelsefullt arbete för friluftslivets främjande, och som därvid skulle ha nytta av personalservituten. Detsamma gäller den verksamhet för detta ändamål, som kan utövas av nämnda företag själva genom särskilt bildade juridiska personer. Slutligen bör man icke bortse från att en förening eller stiftelse i vissa fall kan visa sig vara ett lämpligare instrument för det kommunala samarbetet på ifrågavarande område än kommunalförbunden.

Om det sålunda framstår såsom önskvärt, att de i närmast föregående stycke berörda rättssubjekten skola ha en viss möjlighet att utnyttja de med avtal om personalservitut förenade fördelarna, uppkommer frågan, huru man skall åstadkomma den begränsning och den kontroll, som synes vara oundgängligen nödvändig till undvikande av för samhället skadliga verkningar. Detta synes lämpligast kunna ske genom att behörigheten för föreningar och stiftelser att ingå avtal om personalservitut göres beroende av att tillstånd till servitutsupplåtelsen för varje särskilt fall meddelats av Kungl. Maj:t. Några detaljerade bestämmelser torde icke erfordras beträffande de fall, då sådant tillstånd skall kunna givas, utan det synes vara tillräckligt med ett allmänt stadgande om att tillstånd meddelas endast åt förening eller stiftelse, vars verksamhet är ägnad att främja ett sunt friluftsliv och som kan antagas äga nödiga förutsättningar att befordra det med servitutet avsedda syftet.

Emot införandet av ett efter ovan angivna riktlinjer utformat personalservitut synes man icke behöva hysa alltför stora betänkligheter. Då emellertid de skäl, som över huvud bruka åberopas mot negativa personalservitut, i främsta rummet hänföra sig till att genom sådana servitut jordägande-rättens utövning kan till skada för det allmänna åläggas begränsningar för all framtid, vilka icke mot ene kontrahentens bestridande kunna bringas att upphöra, såvida icke förutsättningar föreligga för avlösning av servitutet eller för att förklara servitutet förfallet, vilket ju mera sällan kan antagas bli förhållandet, har fritidsutredningen övervägt, huruvida man icke borde stanna vid att föreslå införandet av allenast ett till tiden begränsat personalservitut. Att personalservitut, vilkas giltighet är till tiden begränsad, skulle även de kunna i viss utsträckning underlätta lösandet av friluftslivets markfråga är otvivelaktigt. Fördelarna med desamma äro emellertid icke på långt när så stora som man vid första påseendet kan vara böjd att antaga. Man vinner med dem nämligen endast en temporär lösning för att vid avtalstidens utgång stå inför troligen ännu större svårigheter att till rimlig kostnad trygga erforderliga markområdens användbarhet och utnyttjande såsom fritidsom-

råde. Erfarenhetsmässigt måste man nämligen räkna med att den av servitutet besvärade markens tomtvärde i regel är högre vid avtalstidens utgång än den var vid tiden för avtalets ingående samt att andra marker, som vid sistnämnda tidpunkt voro obebyggda och användbara såsom fritidsområden, under avtalstidens lopp blivit bebyggda i sådan utsträckning, att de icke längre äro tjänliga för detta ändamål. Med hänsyn härtill kan utredningen — oavsett den oegentlighet, som det i förhållande till det vanliga servitutsbegreppet måste anses innebära att tillskapa ett i princip till tiden begränsat servitut — icke förorda, att för de föreslagna personalservituten stadgas någon viss längsta giltighetstid, som ej får överskridas.

Även i övriga här ovan icke särskilt omnämnda hänseenden bör det nya rättsinstitutet utformas så att största möjliga överensstämmelse nås med de för realservitut gällande reglerna. Vissa problem, som sammanhänga med att personalservituten icke gälla till förmån för en fastighet utan till förmån för visst rättssubjekt, måste emellertid finna sin lösning genom speciella bestämmelser, och sådana bestämmelser äro också i en del andra hänseenden önskvärda. Särskilda regler erfordras sålunda angående frågan, huruvida överlåtelse av servitutsrätt över huvud skall tillåtas och, om så befinnes vara fallet, angående villkoren för överlåtelsens giltighet och dess rättsverkningar i övrigt, samt angående verkan av att servitutshavare upphört att existera utan att giltig överlåtelse av servitutet kommit till stånd. Med hänsyn till att avtal angående personalservitut kan antagas i ett jämförelsevis stort antal fall komma att innehålla bestämmelser om periodiskt utgående vederlag och om prestationer av andra slag, som skola fullgöras av servitutshavaren, synes det vara lämpligt att i lag reglera förhållandet mellan servitutshavare och den, som efter överlåtelse blir ägare av den fastighet, som besväras av servitutet. Beträffande dessa och ytterligare några särskilda bestämmelser, som befunnits önskvärda, får utredningen hänvisa till den speciella motiveringen.

Den av utredningen sålunda föreslagna lagstiftningen angående personalservitut för bildande av fritidsområden innebär införande i det svenska rättssystemet av ett helt nytt rättsinstitut. Den är alltså icke att fatta såsom endast en utbyggnad av den servitutsform, realservitutet, som under en lång tid varit den enda, som erkänts av den svenska rättsordningen. De föreslagna rättsreglerna angående personalservitut låta sig icke inordnas under det servitutsbegrepp, som ligger till grund för bestämmelserna i lagen den 14 juni 1907 om servitut och deras tillämpning i rättspraxis. Den nya lagstiftningen bör därför icke lämpligen ges formen av tillägg till nämnda lag, utan de ovan angivna grundläggande bestämmelserna angående personalservitut böra sammanföras i en särskild lag. Denna har i det lagutkast, som utredningen utarbetat, kallats lag angående servitut för bildande av fritidsområden. Utredningen föreslår emellertid att i 1907 års lag införes en hänvisning till den nya lagen.

Med hänsyn till den avsevärda minskning av den tjänande fastighetens värde, som kan bli en följd av upplåtelse av personalservitut, särskilt i fråga

om inskränkningar rörande bebyggelsen, synes det vara nödvändigt att i likhet med vad som gäller beträffande inteckning för gäld föreskriva, att make ej må med sådant servitut belasta fast egendom, vari andra maken har giftorätt, utan att denne skriftligen med två vittnen samtycker därtill. Utredningen föreslår därför en ändring av 6 kap. 4 § giftermålsbalken av denna innebörd. Av samma skäl föreslås, att i 8 kapitlet lagen om förmynderskap införes stadgande om att förmyndare, som vill belasta omyndigs fasta egendom med servitut av förevarande slag, skall inhämta rättens tillstånd till servitutsupplåtelsen. Ändringen i 6 kapitlet 4 § giftermålsbalken nödvändiggör i sin tur en tilläggsbestämmelse i 55 § inteckningsförordningen.

* * *

Den av utredningen sålunda föreslagna servitutslagstiftningens praktiska betydelse är, såsom upprepade gånger framhållits, till väsentlig del beroende på huruvida markägarna komma att visa sig villiga att upplåta servitut av förevarande art. Beträffande vissa slag av jord gälla emellertid särskilda bestämmelser, vilka inskränka ägarens eller innehavarens dispositionsrätt. Detta är förhållandet med bland annat jord, som innehaves med fideikommissrätt, kyrklig jord och häradsallmänningar (jfr kap. VI). Då dessa jordar, särskilt de båda förstnämnda, såsom den företagna markinventeringen visat, äro på grund av sin belägenhet och naturbeskaffenhet lämpliga som fritidsområden, bör här i korthet beröras frågan i vad mån den föreslagna servitutslagstiftningen kan bliva användbar för att inrätta fritidsreservat å dylik jord.

Beträffande fideikommissaries dispositionsrätt till fideikommissegendomen finnas i allmänhet bestämmelser i fidekommissurkunden, ehuru de ofta äro ofullständiga och svårtolkade. Lagbestämmelserna angående fideikommiss äro mycket ofullständiga. Man är därför, då fideikommissurkunden ej lämnar tillräckliga upplysningar, hänvisad att draga slutsatser från fideikommissinstitutets natur och uppgift. Huvudregeln angående fideikommissariens dispositionsrätt är (jfr justitierådet Sandströms P. M. — statens offentliga utredningar 1935: 50, sid. 8), att innehavaren icke äger att avyttra eller med gäld belasta egendomen eller att eljest disponera över egendomen på sådant sätt, eller att av dess avkastning taga så mycket, att han inkräktar på efterträdarens rätt att tillträda egendomen och njuta dess fulla avkastning. Som komplement till denna regel måste uppställas den ytterligare regeln, att en person, till vilken innehavaren med överskridande av sin befogenhet upplåtit en rätt i avseende å fideikommissegendomen — med bortseende från de speciella förhållanden som kunna inträda på grund av inteckning och godtrosförvärv — icke kan göra denna rätt gällande mot efterträdaren.

Från dessa regler har lagstiftningen i viss mån medgivit undantag. Så är t. ex. fallet med bestämmelserna i nyttjanderättslagen angående jordbruksarrenden under fideikommiss. Vad som i detta sammanhang är av

större intresse torde emellertid vara Kungl. förordningen den 3 april 1810 och den praxis, som på grundval av förordningen utbildats. I förordningen bestämdes, bland annat, att i de fall, då någon innehavare av fideikommissegendomen kunde komma i behov att därå emot inteckning göra lån eller för egendomen anse förmånligt att få göra utbyte av till fideikommisset hörande jord, eller ock finna sig föranlåten att söka hävande av vissa uti fideikommisstiftelser innehavaren föreskrivna villkor, ansökningar i dessa eller andra dylika ämnen om fideikommissers rätta mening och bästa tillämpning och som icke rörde frågor, vilka mellan fideikommissarier och medarvingar kunde yppas och enligt allmänna rättegångsordningen måste behandlas, borde hos Kungl. Maj:t i underdånighet anmälas, på det att Kungl. Maj:t med dess högsta domstol, i likhet med annan förklaring över allmänna lagar och författningar, måtte därvid, efter sig företeende omständigheter, kunna förfara.

Högsta domstolens befattning med dessa ärenden har numera övergått på regeringsrätten. Med stöd av denna författning har Kungl. Maj:t medgivit inteckning i en mångfald fall, däribland även sådana fall, då fideikommissurkunden innehåller uttryckligt förbud mot inteckning. Likaså har medgivits försäljning av fideikommissegendom mot villkor, att fideikommissegenskapen överflyttades på köpeskillingen eller å fastighet eller annan egendom, som för densamma förvärvades.

Av vad ovan anförts torde framgå, att fideikommissarie, med hänsyn till nästa innehavares rätt, icke kan upplåta servitut av här ifrågavarande art till fideikommitterad egendom med bindande verkan för sina efterträdare utan Konungens medgivande. Hinder synes emellertid icke möta för Konungen att lämna dylikt medgivande, vilket i så fall får förutsättas ske mot villkor i avseende å dispositionen av vederlaget, som svara mot villkoren vid tillstånd till försäljning. I fråga om jord, som innehaves med fideikommissrätt, skulle alltså det föreslagna rättsinstitutet kunna komma till användning utan att någon ändring behöver göras i avseende å de för sådan jord tillämpade rättsgrundsatserna.

Beträffande kyrkliga jordar och häradsallmänningar synas däremot de för dem gällande särskilda rättsreglerna knappast lämna rum för upplåtelser av servitut av den art, som avses i den föreslagna lagen om servitut för bildande av fritidsområden. Utredningen har emellertid ansett, att tillräckliga skäl icke föreligga för att nu ifrågasätta någon ändring härutinnan.

Kap. XIV. Speciell motivering till den föreslagna servitutslagstiftningen.

Utkastet till lag angående servitut för bildande av fritidsområden.

Rubriken och 1 §.

I lagens rubrik har utsagts, att det rättsinstitut, som genom densamma regleras, är ett servitut som skall tjäna ett visst ändamål, nämligen bildandet av fritidsområden. Redan av rubriken måste anses framgå, att avtal av det innehåll, som anges i lagens 1 §, icke kunna grunda uppkomsten av ett servitut, såvida icke avtalets ändamål är att underlätta bildandet av ett fritidsområde. Att i lagen lämna en definition på vad som däri avses med fritidsområde har icke synts vare sig nödigt eller lämpligt. Något tvivel torde icke behöva råda därom, att ett fritidsområde är ett mark- eller vattenområde, som skall tjäna allmänheten såsom tillflyktsort under fritiden. Det erforderliga angivandet av servitutets innehåll och gränserna för dess tillämplighet har skett genom bestämmelserna i 1 §.

Den i 1907 års servitutslag begagnade beskrivningen av servitut såsom besvär och last, som lägges å en fastighet, har också upptagits i den nya lagen. Den grundläggande skillnaden mellan de i 1907 års servitutslag behandlade servituten samt de i förevarande lag behandlade, vilken ligger däri, att de förstnämnda äro realservitut och sålunda kunna upplåtas endast till förmån för annan fastighet, under det att de sistnämnda äro personalservitut och sålunda kunna upplåtas till förmån för visst rättssubjekt, har framhävts genom den valda formuleringen av 1 §.

Realservituten kunna som bekant vara av två slag, positiva och negativa. De positiva realservituten innebära en rätt för ägaren av den härskande fastigheten att för dess behov i visst hänseende begagna den tjänande fastigheten, vilken rättighet motsvaras av en skyldighet för den tjänande fastighetens ägare att tåla utövandet av rättigheten. De negativa realservituten däremot innebära en skyldighet för den tjänande fastighetens ägare att i den härskande fastighetens intresse underlåta viss användning av sin fastighet. Liksom realservituten kunna personalservitut vara antingen positiva eller negativa. De positiva personalservituten, som förekomma i en del utländska rättssystem, motsvaras i svensk rätt av nyttjanderätter av olika slag. Såsom nyttjanderätt behandlas nämligen icke blott nyttjanderätter i egentlig bemärkelse, sådana som arrende och hyra, utan också rättigheter, vilka visserligen avse ett begagnande av fastigheten, men där antingen rätten att förfoga över fastigheten sträcker sig utöver vad som strängt taget faller under begreppet nyttjande — vilket är förhållandet med exempelvis rättigheter att å fastigheten taga torv, ler, grus, sten eller annat, som icke är att hänföra till fastighetens vanliga avkastning — samt upplåtelser, vilka närmast avse utövandet av en särskild, med jordäganderätten förbunden befogenhet såsom jakt och fiske.

Om en kommun vill ordna ett större fritidsområde å mark, vartill den ej önskar förvärva äganderätt, kan det uppenbarligen ofta bliva erforderligt icke blott att markägaren förpliktar sig att själv underlåta visst utnyttjande av marken, utan också att kommunen försäkrar sig om upplåtelser av rätt att å fastigheten uppföra byggnader och andra anläggningar, som kunna behövas i anslutning till ett fritidsområde. För vinnande av större överensstämmelse beträffande rättsverkningarna av de avtal, som skola tillämpas i fråga om ett dylikt fritidsområde, vore det givetvis fördelaktigt att kunna såsom personalservitut behandla även sistnämnda rättigheter. Detta skulle emellertid med hänsyn till det nyss sagda innebära en rättslig anomali, som sannolikt skulle i den praktiska tillämpningen visa sig medföra större nackdelar än fördelar. Avtal om upplåtelser till fastighetsägarens medkontrahent av rättighet att i visst hänseende begagna fastigheten har därför ansetts icke böra behandlas såsom servitut enligt denna lag. Lagens tillämplighetsområde har begränsats till avtal, varigenom till förmån för vissa rättssubjekt å fastighet lägges besvär och last, som innebär skyldighet för fastighetens innehavare att underlåta viss användning av densamma i ändamål att bevara eller öka dess lämplighet såsom fritidsområde för allmänheten eller ock att tåla att allmänheten färdas över eller uppehåller sig å fastigheten i större omfattning än enligt vedertagna allmänna rättsgrundsatser är för envar lovligt. Vill servitutshavaren därjämte förvärva rätt att å det område, som servitutet avser, uppföra byggnader eller andra anläggningar eller att för något annat ändamål helt förfoga över del av området, är han således hänvisad till att därom träffa särskild uppgörelse med markägaren. På avtalsbestämmelser härom bliva, vare sig de inryckas i servitutsavtalet eller upptagas i en därifrån fristående handling, de för nyttjanderättsupplåtelser gällande rättsreglerna tillämpliga.

De inskränkningar i avseende å en fastighets användning, varom de i 1 § uppräknade rättssubjekten må avtalas med fastighetens ägare med verkan att därigenom lägges ett servitut å fastigheten, kunna vara även av annat slag än de som behandlats i den allmänna motiveringen. Inskränkningarna kunna emellertid icke vara av vad slag som helst. För att ett personalservitut enligt lagen skall kunna anses föreligga erfordras nämligen, att inskränkningen i avseende å fastighetens användning har till ändamål att bevara eller öka fastighetens lämplighet såsom fritidsområde för allmänheten. Härigenom uteslutes från lagens tillämpningsområde avtal om sådana inskränkningar, vilka äro utan betydelse för fastighetens lämplighet i nämnda hänseende. Den nyssnämnda ändamålsbestämmelsen utesluter därjämte från lagens tillämpning avtal om inskränkningar rörande fastighetens användning, vilka visserligen i och för sig äro av beskaffenhet att kunna påverka fastighetens lämplighet som fritidsområde, men som i det särskilda fallet tjäna ett annat syfte än tillskapandet av ett fritidsområde. En kommun kan således exempelvis ej begagna sig av avtal om personalservitut såsom instrument för bebyggelsereglering i allmänhet. Det kan givetvis i vissa fall erbjuda svårigheter att

avgöra, huruvida avsikten med ett avtal varit att underlätta bildandet av ett fritidsområde eller ej. Liknande svårigheter möta emellertid rättstillämpningen även i fråga om realservituten. Så är t. ex. förhållandet då det gäller att bedöma, huruvida avtal angående förbud mot viss bebyggelse tillkommit i syfte att förhindra konkurrens.

Såsom servitut skall enligt lagen också behandlas avtal om skyldighet för fastighets ägare eller innehavare att tåla, att allmänheten färdas över eller uppehåller sig å fastigheten i större omfattning än enligt vedertagna allmänna rättsgrundsatser är för envar lovligt. Det är här icke fråga om ett vägservitut i hittills gängse mening eller om någon nyttjanderätt till fastigheten, utan om en utvidgning av den alle man tillkommande friheten att vistas å annans mark. Inom ett fritidsområde är det önskvärt att allmänheten har en relativt stor rörelsefrihet och framför allt att klarhet råder angående gränserna för denna rörelsefrihet. Syftet med stadgandet är att bereda möjlighet för att genom avtal med markägarna inom fritidsområdena trygga rörelsefrihet åt allmänheten utan andra begränsningar än dem, som framgå av servitutsavtalets bestämmelser. I främsta rummet har utredningen tänkt sig, att genom sådana avtal skulle för fritidsområdenas vidkommande skapas klarhet om att de i alle mans rätt ingående friheterna att begagna annans fasta egendom få utövas även av ett större antal människor och även om till följd av allemansrättens utövning i större skala för fastighetsägaren skulle uppkomma olägenheter, vilka han annars icke skulle behöva finna sig i. Också i andra hänseenden bör allmänhetens rörelsefrihet genom dylika servitutsavtal kunna utvidgas och preciseras antingen för ett helt fritidsområde eller för en del därav allt efter markens beskaffenhet och andra omständigheter, som kunna vara bestämmande för behovet av ökad rörelsefrihet och för markägarnas villighet att medgiva sådan. Utredningen har i den allmänna motiveringen (kap. XII) framhållit att fall kunna tänkas, då avtal om servitut för bildande av fritidsområde innefattar enbart bestämmelser angående allmänhetens färdsel och vistelse å en fastighet och icke tillika angående skyldighet för fastighetsägaren att underlåta viss användning av fastigheten. I dylika fall, då avtalet alltså vilar på den förutsättningen, att inga inskränkningar i markägarens handlingsfrihet i berörda hänseende behöver åläggas honom, är det uppenbart, att åt avtalet icke kan givas den innebörden, att den allmänheten tillförsäkrade rörelsefriheten går före fastighetsägarens intresse av att kunna på ekonomiskt mest fördelaktiga sätt utnyttja sin mark. Härav följer, att servitutets innehåll och omfattning blir i viss mån beroende av de dispositioner i avseende å fastighetens användning, som kunna komma att vidtagas efter avtalets ingående. Om exempelvis allmänheten genom avtalet medgivits viss rörelsefrihet å någon till en fastighet hörande utmark, gäller därför detta medgivande icke sådan del av utmarken, som sedermera förvandlas till åker eller bostadstomt.

Avtal angående servitut för bildande av fritidsområden kan enligt första stycket av paragrafen slutas av kronan, kommun, municipalsamhälle och kom-

munalförbund. Ordet kommun är här taget i vidsträckt bemärkelse och avser sålunda bland annat även landstingskommun. Genom bestämmelsen i andra stycket har möjlighet öppnats även för vissa föreningar och stiftelser att ingå dylika avtal. Sistnämnda rättssubjekt måste emellertid ha Konungens tillstånd till upplåtelse av servitutet. Reglerna angående de fall, då sådant tillstånd kan givas, ha fått sin plats i 4 §.

Bestämmelsen i 1 § att kommun och municipalsamhälle må uppträda såsom innehavare av servitut för bildande av fritidsområde innebär givetvis icke, att dessa rättssubjekt skulle kunna efter fritt skön förvärva dylikt servitut till vilken fastighet som helst. Denna bestämmelse förutsätter, att slutandet av avtal av denna art är en befogenhet, som tillkommer de uppräknade rättssubjekten, men den utsäger ingenting rörande omfattningen av denna befogenhet. Det är ett ämne som regleras i kommunallagarna. Befogenheten sträcker sig därför icke längre än befogenheten för nämnda rättssubjekt att över huvud vara verksamma för tillskapandet av fritidsområden. En stad eller socken har till följd härav — såsom närmare utvecklats i kap. VIII — i allmänhet icke befogenhet att förvärva servitut av förevarande art till en fastighet, som är så belägen att endast en ringa del av samhällets invånare skulle kunna utnyttja densamma för friluftsliv. Ett municipalsamhälle har över huvud ingen befogenhet att förvärva ett dylikt servitut, såvida icke hälsovårdsstadgans bestämmelser för stad äro gällande inom samhället.

I fråga om den rättsliga regleringen i övrigt av avtal om servitut för bildande av fritidsområden innehåller paragrafen den grundläggande bestämmelsen, att om dessa servitut skall, i den mån ej annorlunda är i denna lag eller eljest särskilt föreskrivet, i tillämpliga delar gälla vad i lag finnes stadgat angående servitut i allmänhet, som lägges å fastighet till förmån för annan fastighet. Förevarande lag upptar, utöver de ovan behandlade reglerna i första paragrafen, bestämmelser angående servitutsavtalets form, om överlåtelse av servitutsrätt, om servituts förfallande vid upplösning av kommunalförbundet, förening eller stiftelse, om rätt för fastighetsägare att i vissa fall få servitut, som innehaves av förening eller stiftelse, förklarat förfallet, om betalningstid i visst fall för vederlag, som betingats för servitut, om rättsförhållandet mellan servitutshavare och den, som efter överlåtelse blir ägare till av servitut besvärad fastighet, om sättet för uppsägning av servitutsavtal samt om preskriptionstid för fordringsanspråk på grund av servitutsavtal. Särskilda bestämmelser angående förevarande servitut föreslås dessutom införda i 133 § utsökningslagen, 6 kap. 4 § giftermålsbalken, 55 § inteckningsförordningen samt 8 kapitlet förmynderskapslagen. I den mån dessa särskilda bestämmelser eller det nya servitutets egen natur icke till annat föranleda, komma alltså att på servitut för bildande av fritidsområden tillämpas samma regler som gälla för realservituten.

De rättsregler, som sålunda komma att bli gemensamma för realservituten och de nya personalservituten, ha icke alla utformats i lagtext, utan härledas till en del direkt ur den svenska rättens servitutsbegrepp, sådant som detta

utbildats under en lång historisk utveckling. I servitutets natur anses sålunda ligga att servitut principiellt gäller för all framtid eller så länge som behovet av och de naturliga förutsättningarna för det genom servitutet upprättade sambandet mellan härskande och tjänande fastighet kvarstå. Något hinder möter emellertid icke att genom uttrycklig bestämmelse i servitutsavtal inskränka dess giltighet till viss tid eller att göra servitutets bestånd beroende av villkor. Beträffande de i förevarande lag behandlade servituten fyller servitutsändamålet såsom sådant i stort sett samma funktion som vid realservituten den härskande fastigheten. Det måste därför anses ligga i detta servitutsförhållandes natur att, om annat ej uttryckligen avtalats, servitutet skall bestå så länge som servitutsändamålet behöver och kan tillgodoses genom detsamma. Något stadgande har därför icke upptagits i lagen om att avtal angående servitut för bildande av fritidsområde skall anses ingånget för all framtid, såvida ej viss giltighetstid avtalats. Å andra sidan torde man kunna antaga, att servitutsavtal enligt denna lag förhållandevis oftare än avtal om realservitut skola ingås för viss begränsad tid och framför allt att de skola så gott som regelmässigt göras beroende av villkor. Härtill har hänsyn tagits genom införande i lagen av vissa särskilda bestämmelser.

De stadganden, som genom föreskriften i förevarande paragraf av nya lagen bli tillämpliga å personalservituten, äro att finna icke blott i 1907 års lag om servitut utan också i en mångfald andra lagar och förordningar. Om de viktigaste av dessa skall här i korthet erinras.

Enligt 1 § i 1907 års servitutslag, i fortsättningen benämnd servitutslagen, må till säkerhet för beståndet av servitut meddelas inteckning under de villkor och i den ordning särskilt är stadgat. De bestämmelser, vartill här hänvisas, återfinnas i inteckningsförordningen. Den viktigaste förutsättningen för inteckning av servitut är att servitutet blivit skriftligen upplåtet. Inteckningsförordningen innehåller också bestämmelser angående postposition, relaxation och dödning av inteckning för servitut samt om den företrädesrätt sökt eller beviljad inteckning medför m. m. Dessa bestämmelser bli alltså i tillämpliga delar gällande även för personalservituten. Här må dock erinras om det särskilda villkor, som enligt den av utredningen föreslagna ändringen i 55 § inteckningsförordningen stadgats för beviljande av inteckning till säkerhet för personalservitut, vilket upplåtits till fastighet, vari upplåtarens make har giftorätt.

Jämlikt 3 § servitutslagen skall vad i 1 kap. 3—6 §§ lagen om nyttjanderätt till fast egendom är stadgat i fråga om nyttjanderätt äga motsvarande tillämpning beträffande servitut. 1 kap. 3 § nyttjanderättslagen innehåller regler angående nyttjanderätts bestånd i händelse av frivillig överlåtelse, exekutiv försäljning eller återköp enligt lagen om återköpsrätt av fastighet, vartill nyttjanderätt upplåtits. Samma kapitels 4—6 §§ upptaga bestämmelser om skadeståndsrätt i vissa fall för nyttjanderättshavare, som går nyttjanderätten förlustig, då fastighet överlåtits eller exekutivt försålts, om företrädesrätt mellan icke intecknade nyttjanderätter, som upplåtits till samma fastig-

het, och om skadeståndsrätt för den nyttjanderättshavare, som i dylikt fall måste vika, samt om rätt till skadestånd för innehavare av nyttjanderätt, som kommer att förfalla, då fastighet varder efter klander vunnen eller ock återköpt enligt lagen om återköpsrätt.

De ovan berörda stadgandena i servitutslagen, nyttjanderättslagen och inteckningsförordningen kompletteras vad angår servitutets sakrättsliga skydd av utsökningslagens bestämmelser angående servitut. En summarisk redogörelse för det sakrättsliga skydd, som tillkommer servitut, har lämnats i allmänna motiveringen (sid. 188).

Enligt 2 § servitutslagen skall, för den händelse upplåtelse av rätt till servitut tillika innefattar föreskrift om skyldighet för ägare av den fastighet, varå servitutet lägges, att därå underhålla väg, byggnad eller inrättning, som för rättighetens begagnande erfordras, ändock å upplåtelsen tillämpas vad i lag stadgas om servitut. Denna bestämmelse innebär en utvidgning av servitutsbegreppet, tillkommen av praktiska skäl. Den torde vara av betydelse endast för de positiva servituten och lärer därför knappast bliva tillämplig i fråga om den nya lagens personalservitut, som innefatta skyldighet för innehavare av fastighet att underlåta viss användning av densamma. Enahanda synes förhållandet vara med stadgandet i 4 § servitutslagen därom, att ägare av fastighet eller av gruva, till vars förmån servitut gäller, skall vid servitutets begagnande så förfara, att icke därigenom den fastighet, som av servitutet besväras, mer än nödigt är betungas.

I 5 § servitutslagen finnes en bestämmelse för det fall, att för begagnande av servitut visst ställe är bestämt. Där stadgas, att, därest till följd av ändrade förhållanden servitut kommer att medföra märkligt men för den tjänande fastighetens bruk och därutinnan kan genom servitutets förflyttning till annat ställe å fastigheten fördel beredas utan förfång för den egendom, till vars förmån servitutet gäller, så må på yrkande av den tjänande fastighetens ägare domstol förordna om servitutets förflyttning. Det nya personalservitutets natur synes icke utgöra hinder för tillämpning av detta lagrum.

Enligt 7 § servitutslagen må domstol på yrkande av den tjänande fastighetens ägare förklara servitut förefallet, om servitut till följd av ändrade förhållanden blir onyttigt. Är servitutet ej onyttigt, men är nyttan ringa i förhållande till den tunga, som därav vid den tjänande fastighetens bruk uppkommer, må på yrkande av denna fastighets ägare domstol förordna, att servitutet skall avlösas.

Dessa stadganden åsyfta att förhindra, att saknaden av tidsbegränsning vid servitutsrätten leder till orimlighet eller obillighet. De skäl som tala för att ett realservitut bör kunna mot servitutshavarens vilja under de i stadgandena angivna betingelserna förklaras förfallet eller avlösas, synas med ännu större rätt kunna åberopas till stöd för att de nya personalservituten, som understundom kunna bli mycket betungande, också skola kunna tvångsvis förklaras förfallna eller avlösas. Med den lydelse 1 § av den nya lagen erhållit bli nämnda stadganden tillämpliga å personalservituten. Att en

domstol med tillämpning av dessa stadganden förklarar ett personalservitut förfallet måste emellertid mycket sällan komma att inträffa. Förutsättningen härför är nämligen att servitutet blivit fullständigt onyttigt, icke endast att dess betydelse förringats, samt att onyttigheten är stadigvarande och icke endast tillfällig. Oftare kan det däremot tänkas förekomma att till följd av ändrade förhållanden fördelen av servitutet kommer att stå i missförhållande till tungan av den inskränkning, som därigenom göres i den tjänande fastighetens ägares handlingsfrihet. I allmänhet lärer det dock bli fråga endast om partiell avlösning av personalservitut.

I mål om avlösning av servitut prövar domstolen endast, huruvida avlösning av servitut må vara påkallad. Bestämmandet av lösesumman, i händelse överenskommelse därom icke kan träffas, sker genom skiljemän enligt samma regler, som i 3 § av den nya lagen givits angående bestämmande av löseskilling vid inlösen av personalservitut. Såväl i mål om avlösning av servitut som i mål, vari yrkats att servitut skall förklaras förfallet, åligger det käranden att gälda motpartens rättegångskostnader i första domstolen (servitutslagens 7 § jämförd med 5 §).

Bestämmelserna i 7 § servitutslagen om rätt att få servitut avlyftat skola enligt 8 § samma lag lända till efterrättelse, ändå att vid servitutsupplåtelsen annat förbehåll skett.

Härovan icke särskilt omnämnda stadganden i servitutslagen avse icke servitut i allmänhet utan vissa slags servitut och bli därför icke tillämpliga å personalservituten.

Bestämmelser, som gälla servitut i allmänhet och som alltså, där ej annat uttryckligen stadgas, bli tillämpliga å personalservituten, finnas i ett flertal lagar och förordningar utöver de härovan anmärkta. Någon redogörelse för dessa bestämmelser synes emellertid icke i detta sammanhang påkallad.

2 §.

Beträffande servitutsavtals form finnes ingen föreskrift i servitutslagen. Realservitut kunna således upplåtas även genom muntligt avtal. Så gott som undantagslöst slutas dock avtalen i skriftlig form. Endast skriftligen upplåtna servitut kunna intecknas. Det kunde med hänsyn härtill måhända synas onödigt att för avtal om personalservitut föreskriva, att de skola ingås skriftligen. Emellertid finnes det många skäl som tala för att uppställa ett ovillkorligt krav på skriftlig form. Avtal om personalservitut kunna komma att gälla för obegränsad tid, och i de flesta fall komma avtalen att avse en mängd olikartade inskränkningar i den tjänande fastighetens ägares handlingsfrihet, inskränkningar vilka ha en mycket långt gående räckvidd. Avtalen komma därjämte att innehålla villkor och föreskrifter, vilkas iakttagande kommer att bli av den största vikt för såväl fastighetsägaren som servitutshavaren. På grund härav ha i denna paragraf intagits bestämmelser, icke blott om att avtalen angående personalservitut skola upprättas skriftligen, utan också därom, att i avhandlingen skola upptagas samtliga villkor som betingats

samt att ändring eller tillägg till sådant avtal, som ej avfattats skriftligen, skall vara utan verkan. Beträffande servitutsavtalets form har ytterligare föreskrivits, att i avhandlingen skall uttryckligen angivas, att upplåtelsen avser personalservitut enligt förevarande lag. Det stärkande av servitutsrättens formella underlag, som härigenom åstadkommes, är önskvärt av skilda skäl. Det uttryckliga angivandet av upplåtelsens karaktär bör vara ägnat att fästa kontrahenternas uppmärksamhet på betydelsen av den rättshandling de stå i begrepp att ingå och därmed också på vikten av att tydliga och fullständiga bestämmelser om servitutets innehåll och om betingade villkor inflyta i avtalet. Därigenom minskas risken för framtida tvister om avtalets tolkning. Bestämmelsen är även ägnad att förhindra att inteckning meddelas till säkerhet för avtal om inskränkningar i fastighetsägares handlingsfrihet i avseende å fastighetens användning i sådana fall, då det icke varit fastighetsägarens avsikt att upplåta servitut till fastigheten.

Bestämmelsen om skriftlig form för servitutsavtalet har synts böra medföra uppställandet av krav på skriftlig form även för avtal om överlåtelse av servitutsrätt. Föreskrift härom har därför intagits i paragrafens andra stycke.

Enligt 1 § andra stycket fordras Kungl. Maj:ts tillstånd för upplåtelse av personalservitut till förening eller stiftelse. Det kunde med hänsyn härtill måhända ifrågasättas att i förevarande paragraf införa bestämmelse om att ändring i servitutsavtal med förening eller stiftelse skall äga giltighet endast om Kungl. Maj:t godkänt ändringen. Emellertid är att märka att, därest sådan ändring innebär utökning av besvär och last, som genom det ursprungliga avtalet lagts å den tjänande fastigheten, ändringen blir att bedöma såsom upplåtelse av nytt servitut. För dess giltighet kräves följaktligen redan på grund av bestämmelsen i 1 § andra stycket Kungl. Maj:ts tillstånd. Innebär däremot ändringen en minskning av servitutsbelastningen, eller avser den en omreglering av det obligationsrättsliga förhållandet mellan jordägaren och servitutshavaren, saknas anledning att uppställa något villkor om Kungl. Maj:ts godkännande.

3 §.

I denna paragraf ha sammanförts de regler, som ansetts böra gälla i fråga om servitutshavares rätt att i sitt ställe sätta annan servitutshavare. Några häremot svarande bestämmelser finnas icke i servitutslagen. Realservituten gälla ju till förmån för den härskande fastigheten, oavsett vem som är dess ägare. Beträffande personalservitut blir det däremot nödvändigt att taga ställning till frågan om och under vilka förutsättningar det skall vara tillåtet för servitutshavaren att på annan överlåta rättigheten.

Att annan servitutshavare sättes i stället för det rättssubjekt, till vars förmån servitutet upplåtits, innebär icke blott att den nye servitutshavaren blir innehavare av servitutsrätten, utan också att han övertager den föregående servitutshavarens förpliktelser på grund av avtalet gentemot fastighetsägaren

med den verkan, att denne därefter kan utkräva dessa förpliktelser endast av den nye servitutshavaren. Att servitutshavaren äger i sitt ställe sätta annan — givetvis under förutsättning att denne är behörig att sluta avtal om upplåtelse av servitut — om det sker med fastighetsägarens medgivande, följer av allmänna rättsgrundsatser. Någon uttrycklig bestämmelse därom har därför icke ansetts nödig. Ur allmän synpunkt synes det emellertid vara önskvärt, att innehavare av personalservitut tillerkännes rätt att sätta annan i sitt ställe även mot fastighetsägarens bestridande. Det vore föga tillfredsställande, om en kommun, som med hjälp av personalservitut ordnat ett fritidsområde, icke skulle kunna i sitt ställe sätta exempelvis ett kommunalförbund, som bildats för att tillgodose flere kommuners behov av mark för deras invånares friluftsliv, eller om ett sådant kommunalförbund, vilket förvärvat personalservitut till fritidsområde, icke skulle kunna i händelse av det kommunala samarbetets upphörande sätta i sitt ställe annat kommunalförbund eller en kommun, som fortfarande anser sig ha behov av fritidsområdet. Lika otillfredsställande vore det om förening eller stiftelse, som innehar rätt till personalservitut, skulle vara förhindrad att i sitt ställe sätta en kommun eller ett kommunalförbund eller annat behörigt rättssubjekt. Det nya rättsinstitutets syfte synes därför icke kunna i tillräcklig omfattning realiseras, därest icke i viss utsträckning servitutshavare tillerkännes rätt att även mot fastighetsägarens bestridande sätta annan i sitt ställe.

Vid bedömandet av frågan, huruvida sådan substitutionsrätt skall tillåtas eller ej, måste givetvis fastighetsägarens berättigade intressen tillbörligen beaktas. Vad som i detta hänseende framför allt är av vikt för fastighetsägaren är, att icke genom ombytet av servitutshavare den tunga, som servitutet utgör för fastigheten, ökas och att den nye servitutshavaren icke har sämre förutsättningar än den ursprunglige att fullgöra servitutshavarens förpliktelser enligt avtalet. Beträffande inskränkningar rörande fastighetens användning, såsom i avseende å bebyggelse, skogsvård o. d., synes det vara för fastighetsägaren utan betydelse vem som är servitutshavare. Tungan av dessa inskränkningar förblir densamma oberoende av till förmån för vilket rättssubjekt servitutet gäller. Enahanda torde i regel förhållandet vara med den tunga personalservitut kan innebära i avseende å skyldigheten att tåla att allmänheten färdas över eller uppehåller sig å fastigheten i större omfattning än enligt allmänna rättsgrundsatser är för envar lovligt. Det är nämligen alltid *allmänheten* och icke blott invånarna i en viss kommun eller en på annat sätt begränsad krets av personer, som kunna taga den genom servitutet ökade rörelsefriheten i anspråk. Tillströmningen av folk till ett fritidsområde avhänger i främsta rummet dels på kommunikationerna dit och dels på de anordningar, som till de besökandes trevnad företagas inom eller i anslutning till fritidsområdet. Kommunikationerna kunna förbättras oavsett vem som är servitutshavare. Någon rättslig befogenhet att hindra tillkomsten av anläggningar på fritidsområdet angränsande mark, som icke tillhör honom, har fastighetsägaren icke. Rätt att uppföra anläggningar inom fritidsområdet

eller eljest på mark, som tillhör ägaren av den tjänande fastigheten, följer icke av servitutsavtalet, utan grundar sig på särskild upplåtelse av nyttjanderätt till marken. Nyttjanderättshavares befogenhet att i sitt ställe sätta annan är helt fristående från den motsvarande befogenhet, som eventuellt kan tillerkännas servitutshavare. Genom ombyte av servitutshavare ökas således icke »besvär och last» i lagens mening, som i och med servitutsupplåtelsen lagts å den tjänande fastigheten, ehuruväl det icke kan anses helt uteslutet, att under vissa förhållanden ett ombyte av servitutshavare kan medföra en förändring beträffande besöksfrekvensen å fritidsområdet. Vad åter beträffar fastighetsägarens intresse av att ny servitutshavare kan på ett tillfredsställande sätt fullgöra sina förpliktelser enligt servitutsavtalet, må till en början framhållas, att servitutshavarens person vid personalservituten icke spelar tillnärmelsevis samma roll som exempelvis arrendatorns person i fråga om ett arrendeavtal. Personalservitutet ger icke servitutshavaren några befogenheter att begagna fastigheten, och han kan därför icke utöva något inflytande på fastighetens skötsel och hävd. Däremot är det givetvis av betydelse för fastighetsägaren att servitutshavaren kan i behörig ordning fullgöra förpliktelser att betala för servitutet utfäst vederlag och att han icke eftersätter åtaganden i fråga om tillsyn över allmänhetens uppträdande och de hygieniska förhållandena inom fritidsområdet. I dessa hänseenden har emellertid fastighetsägaren möjlighet att skydda sig genom att göra det ordentliga fullgörandet av sådana förpliktelser till villkor för servitutets bestånd, så att bristande fullgörelse av villkoren medför servitutets förverkande. Det synes därför icke behöva väcka betänkligheter att tillerkänna innehavare av personalservitut substitutionsrätt under förutsättning att den, till vilken servitutet överlåtes, uppfyller de kvalifikationer, som i lagen uppställts såsom villkor för innehav över huvud av personalservitut, vilket innebär, att den nye servitutshavaren skall vara antingen ett sådant offentligrättsligt rättssubjekt, som omnämnes i 1 § första stycket, eller också förening eller stiftelse, som erhållit Konungens tillstånd att förvärva servitutsrätten (se härom vidare under 4 §). Utredningen har emellertid ansett, att härutöver bör uppställas det villkoret för substitutionsrätten, att den nye servitutshavaren är sådan, att jordägaren skäligen kan nöjas med honom.

I överensstämmelse med de ovan anförda synpunkterna har i paragrafens första stycke intagits stadgande om att innehavare av personalservitut må, därest i servitutsavtalet betingat vederlag är till fullo guldet, i sitt ställe sätta annan, med vilken jordägaren skäligen kan nöjas, dock endast kronan, kommun, municipalsamhälle eller kommunalförbund eller ock förening eller stiftelse, som erhållit Konungens tillstånd att övertaga servitutsrätten. För de fall åter, då vederlaget ej är till fullo guldet, har det synts befogat att giva fastighetsägaren möjlighet att förhindra, att ett nytt rättssubjekt inträder såsom servitutshavare. I dessa fall torde det kunna antagas, att det för servitutet betingade vederlaget i allmänhet utgår periodiskt i förhållande till avtalstidens längd, på samma sätt alltså som vid arrende, och även om

så icke skulle vara fallet, utan det är fråga om en amortering av vederlagets totalbelopp, kan man likväl utgå ifrån att servitutets bestånd är betingat av att framdeles förfallande vederlagsbelopp erläggas. Servitutsförhållandet har här icke samma stadga som då vederlaget är till fullo betalt. Det har därför synts lämpligt föreskriva, att servitutshavare, som i dessa fall vill avhända sig servitutsrätten, skall i första hand vända sig till fastighetsägaren och erbjuda denne att mot skälig lösen göra fastigheten fri från servitutet. Först om fastighetsägaren finner sig icke kunna eller om han icke vill inlösa servitutet, står det alltså servitutshavaren öppet att under samma betingelser, som gälla för det fall att vederlaget är tillfullo erlagt, sätta annan servitutshavare i sitt ställe. Denna rätt att sätta annan i sitt ställe bör emellertid icke stå servitutshavaren öppen hur länge som helst. Den har därför begränsats till två år efter det servitutet hembjöds fastighetsägaren till inlösen. Kommer icke överlåtelse av servitutsrätten till stånd inom nämnda tid, måste alltså servitutshavaren, om han vid en senare tidpunkt vill sätta annan i sitt ställe, ånyo först vända sig till fastighetsägaren, såvida icke under tiden vederlaget blivit slutbetalt, för vilket fall första stycket av paragrafen blir tillämpligt.

Några föreskrifter om hur löseskillingen bör beräknas har utredningen icke ansett sig böra föreslå. Att angiva några bestämda beräkningsgrunder är här, liksom i fråga om motsvarande inlösenförfarande vid arrendeavtal eller i fråga om avlösning av servitut enligt 7 § i 1907 års servitutslag, varken lämpligt eller möjligt. På samma sätt som i sistnämnda två fall skall, i händelse överenskommelse ej kan träffas angående vad som bör utgå i lösen, frågan därom avgöras av skiljemän. Det är endast frågan om lösenbeloppet som det tillkommer skiljemännen att avgöra. På andra frågor äga skiljemännen ej ingå. Det föreskrivna skiljedomsförfarandet är obligatoriskt, och parterna kunna alltså icke i stället gå direkt till domstol. Däremot står det kontrahenterna öppet att genom avtal överenskomma om annat sätt för lösenbeloppets bestämmande.

De i denna paragraf givna reglerna angående rätt för servitutshavare att sätta annan i sitt ställe äro icke av tvingande natur. Fastighetsägaren är således oförhindrad att i servitutsavtalet göra förbehåll om att servitutshavare icke skall hava denna rätt.

Utredningen önskar i detta sammanhang framhålla vikten av att en jordägare, som står i begrepp att upplåta personalservitut till sin fastighet gör klart för sig, att servitutet kommer att gälla till förmån för allmänheten och icke endast den kategori därav, som närmast företrädes av hans medkontrahent. Är exempelvis medkontrahenten en förening, bör han därför vid bestämmandet av det kontanta vederlaget och andra villkor, som hänföra sig till att servitutet ökar allmänhetens rätt att uppehålla sig å fastigheten, beakta att de framtida olägenheterna för fastighetens innehavare kunna bliva större än om enbart föreningens medlemmar komme att under fritiden idka friluftsliv å fastigheten.

4 §.

Såsom av 1 och 3 §§ framgår kan kronan, kommun, municipalsamhälle och kommunalförbund förvärva servitutsrätt som avses i denna lag oberoende av tillstånd. För förenings eller stiftelses behörighet att uppträda som servitutshavare fordras däremot Konungens tillstånd. Enligt stadgande i första stycket av denna paragraf får tillstånd till upplåtelse av personalservitut och tillstånd att övertaga sådant servitut endast meddelas svensk förening eller svensk stiftelse, vars verksamhet är ägnad att främja ett sunt friluftsliv och som kan antagas äga nödiga förutsättningar att befordra det med servitutet avsedda syftet. Av bestämmelserna i 1 § andra stycket och 4 § framgår, att tillståndet måste avse ett bestämt servitut, och att det sålunda icke är möjligt för exempelvis en förening att erhålla generellt tillstånd att förvärva servitut för bildande av fritidsområden. Tillståndsprövningen synes därför erbjuda tillräckliga garantier för att de nya personalservituten icke skola leda till att enskilda rättssubjekt kunna i skadlig utsträckning binda jordens framtida användning. Utredningen anser sig böra särskilt framhålla betydelsen av prövningen av servitutshavares förutsättningar att befordra det med servitutet avsedda syftet. Stadgandet härom utgår ifrån att syftet med personalservituten är att lösa markfrågan för *allmänhetens* friluftsliv. När möjlighet beretts föreningar och stiftelser att förvärva servitut av förevarande slag, är därför denna möjlighet i främsta rummet avsedd dels för föreningar eller stiftelser, vilka utgöra organ för kommunal eller interkommunal verksamhet för friluftslivets främjande, dels ock för sammanslutningar av enskild karaktär, vilkas verksamhet sträcker sig över hela landet eller en större del därav och har betydelse för i stort sett alla befolkningsgrupper, alltså för sammanslutningar av den typ, som representeras av exempelvis Svenska turistföreningen, Skidfrämjandet och Folkrörelsernas semesterförening. Även mera lokalt betonade enskilda sammanslutningar böra emellertid kunna beviljas tillstånd under förutsättning att deras verksamhet för friluftslivets främjande kommer en väsentlig del av befolkningen inom en ort till godo. Om däremot en förenings eller stiftelses verksamhet är av den art, att det måste antagas, att det fritidsområde, som skall tillskapas genom visst servitut, kommer att bli i praktiken tillgängligt endast för en mycket begränsad krets av personer, bör tillstånd vägras. Likaså bör tillstånd nekas, om det är troligt att sökandens ekonomiska och organisatoriska resurser icke äro tillräckliga för att fritidsområdet under hans ledning skall kunna vidmakthållas och utnyttjas av allmänheten för friluftsliv och rekreation.

Ansökan om tillstånd att förvärva servitut skall inges till Konungens befallningshavande, som har att avgiva utlåtande över ansökningen. Detta utlåtande bör givetvis innehålla nödiga upplysningar om fastighetens lämplighet såsom fritidsområde, om sökandens lämplighet som servitutshavare och om andra omständigheter, som äro av betydelse för tillståndsprövningen. Någon bestämmelse i lagen om utlåtandets innehåll har icke ansetts erforder-

lig, lika litet som angående skyldighet för Konungens befallningshavande att inhämta yttrande från kommunala myndigheter eller andra, vilkas uppfattning böra utöva inflytande på frågans avgörande.

Därest ansökan om tillstånd att på grund av upplåtelse från jordägaren förvärva servitut icke ingives inom den härför stadgade tiden, som är tre månader räknat från dagen för servitutsavtalets ingående, eller om gjord sådan ansökan icke bifalles, är avtalet enligt bestämmelse i andra stycket utan verkan enligt denna lag. Avtalet kan alltså för sådant fall icke intecknas, det kommer icke att åtnjuta något sakrättsligt skydd, och icke heller i övrigt bli förevarande lags bestämmelser tillämpliga på detsamma. Detta utesluter icke att avtalet kan få vissa rättsverkningar. Vilka dessa bli får avgöras med hänsyn till de i varje särskilt fall föreliggande omständigheterna. Beträffande avtal om överlåtelse av servitutsrätt gäller för motsvarande fall enligt tredje stycket, att överlåtelsen blir ogill. Överlåtaren blir alltså fortfarande rätter innehavare av servitutsrätten och har att även i fortsättningen svara för servitutshavarens förpliktelser mot fastighetsägaren.

5 §.

Trots den möjlighet bestämmelserna i 3 § giva servitutshavare att sätta annan i sitt ställe, är det icke uteslutet att fall kunna inträffa, då kommunalförbund, förening eller stiftelse, som förvärvat personalservitut, upplöses utan att annan servitutshavare blivit satt i dess ställe. För dylikt fall bör servitutet icke längre belasta fastigheten. Föreskrift har därför i första stycket av denna paragraf meddelats om att servitutet då skall vara förfallet. För den händelse före upplösningen avtal träffats angående servitutsrättens överlåtande på annan och det för överlåtelsens giltighet fordras Konungens tillstånd till densamma, förfaller emellertid servitutet ej i och med upplösningen, utan först sedan det visat sig, att överlåtelsen ej blir giltig. Det kan således inträffa, att frågan om servitutets bestånd blir svävande viss tid, nämligen först tills tremånadersfristen för sökande av tillstånd utgått och, om ansökan sker inom föreskriven tid, därefter ytterligare tills Konungens beslut över ansökningen föreligger. Då servitut enligt bestämmelserna i detta stycke förfaller, sker det utan föregånget förordnande av domstol eller annat offentligt organ, att servitutet skall anses förfallet.

Enligt 4 § första stycket fordras för att förening eller stiftelse skall erhålla tillstånd att innehava personalservitut, att dess verksamhet är ägnad att främja ett sunt friluftsliv och att den skall äga nödiga förutsättningar att befordra det med servitutet avsedda syftet. I båda dessa hänseenden kan efter tillståndets meddelande ske förändringar. Därest förändringarna innebära att föreningens eller stiftelsens verksamhet bedrives på sådant sätt, att det med servitutet avsedda syftet måste anses bliva i väsentlig mån förfelat, saknas anledning att längre upprätthålla servitutet. Möjlighet bör då finnas för jordägaren att få det avlyftat. Servitutshavaren synes då icke heller hava några berättigade anspråk på ersättning för att servitutet frångår honom. Utred-

ningen har därför i andra stycket av förevarande paragraf föreslagit stadgande om rätt för jordägare att under nu angivna förutsättningar vinna domstols förklaring, att servitutet skall anses förfallet.

6 §.

Såsom redan tidigare framhållits torde det komma att ganska ofta inträffa, att för personalservitut betingas periodiskt vederlag och då väl i allmänhet ett årligt sådant. Det har därför ansetts önskvärt med ett stadgande om betalningstid, för den händelse i servitutsavtalet skulle stipulerats årligt vederlag utan att dagen för dess erläggande blivit i avtalet angiven. I detta hänseende har ansetts lämpligast föreskriva, att betalningen skall fullgöras inom sex månader från den dag, som efter kalendern motsvarar dagen för servitutsavtalets ingående.

7 och 8 §§.

I den allmänna motiveringen har framhållits, att avtal om personalservitut mycket ofta, i varje fall betydligt oftare än avtal om realservitut, torde komma att innehålla föreskrifter angående vederlag, som skall utgå under en längre tid, och angående det obligatoriska förhållandet i övrigt mellan fastighetsägare och servitutshavare, samt att det med hänsyn härtill vore önskvärt med en i lagtext avfattad fullständig reglering av rättsförhållandet mellan servitutshavaren och nya ägare till den tjänande fastigheten. Denna reglering har fått sin plats i 7 och 8 §§. Den överensstämmer till sitt innehåll helt med bestämmelserna i 2 kap. 29 och 30 §§ samt 31 § första stycket lagen om nyttjanderätt till fast egendom angående motsvarande rättsförhållande vid arrendeavtal.

7 § innehåller bestämmelser angående ny fastighetsägares bundenhet av servitutsavtal, vari skett ändring eller tillägg, utan att sådant anmärkts å jordägarens exemplar av handlingen. I 8 § första stycket regleras, såvitt angår *rättigheter* mot servitutshavaren, det obligatoriska förhållandet mellan denne och sådan ny ägare till den tjänande fastigheten, mot vilken servitutsavtalet på grund av inteckning eller förbehåll skall gälla. I 8 § andra stycket åter regleras nye fastighetsägarens *skyldigheter* under enahanda förhållanden. Något mot bestämmelserna i 2 kap. 31 § andra stycket nyttjanderättslagen svarande stadgande, som skulle innebära, att upplåtaren av servitutet i viss utsträckning kvarstår såsom nye fastighetsägarens medgäldenär, har utredningen ansett icke böra ifrågakomma. De billighetsskäl, som motiverat en dylik reglering beträffande arrendeavtal, synas icke kunna åberopas till stöd för att tillerkänna innehavare av personalservitut av förevarande slag samma förmån. Däremot torde ett sådant stadgande kunna befaras minska fastighetsägarnas villighet att upplåta servitut för bildande av fritidsområden. Innehavare av personalservitut kan således, såvida icke annorlunda uttryckligen avtalats, ej i något fall av den ursprunglige fastighetsägaren utkräva på servitutsavtalet grundad förpliktelse, som skolat fullgöras efter det nye ägaren övertog fastigheten, utan har att för densamma hålla sig uteslutande

till nye ägaren. Detta gäller även skadeståndsanspråk, som kan grundas å bestämmelserna i 3 § av 1907 års servitutslag jämförd med 1 kap. 4 § nyttjanderättslagen, för den händelse servitutet till följd av överlåtelse eller exekutiv försäljning av fastigheten kommer att helt eller delvis upphöra.

9 §.

Avtal om servitut för bildande av fritidsområden torde ofta komma att innehålla bestämmelser angående rätt för antingen fastighetsägaren eller servitutshavaren eller bådadera att uppsäga avtalet under vissa betingelser, såsom vid bristande betalning av vederlag eller i fall av underlåtenhet att fullgöra andra åtaganden enligt avtalet. Uppsägning kan också förekomma på grund av stadgande i denna lag, 7 §. Bestämmelser böra därför, lika litet som i fråga om arrendeavtal, saknas beträffande viss form för uppsägningen, beträffande tillvägagångssättet när uppsägning skall ske hos en korporation eller samfällighet, beträffande rätt att verkställa uppsägning hos den, som satts att å jordägarens vägnar uppbära vederlag, och beträffande tillvägagångssättet vid uppsägning i sådana fall, då den, hos vilken uppsägningen skall ske, ej träffas i sitt hemvist. Dessa bestämmelser böra vara desamma som i fråga om uppsägning av arrendeavtal. I denna paragraf har därför upptagits en hänvisning till stadgandena i 2 kap. 38 § nyttjanderättslagen.

10 §.

Samma skäl, som motiverat införandet i nyttjanderättslagen av stadgande om en särskild kortare preskriptionstid för framställande av fordringsanspråk på grund av arrendeavtal, kunna åberopas för att en dylik särskild preskriptionstid bör gälla även beträffande fordringsanspråk, som grundas å avtal om servitut för bildande av fritidsområden. Sistnämnda avtal torde nämligen även de ge upphov till ömsesidiga anspråk, vilket kan leda till uppenbara olägenheter för den ene eller andre parten, såvida icke en fullständig och slutlig uppgörelse framtvingas inom en tid, då tillfälle till utredning är för båda parterna lika öppen. I överensstämmelse med vad som stadgats i 2 kap. 41 § nyttjanderättslagen har med anledning härav i förevarande paragraf upptagits en bestämmelse om att talan om fordringsanspråk på grund av servitutsavtal, som avses i denna lag, skall anhängiggöras inom två år från det avtalet upphörde att gälla, vid äventyr att annars rätten till talan är förlorad. Liksom vid arrendeavtal medgives dock den part, mot vilken talan blivit i rätt tid anhängiggjord, rätt till kvittning för fordran, som ej blivit sålunda bevakad. Detta preskriptionsstadgande innebär allenast en begränsning av den vanliga 10-årspreskriptionen. På grund av 10-årspreskription kan alltså ett fordringsanspråk vara förfallet, innan den särskilda preskriptionstiden enligt förevarande paragraf utlöper. Den särskilda preskriptionstiden avser endast fordringsanspråk, som grundas omedelbart på servitutsavtalet och gäller alltså icke anspråk på skadestånd för brottsligt förfarande.

Utkastet till lag om ändrad lydelse av lagen den 14 juni 1907 om servitut.

Lagen den 14 juni 1907 om servitut reglerar enligt vad som framgår av lydelsen av lagens 1 § endast servitut, som gäller till förmån för annan fastighet eller för gruva. Med hänsyn härtill kan det synas onödigt att i anledning av ny lagstiftning om personalservitut i 1907 års lag införa tillägg med hänvisning till att särskilda lagstadganden finnas angående personalservitut. Utredningen har dock trott det vara lämpligt med en sådan tilläggsbestämmelse och har därför föreslagit, att till första paragrafen av nämnda lag fogas ett nytt stycke av nyss angivet innehåll.

Utkastet till lag om ändrad lydelse av 133 § utsökningslagen.

I 7 och 8 §§ lagen om servitut för bildande av fritidsområden hava intagits bestämmelser, vilka för det fall att tjänande fastighet övergår å ny ägare *efter frivillig överlåtelse* reglera rättsförhållandet mellan nye ägaren och servitutshavaren i huvudsakliga delar överensstämmande med vad som för motsvarande fall gäller i fråga om arrende. Rättsförhållandet mellan servitutshavare och den, som efter inrop å *exekutiv auktion* blir ägare till den tjänande fastigheten, bör därför i motsvarande delar regleras i överensstämmelse med de stadganden, som finnas angående rättsförhållandet mellan arrendator och den, som genom exekutiv försäljning förvärvat fast egendom. Sistnämnda stadganden återfinnas i 133 § utsökningslagen. Däremot svarande bestämmelser i fråga om personalservitut föreslås av utredningen i form av dels ett nytt fjärde stycke i 133 § utsökningslagen och dels i form av en ändring av det hittillsvarande fjärde stycket av samma lagrum.

Enligt andra stycket av 133 § utsökningslagen äger köpare, sedan han tillträtt exekutivt försåld egendom, uppbära arrende eller hyra, som därefter förfaller, och i övrigt utöva de rättigheter, som på grund av arrende- eller hyresavtalet tillkomma ägaren. Han skall ock, där avtalet skall gälla mot honom, i förre ägarens ställe svara till de jordägaren åliggande förpliktelser, vilka skola fullgöras efter sagda tid. Å legoavgift, som förfaller till betalning mer än ett år eller vid hyra mer än sex månader efter det första gången auktion hölls eller, där egendomen först ställts under tvångsförvaltning, syssloman enligt 170 § utsökningslagen förordnades i det utsökningsmål, varom fråga är, får legotagaren ej avräkna vad han må hava att fordra av förre ägaren, och icke heller gäller i fråga om sådan avgift betalning, som av legotagaren erlagts till förre ägaren, eller annan uppgörelse, som med denne träffats. Fordran, varav legotagaren blivit innehavare, eller uppgörelse, som träffats efter det legotagaren fick kunskap om egendomens utmätning, må ej åberopas mot köparen. I det nya fjärde stycket av 133 § utsökningslagen stadgas, att vid köpares tillträde av egendom, vartill upplåtits servitut, som avses i lagen om servitut för bildande av fritidsområden, skall vad enligt

andra stycket gäller för det fall, att fråga är om arrendeavtal, äga motsvarande tillämpning beträffande förhållandet mellan köparen och servitutshavaren.

Ändringen i hittillsvarande fjärde stycket, som enligt den föreslagna lagändringen blir det femte i ordningen, innebär, att föreskrifterna i 7 § lagen om servitut för bildande av fritidsområden angående verkan därav, att i avtal om personalservitut, som skall gälla mot köparen av tjänande fastighet, skett ändring eller tillägg, varom icke vid försäljningen gjorts förbehåll, skola äga motsvarande tillämpning för det fall, att tjänande fastighet blivit exekutivt försåld.

Utkastet till lag om ändrad lydelse av 6 kap. 4 § giftermålsbalken.

Enligt 6 kap. 4 § första stycket giftermålsbalken må make ej anhända sig eller med inteckning för gäld belasta fast egendom, vari andra maken har giftorätt, utan att denne skriftligen med två vittnen samtycker därtill. Är andra maken omyndig eller bortovarande, ankommer det på förmyndare eller god man att giva samtycke. Särskilt samtycke är ej erforderligt, om den make, som vill företaga åtgärden, är förmyndare eller god man för andra maken. I andra stycket av samma lagrum stadgas, att, därest make företagit åtgärd, som i första stycket sägs, utan samtycke, åtgärden är ogill, om andra maken eller dennes förmyndare eller gode man väcker klander därå. Sådan klandertalan skall dock instämmas inom tre månader, sedan vederbörande fick kännedom om åtgärden, och senast inom ett år, efter det lagfart eller inteckning beviljades. Jämlikt bestämmelse i 6 § av samma kapitel äger, för den händelse samtycke vägras, rätten på ansökan tillåta åtgärd, varom fråga är, om skäl till vägran ej finnes vara för handen.

Upplåtelse av servitutsrätt, som avses i lagen om servitut för bildande av fritidsområden, kan uppenbarligen innebära en sådan belastning av den tjänande fastigheten och därmed en sådan minskning av fastighetens värde, att upplåtelse av dylikt servitut ej bör utan vidare få göras av make i de fall, då andra maken har giftorätt i egendomen. Utredningen har därför ansett sig böra föreslå sådan ändring i 6 kap. 4 § giftermålsbalken, att de ovan refererade bestämmelserna beträffande avhändande och intecknande för gäld av fast egendom få motsvarande tillämpning i fråga om upplåtelse av personalservitut.

Anmärkas bör här måhända, att enligt 5 § 6 mom. lagen om införande av nya giftermålsbalken, bestämmelserna i 6 kap. 4 och 6 §§ giftermålsbalken skola lända till efterrättelse i fråga om fast egendom, som är samfälld för makar, å vilkas rättsförhållanden äldre giftermålsbalken är tillämplig, ävensom att enligt 9 kap. 2 § äldre giftermålsbalken mannen ej äger, utan hustruns frivilliga ja och underskrift i tvenne gode mäns närvaro, rätt att sluta avtal, varigenom lägges servitut å sådan hustruns enskilda fasta egendom, som förvaltas av mannen.

Utkastet till lag om ändrad lydelse av 55 § Kungl. förordningen den 16 juni 1875 angående inteckning i fast egendom.

Det av utredningen här föreslagna tillägget av ett nytt stycke till 55 § inteckningsförordningen är föranlett av ändringen i 6 kap. 4 § giftermålsbalken. Det avser att förhindra att inteckning meddelas till säkerhet för personalservitut, som upplåtits utan iakttagande av föreskrifterna i sistnämnda lagrum enligt dess föreslagna nya lydelse och att lämna föreskrifter om behandlingen av ansökan om inteckning för personalservitut i fast egendom, som utgör giftorättsgods, i enlighet med vad som för motsvarande fall gäller i fråga om inteckning för fordran.

Det må här anmärkas, att enligt den föreslagna lagen om servitut för bildande av fritidsområden sådant servitut får upplåtas till förening eller stiftelse endast om Konungen lämnat sitt tillstånd därtill och att, därest tillstånd ej beviljas, avtal om dylik upplåtelse är utan verkan enligt nämnda lag (4 § andra stycket), d. v. s. det ger ej upphov till något servitut. Härav följer utan vidare att inteckning icke kan beviljas till säkerhet för avtalets innehåll. Uttryckligt stadgande därom är följaktligen överflödigt.

Utkastet till lag om ändring i 8 kap. lagen om förmynderskap.

Enligt 8 kap. 14 § första stycket lagen om förmynderskap må förmyndare ej utan överförmyndarens samtycke sluta avtal, varigenom å den omyndiges fasta egendom lägges servitut. Denna bestämmelse skulle enligt 1 § lagen om servitut för bildande av fritidsområden bli tillämplig jämväl å personalservitut, därest icke lagändring kommer till stånd. Med hänsyn till de vittgående verkningar i fråga om tjänande fastighets värde, som personalservitut kan utöva, har utredningen emellertid ansett, att det skydd för den omyndiges intresse, som kravet på överförmyndarens samtycke till upplåtelse av servitut innebär, icke är tillfyllest i fråga om upplåtelse av personalservitut. För sådan upplåtelse bör fordras rättens tillstånd, liksom fallet är enligt 8 kap. 15 § förmynderskapslagen, då omyndigs fasta egendom skall avhändas honom eller belastas med inteckning för gäld. Bestämmelsen härom har synts böra få sin plats i sistnämnda lagrum. Till följd härav har utredningen ansett det lämpligt, att till 14 § fogas ett nytt stycke, vari uppmärksamheten fästes därpå, att beträffande upplåtelser av personalservitut, i stället för överförmyndarens samtycke, fordras rättens tillstånd.

Kap. XV. Frågan om tvångsförfarande för tryggande av tillgången på mark till fritidsområden.

Frågans riksdagsbehandling.

I två vid 1937 års riksdag väckta motioner, nr 17 i första kammaren av herrar Knut Pettersson och Sam Larsson samt nr 56 i andra kammaren av herr Holmbäck, hemställdes, bland annat, »att riksdagen måtte för sin del besluta om sådan ändring av expropriationslagen, att mark avsedd för anläggandet av kommunala friluftsbad, lägerplatser och liknande ändamål må kunna förvärvas genom expropriation, även om marken är belägen i annan kommun».

Till stöd för detta yrkande anförde motionärerna:

I 1917 års lag om expropriation stadgas att fastighet, som tillhör annan än kronan, må tagas i anspråk genom expropriation bland annat för ändamål, som det enligt lag eller författning tillkommer kommunen eller annan dylik samfällighet att tillgodose, ävensom för annat härmed jämförligt ändamål för den händelse det äger väsentlig betydelse för det allmänna.

Under dessa bestämmelser torde icke kunna inbegripas ett sådant fall, att en stad önskar i en främmande kommun förvärva fastighet i avsikt att bereda den egna kommunens befolkning möjligheter till friluftsbad och friluftsliv. Dylika fastighetsförvärv måste alltså grundas på frivilliga avtal. Emellertid torde här berörda ändamål numera betraktas såsom så angeläget, att det väl kan jämställas med åtskilliga av dem, för vilka expropriation lagenligt kan påkallas. På sina håll har också yppat sig avsevärda svårigheter, att mot rimligt pris förvärva lämpligt belägen mark för friluftsbad och lägerliv.

Det är att förutse, att behovet av allmänt tillgängliga badstränder under en lång tid framåt oavlåtligen kommer att ökas. Frekvensen på de kommunala badplatserna pekar oförtydbart i sådan riktning. Det blir under sådana förhållanden ett allmänt intresse att underlätta kommunernas förvärv av fastigheter för här berörda ändamål, vilket lämpligen synes kunna ske genom en sådan ändring av nu gällande lagstiftning, att expropriation kan påkallas även i dylika fall.

Motionerna hänvisades till andra lagutskottet, som behandlade dem i sitt utlåtande nr 13. Däri redogör utskottet för behandlingen vid 1936 års riksdag av motionerna II: 165 och I: 294 (se sid. 17 f) samt omnämner riksdagens skrivelse den 23 maj 1936, nr 246, till Kungl. Maj:t med anhållan om utredning och förslag, syftande till att åt den icke jordägande befolkningen underlätta och trygga möjligheterna att kunna idka friluftsliv. Efter anmärkande av att denna framställning då ännu var beroende på Kungl. Maj:ts prövning yttrade utskottet:

Vid den undersökning, som i anledning av riksdagens framställning synes kunna förväntas, torde stor uppmärksamhet komma att ägnas frågan om förvärv av bad- och lägerplatser för invånare i städer och andra orter med mera sammanträngd befolkning. Sannolikt torde en dylik utredning komma att giva vid handen, att svårigheter möta att få disponera lättillgängliga markutrymmen för dem, som vilja idka friluftsliv, enär en betydande del av de för ifrågavarande ändamål lämpligaste marktillgångarna befinna sig i enskild ägo.

Det synes därför utskottet sannolikt, att vid en sådan undersökning frågan om möjligheten och lämpligheten att tvångsvis förvärva erforderlig mark måste tilldraga sig uppmärksamhet. De i förevarande motioner behandlade spörsmålen om utvidgning av expropriationsrätten torde därför bliva föremål för överväganden vid den av riksdagen begärda utredningen.

Frågan om rätt att expropriera strandområden för anläggande av kommunala friluftsbad intar emellertid enligt utskottets mening en viss särställning. Enligt vad för utskottet upplysts har det på många håll uppstått svårigheter för kommuner att genom frivilliga avtal förvärva badstränder åt sin befolkning. Såsom i förevarande båda motioner framhålles synes expropriationsrätt för närvarande icke föreligga i ett dylikt fall. Det måste emellertid anses vara ett samhällsintresse av stor vikt, att under beaktande av markägarnas berättigade intressen möjlighet till friluftsbad beredes allmänheten, och enligt utskottets mening synes det vara av behovet påkallat, att expropriationsrätt snarast medges för ifrågavarande ändamål, som i fråga om allmän betydelse torde kunna jämställas med åtskilliga av de fall, i vilka expropriationsrätt för närvarande finnes. Utskottet hyser den uppfattningen, att härför erforderlig lagändring bör vidtagas utan att slutförandet av den av 1936 års riksdag begärda undersökningen, därest den kommer till stånd, avvaktas. Utskottet vill därför föreslå riksdagen att hos Kungl. Maj:t hemställa, att Kungl. Maj:t måtte i samband med den utredning, varom fjolårets riksdag anhållit, upptaga frågan om rätt att expropriera mark för kommunala friluftsbad samt framlägga förslag rörande sistnämnda spörsmål för 1938 års riksdag.

Under åberopande av vad sålunda anförts hemställde utskottet:

1) att riksdagen, i anledning av motionerna, måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t ville i samband med den av 1936 års riksdag begärda utredningen angående underlättande och tryggande av möjligheterna för den icke jordägande befolkningen att kunna idka friluftsliv upptaga frågan om rätt att expropriera mark för kommunala friluftsbad samt för nästkommande riksdag framlägga förslag rörande sistnämnda spörsmål; samt

2) att motionerna i förevarande del, i den mån de icke blivit beaktade genom vad utskottet ovan hemställt, icke måtte föranleda till någon riksdagens åtgärd.

Mot utskottets ovan intagna yttrande reserverade sig fyra ledamöter (herrar Heiding, P. Sandström, Holstenson och Nyblom), vilka ansågo att utskottets yttrande bort hava följande lydelse:

Vid den undersökning, som i anledning av riksdagens framställning synes kunna förväntas, torde frågan om möjligheten att genom köp eller annorledes förvärva för ändamålet erforderlig mark ävensom de åtgärder som i detta hänseende med beaktande av jordägarnas och den övriga befolkningens berättigade intressen lämpligen kunna och böra av statsmakterna vidtagas, säkerligen komma att tilldraga sig vederbörlig uppmärksamhet.

Förevarande motioner åsyfta i hithörande delar att utan avvaktande av resultatet av denna utredning få till stånd sådan ändring i expropriationslagen, att kommuner erhålla rätt att expropriationsvis förvärva mark för anordnande av friluftsbad. Även om på vissa platser svårigheter skulle förefinnas att ordna frågan om friluftsbad, torde nog kunna konstateras, att denna angelägenhet i regel blivit på ett för befolkningen tillfredsställande sätt löst. Något trängande skäl föreligger därför inte att till särskild behandling upptaga frågan om en utvidgning av expropriationslagen. Utredningens resultat bör avvaktas, så att

därigenom klarhet vinnes beträffande bland annat planen för ett lösande av de beaktansvärda sociala problem i deras helhet, varom här är fråga. Vid utredningen kunna åtskilliga synpunkter framkomma, som visa att ett expropriationsförfarande kan medföra avsevärda olägenheter. Det kan t. ex. visa sig mindre lämpligt att låta en kommun expropriationsvis förvärva mark inom en annan kommuns område och där utan hänsyn till andra kommuners eventuella intressen utföra och utnyttja anläggningarna efter sina önskemål. Utskottet anser därför, att det i motionerna framförda önskemålet bör bliva föremål för en grundlig prövning i samband med de spörsmål, som den av 1936 års riksdag begärda utredningen kan komma att behandla, samt att därvid även bör prövas huruvida icke kommuner kunna tillförsäkras friluftsbad utan tillgripande av expropriationsförfarande.

I enlighet med det anförda ansågo reservanterna, att utskottets hemställan under 1) icke bort upptaga begäran om framläggande för 1938 års riksdag av förslag angående rätt att expropriera mark för kommunala friluftsbad.

Riksdagen biföll utskottets hemställan och i överenstämmelse därmed avläts skrivelse till Konungen den 9 mars 1937, nr 65.

Den av 1937 års riksdag begärda utredningen av frågan om rätt att expropriera mark för kommunala friluftsbad.

Riksdagens ovannämnda skrivelse den 9 mars 1937 överlämnades genom nådigt brev den 29 oktober samma år till fritidsutredningen för att tagas i övervägande vid fullgörandet av utredningens uppdrag.

På framställning av utredningen förordnade därefter chefen för socialdepartementet den 23 november 1937 dåvarande revisionssekreteraren Folke Rudewall att biträda utredningen vid behandlingen av förevarande fråga. Av Rudewall utarbetades en »P. M. angående expropriation för kommunala friluftsbad», innehållande en undersökning, huruvida möjlighet redan enligt gällande rätt förefunnes att erhålla expropriationstillstånd för berörda ändamål på grund av stadgandet i 1 § 4. expropriationslagen.

Enligt nämnda lagrum må fastighet, som tillhör annan än kronan, tagas i anspråk genom expropriation, om Konungen prövar det nödigt »för ändamål, som det enligt lag eller författning tillkommer kommun eller annan dylik samfällighet att tillgodose».

Promemorians undersökning av detta tolkningsspörsmål bygger på en redogörelse för förarbetena till expropriationslagen, varvid även riksdagsdebatterna vid behandlingen av frågan om omfattningen av expropriationsmöjligheterna för kommunala ändamål ägnats särskild uppmärksamhet. Frågan belyses också genom anförande av några fall ur den praxis, som av Kungl. Maj:t tillämpats vid beviljande av expropriation för kommunala ändamål.

Undersökningens resultat kan sammanfattas på följande sätt: Innebörden av stadgandet i 1 § 4. expropriationslagen vore i främsta rummet beroende på vad som skall anses ligga i ordet »tillkommer». Ordet hade enligt vanligt

språkbruk en annan och vidare betydelse än »åligger». Det framginge också av riksdags- och utskottsbehandlingen av förslaget till nuvarande expropriationslag, att åt den slutliga lagtexten med full avsikt genom ordet »tillkommer» gavs en vidare mening än vad den skulle haft, om ordet »åligger» hade använts, vilket senare ord begagnats i ett reservantförslag, som under debatten i riksdagen kritiserades såsom alltför snävt och icke vann riksdagens bifall. Den nuvarande lydelsen av lagtexten, som formulerats av lagutskottet, belystes till sin innebörd av ett uttalande i riksdagen av lagutskottets vice ordförande, dåvarande professorn Nils Alexandersson, vari framhölls, att lagutskottet i enlighet med tidigare meningsutbyte i riksdagen »omformulerat förslaget så, att det uttryckligen utsäges, att det endast är för ändamål, vilka det författningsenligt tillkommer kommun att tillgodose, som expropriationsrätt kan meddelas, varav följer, att det åligger Kungl. Maj:t att i varje fall, då expropriationstillstånd begäres, undersöka, huruvida ändamålet faller inom kommunens författningsenliga befogenhetsområde». Lagen avsåge alltså utan tvivel, att expropriation skulle kunna beviljas kommun för varje ändamål, *som faller inom kommunens författningsenliga befogenhetsområde.* Kommunernas författningsenliga befogenhetsområde reglerades bland annat av hälsovårdsstadgan. Enligt 1874 års stadga, som gällde när nuvarande expropriationslag tillkom, skulle hälsovårdsnämnd ägna uppmärksamhet åt allt som kunde inverka på sundheten och allmänna hälsotillståndet i staden eller landskommunen. I nu gällande hälsovårdsstadga hette det uttryckligen, att hälsovårdsnämnd skall verka för att tillgång beredes till bad i öppet vatten, där så ske kan. Det vore alltså tydligt, att det tillhörde kommuns författningsenliga befogenhetsområde att skaffa mark för friluftsbad. Kungl. Maj:t hade dessutom redan medgivit kommuner rätt att expropriera badstrand (ex. Båstad, tillstånd den 18 september 1931, och Torekov, tillstånd den 21 februari 1936), och kommuns rätt att köpa mark för eget behov av friluftsbad vore fastslagen genom praxis och prejudikat (ex. Regeringsrättens årsbok 1925 S. 117). Enligt expropriationslagens nuvarande bestämmelser kunde alltså Kungl. Maj:t bevilja kommun rätt att expropriera mark för kommunala friluftsbad. Denna uppfattning hade också uttryckligen hävdats av justitiekanslern (i Båstadsfallet). Denna expropriationsrätt gällde även utanför den egna kommunen.

I skrivelse till Konungen, dagtecknad den 18 december 1937, anmälde fritidsutredningen under hänvisning till den av Rudewall upprättade promemorian, att den funnit ådagalagt, att rätt till expropriation för kommunala friluftsbad förelåge redan enligt nu gällande lag om expropriation, varför ytterligare lagstadganden för att trygga denna rätt icke vore erforderliga. Utredningen anförde i skrivelsen därjämte, att till övervägande upptagits frågan, huruvida det kunde anses önskligt och lämpligt att, såsom skett för flera andra slag av expropriation, tillföra lagen en avdelning innehållande särskilda bestämmelser rörande expropriation av mark för friluftsbad. Utredningen, som funne goda skäl tala för obehövligheten av dylika särskilda bestämmelser, ville emellertid till närmare prövning upptaga detta spörsmål

i samband med behandlingen av övriga frågor, vilka inginge i utredningsuppdraget och vilka även påkallade ett ingående på frågan om expropriation.

Av utredningen verkställd undersökning angående behovet av tvångsförfarande.

Den allmänna inventering av tillgången på mark, som lämpar sig såsom fritidsreservat av olika slag, vilken av utredningen igångsattes hösten 1937, och de kompletterande uppgifter, som i slutet av år 1939 infordrats från 69 städer, utvisar såsom redan i kapitel II framhållits, att det beträffande ett stort antal städer och tättbebyggda samhällen icke kan anses i tillfredsställande omfattning sörjt för befolkningens behov av särskilda fritidsreservat. Även om detta måhända måste anses mest påtagligt i fråga om tillgången på badstränder, ger dock undersökningen tydligt vid handen, att ett stort behov föreligger av ytterligare kommunala fritidsreservat, avsedda även för andra ändamål än friluftsbad.

Den verkställda undersökningen avsåg emellertid också att utröna, huru kommunerna själva bedömde möjligheterna att för framtiden trygga sin befolknings behov av erforderliga markområden för friluftsliv medelst frivilliga överenskommelser med markägarna och utan anlitande av tvångsförfarande.

I den cirkulärskrivelse, som utredningen den 13 november 1937 utsände till rikets städer och en stor mängd samhällen, framställdes sålunda även förfrågan, huruvida det ansåges erforderligt med särskilda åtgärder i lagstiftningsväg — varvid bland andra uppräknade exempel omnämndes utvidgade möjligheter till expropriation — för att tillgodose befolkningens behov av friluftsallmänningar eller platser nödvändiga för särskilda arter av friluftsliv.

De på denna förfrågan inkomna svaren äro i många fall mycket ofullständiga och angiva i ett stort antal fall, då sådana åtgärder förklarats önskvärda, icke uttryckligen, vilken åtgärd, som ansetts böra komma i fråga. En detaljerad redogörelse för svarens innehåll synes därför vara av ett relativt begränsat värde för bedömandet av nu föreliggande spörsmål. Utredningen anser sig därför här kunna inskränka sig till att meddela den upplysningen, att en del städer och samhällen förklarat expropriationsrätt icke erforderlig för tillgodoseendet av deras befolknings behov av fritidsområden, samt att andra däremot uttryckligen uppgivit, att expropriationsrätt skulle underlätta lösandet av markfrågan. I vissa fall har därjämte uttalats önskemål om åtgärder syftande till en bättre överensstämmelse mellan expropriationsersättningens storlek och det verkliga markvärdet.

Ifrågavarande cirkulärskrivelse tillställdes även Svenska landskommunernas förbund och Svenska stadsförbundet med begäran, att förbunden måtte delgiva utredningen sina synpunkter på de i skrivelsen berörda frågorna.

Styrelsen för Svenska landskommunernas förbund anförde i anledning härav i skrivelse till utredningen den 13 december 1937, bland annat:

Allmänt erkännes vikten och betydelsen av att befolkningen i våra städer och andra relativt tätt bebyggda samhällen får tillfälle att idka ett sunt fri-

luftsliv och möjlighet till friluftsbad. Men det är långt ifrån säkert, att badstränder och behövlig mark för nämnda ändamål överallt stå till buds. På många håll är det så, att utan hjälp av lagstiftning kan det goda och gagnande syftet icke nås. I främsta rummet är härvid att tänka på införandet av en vidgad expropriationsrätt, varom riksdagen redan gjort framställning till Kungl. Maj:t. En sådan vidgad expropriationsrätt behöver icke innebära obehöriga ingrepp i enskilda markägares intressen och man torde med trygghet kunna utgå ifrån att Kungl. Maj:t vid prövning av dylika expropriationsansökningar skall samvetsgrant väga skälen för och emot så att annans rätt icke trädes för nära.

Men för att utvidgning av expropriationsrätten i nämnda syfte skall bli till verkligt gagn torde erfordras, att grunderna för expropriationsersättning i dessa fall bli väl och omtänksamt avfattade.

Tänkbart är ju, att syftet i åtskilliga fall kan vinnas på annan väg än expropriationens. Sålunda torde uppgörelser mellan kommun och markägare, exempelvis i servitutsform i vissa fall kunna äga rum och visa sig praktiskt lämpligare än expropriationen. Önskvärt är därför, att genom lagstiftning olika utvägar möjliggöras, så att man i varje fall kan välja vad som är för ändamålet tjänligast.

Svenska stadsförbundets styrelse yttrade i sin svarsskrivelse, dagtecknad den 26 november 1937, bland annat:

Den nu pågående utredningen föranleddes av en motion till 1936 års riksdag om underlättande och tryggande av möjligheterna för den icke jordbruksägande befolkningen att idka friluftsliv. I sitt yttrande över motionen underströk styrelsen behovet av rekreationsplatser för stadsbefolkningen och framhöll, att detta behov blivit allt mer och mer akut. Särskilt har behovet av badplatser utanför respektive samhällen gjort sig gällande på åtskilliga håll. Styrelsen tillstyrkte därför livligt åtgärder i motionens syfte.

Styrelsen vill nu i detta sammanhang komplettera uttalandet med ett understrykande av önskemålet om expropriationsmöjligheter för vinnande av ägande- eller nyttjanderätt till för friluftsbad behövliga områden, i fall av behov även utom den egna kommunen. När årets riksdag behandlade denna fråga, framkom också ett förslag om en översyn av bestämmelserna om expropriationsnämnd, i syfte att ernå en sakkunnigare behandling av expropriationsmålen. Tvenne reservanter i andra lagutskottet framhöllo, att det »inom städernas kommunalförvaltningar torde vara en allmän erfarenhet, att löseskillingarna vid expropriation bli avskräckande höga». I regel ligga de över eller i överkanten av gällande markvärden. En större enhetlighet i prissättningen är icke blott ett önskemål utan en förutsättning för att expropriationsinstitutet skall fylla sin uppgift. Under nuvarande förhållanden söka myndigheterna i det längsta att undvika tillgripande av expropriation — de veta alltför väl, att resultatet kan bli en obehaglig överraskning. Styrelsen vill i förevarande sammanhang uttala sin anslutning till reservanternas synpunkter. Värdet av expropriationsrättens utsträckta användning blir i hög grad beroende på, om värderingen av den för friluftsbaden avsedda marken i de olika fallen ger ett skäligt resultat.

I den cirkulärskrivelse, som i mitten av oktober 1939 tillställdes 69 städer (se sid. 47) med begäran om kompletterande uppgifter angående av dessa städer anordnade särskilda fritidsområden, framställdes också förfrågan, huruvida städerna ansåge erforderligt att tillskapa ytterligare särskilda fritidsområden — utöver dem som redan funnes — och huruvida staden funne skäl föreligga till antagande, att det skulle möta svårigheter för staden att förvärva äganderätt eller nyttjanderätt till ytterligare erforderliga markområden av den anledningen, att markägarna icke alls ville avhända sig marken eller

upplåta nyttjanderätt till densamma eller ock vore villiga därtill endast mot ersättning, som överstege den, som vanligen utginge för liknande mark.

Vid en redogörelse för de inkomna svaren på denna cirkulärskrivelse är det uppenbarligen av vikt att skilja mellan sådana städer, som icke ansett ytterligare fritidsreservat erforderliga, och sådana, som förklarat sig behöva dylika.

Svar på cirkulärskrivelsen ha inkommit från 62 städer av de 69 tillfrågade. Av dessa ha 28 städer besvarat frågan, huruvida ytterligare fritidsreservat vore erforderliga, nekande och 28 städer jakande, under det att 6 städer antingen icke alls besvarat frågan eller lämnat ett otydligt svar på densamma.

Av de 28 städer, som ansett sig *icke behöva* ytterligare fritidsreservat, ha *sjutton städer* (Södertälje, Djursholm, Huskvarna, Eksjö, Kalmar, Växjö, Kristianstad, Borås, Skövde, Arvika, Västerås, Köping, Falun, Ludvika, Gävle, Söderhamn och Luleå) nekande besvarat frågan angående eventuella svårigheter att förvärva äganderätt eller nyttjanderätt till erforderlig mark. *Tre städer* (Motala, Höganäs och Skara) ha lämnat frågan helt obesvarad. *Sex städer* (Västervik, Karlshamn, Landskrona, Ystad, Eskilstuna och Kristinehamn) ha besvarat frågan med en hänvisning till att någon undersökning av möjligheterna att förvärva rätt till fritidsområden icke skett. *En stad* (Sala) har uppgivit att, om staden skulle behöva mera mark för friluftsändamål, vilket icke vore troligt, skulle måhända svårigheter uppstå. *En stad* (Halmstad), som i sin svarsskrivelse uppgivit, att ytterligare fritidsområden ej erfordrades, har beträffande frågan om eventuella svårigheter att förvärva mark till fritidsområden hänvisat till en hösten 1937 till fritidsutredningen insänd konfidentiell promemoria. I nämnda promemoria uppges, att det framstode som en angelägenhet av icke ringa vikt för staden att förvärva äganderätt till ett enskild person tillhörigt markområde, som i mycket stor utsträckning användes för friluftsbad av stadens invånare, men att detta mött svårigheter, varför det vore önskvärt, att åtgärder i lagstiftningsväg vidtoges för att bereda möjlighet för en kommun att för ifrågavarande ändamål förvärva i enskild ägo varande områden. Det synes sålunda som om stadens svar å båda de förevarande frågorna i själva verket skulle vara jakande.

Det kan i detta sammanhang anmärkas, att fyra av de i föregående stycke omnämnda städerna i sina svar å utredningens hösten 1937 utsända frågeformulär synas ha hyst en annan uppfattning. Däri uppgavs nämligen, av Skövde att staden önskade förvärva vissa strandområden och att detta önskemål troligen icke kunde förverkligas utan expropriation beträffande åtminstone en del därav, av Ludvika att tillgången till mark för friluftsändamål icke vore tryggad och att expropriationsrätt vore erforderlig, av Motala att expropriationsrätt vore önskvärd i fråga om alla slag av fritidsområden, samt av Skara att expropriationsrätt vore önskvärd och att expropriationsersättningen ej borde få överstiga taxeringsvärdet.

Av de 28 städer, som förklarat sig *behöva* ytterligare fritidsområden, ha *tretton städer*[1] (Stockholm, Lidingö, Uppsala, Nyköping, Nässjö, Malmö, Trelle-

[1] Till denna kategori hör dessutom Lund; jfr noten å sid. 47.

borg, Göteborg, Mölndal, Karlstad, Örebro, Karlskoga och Härnösand) jakande besvarat frågan angående eventuella svårigheter att förvärva erforderlig mark. Sju av dessa tolv städer, nämligen Stockholm, Lidingö, Nässjö, Trelleborg, Göteborg, Karlstad och Örebro ha uppgivit den mötande svårigheten ligga däri, att markägarna begärde högre ersättning än den, som i orten vanligen brukade utgå för liknande mark. *En stad* (Linköping) har ej direkt besvarat frågan angående svårigheterna att förvärva erforderlig mark, men uppger, att domänstyrelsen motsatt sig stadens begäran att få inköpa hela kronoegendomen Tuna och för den del av egendomen, som styrelsen är villig sälja till staden, begärt ett pris som stadens drätselkammare funnit för högt. *En stad* (Vänersborg) har uppgivit, att underhandlingar med Frändefors kommun angående inköp av ett kommunen tillhörigt strandområde, som vore av mycket stor betydelse för stadsbefolkningens badmöjligheter, icke lett till något resultat, enär kommunen i stället beslutat att uppgöra styckningsplan i och för exploatering av området. *En stad* (Umeå) har upplyst, att staden beslutat ansöka om tillstånd att expropriera ett strandområde. *Tre städer* (Tranås, Oskarshamn och Hudiksvall) ha icke alls uttalat sig i frågan angående eventuella svårigheter att förvärva mark. *Tre städer* (Visby, Trollhättan och Lidköping) ha uppgivit att någon undersökning av möjligheterna till markförvärv icke skett eller att frågan vore svår att för närvarande besvara. *Sex städer* (Katrineholm, Hälsingborg, Varberg, Uddevalla, Alingsås och Skellefteå) ha svarat, antingen att några svårigheter icke vore att vänta eller »ännu så länge» icke vore att befara.

De sex städer, vilka icke lämnat tydligt svar på frågan, huruvida ytterligare fritidsområden ansåges vara för stadens vidkommande erforderliga, äro Sundbyberg, Norrköping, Karlskrona, Mariestad, Falköping och Östersund. Av dessa ha Mariestad och Falköping uppgivit, att det icke funnes anledning, samt Östersund och Norrköping, att det knappast funnes anledning antaga, att svårigheter skulle möta att förvärva erforderlig mark. Sundbyberg har icke besvarat frågan om svårigheter för markanskaffningen och Karlskrona har inskränkt sig till att meddela, att staden blivit erbjuden inköpa ett markområde för friluftsändamål, men att det begärda priset varit sådant, att drätselkammaren icke ansett sig kunna reflektera på erbjudandet.

I samband med förestående redogörelse för utredningens undersökning av behovet av expropriationsrätt för friluftsändamål må omnämnas, att några av de myndigheter, som hörts över det av utredningen avgivna betänkandet med förslag angående reglering av strandbebyggelsen m. m. även berört frågan om expropriation för tryggande av tillgången på mark till fritidsområden.

Kammarkollegium har sålunda — efter framhållande av att till följd av bestämmelserna i hälsovårdsstadgan och 1 § 4. expropriationslagen funnes möjlighet att förvärva mark till friluftsbad genom expropriation — anfört, att det torde vara påkallat, att kommunernas och även statens rätt till expropriation utvidgas att omfatta markförvärv även för övriga former av friluftsliv.

Lantmäteristyrelsen, som i sitt yttrande understrukit vikten av att fritidsområden anskaffas i betydande antal och stort tilltagna, har uttalat, att därvid kan behöva övervägas om icke för sådana ändamål expropriationsrätt bör införas.

Länsstyrelsen i Östergötlands län har yttrat, att i lagstiftningsväg måhända kan tänkas införandet av rätt för kommuner samt vissa slags ideella föreningar och stiftelser att expropriera mark för ifrågavarande ändamål.

Länsstyrelsen i Gävleborgs län har framhållit, att fritidsområden böra av kommun eller stat förvärvas antingen på frivillighetens väg eller, därest så ej kan ske, genom expropriationsförfarande, om allmänna intressen så befinnas kräva.

Expropriation för friluftsändamål enligt gällande rätt.

Enligt 21 § stadsplanelagen äger stad, när den det äskar, till sig lösa i stadsplan eller stomplan ingående mark, som är avsedd till gata eller annan allmän plats. Stadsplan och stomplan kan jämlikt 56 och 57 §§ samma lag upprättas även inom köping och annan tätare befolkad ort på landet. Såsom allmän plats kunna avsättas områden, avsedda för allmänhetens rekreation och friluftsliv. Städernas offentliga parker äro exempel på ett slags fritidsområden. Tvångsinlösen av mark till fritidsområden är således möjlig med tillämpning av stadsplanelagens bestämmelser. Härför fordras emellertid som nämnts, att området intagits i stadsplan eller stomplan såsom allmän plats. Detta tvångsförfarande står därför till buds endast beträffande mark, som är belägen inom den kommun, för vilken planen gäller. Såsom utredningen i kapitel VI framhållit, har utredningen icke ansett sig böra ingå på frågan om en utvidgning av stadsplanelagstiftningen till att omfatta även regionplanering i syfte att därigenom söka vinna en lösning av friluftslivets markfråga.

Av den redogörelse som här förut lämnats angående frågan om expropriation av mark till kommunala friluftsbad torde framgå, att åtminstone ett slags fritidsområden, nämligen områden för friluftsbad, tvångsvis kunna förvärvas med stöd av bestämmelserna i expropriationslagen. Det synes emellertid som om expropriationslagens möjligheter i fråga om expropriation av mark till fritidsområden skulle sträcka sig längre än så.

Gällande lag om expropriation är utfärdad den 12 maj 1917. Dess första paragraf är av följande lydelse:

Fastighet, som tillhör annan än kronan, må tagas i anspråk genom expropriation, om Konungen prövar det nödigt:

1. för befästning, övnings- eller förläggningsplats för krigsmakten, skjutbana, som äger betydelse för den allmänna skjutskicklighetens utveckling, eller eljest för rikets försvar;

2. för allmän väg på landet eller i stad, järnväg eller spårväg för allmän trafik, bro, hamn, lastningsplats, kanal eller annan farled, flottled, telegraf- eller telefonanläggning eller annan anläggning för den allmänna samfärdselns främjande;

3. för allmän byggnad;

4. för ändamål, som det enligt lag eller författning tillkommer kommun eller annan dylik samfällighet att tillgodose;

5. för att förse en ort med vatten eller förhindra förorenande av vattenledning, som är anlagd för sådant ändamål;

6. för annat ändamål, som är jämförligt med något under 1, 2, 3, 4 eller 5 angivet och äger väsentlig betydelse för det allmänna;

7. för att inom bebyggt område vid järnvägsstation, hamnplats eller fiskläge eller å annan ort med större sammanträngd befolkning åstadkomma tryggade bostadsförhållanden;

8. för att bereda befolkningen eller en väsentlig del därav å en ort mark till uppförande av byggnad för överläggningar eller föredrag i allmänna frågor eller åsyftande religiös uppbyggelse, folkbildning, nykterhetens främjande eller annat därmed jämförligt ideellt ändamål av synnerlig vikt;

9. för åstadkommande på det allmännas bekostnad av skogsåterväxt å skogsmark, som är genom kalhuggning eller på annat sätt ödelagd och ej utgör nödig betesmark;

10. för kronans övertagande av flygsandsfält, varom ägaren försummat taga sådan vård, att fara för sandflykt förebygges;

11. för att i kronans ägo överföra jordområde av synnerligen märklig naturbeskaffenhet, för dess avsättande såsom naturminnesmärke, eller ock synnerligen märklig fast fornlämning, vars bevarande ej kan på annat sätt tryggas, jämte därför erforderlig mark;

12. för linbana, som är behövlig för ett företag av större gagn för orten; eller

13. för tillgodoseende av fjällrenskötselns behov.

Särskild rätt, som i avseende å fastighet tillkommer annan än kronan, må ock exproprieras, om Konungen prövar det nödigt för ändamål, som nu är sagt; och må expropriation enligt Konungens förordnande jämväl äga rum för upphävande av särskild rätt till område, som är avsatt till nationalpark.

Huruvida och i vilken omfattning detta lagrum erbjuder möjlighet att expropriera mark för tillskapandet av fritidsområden är tydligen beroende på tolkningen av 1 § 4. och 6.

Den före 1917 års lag gällande Kungl. förordningen den 14 april 1886 angående jords och lägenhets avstående för allmänt behov tillät expropriation för vissa i lagen särskilt uppräknade ändamål — såsom väg, allmän byggnad m. m. — »eller till dylikt allmänt behov». För kommunala ändamål tillämpades en ganska vidsträckt expropriationsrätt.

År 1908 uppdrog Kungl. Maj:t åt en kommitté att verkställa revision av expropriationslagstiftningen, varvid även frågan om utsträckt tillämpning av expropriationsinstitutet skulle behandlas. I kommittens år 1910 avlämnade förslag till lag om expropriation upptogs såsom enda expropriationsändamål »allmänt gagn». Sedan förslaget överarbetats inom justitiedepartementet och lagrådet år 1912 avgivit utlåtande i ärendet, framlades detta för 1913 års riksdag genom proposition nr 46. Det vid propositionen fogade lagförslaget innehöll — liksom det förslag, varöver lagrådet hörts — en uppräkning av de särskilda ändamål, för vilka expropriation finge ske. Bland de uppräknade ändamålen var även »för något en kommuns eller annan dylik samfällighets allmänna ändamål». Detta generaliserades, liksom åtskilliga andra av de uppräknade ändamålen, genom en bestämmelse om att expropriation finge ske »för annat därmed jämförligt ändamål av väsentlig betydelse för det allmänna».

Rörande bestämmelsen om expropriation för kommunala ändamål yttrade departementschefen 1912:

Enligt förslaget skall expropriation kunna förekomma, så snart det är fråga om något en kommuns eller annan dylik samfällighets allmänna ändamål. Under det att allmän expropriationsrätt för statsändamål icke upptages, föreslås alltså en sådan för kommunala ändamål. Anledningen härtill är att å ena sidan kommunernas uppgifter hava en naturlig begränsning, som utesluter faran för mera vittutseende ingrepp i jordförhållandena, men att dock å andra sidan ganska många och växlande syften anses falla eller kunna med fördel dragas inom ramen för de större eller mindre, borgerliga eller kyrkliga kommunernas verksamhet. Att rena förvärvsändamål äro uteslutna följer av uttrycket »allmänna ändamål». Under denna beteckning synas i huvudsak vara att hänföra dels fullgörande av uppgifter, som enligt gällande författningar åligga kommunerna, dels utförande av anläggningar, avsedda att upplåtas till allmänt begagnande. Till företag av det senare slaget höra bland annat anläggningar för en orts förseende med belysning eller drivkraft. Om en kommun för dylikt ändamål har behov av att expropriera ett vattenfall, skall enligt förslagets mening sådan expropriation kunna medgivas.

I en motion till 1913 års riksdag (II: 267) föreslogs bland annat en omformulering av bestämmelsen om expropriationsrätt för kommunala ändamål, enligt vilken de tillåtna kommunala expropriationsändamålen specificerades. Motionären anförde härom:

Expropriationsrätt föreligger jämväl enligt Kungl. Maj:ts omförmälda förslag: »för något en kommuns eller annan dylik samfällighets allmänna ändamål». Enligt herr statsrådets yttrande till statsrådsprotokollet är under omförmälda expropriationsbegrepp att hänföra jämväl expropriation av ett vattenfall i och för en anläggning för en orts förseende med belysning eller drivkraft. En kommun skulle alltså vara berättigad att för något sitt ändamål expropriera ett vare sig monterat eller omonterat vattenfall, beläget hur långt från samhället som helst. Jämväl denna utsträckning av expropriationsrätten synes mig innebära ett oberättigat intrång i en ägares av ett vattenfall fria förfogande över sin egendom och skulle även kunna lända till förfång för kommun eller samfällighet, som med hänsyn till belägenheten kunde hava mera befogat anspråk att få tillgodogöra sig detsamma. Herr statsrådet anför gentemot expropriationskommitténs förslag: »att expropriation skulle äga rum, så snart Konungen prövar nödigt, att fast egendom tages i anspråk för allmänt gagn», att en sådan uppgift skulle kunna bliva för Kungl. Maj:t alltför svår och ansvarsfull. Man kan i detta sammanhang framhålla, att samma svårighet må anses föreligga då det gäller en kommuns »allmänna ändamål». En uppräkning av de viktigaste eller mera säregna expropriationsanledningarna för kommunala allmänna ändamål synes därför vara jämväl i berörda hänseende den lämpligaste vägen. Ett sammanförande i § 1 av lagförslaget av å ena sidan rent allmänna ändamål och å andra sidan kommunala ändamål synes jämväl lämpligt.

Lagutskottet, som förklarade sig icke kunna biträda motionärens förslag, anförde:

De skäl, som nödvändiggjort en uppräkning av expropriationsändamålen i fråga om expropriation för statens behov, föreligga icke med avseende å en kommuns eller annan dylik samfällighets allmänna ändamål. Såsom departementschefen framhållit, torde å ena sidan kommunernas uppgifter hava en naturlig begränsning, som utesluter faran för mera vittutseende ingrepp i jordförhållandena, under det å andra sidan ganska många och växlande syften anses

falla eller kunna med fördel dragas inom ramen för de större eller mindre, borgerliga eller kyrkliga kommunernas verksamhet.

Vad särskilt angår motionärens förslag att från föremålen för den kommunala expropriationsrätten utesluta vattenfall, som enligt vad departementschefen erinrat äro att hänföra till fastigheter, som kunna exproprieras för här ifrågavarande ändamål, synes det utskottet icke råda tvivel om att såväl för kommunen som för staten ofta kan vara av synnerlig vikt att äga tillgång till erforderlig vattenkraft, vilken ej kan på annat sätt än medelst expropriation förvärvas. Även här synes den förut framhållna begränsning, som ligger i de kommunen tillkommande uppgifternas i kommunallagarna angivna omfattning, vara tillfyllestgörande garanti mot missbruk. Vad angår den av motionären befarade konkurrensen mellan olika kommuner, lärer densamma i allmänhet ej komma att medföra större svårigheter, än vartill varje annat expropriationsändamål kan föranleda, och vilka i allmänhet torde komma att lösas i samband med prövningen av expropriationsanspråket. Det må slutligen ock erinras att lagrådet lämnat förevarande stadgande i förslaget utan saklig anmärkning.

Mot lagutskottets utlåtande reserverade sig sju ledamöter, vilka ansågo, att ifrågavarande bestämmelse om expropriationsrätt för kommunala ändamål borde ha följande lydelse: »för något en kommuns eller annan dylik samfällighets allmänna ändamål, vars tillgodoseende åligger kommunen eller samfälligheten».

Första kammaren beslöt återremiss till utskottet under det andra kammaren godkände utskottets utlåtande.

I utskottets sammanjämkningsmemorial fick expropriationslagen 1 § 4. sin nuvarande lydelse utan att utskottet närmare motiverade ändringen.

Av den här lämnade redogörelsen för förarbetena till bestämmelserna i 1 § 4. expropriationslagen framgår — och detta bestyrkes ytterligare av riksdagsdebatterna år 1913 vid behandlingen av lagutskottets utlåtande och sammanjämkningsmemorial — att enligt denna bestämmelse expropriationsrätt kan beviljas kommun för varje ändamål, som faller inom kommunens författningsenliga befogenhetsområde. Uppenbarligen är bestämmelsens tillämpningsområde icke begränsat till ändamål, som det enligt de vid expropriationslagens tillkomst gällande lagar och författningar tillkom kommun eller annan dylik samfällighet att tillgodose. Även senare tillkomna ändamål av samma slag måste kunna tillgodoses genom anlitande av expropriationsförfarande. En faktisk utvidgning av kommunernas författningsenliga befogenhetsområde förutsätter för övrigt icke nödvändigtvis ett uttryckligt stadgande därom i lag eller författning. På sätt i kapitel VIII närmare berörts kan samhällsutvecklingen dessförutan medföra nya uppgifter, som måste hänföras till sådana gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter, som kommun enligt kommunallagarna *äger* själv vårda. På motsvarande sätt torde också de ändamål kunna utökas, vilka det enligt lag eller författning *tillkommer* en kommun att tillgodose, därest nu detta sistnämnda ord skall anses innebära något annat än ordet »äger». Det är i detta sammanhang av intresse att, såsom av förutvarande revisionssekreteraren Rudewalls P. M. framgår, den i 1919 års hälsovårdsstadga nytillkomna bestämmelsen om skyldighet för hälsovårdsnämnd att verka för tillgång till bad i

öppet vatten ansetts medföra möjlighet att expropriera mark för friluftsbad enligt 1 § 4. i 1917 års expropriationslag. Enligt utredningens mening kan det emellertid ifrågasättas, huruvida icke denna möjlighet skulle kunna grundas också på det allmänna stadgandet i ingresserna till 1 och 35 §§ hälsovårdsstadgan om att hälsovårdsnämnd skall ägna uppmärksamhet åt allt, som kan inverka på det allmänna hälsotillståndet inom hälsovårdsområde. Om detta är riktigt, förefaller det sannolikt, att tillgodoseendet av befolkningens behov av friluftsbad icke är ett ändamål, som i expropriationshänseende intager en särställning i jämförelse med andra friluftsändamål, enär även andra former av friluftsliv än bad i öppet vatten kunna inverka på det allmänna hälsotillståndet. Det synes därför icke vara helt uteslutet, att enligt gällande rätt förefinnes möjlighet för kommuner att med stöd av 1 § 4. expropriationslagen erhålla tillstånd till expropriation av mark icke blott för friluftsbad utan också för tillgodoseende av andra friluftslivets behov.

Vid bedömandet av den gällande rättens innebörd i fråga om expropriation för tillgodoseende av friluftslivets behov måste hänsyn tagas jämväl till stadgandet i 1 § 6. expropriationslagen, enligt vilket expropriationsrätt kan meddelas även för ändamål, som är jämförligt med något i 1 § 4. avsett ändamål och är av väsentlig betydelse för det allmänna. Om detta generaliseringsstadgande anförde departementschefen vid remissen till lagrådet år 1912: »Då en uppräkning av de särskilda expropriationsändamålen aldrig kan bliva uttömmande och rätt till expropriation torde böra fortfarande liksom hittills förefinnas för allmänna ändamål, som, utan att kunna direkt inordnas under de i lagen särskilt angivna fall, äro dessa närstående, har möjlighet härför beretts genom tillägget: 'eller för annat därmed jämförligt ändamål av väsentlig betydelse för det allmänna'.» Även om friluftslivets främjande på annat sätt än genom tillhandahållande av mark för friluftsbad icke skulle kunna hänföras till ändamål, som det enligt lag eller författning tillkommer kommun att tillgodose, torde knappast tvekan behöva råda om att det är ett därmed jämförligt ändamål, som ofta är av väsentlig betydelse för det allmänna. Därmed skulle också möjlighet vara given att för tillgodoseendet av friluftslivets behov enligt 1 § 6. expropriationslagen meddela tillstånd till expropriation icke blott åt kommuner och därmed likställda samfälligheter, utan också åt kronan och enskilda.

Utredningens förslag.

De av utredningen förut i detta betänkande framlagda förslagen angående ordnandet av friluftslivets markfråga bygga på den förutsättningen, att det skall tillkomma kommunerna att i stor utsträckning, vid sidan av staten, sörja för tryggandet av befolkningens möjligheter att idka friluftsliv. Detta har kommit till uttryck i de framlagda förslagen om ändringar i hälsovårdsstadgan och om införandet av en ny lag angående servitut för bildande av fritidsområden. Därest dessa förslag skulle bliva av Konung och riksdag antagna, skulle i vart fall — om expropriationslagens lydelse bibehölles

oförändrad — för framtiden icke kunna ifrågasättas annat än att expropriationsrätt kan beviljas såväl kommuner som andra rättssubjekt för tillgodoseende av friluftslivets behov.

De konsekvenser, som berörda av utredningen framlagda förslag sålunda skulle medföra i fråga om rätten till expropriation, synas under alla förhållanden nödvändiggöra ett övervägande, huruvida det kan vara lämpligt med en så vidsträckt expropriationsrätt för tillgodoseendet av friluftslivets behov. Härvid måste även beaktas frågan om det över huvud är av allmänna intressen påkallat att tillåta expropriation för ifrågavarande ändamål.

Den av utredningen verkställda undersökningen av hur städer och tättbefolkade samhällen på landsbygden bedöma möjligheterna att genom frivilliga avtal med markägarna anskaffa erforderlig mark till fritidsområden är, trots de ofullständigheter varmed den är behäftad, i detta hänseende ganska upplysande. Ett ganska stort antal städer och samhällen ha uppgivit sig ha anledning befara svårigheter att få till stånd frivilliga avtal med markägarna. Åtskilliga av dessa ha med konkreta exempel belyst de svårigheter som mött vid försök att på denna väg förvärva erforderlig mark. Visserligen ha också många städer och andra samhällen förklarat sig sakna anledning till antagande, att några svårigheter härutinnan skulle för deras vidkommande uppstå. Det rör sig emellertid då så gott som undantagslöst om samhällen, som ansett sig icke behöva några ytterligare fritidsområden, utöver dem som redan finnas, och det synes i många av dessa fall ingalunda uteslutet, att denna uppfattnings riktighet kan komma att kullkastas av i framtiden inträffande ändrade förhållanden.

Det torde sålunda under alla omständigheter framstå såsom uppenbart, att i många fall svårigheter skola komma att uppstå vid anskaffandet av mark till fritidsområden, därest man skulle vara uteslutande hänvisad till frivilliga avtal med jordägarna. För bildande av större fritidsområden för det rörliga friluftslivets behov blir det sannolikt ofta nödvändigt att taga i anspråk mark tillhörande flera varandra angränsande fastigheter. I dylika fall skulle en enda markägare genom att ställa sig avvisande kunna omöjliggöra bildandet av ett ändamålsenligt fritidsområde, i synnerhet om hans ägor utgöra en enklav inom eller från varandra skilja de övriga marker, vilka äro avsedda att ingå i ett tillämnat fritidsområde. I varje fall skulle han ha möjlighet att betinga sig ett pris, som icke står i rimligt förhållande till de värden, varifrån han avstår. Svårigheter skulle emellertid, såsom erfarenheten redan visat, uppkomma även i fråga om anskaffandet av mindre fritidsområden, såsom bad- och campingplatser, därest såsom mångenstädes är fallet det endast finnes ett fåtal lämpliga områden att välja på i närheten av ett samhälle.

Olägenheter, och ganska avsevärda sådana, kunna givetvis orsakas markägare, som tvångsvis skall avstå från sin egendom eller del därav. En markägares avvisande ställning mot inrättandet av ett för allmänheten avsett fritidsområde på hans mark kan därför vara grundad på fullt legitima skäl och behöver icke föranledas av önskan att tillskansa sig oskäliga förmåner. Detta är emeller-

tid icke något avgörande skäl mot expropriation för friluftsändamål. Liknande fall, då ett i och för sig berättigat enskilt intresse får vika för allmänt gagn, kunna ju inträffa även vid expropriation för andra ändamål. I detta avseende utslagsgivande måste vara betydelsen ur det allmännas synpunkt av expropriationsändamålets förverkligande. Det torde svårligen kunna med framgång bestridas, att tillgodoseendet av friluftslivets behov är ett ändamål, som i fråga om allmänt gagn kan vara fullt jämförbart med de flesta kommunala och statliga ändamål, för vilka enligt gällande rätt expropriation kan ske. Emot expropriationsrätt för tillgodoseende av friluftslivets markbehov har invänts, att expropriationsrätten skulle komma att i vissa fall omfatta även mycket vidsträckta arealer för det rörliga friluftslivet. Detta är riktigt, men konsekvenserna därav böra icke överdrivas. Det torde nämligen vara endast ett mindre antal folkrika städer som ha ett påtagligt behov av dylika större områden, och dessa städer behöva med stor sannolikhet endast undantagsvis tillgripa expropriationsförfarande beträffande mer än en eller annan del av de till förvärv ifrågasatta områdena. Svårigheter att träffa frivillig uppgörelse rörande de större fritidsreservaten torde, såsom förut antytts, komma att yppa sig huvudsakligast i de fall, då markägarna äro många och någon eller några av dem har sina ägor så belägna, att han genom att avslå försäljning har möjlighet att hindra bildandet av ett sammanhängande större reservat. Expropriation av vidsträckta markarealer kommer därjämte för den exproprierande att medföra så avsevärda kostnader, att man icke har anledning antaga, att kommunerna skola i alltför stor utsträckning anlita denna utväg. Möjligheter för att mycket ansenliga områden komma att tagas i anspråk genom expropriation föreligga för övrigt i fråga om åtskilliga av de i 1 § expropriationslagen nu upptagna expropriationsfallen. Detta är sålunda icke något för expropriation av mark till friluftsreservat utmärkande.

En avvägning mellan, å ena sidan, det allmännas intresse av friluftslivets främjande och, å andra sidan, allmänt och enskilt intresse av att jordäganderätten tillbörligen skyddas, ger med hänsyn till det ovan sagda enligt utredningens mening vid handen, att expropriationsrätt bör finnas för tillgodoseendet av friluftslivets behov och att denna rätt icke bör vara begränsad till endast vissa friluftsändamål. Att härutinnan göra någon principiell skillnad mellan mark, som erfordras för det ena eller andra slaget av friluftsliv, skulle knappast vara sakligt berättigat. Tillgodoseende av behovet av exempelvis mark för tältplatser eller av vidsträcktare områden för vandringar och annat rörligt friluftsliv kan nämligen under vissa betingelser vara ur det allmännas synpunkt lika angeläget som inrättandet av ett friluftsbad. Däremot är det otvivelaktigt riktigt, att tillgodoseendet av behovet av mark för ett och samma slags friluftsliv kan framstå såsom mer eller mindre betydelsefullt allt efter de i varje särskilt fall föreliggande omständigheterna. Utredningen har därför med hänsyn till sistnämnda förhållande ansett sig böra föreslå den begränsningen beträffande expropriationsrätten, att expropriationsmedgivande får lämnas endast för tillgodoseende av något friluftslivets behov — det må avse tillgång till bad i öppet

vatten eller något annat — som är av väsentlig betydelse för det allmänna eller för befolkningen inom viss ort. Utredningens förslag innebär härutinnan ett avsteg från vad som eljest gäller i fråga om expropriation för kommunala ändamål. Det har emellertid synts utredningen vara lämpligt att stadga denna begränsning, enär det beträffande markanskaffningen för friluftsändamål oftare än i fråga om andra kommunala ändamål kan tänkas förekomma fall, då ändamålets förverkligande för det allmänna åskådningssättet icke framstår såsom ett så påtagligt och viktigt allmänt intresse, att det måste anses naturligt, att den enskilde jordägarens intresse skall vika för detsamma.

Ytterligare en begränsning av expropriationsrätten för tillgodoseende av friluftslivets behov synes böra ske. Enligt bestämmelse i 2 § första stycket expropriationslagen kan ägare av fastighet, i avseende varå rätt till expropriation meddelats, bliva pliktig att upplåta servitutsrätt till fastigheten. Då detta stadgande enligt 1 § i den av utredningen föreslagna lagen om servitut för bildande av fritidsområden skulle bliva tillämpligt även å servitut, som avses i nämnda lagförslag, skulle skyldighet kunna åläggas fastighetsägare att efter expropriation upplåta sådant personalservitut. Med hänsyn till de långt gående inskränkningar i dispositionsrätten över en fastighet, som dylika servitut kunna innebära, synes emellertid expropriationsmedgivande avseende upplåtelse av sådant servitut icke böra lämnas, därest fastighetsägaren motsätter sig det. Det torde emellertid vara lämpligt att hålla möjligheten öppen för ett expropriationsförfarande avseende upplåtelse av personalservitut i de fall, då fastighetsägaren lämnar expropriationsansökan obestridd. Därigenom möjliggöres nämligen att — då såväl fastighetsägaren som kommunen finner det önskvärt — bereda servitutsrätten företräde framför all annan rätt till fastigheten (jfr 49 § sista stycket expropriationslagen). Utredningen föreslår för den skull, i händelse dess förslag till lag om servitut för bildande av fritidsområden skulle godtagas, att i expropriationslagen införes stadgande om att mot fastighetsägarens bestridande ej må meddelas expropriationsrätt, som avser upplåtande av servitutsrätt, varom förmäles i berörda lag. Stadgandet föranleder, att kommun, som vill inrätta ett större fritidsreservat för det rörliga friluftslivet — det är ju för dem som personalservituten äro avsedda — och ej kan träffa frivillig överenskommelse med markägaren, blir hänvisad till att söka tillstånd att expropriera äganderätt till marken. Att märka är att stadgandet icke utesluter möjlighet för fastighetsägare, som hos Kungl. Maj:t lämnat ansökan om expropriation av personalservitut obestridd, att jämlikt 12 § första stycket expropriationslagen under expropriationsmålets handläggning vid domstolen fordra, att område, som lider synnerligt men av servitutsrättens upplåtande, skall lösas.

En viss begränsning torde böra göras i fråga om de rättssubjekt, som få utöva expropriationsrätt för tillgodoseende av friluftslivets behov. Friluftslivets främjande är ett allmänt ändamål, som det enligt utredningens förslag i främsta rummet bör tillkomma stat och kommuner att sörja för. Detta leder till att expropriationsrätt bör få utövas av kronan, av primär-

kommuner av olika slag, av municipalsamhällen samt, för befordrande av det kommunala samarbetet på förevarande område, av kommunalförbund. I den mån landsting vilja vara verksamma för friluftslivets främjande bör expropriationsrätt stå även dem öppen. I detta sammanhang må framhållas, att den omständigheten att municipalsamhälle uttryckligen omnämnes bland expropriationsberättigade rättssubjekt icke medför någon ändring i de municipalsamhälle enligt kommunallagarna tillkommande befogenheterna att själv vårda för samhället gemensamma ordnings- och hushållsangelägenheter. Vad här föreslagits står sålunda i överensstämmelse med den ståndpunkt utredningen i kapitel VIII intagit till de av, bland andra, Svenska stadsförbundet framförda önskemålen om att municipalsamhällen måtte tillerkännas samma möjligheter som städer och landskommuner att vidtaga åtgärder för tryggandet av sin befolknings friluftsliv.

För friluftslivets främjande äro även verksamma enskilda rättssubjekt i stor utsträckning. Denna för det allmänna gagnande verksamhet bör, såsom utredningen i annat sammanhang framhållit, i största möjliga omfattning uppmuntras. Härför är det emellertid icke oundgängligen nödvändigt att tillerkänna dem expropriationsrätt för nämnda ändamål. Liksom för kommunerna kunna visserligen även för nu åsyftade organisationer svårigheter uppkomma att med anlitande av frivilliga avtal tillfredsställande ordna markfrågan, men om till följd härav något för befolkningen inom en ort eller för hela landet betydelsefullt intresse skulle åsidosättas, torde det i allmänhet vara möjligt att åstadkomma rättelse genom att en kommun eller något statligt organ ingriper och genomför den erforderliga expropriationen. På grund härav och då det kan vara ägnat att väcka betänkligheter att enskilda skola få utöva expropriationsrätt för tillgodoseende av friluftslivets behov, har utredningen ansett övervägande skäl tala för att begränsa de expropriationsberättigades krets till kronan, landsting, kommun, municipalsamhälle och kommunalförbund.

De bestämmelser angående expropriation för tillgodoseende av friluftslivets behov, som här ovan föreslagits, föranleda vissa ändringar i expropriationslagen. Utredningen framlägger därför ett *utkast till lag angående ändring i vissa delar av lagen den 12 maj 1917 (nr 189) om expropriation*, vari de berörda ändringarna återfinnas under 1 § och i en ny 108 §, vilken jämte ytterligare tre nya paragrafer, till vilkas innehåll utredningen i det följande återkommer, föreslås införd under särskild rubrik i expropriationslagen.

Vid behandlingen i riksdagen av förevarande fråga fästes uppmärksamheten särskilt på spörsmålet, huruvida den kommunerna tillkommande expropriationsrätten borde begränsas till mark, som är belägen inom den exproprierande kommunen. Reservanterna inom andra lagutskottet vid 1937 års riksdag framhöllo sålunda, att det kunde visa sig mindre lämpligt att låta en kommun expropriationsvis förvärva mark inom en annan kommuns område och där utan hänsyn till andra kommuners eventuella intressen utföra och utnyttja anläggningarna efter sina önskemål. Denna synpunkt är

förtjänt av allvarligt beaktande. Den kan dock enligt utredningens förmenande icke få föranleda till en inskränkning av kommunernas expropriationsmöjligheter till enbart den egna kommunens område. Beträffande de större städerna och samhällena förhåller det sig nämligen, enligt vad den av utredningen verkställda inventeringen utvisar, så att de lämpliga fritidsområdena, såväl för bad som andra ändamål, ofta äro belägna inom annan kommun. Den ifrågasatta inskränkningen skulle därför göra kommunernas expropriationsrätt för friluftsändamål så gott som värdelös. Till stöd för en dylik inskränkning kan således icke åberopas de skäl, som motiverat motsvarande begränsning i fråga om expropriation för åstadkommande av tryggade bostadsförhållanden å en ort eller i fråga om expropriation av mark till uppförande av byggnader för överläggningar och föredrag. Utredningen har även övervägt, huruvida särskilda bestämmelser kunna vara erforderliga till undvikande av olägenheter i samband med expropriation av mark till fritidsområden utanför den exproprierande kommunens gränser. Utredningen har emellertid kommit till det resultatet, att nu gällande bestämmelser giva Kungl. Maj:t tillräckliga möjligheter att i samband med prövning av expropriationsansökan taga tillbörlig hänsyn till den kommuns intressen, vari fastigheten är belägen. Enligt 5 § expropriationslagen skall nämligen Konungen bestämma vilket område expropriationen må omfatta. Finnes mer än ett område vara tjänligt för det avsedda ändamålet, må expropriationsrätt ej meddelas beträffande område, vars avstående eller upplåtande medför större olägenhet än nödigt är; och skall jämväl i övrigt tillses, att ändamålet må, utan oskälig kostnad för den exproprierande, vinnas med minsta olägenhet för annan. Prövas särskilda bestämmelser erforderliga för att trygga fastighetens användande för det avsedda ändamålet, äger Konungen meddela sådana bestämmelser. Över meddelade bestämmelsers efterlevnad tillkommer det Konungens befallningshavande att hålla hand.

Något stadgande om att Konungen före prövning av expropriationsansökan skall höra den kommun, inom vilken marken är belägen, finnes visserligen icke, men det torde kunna förutsättas att så likväl kommer att ske i alla de fall, då detta kan vara påkallat, och att största hänsyn vid prövning kommer att tagas till vad sådan kommun anfört.

I Svenska landskommunernas förbunds ovan refererade uttalande har framhållits vikten av att grunderna för expropriationsersättnings bestämmade i fråga om expropriation av fritidsområden bleve väl och omtänksamt avvägda, enär expropriationsrätten i annat fall ej torde bli till verkligt gagn. Även Svenska stadsförbundet har fäst uppmärksamheten på samma sak. Enligt stadsförbundets åsyftade uttalande låge expropriationsersättningarna i regel över eller i överkanten av gällande markvärden. En större enhetlighet i prissättningen vore icke blott ett önskemål utan en förutsättning för att expropriationsinstitutet skall fylla sin uppgift, framhåller förbundet. Den uppfattning, som kommit till uttryck i dessa uttalanden och i åtskilliga svar på de till städer och samhällen utsända cirkulärskrivelserna, delas av utredningen. Expropriation för tillgodoseende av friluftslivets behov intar

emellertid i detta hänseende enligt utredningens mening icke någon utpräglad särställning. Utredningen har därför i betraktande av att frågan om en ny ordning för expropriationsersättningarnas bestämmande så sent som 1937 varit föremål för riksdagens behandling utan att föranleda någon åtgärd, icke ansett sig böra närmare ingå på detta spörsmål.

I ett par hänseenden har emellertid utredningen ansett det önskvärt med särskilda bestämmelser om expropriation för tillgodoseende av friluftslivets behov utöver de tidigare behandlade. Dessa bestämmelser föreslås i det förut omnämnda utkastet till lag om ändring i vissa delar av expropriationslagen införda under nedan angivna paragrafnummer.

109 §.

I 4 § expropriationslagen äro meddelade åtskilliga föreskrifter angående skyldighet för expropriationssökande att vid sin ansökan foga vissa handlingar och lämna vissa uppgifter ävensom angående behandlingen av expropriationsansökan. Bland annat stadgas där, att tillfälle skall lämnas fastighetens ägare och innehavare samt annan, som kan av expropriationen lida men, att avgiva yttrande, huruvida den avsedda markens avstående eller upplåtande är förenat med särskild olägenhet, eller annan lämplig mark kan med mindre olägenhet tagas i anspråk.

Dessa föreskrifter torde fylla ganska långt gående anspråk på garantier för att expropriationstillstånd ej beviljas i oträngt mål. Den praxis som av Kungl. Maj:t tillämpas vid prövning av expropriationsansökningar bekräftar detta. Emellertid är inrättandet av fritidsområden av skilda slag i grund och botten en fråga om det lämpliga disponerandet av de olika markarealerna inom en viss trakt. Därest vi i vårt land hade en regionplanelagstiftning, vore det därför naturligt att såsom förutsättning för expropriation av mark till fritidsreservat fordra, att marken i en regionplan avsatts såsom sådant. En dylik fordran kan nu givetvis icke uppställas. Det synes emellertid utredningen vara önskvärt, att tvångsförfarande för tillskapande av fritidsreservat icke tillämpas, förrän en grundlig undersökning förebragts beträffande det föreliggande behovet av fritidsområden av det slag som avses inom den trakt, varom i varje särskilt fall är fråga. Utredningen har därför i förevarande paragraf intagit stadgande om skyldighet för den, som gör ansökan om expropriationstillstånd för tillgodoseende av något friluftsändamål, att vid ansökan foga fullständig utredning angående de friluftslivets behov av i ansökningen avsedd art, vilka böra genom sökanden tillgodoses.

110 §.

Då ett markområde utväljes till fritidsområde är i många fall dess naturliga beskaffenhet, dess skönhetsvärden och frånvaron av störande bebyggelse den utslagsgivande faktorn. Det är därför av betydelse att under den tid, som måste förflyta från det förhandlingar inleddes med ägaren och till dess området kan tagas i anspråk såsom särskilt tillskapat fritidsområde, någon väsentlig ändring härutinnan icke inträder. I de fall, då en frivillig upp-

görelse med markägaren icke kan åvägabringas och därför expropriationsrätt sökes, kan man icke utesluta möjligheten av att markägaren begagnar honom till buds stående möjligheter att sälja tomter å området, att där avverka och sälja skog, att hugga sten eller taga grus och sand o. d. med resultat att området, innan expropriationen hinner fullbordas, är mer eller mindre otjänligt för det avsedda ändamålet. Konungen bör därför kunna på framställning av den, som sökt expropriation för förevarande ändamål, meddela förbud mot vite i penningar att å område, som avses med ansökningen, uppföra byggnad, avverka skog eller vidtaga annan åtgärd, som kan varaktigt förändra områdets naturliga beskaffenhet. Sådant förbud bör gälla, intill dess ansökningen om expropriationsrätt prövats, samt, om ansökningen beträffande området bifalles, till dess sig visat, huruvida expropriationen kommer till stånd. Om icke expropriationsrätten upphör genom underlåtenhet att stämma inom därför enligt 5 § sista stycket utsatt tid eller förverkas på grund av bestämmelserna i 50 § eller genom återkallelse av expropriationsanspråket enligt 61 §, skall förbudet sålunda gälla tills dess expropriationen fullbordats och sökanden alltså kan tillträda området. Den skada, som markägaren kan tillfogas genom dylikt förbud, som upphör att gälla av annan anledning än expropriationens fullbordande, bör sökanden vara skyldig ersätta markägaren. Denna ersättning har icke karaktären av expropriationsersättning och bör därför ej, i händelse överenskommelse om dess storlek icke kan träffas, bestämmas av expropriationsnämnd. Detta låter sig för övrigt icke ens göra, ty, därest expropriationsrätten upphör enligt 5 § sista stycket, blir ingen nämnd tillsatt, och i andra avsedda fall vet man icke, då expropriationsersättningen bestämmes, huruvida expropriationen kommer att fullbordas eller ej.

111 §.

Expropriation för tillgodoseende av friluftslivets behov kommer säkerligen i åtskilliga fall att avse markområden, som expropriationssökanden innehar under nyttjanderätt och som av honom bebyggts. Expropriationsansökningen kan för sådan nyttjanderättshavare medföra vissa olägenheter, i synnerhet om tiden för nyttjanderätten är obestämd. Nyttjanderättsavtalet kan då när som helst uppsägas av jordägaren och upphör därmed — jämlikt 2 kap. 57 § nyttjanderättslagen, jämfört med 5 § första stycket och 39 § första stycket samma kapitel — att gälla den fardag (14 mars), som inträffar näst efter sex månader från uppsägningen. Sker uppsägning, är nyttjanderättshavaren, såvida icke jordägaren vill inlösa de nyttjanderättshavaren tillhöriga byggnaderna å området, skyldig att inom tre månader från avträdesdagen bortföra byggnaderna, vid äventyr att de eljest tillfalla jordägaren utan lösen (2 kap. 57 § nyttjanderättslagen, jämförd med 18 § samma kap.). Då nyttjanderättsavtalet är slutet för bestämd tid, har visserligen nyttjanderättshavaren teoretiskt möjlighet att förvissa sig angående utsikterna att nå en frivillig uppgörelse med jordägaren om förlängt arrende eller köp av området i så god tid, att ett eventuellt expropriationsförfarande kan hinna

avslutas innan nyttjanderättstiden utgår. I praktiken torde dock expropriationsförfarande icke komma att tillgripas annat än som en yttersta utväg och expropriationsansökan till följd därav göras först relativt kort före avtalstidens utgång. I båda fallen föreligger därför skäl att skydda expropriationssökanden mot ett illojalt utnyttjande från jordägarens sida av bestämmelserna angående bortflyttande och förverkande av byggnader å arrenderat område. Utredningen föreslår därför en mot innehållet i 5 § sista stycket ensittarlagen svarande bestämmelse, enligt vilken, då expropriation sökes för tillgodoseende av friluftslivets behov beträffande mark, som sökanden innehar med nyttjanderätt för sådant ändamål, Konungen äger förordna, att sökanden icke må mot sitt bestridande förpliktas avflytta tidigare än å den fardag, som infaller näst efter det ansökningen blivit prövad. Ett dylikt förordnande bör meddelas endast på särskilt yrkande av sökanden och endast om det synes antagligt att expropriationsansökningen sedermera kommer att bifallas. Även efter bifall till ansökningen kommer avsevärd tid att förflyta, innan sökandens besittningsrätt till området blir tryggad. Under denna tid bör sökanden åtnjuta ovillkorligt skydd i nyssnämnda hänseende. Utredningen föreslår därför att, om ansökningen bifalles, sökanden skall, utan hinder av vad eljest skulle gälla, äga kvarsitta intill dess det avgjorts, huruvida expropriationen kommer till stånd.

För den tid, under vilken sökanden med stöd allenast av de sålunda föreslagna bestämmelserna kvarsitter å området, bör skälig ersättning utgå till jordägaren. Detta blir icke någon expropriationsersättning i vanlig mening, och skall därför, om överenskommelse ej träffas om sättet för dess bestämmande, prövas av domstol i vanlig ordning. För de fall, då sökanden sålunda kvarsitter, bör, därest expropriation ej kommer till stånd samt sökandens rätt att bortföra honom tillhörig byggnad eller annat som han påkostat enligt avtal eller bestämmelse i lag är begränsad till viss tid efter nyttjanderättens upphörande, tiden för bortförandet räknas från den dag, då marken skall avträdas.

Utredningen har slutligen funnit anledning föreligga att — i överensstämmelse med vad som för motsvarande fall gäller i fråga om expropriation för åstadkommande av tryggade bostadsförhållanden (100 § expropriationslagen) och i fråga om inlösen enligt ensittarlagen (8 § fjärde stycket, jämfört med 1 § sista stycket ensittarlagen) — föreslå en bestämmelse, enligt vilken vid expropriation av område, som den exproprierande innehar under nyttjanderätt för främjande av friluftsändamål, vid uppskattning av områdets värde för bestämmande av expropriationsersättningen hänsyn icke må tagas till förbättring, vilken området vunnit genom arbete eller kostnad, som sökanden eller föregående innehavare, vars rätt övergått å denne, nedlagt å området utöver vad honom ålegat enligt vad vid upplåtelsen avtalats eller uppenbarligen varit förutsatt.

Yttranden av utredningens särskilt tillkallade sakkunniga.

Särskilt yttrande av herr Friberger.

Enligt givna direktiv skall fritidsutredningen avgiva förslag rörande underlättande och tryggande av möjligheterna för den icke jordägande befolkningen att idka friluftsliv. Avsikten torde därvid ha varit, att det skulle skapas betryggande möjligheter att i erforderlig omfattning få lämpliga friluftsområden säkrade, icke endast för det nuvarande behovet utan även för det framtida, i den mån detta kan överblickas.

För detta ändamål har fritidsutredningen bland annat nu framlagt förslag till
komplettering av hälsovårdsstadgan,
komplettering av expropriationslagen och
lag om viss servitutsrätt.

Den föreslagna kompletteringen av hälsovårdsstadgan innebär bestämmelse, som säger, att hälsovårdsnämnd skall »verka för att åt stadens (kommunens) invånare i den mån förhållandena det medgiva beredes möjlighet att inom därför lämpade områden idka ett sunt friluftsliv».

Kompletteringen av expropriationslagen avser att möjliggöra expropriation för tillgodoseende av något friluftslivets behov, som är av väsentlig betydelse för det allmänna eller för befolkningen inom viss ort.

Förslaget till lag angående viss servitutsrätt avser bland annat att göra det möjligt för stat, kommun, municipalsamhälle och kommunalförbund att förvärva servitut, som innebära skyldighet för fastighets innehavare att underlåta viss användning av fastigheten för att bevara eller öka dess lämplighet som fritidsområde för allmänheten.

Dessa förslag äro otvivelaktigt ägnade att befrämja arbetet för säkerställande av allmänna friluftsområden. Enbart med stöd av gällande och sålunda föreslagen lagstiftning torde dylika friluftsområden emellertid knappast kunna förväntas bli i erforderlig omfattning tryggade, i varje fall icke med mindre det allmänna — närmast stat och kommun — för ändamålet ställa till förfogande synnerligen betydande penningmedel, som i regel icke torde kunna förväntas bli anslagna.

Vad först angår den föreslagna bestämmelsen i hälsovårdsstadgan, synes den böra kompletteras med ett åläggande för stad och kommun att trygga befolkningens tillgång till friluftsområden, om man skall kunna vänta, att behovet skall bliva i erforderlig utsträckning tillgodosett på sätt, som torde ha varit avsikten i direktiven för fritidsutredningens arbete.

Det är för orter med större och sammanträngd befolkning lika angeläget, att erforderlig tillgång till friluftsområden säkerställes, som att invånarna få tryggad tillgång till parker inne i samhällena. I fråga om parker, är sedan länge kravet klart och otvetydligt formulerat i lagstiftningen — både

beträffande stad, stadsliknande samhälle på landet och tätare bebyggd ort på den egentliga landsbygden — genom att det kräves att på sådana platser stadsplan respektive byggnadsplan *skall* fastställas och att därvid *skall* tillses att parker anordnas i tillräckligt omfång och antal (jfr stadsplanelagen och byggnadsstadgan).

Det torde vara i lika hög grad av behovet påkallat att i lag (ev. i hälsovårdsstadgan) fastslås, att alla kommuner *skola* ha *skyldighet* att trygga befolkningens tillgång till friluftsområden (där tillgången icke redan är säkerställd), varvid givetvis — liksom i fråga om stads- och byggnadsplaneläggning — tillbörlig hänsyn skall tagas till kommunens förmåga att bära kostnaderna och till markägares berättigade intressen. För detta ändamål bör det åligga varje kommun

att undersöka behovet av olika slag av friluftsområden, såväl det aktuella som det framtida, under överskådlig tid, och möjligheterna att tillgodose detta behov,

att upprätta plan för kontroll över erforderlig mark (ägande- och dispositionsrätt),

att utreda sättet för friluftsområdenas utnyttjande och ordnande,

och att uppgöra finansieringsplan för markkontroll och anläggningar.

Ett formellt godkännande av denna utredning torde icke behöva ifrågakomma. Utredningen skulle endast ligga till grund för vederbörande myndighets bedömande av stadens eller kommunens behov av friluftsområden och bidrag av statsmedel samt av rätt till expropriation. Utredningen skulle på begäran kunna behandlas konfidentiellt för att hindra otillbörligt inflytande på markvärdena.

Det är emellertid icke tillfyllest, att vederbörande kommunala myndigheter bli klart ålagda att taga erforderliga initiativ för skapande av behövliga friluftsområden och i verkligheten också göra det. Det måste också tillses, att de kostnader, som krävas för att genomföra dessa initiativ, icke bli oskäligt höga, vare sig i förhållande till »nuvärdet» av den mark, som med dispositions- eller äganderätt måste anskaffas eller i förhållande till kommunens förmåga att betala kostnaderna härför. Nuvarande lagstiftning med den komplettering i fråga om lag angående servitut och expropriation, som fritidsutredningen föreslår, torde icke på ett tillfredsställande sätt säkerställa detta och i erforderlig utsträckning tillvarataga det allmännas legitima ekonomiska intressen. De priser, som stat och kommuner skulle komma att få betala för marker, som erfordras för friluftsändamål, skulle med all sannolikhet ofta bli alltför höga, d. v. s. medföra avsevärt större vinster för säljaren än han skulle kunna göra, om han själv skulle exploatera marken på ett sätt, som på längre sikt vore tillfredsställande både för honom själv och för det allmänna, och kostnaderna skulle i många fall bli väsentligt större än det allmänna skäligen bör påtaga sig.

För att närmare belysa dessa förhållanden och finna medel att i möjligaste mån avhjälpa dessa brister, bör man söka klarlägga anledningen till de svårig-

heter att trygga erforderlig tillgång till öppna naturområden för friluftslivet, som föreligga.

Man kan kanske påstå, att befolkningen i våra tätorter i regel ännu har erforderlig tillgång till fria naturområden för olika former av friluftsliv, utan att särskilda åtgärder från det allmännas sida behöver vidtagas. Men med större säkerhet kan sägas, att dessa möjligheter hastigt minskas och att det inte kommer att dröja länge, förrän befolkningen på de större orterna inte längre i erforderlig utsträckning kan komma ut till fri natur för t. ex. promenader, skidåkning, friluftsbad, utan oskälig tidspillan och kostnad, om inte något göres för att trygga denna tillgång till naturen. Varpå beror då detta? — Huvudsakligen beror detta förhållande på att bebyggelsen, framför allt sportstugebebyggelsen i de större samhällenas omgivningar, genom att planlöst spridas ut över stora områden spränger sönder de ännu fria naturområdena.

Växte våra städer och övriga samhällsbildningar på ett mera planmässigt och ändamålsenligt sätt och icke på en slump med stor utspridning över väldiga områden, varhelst och närhelst en markägare önskar och kan exploatera sin mark för bebyggelse, skulle den fria naturen i tillräcklig omfattning utan särskilda åtgärder förbli orörd även relativt nära våra största städer och under överskådlig framtid vara tryggad. Några särskilda lagstiftningsåtgärder för att säkra befolkningens tillträde dit skulle då knappast vara påkallade för annat ändamål än för att skapa möjligheter för det allmänna att även tvångsvis förvärva vissa mindre friluftsområden för mera intensivt utnyttjande (t. ex. bad- och campingplatser) där lämpliga sådana på frivillig väg inte kunde skaffas. Tvångsförvärv torde då mera sällan behöva förekomma.

Att skaffa sig möjligheter att på detta sätt lokalisera och reglera bebyggelsen är en uppgift, som även av andra anledningar kräver en snar och rationell lösning. Från allmän praktisk-ekonomisk synpunkt och med hänsyn till trevnaden i våra samhällen är det högeligen angeläget, att icke bebyggelse och samhällsbildning får uppstå varhelst och närhelst en markägare önskar exploatera sin mark. Det är inte endast för att tillgodose friluftslivets behov, som den obetänksamma och ofta hänsynslösa exploateringen av den fria naturen omkring städerna måste regleras, det är också från andra synpunkter ett direkt och påtagligt kommunal- och nationalekonomiskt intresse att tillse, att icke bebyggelsen planlöst sprides ut över städernas ytterområden och i grannkommunerna. Även för markexploatörer har detta sitt värde. En sådan markexploatering blir nämligen ofta väsentligt mycket kostsammare, därigenom att vägar, gator, avlopps- och vattenanläggningar, persontrafik och varudistribution m. fl. samhällsfunktioner bli oskäligt fördyrade. Tillåtes icke bebyggelse att uppstå på andra platser än sådana och i den ordning, som från allmän synpunkt vore lämpligt, och samordnades dessa byggnadsområden på förnuftigt sätt med varandra och modersamhället, så skulle man dessutom vinna den förmånen att på ett tidigare stadium få väg- och ledningssystem samt trafikförhållanden ordnade, än som är vanligt vid den på måfå utspridda bebyggelsen. Och vidare skulle den allmänna trevnaden i dessa planmässigt

utbyggda samhällen bli ofantligt mycket större — något som också inverkar på det ekonomiska resultatet, icke minst för markexploatörerna, genom att fastighetsvärdena därav äro beroende i icke ringa grad.

En sund och ekonomisk organisation av en stadsregions växt kan inte ske, om enskilda markägare och enskilda kommuner, som nu i regel är fallet, lösa sina markexploateringsfrågor var för sig efter tillfälliga, kortsynta intressen. Erfarenheten visar tydligt nog, att det icke är möjligt att med nuvarande lagstiftning trygga en sådan utbyggnad av våra samhällen. Det räcker icke, att det finns möjlighet till ett frivilligt samarbete dem emellan. Det krävs komplettering av lagstiftningen för att i tid få detta samarbete till stånd och ge det nödig stadga och framför allt för att reglera ekonomiska frågor de olika kommunerna och markägarna emellan. Det erfordras i första hand ett utbyggande av vår stadsplanelagstiftning med ett *stomplaneinstitut för landsbygden* och ett *regionplaneinstitut*.

En sålunda utbyggd lagstiftning behöver dessutom kompletteras med bestämmelser, som gör det möjligt att på ett tidigare stadium, än nu kan ske, ingripa reglerande vid bebyggelse på landet.

Vidare är det erforderligt att få en komplettering av jorddelningslagen, som gör det möjligt att på ett smidigt sätt få till stånd ändring av ägoanordning för att vid genomförande av planläggning rättvisare kunna fördela förmåner och olägenheter på markägarna.

Om man hade stöd av en på detta sätt utbyggd lagstiftning och utnyttjade den på lämpligt sätt, skulle med all sannolikhet även i fråga om de största befolkningscentra i landet friluftsområden för överskådlig framtid kunna tryggas på rimliga avstånd från samhällena utan att vare sig stat eller kommun eller enskild markägare skulle behöva göra oskäliga offer under förutsättning, att värdering av mark vid uppgörelse mellan det allmänna och markägare komme att stå i bättre överensstämmelse med markens »nuvärde» än som hittills varit vanligt och icke bestämdes med hänsyn till ovissa framtida spekulationsvinster. För att säkerställa detta förutsättes bland annat vissa ändringar av expropriationslagen. — En revidering av expropriationslagen i denna riktning är för närvarande föremål för behandling hos bostadssociala utredningen och förslag i ärendet torde vara att vänta.

Om den mark, som är avsedd att exproprieras för friluftsändamål, är belägen i en trakt, där samhällsbildning i egentlig bemärkelse icke är att räkna med, men där exploatering för sportstugeändamål pågår eller kan förväntas, vilket ofta är fallet, där friluftsområden behöva säkerställas, torde vid markvärderingen hänsyn böra tagas till att ett sportstugeområde för att fylla sitt ändamål måste ha procentuellt avsevärt större områden som »öppen plats» än ett vanligt bostadsområde. I ett område för »permanenta» bostäder (villaområde) anses tomtmarken i vanliga fall kunna upptaga cirka 60 procent av hela markområdet. För att man i ett sportstugeområde skall komma i den kontakt med den fria naturen, som är meningen med livet i sportstugan, kan inte lämpligen tomtmarken upptaga mer än cirka 10 procent av all mark inom

området. Utgör byggnadsmarken en avsevärt större del av det totala utrymmet, blir friluftslivet illusoriskt. — Då det gäller ett markområde, som inom överskådlig tid torde sakna förutsättningar för exploatering för annat ändamål än sportstugebebyggelse, bör vid expropriation markvärdet inte rimligen kunna sättas högre än det som erhålles, om man räknar med i trakten förekommande pris på sportstugetomter och att tomtmarken inte får omfatta mer än cirka 10 procent av totala arealen.

Vid bestämmande av markvärdet torde det också vara skäligt att taga hänsyn till dels i vilken omfattning markägaren inom överskådlig framtid har utsikt att exploatera det markområde, som är ifråga och dels i vad mån friläggande av det exproprierade området medför värdestegring på mark, som eventuellt stannar kvar hos markägaren.

Man kan inte räkna med att expropriation för förvärv av ägande- eller dispositionsrätt till mark för friluftsändamål kan komma till praktisk användning i erforderlig omfattning, om icke markpriset kan hållas på en skälig nivå. Och detta torde knappast kunna ske, om icke hänsyn tages till sagda förhållanden. Det kan inte med fog sägas vara orättvist, om man vid tillgodoseende av allmänna intressen icke låter enskild markägare göra större vinster, än han skulle göra, om han själv skulle exploatera marken. Markägarna böra givetvis tillfullo ersättas för det, som avhändes dem i det allmännas intresse, men någon ersättning därutöver kan inte rimligen krävas.

Sammanfattning:

För att erforderliga friluftsområden skola bli säkerställda och för att detta icke skall medföra oskäligt höga kostnader, som många kommuner svårligen kunna bära, torde det sålunda vara nödvändigt att man med det snaraste får lagstiftningen i vissa delar kompletterad utöver av fritidsutredningen föreslagna tillägg till hälsovårdsstadgan, expropriationslagen och servitutslagen, i den riktning som ovan angivits.

Skyldighet för stad och kommun att trygga befolkningens tillgång till friluftsområden bör införas, eventuellt genom bestämmelse i hälsovårdsstadgan.

Utredning beträffande regionplaneinstitut pågår i annat sammanhang. Det måste anses synnerligen angeläget, icke minst för friluftslivets intresse, att denna utredning med det snaraste leder till ett positivt resultat. Det torde därvid bland annat böra beaktas, att regionplaneinstitutet blir så utformat, att det får praktisk användning även utanför tätorter och deras närmaste omgivningar. En regionplan bör kunna så begränsas till omfång och innehåll samt utformas på sådant sätt, att den i praktiken blir tillämplig även på den egentliga landsbygden utan direkt sammanhang med en stadsregion.

Utredning rörande komplettering av stadsplanelagen med stomplaneinstitut för landsbygden och bestämmelse, som möjliggör reglering av bebyggelse i landsorten på ett tidigare stadium än nu kan ske, bör också snarast möjligt företagas, eventuellt i samband med sådana revideringar av stadsplanelagen, som av andra anledningar torde vara påkallade.

Det är angeläget att det icke uppställes större krav på en regionplans eller stomplans kartunderlag och utförande än som är oundgängligen nödvändigt. Om så icke sker, torde kostnaden för planens utarbetande i regel icke behöva bli större än att den kan bäras utan större svårighet även då det gäller mindre kommuner.

Frågan om revidering av jorddelningslagen för att på ett smidigare sätt, än som för närvarande kan ske, få till stånd ändring av ägoanordning, synes lämpligen kunna utredas i samband med den revidering av sagda lag, som nu pågår, och torde böra ske i samverkan med utredningen rörande region- och stomplaneinstituten.

Vad beträffar den ovan föreslagna revideringen av expropriationslagen, synes det bebådade lagförslaget från bostadssociala utredningen böra avvaktas. Skulle detta lagförslag icke inom den närmaste framtiden bliva framlagt eller icke bliva för här ifrågavarande ändamål betryggande, är det angeläget, att frågan om föreslagen revidering av expropriationslagen snarast möjligt blir föremål för särskild utredning, eventuellt i sammanhang med ovan berörd komplettering av stadsplanelagen.

I samband med nämnda kompletteringar av stadsplane-, jorddelnings- och expropriationslagarna kan man knappast underlåta att till grundlig behandling upptaga den från flera håll och i olika sammanhang framförda tanken att införa koncessionsförfarande som förutsättning för rätt till exploatering av mark för bebyggelse. Otvivelaktigt skulle koncessionsförfarandet vara den från allmän synpunkt sett mest rationella formen för reglering av samhällenas utbyggande och därmed även för tryggande av tillgång till erforderliga friluftsområden. Och det kan icke utan vidare anses uteslutet att finna en form för detta förfarande, som även skulle kunna tillfredsställa legitima markägareintressen. — Tanken är i viss utsträckning redan förverkligad i England och Tyskland.

Särskilt yttrande av herr Malmberg.

Vid de överläggningar, som inom fritidsutredningen föregingo dess beslut rörande expropriation för tryggande av tillgången på mark till fritidsområden samt servitut för bildande av liknande områden, anförde jag följande:

I. Expropriation.

»Av den genom fritidsutredningens försorg verkställda undersökningen lärer framgå, att redan enligt gällande lag expropriationsrätt kan meddelas kommun beträffande för friluftsbad nödigt område. Denna expropriationsrätt torde gälla såväl inom som utom den egna kommunen. För nåendet av den från flera håll — utom annat i riksdagsskrivelsen nr 65: 1937 — påkallade möjligheten till expropriation för kommunala anläggningar av friluftsbad torde alltså lagändring ej vara erforderlig.

Förslag har nu väckts inom fritidsutredningen om införande i hälsovårds-

stadgan av en bestämmelse, enligt vilken hälsovårdsnämnd skulle ha att verka för att åt hälsovårdsområdes invånare beredes möjlighet att inom därför lämpade områden idka ett sunt friluftsliv. Jag finner detta förslag vara väl grundat. En dylik bestämmelse torde vara nödig, utom annat, för att göra det möjligt för kommun — eller i vart fall för att undanröja tvivelsmål angående kommuns befogenhet — att besluta om förvärv av områden för jämväl andra friluftslivets behov än bad. Därvid torde — såvitt jag av överläggningen kunnat förstå — bli fråga såväl om områden för lägerplatser (»camping»), fritidsbyar, båtsport m. m. dylikt som även om s. k. strövområden eller fritidsreservat eller alltså större markområden för det mera rörliga friluftslivet.

Fråga har då uppstått om möjlighet för kommun till expropriation av mark icke endast för friluftsbad utan även för nyssnämnda vidgade friluftsbehov. För egen del utgår jag ifrån att den avsedda vidgade rätten nu icke föreligger. Då emellertid gällande expropriationslag synes innebära, att expropriation skall kunna beviljas kommun för varje ändamål, som faller inom gränserna för dess författningsenliga befogenhet, och detta även för ändamål, vilket kommun fått sig tilldelat efter expropriationslagens tillkomst, skulle alltså den ifrågasatta ändringen av hälsovårdsstadgan automatiskt medföra, att kommun erhölle nämnda vidgade rätt till expropriation.

Jag håller för min del före att, särskilt då det gäller en så avsevärt utökad rätt till expropriation, det icke kan vara försvarligt att utan vidare låta ändringen i hälsovårdsstadgan få en konsekvens som den ovan anförda. Expropriation för kommunala ändamål har hitintills, möjligen med något enstaka undantag, avsett jämförelsevis smärre områden. Den ifrågasatta utökade expropriationsrätten skulle komma att gälla jämväl vidsträckta fritidsreservat, d. v. s. hela egendomar eller skogsområden om flera hundra hektar eller mera, och detta jämväl inom annan kommun. Det lärer icke kunna förnekas, att den nu ifrågasatta vidgade expropriationsrätten skulle medföra mera vittutseende ingrepp i jordförhållandena än som tänktes vid expropriationslagens tillkomst. Det avgörande anser jag därför böra vara — icke att det enligt en stadgeändring hädanefter skall tillkomma kommunerna, närmast städer och större samhällen, att i ökad utsträckning verka för tryggandet av befolkningens möjligheter att idka friluftsliv — utan huruvida ett uppenbart behov av möjlighet till dylik tvångsåtgärd föreligger, d. v. s. huruvida icke de markförvärv eller avtal om servitut, varom här är fråga, få anses i erforderlig utsträckning kunna tillkomma genom frivilliga uppgörelser mellan kommuner och jordägare.

Den utredning som i denna fråga gjorts anser jag icke visa, att svårigheter i ovan angivet avseende mera allmänt kunna väntas. Hittills vunnen erfarenhet och påvisade svårigheter torde nästan helt gälla områden för friluftsbad. Därest städerna med mera vaket intresse än som i detta hänseende hittills varit rådande i tid se sig om efter lämpliga egendomar eller områden för friluftslivet, torde det visa sig att goda möjligheter till både urval och frivilliga överenskommelser skola finnas. Utvecklingen inom kommunikationsväsendet torde medföra att dessa möjligheter vidgas.

De behov, för vilka kommun nu har expropriationsrätt, äro i allmänhet ganska väl lokaliserade. När det exempelvis gäller en skolplats, en begravningsplats, en tingshusplats, en badplats eller områden för vattenförsörjning med ledningar, ligger det oftast i sakens natur, vilket område expropriationen bör avse. Skulle expropriation åter gälla fritidsreservat och strövområden eller liknande områden för det mera rörliga friluftslivet, torde i många fall bli synnerligen svårt att avgöra, såväl huruvida det föreslagna området med hänsyn till alla på frågan inverkande omständigheter är det som helst bör komma i fråga, som även om icke annan lämplig mark med mindre olägenhet skulle kunna tagas i anspråk. Under överläggningen har hänvisats till att inom planlagda områden staden eller samhället har expropriationsrätt avseende i planen till parker avsatta områden och att dessa områden understundom kunna vara ganska omfattande och likställda med nu avsedda fritidsreservat. Jämförelsen haltar emellertid. Den betydelsefulla skillnad föreligger, att i det förra fallet man äger förutsätta, att genom grundliga undersökningar i samband med stadsplanens eller stomplanens tillkomst blivit prövat och avgjort, att just det i planen avsatta parkområdet är det från alla synpunkter lämpligaste för ändamålet. Det är vidare att märka, att staden eller samhället då också har lösningsplikt.

Under överläggningen har av ledamöter i fritidsutredningen särskilt framhållits, att behov av den vidgade expropriation, varom här är fråga, närmast gällde endast för de största städerna liksom ock att det egentliga syftet med expropriationsrätten därvid vore att ge dessa städer möjlighet att i erforderlig utsträckning förhindra markens bebyggande samt i övrigt bevara densamma i dess ursprungliga tillstånd för allmänhetens friluftsliv och rekreation. Närmast dessa större städer hade — har därvid framhållits — uppvuxit tättbebyggda församhällen och det vore av största vikt att i tid avbrott gjordes i bebyggelsen för att bevara lämpliga områden för friluftslivet, vilket eljest, allteftersom bebyggelsen ginge fram, blev hänvisat till mer och mer avlägsna och kanske mindre lämpliga trakter. Erinringar ha också gjorts mot sportstugebebyggelsen, där den genom att planlöst spridas ut över stora områden sprängde sönder de ännu fria områdena. Överhuvud har påtalats saknaden av möjlighet att omkring städerna på ett ändamålsenligt sätt lokalisera och reglera bebyggelsen. Vad sålunda framhållits har även enligt min mening sin riktighet, men det visar å andra sidan tydligt — och det synes mig böra särskilt framhållas — att spörsmålet ligger inom området för stadsplane- och byggnadslagstiftningen eller närmast sammanhänger med den nu genom andra sakkunniga pågående utredningen rörande en rättslig reglering av regionplaneinstitutet, som ju särskilt påkallats för just de större städerna. En regionplan torde böra avse grunddragen för planområdets framtida ordnande och bebyggande såsom beträffande huvudtrafikleder samt avsättandet av natur- och kulturskyddsområden liksom ock särskilda fritidsområden. Införes ett dylikt nytt planinstitut eller — vilket jämväl ifrågasatts — utvidgas stomplaneinstitutet att gälla jämväl landsbygden, torde den nu väckta frågan

om vidgad expropriationsrätt komma i ett annat läge. Fastställandet av en regionplan eller en stomplan måste föregås av en grundlig inventering av marken, varigenom i ett sammanhang noga prövas vilka områden som erfordras och böra avsättas för sådana ändamål, varom här är fråga. Givetvis måste då jämväl komma under övervägande, om planinstituten skola medföra expropriationsrätt liksom även lösningsplikt. Beträffande omfattningen av regionplaneområde i det praktiska fallet kan jag erinra, att det i dessa dagar igångsatta regionplanearbetet för Göteborg är avsett att omfatta ett område, som inneslutes av en cirkel med 3 mils radie och centrum i Göteborg. Nu kan framhållas, att de större städerna kunna behöva fritidsområden, belägna så avlägset från städerna att de icke kunna ingå i en regionplan. I sådana fall lärer dock utan tvekan kunna påstås, att möjligheterna till urval är så stort, att man för förvärven kan lita till frivilliga överenskommelser.

Vidare har under överläggningen framhållits, att för bildande av större fritidsområden för det rörliga friluftslivets behov det sannolikt ofta kunde bli nödvändigt att förvärva mark tillhörande flera varandra angränsande fastigheter, varvid en enda markägare genom att ställa sig avvisande eller genom att uppställa orimliga köpevillkor kunde omöjliggöra bildandet av ett ändamålsenligt område, i synnerhet om hans ägor vore belägna som en enklav inom det tillämnade fritidsområdet. Dylika fall kunna givetvis inträffa, men att endast fördenskull införa allmän expropriationsrätt torde icke vara påkallat, helst förvärv av fritidsområden säkerligen mindre ofta torde komma att ske från parcellerade ägor än från större egendomar.

Intet torde ha förekommit, som visar behov för kronan eller enskilda till ökad exproriationsrätt i fråga om fritidsområden.

På grund av vad jag sålunda fått tillfälle framföra, finner jag mig böra avstyrka införandet av allmän rätt för kommuner eller andra rättssubjekt till expropriation för tillgodoseende av friluftslivets behov. Jag utgår emellertid därvid ifrån, att sådan expropriationsrätt redan finnes i fråga om strandområde för friluftsbad samt att i sådant område får anses ingå erforderlig båthamn, lägerplats o. d. liksom ock att strandområdet vid expropriationen får jämväl i övrigt tilltagas med den utsträckning som badlivet, sådant det numera utvecklats, fordrar.

Enligt min mening bör fritidsutredningen alltså, därest densamma finner sig böra föreslå ovanberörda komplettering av hälsovårdsstadgan, samtidigt avge förslag till sådan ändring i expropriationslagen att expropriationsrätten genom sagda stadgeändring icke utvidgas utöver vad som enligt lag nu anses gälla.»

II. Servitut.

»Beträffande det föreslagna servitutet för bildande av fritidsområden instämmer jag i herr Gustafsons mening, att detsamma bör göras begränsat till tiden, varvid 50 år synes mig som ett lämpligt maximum. Svårigheten att bedöma framtida förhållanden och daglig erfarenhet om de stora svårig-

heter äldre servitut utgöra för av utvecklingen betingad fastighetsbildning utgöra mina motiv för denna mening.»

Särskilt yttrande av herr Gustafson.

Under de överläggningar, som ägt rum rörande lämpligaste sättet för anskaffande av fritidsområden, har jag icke kunnat förorda, att expropriation kunde få ifrågakomma för detta ändamål. I berörda avseende ansluter jag mig därför till det särskilda yttrande, som avgivits av herr Malmberg.

I fråga om fritidsutredningens »utkast till lag angående servitut för bildande av fritidsområden» vill jag anföra följande:

Ifrågavarande förslag synes i princip innebära en godtagbar lösning av frågan om anskaffande av fritidsområden, enär det bygger på ett frivilligt avtal emellan jordägaren och den part, som önskar förvärva servitutsrätten. I flera avseenden synas också de föreslagna bestämmelserna vara lämpligt avvägda. I vissa fall kan dock befogade erinringar göras emot desamma.

Vad först angår servitutets giltighetstid, avses detta principiellt kunna bliva bestående för all framtid. Även om berättigad hänsyn tages till friluftsfolkets önskemål att för framtiden trygga ett friluftsområdes bestånd, synes ett »evigt» servitut ur såväl allmänna som jordägaresynpunkter icke vara att tillråda. Och detta av bland annat följande skäl: I servitutets natur ligger att det lägger besvär och last på den fastighet vari det är fastställt att gälla. Sådan fastighets ägare kan få finna sig i betydande inskränkningar i markens användning samt att den i framtiden tages i anspråk för allmänhetens friluftsliv i långt större omfattning än som vid avtalets ingående kunnat förutses. Därest ersättning vid avtalets ingående bestämts att utgå med endera ett engångsbelopp, gällande för all framtid, eller också ett årligt utgående belopp, kan redan detta medföra den konsekvensen, att en jordägare i framtiden icke kan påräkna en ersättning för upplåtelsen som står i rimlig proportion till de prestationer, som fastigheten har att fullgöra. Redan berörda skäl talar för att servitut begränsas till tiden. Till förmån för en sådan begränsning av tiden kan jämväl ur synpunkter, som det allmänna har att företräda, anföras starka skäl. Vårt land har under de senare decennierna undergått en utveckling på skilda områden av sådan storleksordning att den icke i allmänhet kunnat förutses. Denna för vårt folk glädjande utveckling har fört med sig en höjd ekonomisk och kulturell standard. Förutsättningen för att denna högre standard skall bliva vårt folks egendom även i framtiden är dock bland annat att utvecklingen ej avstannar eller försvåras. Det torde icke kunna bestridas att ett servitut, som ej är begränsat till tiden, kan komma att vålla stora svårigheter, då behov uppstår i fråga om markens ianspråktagande för andra legitima ändamål — oftast av djupgående ekonomisk art — som icke rimligtvis kan eller bör avvisas. Häremot kan måhända anföras att servitut i sådant fall kan avlösas. Redan befintliga servitut giver dock vid handen, att det oftast är mycket svårt att få till stånd sådan

avlösning och att detta i allmänhet icke kan ske med mindre servitutet förlorat sin betydelse för det avsedda ändamålet. Med hänsyn till här anförda omständigheter har jag förordat, att nu ifrågavarande servitut alltid skola begränsas i fråga om sin giltighetstid och att intet avtal om upplåtelse skall få gälla i mera än högst femtio år.

Även i ett annat hänseende har jag icke kunnat förorda den ståndpunkt, som utredningen gjort till sin. Enligt tredje paragrafen kan innehavare av servitutsrätt överlåta denna rätt på annan med vilken jordägaren skäligen kan nöjas. Sådan överlåtelse kan föra med sig förhållanden som jordägaren vid den ursprungliga upplåtelsen ej räknat med eller kunnat förutse. En jordägare kan exempelvis av ideella skäl upplåta ett område till en förening, som endast i ringa omfattning vidtager anordningar av beskaffenhet att draga en större allmänhet till området, och det har kanske med hänsyn härtill avtalats en ganska ringa ersättning för upplåtelsen. Om en under sådana omständigheter avtalad upplåtelse av servitutsrätt överlåtes på annan förening, som vidtager långtgående anordningar i publikdragande syfte, utan att jordägarens medgivande erfordras, kan fastigheten få utgöra prestationer, som i fråga om art och omfattning icke tagits i betraktande vid den ursprungliga upplåtelsen. Det synes därför skäligt att överlåtelse av servitutsrätt icke må ske med mindre jordägarens medgivande inhämtats.

Särskilda yttranden av ledamöter av utredningen.

Särskilt yttrande av herr Kjellman.

Expropriation är att betrakta som en yttersta åtgärd avsedd att trygga genomförandet av för det allmänna väsentliga uppgifter, vilka icke på annat sätt kunna förverkligas. En utvidgning av expropriationsrätten måste med hänsyn härtill ha ett klart konstaterat behov som förutsättning, och kravet på verkligt tvingande skäl måste växa allt eftersom expropriationen kan tänkas leda till mer vittutseende ingrepp i bestående jordförhållanden. Att skapandet av goda förutsättningar för befolkningens friluftsliv, bland annat genom inrättandet av särskilda fritidsområden, tillhör dessa för det allmänna väsentliga uppgifter, bestrider jag ingalunda; jag hyser i detta avseende icke någon från majoriteten avvikande mening och kan också väl tänka mig, att markanskaffning för friluftslivets tillbörliga tillgodoseende kan stöta på sådana svårigheter, att tvångsförfarande kan behöva anlitas. Den undersökning, som företagits i syfte att klarlägga det faktiska läget i denna fråga, synes mig dock knappast ha ådagalagt detta på ett så ovedersägligt sätt, att anledning finnes att för närvarande föreslå expropriationsinstitutets utsträckande till att omfatta andra för friluftslivet erforderliga markförvärv än dem, på vilka lagen om expropriation för närvarande får anses tillämplig, nämligen badplatser. I huvudsaklig anslutning till vad utredningens särskilt

tillkallade sakkunnige generaldirektör Malmberg i sitt särskilda yttrande anfört, finner jag därför att utredningen, i samband med förslaget om komplettering av hälsovårdsstadgan på sätt ovan angivits i kap. VIII, hade bort avge förslag till sådan ändring i expropriationslagen att expropriationsrätten genom sagda stadgeändring icke utvidgas utöver vad som enligt lag nu får anses gälla; varvid utredningen i motiveringen hade bort angiva att anledningen härtill förnämligast vore att söka däri, att den av utredningen företagna undersökningen icke synts giva vid handen att expropriation för ifrågavarande ändamål vore oundgänglig. Enligt min mening bör denna fråga återupptagas om och när behov av utvidgad expropriationsrätt på ett mera markerat sätt framträder för tillgodoseendet av friluftslivets behov.

Särskilt yttrande av herr Romell.

Det i betänkandet föreslagna nya servitutsinstitutet, som jag med nedan nämnda modifikation varmt förordar, har av utredningen till sin omfattning begränsats så, att det blott skall få användas för »bildande av fritidsområden» och icke i annat fall, även om detta skulle vara till nytta för friluftslivet (»av beskaffenhet att kunna påverka fastighetens lämplighet som fritidsområde», sid. 200). Till följd av den givna definitionen av syftet synes den innebörd, som i motiven inlägges i begreppet »fritidsområde», få en viss normerande verkan och åt ett servitut enligt den föreslagna lagen ge ett minimiinnehåll, som går utöver ramen för i övrigt motsvarande engelska personalservitut (enligt sect. 34 i 1932 års planlag och clause 8 i 1937 års tillägg till National Trust Act). I detta hänseende av betydelse äro en rad uttalanden i betänkandet om besöksfrekvens, stängsel och bete och allmänhetens friheter inom fritidsområdena, om behovet av byggnader eller andra anläggningar inom eller i anslutning till fritidsområden, om villkoren för kommun, förening och stiftelse att få förvärva eller behålla servitut och om servitutsgivarens underförstådda skyldigheter (sid. 176—177, 179, 180, 191, 192, 202, 209, 210 och 211). I dessa uttalanden förutsättes dels, att ett fritidsområde måste — med eller utan de särskilda anläggningar, som i allmänhet anses skola finnas — vara starkare besökt än andra marker, dels att allmänheten inom ett sådant område måste få utöva sina friheter enligt allemansrätten med en viss, å andra marker icke gällande företrädesrätt, för vilken markägarens intressen skola vika. Det vill härav synas, som om ett servitut enligt den föreslagna lagen alltid skulle implicera en ökning av allmänhetens rätt, även utan särskilt stadgande härom med stöd av lagens 1 §. Att så bör anses vara fallet antydes också av två direkta uttalanden (sid. 180 och 209).

Denna implikation, tillspetsad i det uttryckliga kravet, att markägaren i viss utsträckning måste tåla skador och obehag, kan enligt min bestämda uppfattning befaras få en sådan psykologisk och ekonomisk verkan, att en lag enligt utredningens förslag bleve utan praktisk nytta för sitt huvudsyfte och användbar blott i specialfall (såsom då en kommun eller organisation

efter att ha köpt ett fritidsområde vill delvis sälja det med garanti mot icke önskvärd exploatering). Jag utgår härvid ifrån att servitutet, såsom utredningen föreslagit, endast skall kunna påläggas genom frivillig överenskommelse.

Ur ekonomisk synpunkt förefaller det som en hopplös uppgift att på förhand uppskatta all den skada, som folkmassor av obekant storlek under all framtid kunde göra inom ett område under utövning av en rätt att gå och vistas. Ersättning för en ovillkorlig, icke eller vagt begränsad sådan rätt synes därför rent affärsmässigt icke lämpa sig för uppgörelser i servitutsform. Ett servitut vari den ingår torde bli oproportionerligt dyrt att förvärva (såvida icke dess giltighetstid vore mycket begränsad).

Känslomässigt kunde en markägare, som gärna såge sin egendoms naturvärden skyddade för framtiden, i och för sig ställa sig välvillig till en servitutsuppgörelse på rimliga villkor, riktad emot viss exploatering av egendomen. Men just en sådan markägare kan knappast vara benägen att utlämna egendomens naturvärden till allmän slitning utan säkrare garantier mot förstörelse än dem som utredningens fritidsområdesbegrepp synes ge rum för. En vid sin egendom fäst markägare, som hade att välja mellan att sälja ett servitut eller att sälja egendomen eller en del därav till styckning, torde icke heller rent personligt finna något större behag i tanken att sitta kvar på en egendom, där han frånsagt sig den möjlighet han eljest kunde ha att hindra obegränsade folkmassor från att sprida vantrevnad. Han skulle därför i varje fall säkerligen icke sälja sin rätt billigt och troligen icke nämnvärt billigare än hela egendomen.

Enligt min mening hade dessa konsekvenser bort undvikas, emedan de hade kunnat undvikas utan att servitutets innehåll blivit otillräckligt för det avsedda syftet. Jag utgår då från två förutsättningar.

Den ena är, att i vårt land det sentida hotet mot friluftslivets förutsättningar kommer endast och allenast från okontrollerad exploatering av landskaps- och naturvärden — för med friluftslivet sammanhängande syften eller eljest — och främst från den planlösa sportstugebebyggelse, som i Sverige fått en rekordartad omfattning. Inom de utmarker, som ännu icke blivit den moderna markexploateringens offer, har nämligen den svenska allmänheten med stöd av urgammal alle mans rätt friheter fullt tillräckliga för friluftslivets allmänna behov. Hinder för att utöva dessa friheter ha rests och kunna av praktiska skäl resas blott i obetydlig omfattning. Folkilskna kreatur bli allt ovanligare i utmarkerna, sedan skogsbetet börjat anses ekonomiskt fördärvligt. Klätterfria stängsel kring större utmarksarealer äro mycket sällsynta och komma troligen att så förbli, då de ställa sig oerhört dyrbara. Vissa specialbehov av mark för markslitande nyttjande — särskilt tältliv — måste fyllas utanför allemansrättens ram, men dessa äro mycket litet markkrävande, behöva därför icke vålla kommunerna ekonomiska svårigheter och anses icke heller av utredningens flertal motivera några nya former för förvärv av ägande- eller nyttjanderätt.

Min andra utgångspunkt är en övertygelse, att friluftslivets sanna intressen icke kräva och icke gagnas av den ovillkorliga ohämmade rörelsefrihet inom naturområden för friluftsliv, som i Sverige ännu brukar anses önskvärd. Denna övertygelse grundar sig på personlig kännedom om de välordnade, trivsamma State Parks i staten New York och i övrigt på följande. Det som ger friluftslivet dess karaktär och säregna värde är ostridigt icke den eventuella kroppsrörelsen och icke heller solbrännan, badet i öppet vatten o. s. v. Om det blott vore fråga om sådant, hade fritidsutredningen aldrig behövts, ty gymnastik- och idrottsplatser, solbad och öppna badbassänger kan man anlägga var som helst, även mitt i en stenstad. Det väsentliga är i stället den naturpräglade ramen för friluftslivet, som ger möjlighet till naturupplevelse samtidigt med rörelsen, vilan, solbadet eller badet i öppet vatten. Ett grundläggande krav måste därför vara, att naturen inom ett fritidsområde bevaras så att den kan väl fylla sin uppgift i friluftslivets tjänst. Detta kan tolkas olika, men likaväl som ett konstmuseum för allmänheten anses böra hysa äkta konst och icke oljetryck bör enligt min mening ett fritidsområdes publik bjudas mer än surrogat för natur. Även den s. k. markslitningen, som blir en följd av för mycket tramp på olämpliga ställen, ja till och med den lindriga form därav, som yttrar sig i en allmänt sjaskig prägel hos växtligheten, bör därför undvikas utanför de små arealer, som anvisas till tältplatser o. d. och där naturen måste offras.

Friluftslivet har alltså inom ett fritidsområde, med undantag av nyssnämnda små arealer, i en väsentlig punkt ett intresse, som helt överensstämmer med markägarens. Allmänhetens nyttjande av området bör så organiseras, att skador icke uppstå på mark eller annan natur. Regleringen kan ske i olika former och bör avpassas efter områdets storlek, besöksfrekvensen m. m., men vid högre besöksfrekvens bli inskränkningar i allmänhetens rörelsefrihet ofrånkomliga, om området i längden skall väl fylla sin uppgift.

Sådana inskränkningar behöva ingalunda minska utbytet av ett besök. Det är en ensidigt dogmatisk uppfattning, att friluftsfolket endast har glädje av de kvadratmeter mark, som det blir tillfälle att trampa på. Landsbygdens och skogens folk, som går efter mål och med mening, följer de stigar som finnas överallt i skog och mark där människor haft något nämnvärt att göra (så känslig är skogsmarkens växtlighet) och går »väglöst» endast i nödfall. Så kunde stadsborna också göra. Deras behov att trampa överallt i det gröna är närmast en av oförstånd betingad ovana, som borde vara möjlig att bota även i Sverige. Med orienterarna är det en särskild sak. Men de kunna ändå aldrig tillfredsställas genom särskilt avsatta fritidsområden nära samhällena; dessa måste av många skäl bli för små och begränsade.

Det torde få anses sakligt ganska upplysande, att i Amerikas förenta stater på grundval av en mycket omfattande erfarenhet frågan om att trygga friluftslivets förutsättningar behandlas som en stor naturskyddsfråga (liksom i Danmark). Problemet om allmänhetens friheter inom ett fritidsområde bedömes också i enlighet med samma grunduppfattning som jag förfäktar. Till

belysning härav må anföras några uttalanden ur den s. 75 nämnda officiella rapporten »Recreational use of land in the United States».

På talrika ställen framhålles starkt det grundläggande värdet ur rekreationssynpunkt av oförfalskad natur, och de i Sverige vanliga kvantitetssynpunkterna på friluftslivet och dess behov lysa med sin frånvaro i uttalanden sådana som detta: »För de få, stigen och den oberörda vildmarken; för de många, samlingsplatserna med deras bekvämligheter» (s. 202). Det begrepp som närmast motsvarar utredningens »fritidsområde» kallas »large recreational park» och definieras (s. 4) som ett några hundra till några tusen tunnland stort område, »där ett omväxlande, naturpräglat landskap finnes och bevaras och som i första hand är avsett som en tillflykt där allmänheten kan finna avspänning och sinnets lyftning (inspiration), njuta av naturens skönhetsvärden, förnya kontakten med jorden och ting som växa, komma ifrån stadens trängsel, syner och ljud och bedriva sådana former av aktiv rekreation som harmoniskt passa i ett naturpräglat landskap». Det omtalas, att icke blott i nationalparkerna, utan även »i de flesta State Parks erkännes det som en förstahandsuppgift att bevara det inhemska naturliga landskapet och dess växt- och djurliv», vilket emellertid »nästan fullständigt misslyckats» inom områden som varit »för små för den belastning av aktiv rekreation som de måst bära» eller som »organiserats illa och där som följd härav otillräcklig begränsande kontroll kunnat utövas över allmänhetens nyttjande av dem» (s. 88). »Tron att ett naturområde icke kräver någon särskild organisation har varit seglivad», heter det (s. 87), och »den har lämnat i sina spår förstörelse, svår skada eller förändringar av oersättliga drag av högt värde i tjogtals parker som en följd av allmänhetens nyttjande utan organisation och begränsning».

Det problem som måste lösas är, fortsätter rapporten, »att nyttiggöra ett relativt opåverkat naturområde, som i de flesta fall har fått förbliva i detta skick därför att det aldrig mycket nyttjats, och att samtidigt bevara de skönhetsvärden eller andra tillgångar, som bilda en av de förnämsta bevekelsegrunderna, om icke den förnämsta, till att göra området till park». För detta ändamål rekommenderas bland annat (s. 119—121): *att* parkerna tas till rikligt stora; *att* det för varje område noga överväges, på vad sätt och i vilken utsträckning allmänheten kan tillåtas nyttja det utan skada; *att* så få platser som möjligt, helst blott en i varje State Park, upplåtas till intensivt, markslitande bruk; *att* vederbörande förvaltningsorgan ges myndighet att föreskriva hur området får nyttjas; samt *att* vägnätet begränsas och i varje State Park »en rikligt tilltagen del av hela arealen, där naturen är som bäst, lämnas helt orörd», utan vägar och med ett begränsat stignät. Den sista rekommendationen grundar sig på att i Förenta staterna till följd av folkets vanor en mark kan bättre än i Sverige skyddas helt enkelt genom att låta den förbli väglös och stiglös.

Från nämnda utgångspunkter anser jag, att ett rent landskapsskyddande servitut i stil med de engelska vore fullt tillräckligt för det syfte, som utred-

ningen avsett med sitt lagförslag. Uppgörelser om allmänhetens friheter borde icke vara omöjliga att träffa med markägaren utanför servitutets ram, om man fasthåller vid att de icke behöva och redan i friluftslivets eget intresse icke böra gå så långt att skador uppstå på mark och växtlighet. Den teoretiska möjligheten finns, att en servitutsgivare eller hans efterträdare i framtiden av tredska skulle vägra att gå in på någon rimlig uppgörelse och efter förmåga söka stänga allmänheten ute från sin egendom. Den risk som ligger häri är dock efter mitt förmenande obetydlig. Dels är det, såsom förut påpekats, av rent praktiska skäl svårt för en markägare att stänga allmänheten ute från större utmarksarealer. Dels kunde en sådan praxis, om den mot förmodan skulle ta oroande omfattning, när som helst stoppas genom en allmän lagstiftning, såsom visas av exempel från Danmark och England (bestämmelserna om hinder för allmänhetens färdsel m. m. i 1937 års Naturfredningslov, respektive Access to Mountains Act, 1939). Slutligen borde en kommun eller organisation kunna skaffa sig framtidsgarantier genom att köpa mark till en eller annan vaktstuga, raststuga eller tältplats och samtidigt förvärva nödiga vägservitut.

I motsats till det av utredningen föreslagna servitutet torde ett rent landskapsskyddande servitut kunna komma till praktisk användning och bli till viss och kanske mycket stor välsignelse även i Sverige, såsom fallet är i England.

Markägare i England ha i stor utsträckning gått med på landskapsskyddande servitut riktade mot markexploatering (jfr s. 265) med eller utan annan ersättning än den säkra vinsten för familjen, att skatten på ett icke mer realiserbart spekulationsvärde bortfaller. Delvis ha dessa markägare handlat av ekonomiska skäl, då de tagit en mindre, men säker vinst och avstått från en osäker större. All mark kan icke säljas till tomter, och exploatering i större skala medför stora avbränningar, som lätt göra nettot mindre än beräknat. Med visshet ha nämnda markägare därjämte ofta drivits av känsloskäl och allmänanda. De ha önskat bevara ett kärt arvegods och hjälpa till med den nationella uppgiften att rädda det gamla engelska landskapet från förödelse. Man behöver icke anse det uteslutet, att svenska markägare skulle kunna handla på motsvarande sätt och mot rimlig ersättning till egen tillfredsställelse och allmänt gagn trygga sin egendom mot framtida tomtstyckning. Främst är det ägare till bygdernas enstaka ännu sparade storgods som kunna tänkas vilja så göra. Hos en del av dem kan man av flera skäl vänta ett visst ideellt intresse för en egendoms framtida öden och för att bevara dess naturvärden och skönhet. Just dessa enstaka sparade storgods äro samtidigt ofta så enastående tillgångar för bygden och dess friluftsliv, att det skulle betyda räddning från en oersättlig förlust, om en ekonomiskt gångbar väg kunde anvisas för att bevara dem. Det är i huvudsak i dessa fall ett servitut skulle ha en uppgift att fylla. Servitutsinstitutets tillämpning i praktiken bleve därför troligen alltid av relativt liten omfattning, men kunde dock bli till så stort gagn, att institutet väl torde försvara en plats i svensk lag.

I enlighet med ett landskapsskyddande servituts karaktär bör för ett sådant icke stadgas den begränsning av syftet till »bildande av fritidsområden», som utredningen konsekvent har föreslagit för sitt servitut. Det synes mig icke heller finnas något rimligt skäl, varför icke för natur- och landskapsskydd arbetande organisationer skulle medges rätt att liksom den engelska National Trust begagna ett sådant servitut för sina strävanden, vilka på ett synnerligen väsentligt sätt befordra friluftslivets intresse. Några farhågor för »skadliga verkningar för samhället» borde härigenom icke behöva uppkomma. Det må i fråga om farhågorna för sådana verkningar av ett mindre snävt begränsat servitutsinstitut (s. 187, 193 och 195) påpekas: *att* utredningens direktiv intet antyda om att eventuella bebyggelsekontrollerande åtgärder borde vara inskränkta till särskilt bildade fritidsområden; *att* farhågorna icke synas ha motiverats annat än med allmänna hänvisningar till »samhällets intresse av att jordägarerättens frihet bibehålles» o. d. och svårigheten att bedöma vad en servitutsbelagd fastighet skulle kosta på exekutiv auktion; samt *att* de innebära en längre gående rädsla för angrepp på friheten att exploatera mark än vad man numera finner i Manchester-liberalismens hemland, där National Trust liksom kommunala m. fl. organ utan villkor kan förvärva landskapsskyddande servitut. Det kan också erinras, att expropriation i Sverige är tillåten för naturskyddsändamål, så att det redan finns möjlighet att till och med tvångsbinda fast egendom för naturskyddets syften. Att stänga möjligheten till frivilliga servitutsuppgörelser för samma ändamål vore en underlig inkonsekvens.

I frågan om en eventuell tidsbegränsning av servitut för avsett ändamål har jag ovan anfört, att det av utredningen föreslagna servitutet, som implicerar särskilda friheter för en publik av obekant storlek, genom sin natur icke lämpar sig annat än för en tidsbegränsad uppgörelse. I denna punkt ansluter jag mig alltså till herr Gustafsons reservation. Helt annorlunda blir förhållandet i fråga om ett rent landskapsskyddande, klart negativt servitut. I detta sammanhang vill jag med instämmande hänvisa till utredningens s. 195 uttalade uppfattning om risken för att ett tidsbegränsat servitut skulle förfela sitt syfte. Den temporära trygghet mot exploatering, som ett sådant servitut skulle ge, kunde i själva verket enligt min uppfattning knappast fylla en positiv uppgift annat än som ett slags tillfälligt byggnadsförbud i avvaktan på en landskapsskyddande regionplanering, om det komme att finnas grund att hoppas på en sådan. I övrigt torde tidsbegränsade servitut kunna bli direkt farliga genom att ge ett bedrägligt sken av trygghet för framtiden och förse ljumt intresserade kommunalorgan med ett billigt camouflage (ty *dessa* servitut bleve utan tvivel lätta och billiga att köpa) för deras brist på vilja till nödiga offer för att verksamt trygga friluftslivets förutsättningar, d. v. s. inom något lämpligt område skaffa *hållbara* garantier mot sådan exploatering som ruinerar landskap och natur. Å andra sidan borde de principiella betänkligheterna mot evighetsservitut icke behöva väga tyngre i Sverige än i motsvarande fall i England. Servitutet skulle inta en särställning redan genom

sin art. De servitut som på ett eller annat sätt tjäna det ekonomiska livet bli under utvecklingen lätt urmodiga och till förtret. Däremot måste en sparad oas av naturpräglat landskap i en tätbygd bli allt unikare och därmed en relativt allt större tillgång för bygden, ju mer denna utvecklas. Servitut mot exploatering av en sådan oas kunna svårligen tänkas kollidera med en förnuftig framtida regionplanering. Skulle området icke ha det läge inom bygden, som hade varit mest önskvärt, så är det nämligen med eller utan servitut intet att göra åt den saken. Ett område av värde genom sin ursprunglighet kan man icke flytta på. Vad beträffar de av herr Gustafson framförda allmänna ekonomiska farhågorna har jag under diskussionen inom utredningen tillåtit mig anmärka, att dessa i lika mån kunna anföras som skäl emot varje försök att för framtiden trygga friluftslivets förutsättningar i bygderna. Farhågorna förefalla dessutom svagt grundade, då det i Sverige finns omkring 4 000 kvadratmil mark att exploatera utanför de få storgods, av vilka en del skulle kunna tänkas bli belagda med landskapsskyddande servitut till friluftslivets fromma.

De ändringar, som enligt mitt ovan motiverade förslag skulle behöva vidtagas i själva lagtexten i föreliggande utkast till servitutslag, inskränka sig till följande. I titeln borde orden »för bildande av fritidsområden» ersättas med orden *»för bevarande av naturområden»*. I 1 § skulle orden »bevara eller öka . . . envar lovligt» (rad 4—7) ersättas med orden *»i allmänhetens intresse bevara naturen eller landskapet»*. I 4 § borde orden »vars verksamhet är ägnad att främja ett sunt friluftsliv» utgå såsom överflödiga och eventuellt hinderliga för lagens syften.

Samtidigt torde i 3 § orden »med vilken jordägaren skäligen kan nöjas» kunna utgå, då inskränkningen förefaller onödig i fråga om ett klart negativt servitut.

Särskilt yttrande av fru Svenson.

I nedan angivna hänseenden, där kommittémajoritetens förslag ej synas mig vara riktiga eller nödvändiga för ordnande av de fritidsreservat, som med utredningen åsyftats, nödgas jag anmäla avvikande mening.

Beträffande expropriationsförfarande för anskaffande av fritidsområden kan jag av skäl, som anförts av utredningens särskilt tillkallade sakkunnige generaldirektör Malmberg i hans särskilda yttrande, icke förorda en allmän rätt för kommuner eller andra rättssubjekt till expropriation för tillgodoseende av friluftslivets behov. Enligt min mening hade utredningen därför bort, i samband med förslaget om komplettering av hälsovårdsstadgan, avge förslag till sådan ändring i expropriationslagen, att expropriationsrätten genom samma stadgeändring icke utvidgas utöver vad som enligt lag nu får anses gälla.

Anskaffandet av fritidsområden bör enligt mitt förmenande i regel lämpligast ske på det sätt att de olika samhällsbildningarna genom köp förvärva

erforderlig mark. Därigenom skulle nämligen kunna vinnas dels en reglering av tomtpriserna i samhällenas ytterområden och dels tillgång på parkområden å icke exploaterade delar därav, lämpliga för friluftsliv. Jag anser emellertid, att det bör vara en framkomlig väg att anskaffa fritidsområden genom servitutsförfarande, när det sker medelst frivilliga överenskommelser mellan parterna. Av flera skäl anser jag dock att dylika servitut icke böra kunna givas giltighet för all framtid. Härför talar i främsta rummet, att förändringar i penningvärdet kunna helt förrycka värdet av utgående ersättningar för servituten. Vidare skulle till följd av omöjligheten att på förhand bedöma skadeverkningar och intrång markägarnas intressen kunna komma att trädas för när. Med anledning härav hyser jag den uppfattningen, att giltighetstiden för servitut av denna art bör begränsas till högst femtio år. Slutligen anser jag att de föreslagna servituten icke böra få överlåtas å ny servitutshavare utan fastighetsägarens godkännande. Enligt min åsikt hade därför den av utredningen föreslagna servitutslagstiftningen bort utformas i överensstämmelse med vad utredningens särskilt tillkallade sakkunnige riksdagsman Gustafson anfört i sitt särskilda yttrande.

Bilaga 1.

Redogörelse för engelsk regionplanelagstiftning och dess användning för landskapsskydd.

Utarbetad av fil. d:r L.-G. ROMELL.

1. Förhistoria och bakgrund.

Englands »industriella revolution», baserad på uppfinningen av ångmaskinen, konsten att smälta järn med stenkol m. m. och på landets tillgångar av kol och malm, brukar anses ha infallit mellan 1760 och 1830. Denna period följdes omedelbart av järnvägsväsendets utveckling, som sedan 1830 förlupit med ungefär 30 års försprång i England jämfört med Sverige, och av den ekonomiska Manchester-liberalismen, som sammanföll med en tid av våldsam industriell expansion. Det blev ett forcerat stadsbyggande. Dess omfattning belyses av att omkring 1830 i England med Wales funnos blott 9 städer med över 50 000 invånare, men 90 år senare över 100 städer av denna storlek, i vilka nära hälften av hela befolkningen var samlad.

Stadsbyggandet fick under hela 1800-talet fortsätta under otillräcklig kontroll. En i England år 1875 utfärdad lag gick icke längre än att för första gången generellt ge lokala myndigheter rätt att genom förordningar reglera gatubredder, bebyggelsetäthet m. m. i städerna. Detta system tillämpades ända till 1909 och ledde enligt P. Abercrombie (Town & Country Planning, London 1933) blott till att de äldre städerna blevo »omgivna av ringar och kvarter med en medeltäthet av 40—50 hus per acre», till »otrolig olägenhet för invånarna». Denna medeltäthet, eller 100—120 hus per hektar, motsvarar de maximitätheter, som förordningarna brukade föreskriva. En stadsplanelag fick England först i Housing and Town Planning Act, 1909. Den var här blott ett bihang till en byggnadslag, och så blev det även i motsvarande lagar 1919 och 1923. En ren stadsplanelag utfärdades i England första gången 1925.

Däremot har planlagstiftningen på senare tid raskt utvecklats. I 1919 års lag fingo lokala myndigheter rätt att slå sig ihop om »joint committees» för enhetlig planering av områden. En ny lag för den lokala självstyrelsen (Local Government Act, 1929) gav tio år senare den lokala självstyrelsens högsta organ, County Councils, rätt att insätta representanter i dylika gemensamma plankommittéer och eventuellt överta planeringsarbetet på uppdrag av lägre lokala myndigheter eller efter order från den övervakande statliga myndigheten, hälsovårdsministeriet. Ministeriet fick samtidigt fullmakt att ålägga lokala myndigheter att bilda gemensamma plankommittéer. År 1932 ersattes stadsplanelagen av 1925 med en ny lag. Denna, som gäller ännu, ger möjlighet till regionplanering med laglig verkan av landsbygd lika väl som av stadsbygd och inskränker icke som tidigare lagar planeringens syfte till att reglera stadsbebyggelsens utveckling.

Medan stadsplanelagstiftningen i England utvecklat sig sent och trögt, fastän ett starkt behov av sådan lagstiftning länge funnits, har alltså regionplaneringens idé efter världskriget snabbt brutit igenom i engelsk lagstiftning. Bakgrunden härtill är dels nya betingelser för bebyggelsens utveckling, dels känslan hos de bestämmande i landet för det engelska landskapets estetiska värden.

Den viktorianska tidens industristadsbebyggelse förvandlade fläckvis, t. ex. i sydvästra Lancashire och mellan Wolverhampton och Birmingham, det gamla landskapet till oigenkännelighet, men den tog små arealer i anspråk. Med 100—120 enfamiljshus per hektar skulle hela Englands och Wales' nuvarande befolkning kunna hysas in på 8—10 kvadratmil eller $^1/_2$—$^3/_4$ procent av hela landarealen.

Modern engelsk förstadsstandard, 30 hus per hektar, och en allt livligare trädgårdsstadsbebyggelse med t. ex. 15—20 hus per hektar ha gjort storstäderna än större än förut, men ett gott stycke in på 1900-talet tycks utvecklingen icke ha inneburit någon allmännare fara för landsbygden, att döma bland annat av uttalanden i boken »Britain and the Beast» (London 1937), som behandlar den sentida förfulningen av det engelska landskapet. Ännu år 1918, heter det där, kunde det med viss sanning ha sagts om England, att det trots allt »i de flesta landsdelar var ett grönt och behagligt land». En annan författare i samma bok uppger, att förändringarna i en så utsatt landsända som sydöstra England voro små ännu omkring år 1930.

Först den snabba motortrafikens allmänna genombrott skapade i England liksom annorstädes helt nya förhållanden. Enligt en efter R. G. Stapledon i nyssnämnda bok anförd siffra tog stadsbebyggelse under femton års tid efter omkring år 1920 årligen i anspråk ungefär 31 000 acres landsbygd, d. v. s. sammanlagt under dessa år bortemot 200 000 hektar eller 20 kvadratmil. Enligt en senare skattning i en kommittérapport skulle årssiffran ligga mellan 30 000 och 46 000 acres. Den nya byggnadsverksamhetens omfattning belyses även av uppgiften år 1938 i en annan kommittérapport, att efter världskriget 3·5 miljoner nya hus byggts i England med Wales. Den nya bebyggelsen sprider sig på förut otänkbara avstånd från städerna, bland annat radvis längs de av motorbussar trafikerade vägarna. Denna radbebyggelse, som i England anses såsom en särskilt stor fara både ur trafik- och landskapssynpunkt, föranledde 1935 en speciallag, och landskapsförstörelsen under motorismens tidevarv hade redan tre år tidigare gjort tiden mogen för en allmän planlagstiftning.

Det var dock icke så, att den nya planlagen tvang sig fram därför att den engelska landsbygden höll på att ta slut. Denna är tvärtom fortfarande förhärskande, och i de flesta landsändar utbreda sig ännu i dag vida sträckor av ofördärvad landsbygd. Få mil från London ligga kvadratmilstora vidder ännu obebyggda och till stor del ohägnade. Betydliga delar av landet äro nära nog ödemark. Enligt R. G. Stapledon (The Hill Lands of Britain, 1937) täcka »rough and hill grazings» en areal som ungefär motsvarar: i Skottland hela Jämtlands län och i England med Wales landskapen Uppland och Södermanland tillsammantagna. Det är mest höglänta, fjäll- eller hedartade marker, som enligt Stapledon ligga »praktiskt taget oanvända» och äro så okända för den stora allmänheten, att de vad den beträffar »lika gärna kunde ligga på månen eller Mars». Planlagstiftningen i England motiverades icke av någon begynnande trängsel på landsbygden i England, utan av en estetisk omsorg om det engelska landskapet. Till planlagens förhistoria hör ett ihärdigt arbete av The Council for the Preservation of Rural England och en Rural Amenities Bill, ett förslag till landskapsskyddslag, som framlades två år i rad av Sir. E. Hilton Young, sedermera lord Kennet, samme man som i egenskap av hälsovårdsminister var med om att föra 1932 års lag i hamn. Landskapsskyddstanken är äldre än regionplanetanken och till och med stadsplanetanken i engelsk lag. En lag mot friluftsreklam med rent landskapsskyddande syfte tillkom så tidigt som 1907.

I enlighet med sitt ursprung och de avsikter som ligga bakom har uttrycket regionplanering i England en annan betydelse än den i svenskt språkbruk vanliga. Med regionplanering menas i England varje planering gjord av en »joint committee». Det kan vara rena landskommuner som slå sig ihop. Planeringen behöver icke ha något samband med utvecklingen av en stad, och den behöver icke avse annat än exempelvis en ren bebyggelsekontroll till landskapets skydd.

2. Gällande planlagstiftning.

Lagar och förordningar av direkt intresse ur regionplanesynpunkt äro i huvudsak följande: 1932 års planlag, Town and Country Planning Act, 1932 (22 & 23 Geo. 5, Ch. 48), i det följande kallad planlagen; Town and Country Planning

(General Interim Development) Order, 1933 (Statutory Rules and Orders, 1933, No. 236); Town and Country Planning Regulations, 1933 (Statutory Rules and Orders, 1933, No. 742), i det följande kallad planförordningen; Local Land Charge Rules, 1934 (Statutory Rules and Orders, 1934, No. 285/L. 4); Town and Country Planning (Determination of Questions as to Compensation and Betterment) Rules, 1934 (Statutory Rules and Orders, 1934, No. 778/L. 21). Andra lagar av betydelse äro bland andra: 1919 års lag om markförvärv, Acquisition of Land (Assessment of Compensation) Act, 1919 (9 & 10 Geo. 5, Ch. 57); Land Charges Act, 1925 (15 & 16 Geo. 5, Ch. 22); Local Government Acts, 1929 och 1933 (19 & 20 Geo. 5, Ch. 17, och 23 & 24 Geo. 5, Ch. 51). På planlagstiftningens område ingriper lagen mot radbebyggelse, Restriction of Ribbon Development Act, 1935 (25 & 26 Geo. 5, Ch. 47). Av stor betydelse för planlagens tillämpning äro de av hälsovårdsministeriet utgivna normalklausulerna, Model Clauses, utkomna under den nya planlagen 1935, 1937 och 1939. En utförlig refererande översikt över lagstiftningen med kommentarer och prejudikatsfall har utgivits av J. J. Clarke: The Law of Housing and Planning (London 1937). Hänvisningar i det följande till »Clarke» avse denna bok.

Myndigheter med uppdrag att handha lagen äro för den egentliga planlagstiftningen dels vissa den lokala självstyrelsens organ, i det följande kallade lokalmyndigheter, dels hälsovårdsministeriet (Minister of Health), i det följande kallat ministeriet. De lokalmyndigheter som komma i fråga äro främst distriktsråden på landet och motsvarande råd i städerna, men även de distriktsråden överordnade County Councils. Lagen mot radbebyggelse handhas av de lokala vägmyndigheterna och kommunikationsministeriet (Minister of Transport).

Lagstiftningens syfte är enligt planlagens undertitel i huvudsak att »ge rätt att uppgöra exploaterings- och andra planer för mark inom stadsbygd eller landsbygd, lämna skydd åt landsbygdens behag (rural amenities) och ge möjlighet att bevara byggnader och andra föremål av intresse eller skönhetsvärde». Planernas allmänna ändamål skall enligt sect. 1 vara »att kontrollera exploateringen av marken inom planområdet, trygga lämpliga sanitära förhållanden, behaglighet (amenity) och bekvämlighet, bevara befintliga byggnader eller andra föremål av arkitektoniskt, historiskt eller artistiskt intresse och platser med intressant eller vacker natur samt allmänt att skydda befintliga behag (amenities) både i stadsbygd och landsbygd». Lagens uttryck »rural amenities» svarar mot det äldre svenska »lantliga behag». Lagtextens ord »proper sanitary conditions, amenity and convenience» kommenterar P. Abercrombie så: »Det är naturligtvis fullt begripligt, att av strategiska skäl ordet skönhet gömdes under 'amenitetens' frånstötande kyla och sattes som nummer två.» — Även lagen mot radbebyggelse vill skydda traktens »amenities» genom att ge möjligheter att hindra att hus uppföras, som störa utsikten från vägen. Den syftar i övrigt bland annat till att kontrollera tillfarterna till vägar, varigenom indirekt bebyggelsen i viss mån kan behärskas.

Föremål för planläggning kan enligt planlagens sect. 1 bli »vad mark som helst, bebyggd eller obebyggd», men sect. 6 ställer vissa villkor, som ministeriet skall anse uppfyllda för att få ge sitt tillstånd till planläggning enligt lagen. Bebyggt område får intas i plan, om så är lämpligt på grund av områdets läge eller därför att där sannolikt förestå allmänna arbeten (public improvements) eller ytterligare exploatering (other development) eller om området inrymmer byggnader eller andra föremål av arkitektoniskt, historiskt eller artistiskt intresse. Obebyggt område får planläggas, om exploatering sannolikt förestår och även eljest om så är lämpligt (expedient) med hänsyn till läget i förhållande till nuvarande eller sannolika exploateringsområden samt, oavsett detta, ifall området inrymmer föremål eller platser med intressant eller vacker natur. Utan hinder av dessa bestämmelser får vilket område som helst planläggas enligt lagen, om ägarna

av minst $^{2}/_{3}$ av marken så önska och minst $^{3}/_{4}$ av alla markägare inom området godkänna planen. — Lagen mot radbebyggelse gäller för vägmark och mark intill vägar, i stort sett blott inom ett avstånd från vägmitten upp till 67 meter; utanför denna gräns tillstädjer lagen endast frivilliga markköp i landskapsskyddande syfte.

Former för regionplanering anvisar planlagen av flera slag. Distriktsråd ha rätt att överlåta sina befogenheter och skyldigheter enligt lagen, utom i skatte- och lånefrågor, antingen på vederbörande County Council eller på en av flera distriktsråd gemensamt utsedd plankommitté, i vilken County Council har rätt att insätta representanter. Även olika County Councils ha rätt att så samverka. Ministeriet kan efter framställning från lokalmyndighet ålägga flera sådana, även County Councils, att bilda gemensam plankommitté. Varje planerande myndighet eller för olika myndigheter gemensam plankommitté har rätt att i plan medtaga angränsande land utanför respektive myndighets eller myndigheters förvaltningsområden, varvid dock härav berörda andra myndigheter eller plankommittéer måste rådfrågas. Omvänt har varje myndighet rätt att insätta representanter i plankommitté, som arbetar i ett angränsande område. Lagens sect. 9 och 14 ge möjlighet att med bindande verkan upprätta regionala stomplaner, vilka sedermera kunna kompletteras med mer detaljerade planer. Slutligen anvisar lagen en ny procedur, som ger viss möjlighet att bedriva s. k. »period zoning» och hindra bebyggelse att sprida sig över nya områden innan förut anvisade bebyggelseområden tagits i anspråk. Bestämmelserna härom ha betecknats såsom »på sätt och vis de viktigaste i lagen» (Clarke). De innebära i huvudsak följande. Plan må innehålla bland annat byggspärr gällande tills en »general development order» utfärdas. Sådan order kan med ministeriets godkännande meddelas för hela eller en del av sålunda spärrat område. Markägare kan dessförinnan söka byggnadslov, men sådant kan vägras försåvitt annan byggnadsmark står att få på rimliga villkor och den ifrågasatta bebyggelsen är olämplig ur allmän synpunkt genom att vålla antingen förtidiga eller omåttligt dyrbara behov av vägar, avlopp, vatten m. m. eller ock allvarlig fara för platsens skönhetsvärden (amenity).

Om planers innehåll lämnas föreskrifter i planlagen och vidare vägledning i normalklausulerna. Planer skola bland annat innehålla »föreskrifter som äro nödvändiga eller lämpliga för att hindra eller reglera exploatering inom området och allmänt för att genomföra planens syfte», särskilt beträffande en del uppräknade ting, såsom gator och vägar, byggnadsverksamhet, öppna platser, renhållning, avlopp och oskadliggörande av avloppsvatten, belysning, vattenförsörjning och privata vägrätter. I mån av behov må i plan föreskrifter meddelas, som upphäva gällande lag eller författning. Enligt normalklausulerna kan plan reservera mark för olika ändamål. Byggnadsverksamhet för andra ändamål än för lantbrukets och skogsbrukets behov kan enligt lagen i plan regleras genom byggnadsförbud och föreskrifter bland annat om bebyggelsetäthet och byggnaders storlek, höjd, utseende och användning. Sådana stadganden må göras olika för olika delar av området. De kunna vara permanenta eller gälla tills vidare. De kunna avse även bebyggda områden. Med stöd av planlagen, normalklausulerna och lagen mot radbebyggelse kunna bygglinjer fastställas längs befintliga eller planerade gator eller vägar. Normalklausulerna uppta ytterligare byggnadsbestämmelser med delvis rent landskapsskyddande syfte, såsom kontroll över byggnaders placering och annonseringstvång i vissa fall, då byggnadslov sökes, med skyldighet för planmyndigheten att beakta framförda invändningar och byggnadens inverkan på traktens skönhetsvärden. Plan kan vidare uppta bland annat förbud att riva byggnad av arkitektoniskt eller historiskt intresse, förbud att fälla eller skada träd, föreskrift att skogsmark skall bevaras såsom sådan och förbud mot vanprydande friluftsreklam. Nya tillfarter till vägar kunna begränsas till antalet och deras placering kontrolleras med hjälp av dels planlagen, dels lagen mot radbebyggelse.

Den allmänna gången vid planers tillkomst är föreskriven dels i planlagen, dels i planförordningen. Initiativet kan komma från lokalmyndighet, markägare inom området eller ministeriet. Ministeriet kan ålägga lokalmyndighet att uppgöra plan eller självt utarbeta sådan i försumlig lokalmyndighets ställe, men normalt börjar proceduren med att en lägre lokalmyndighet eller på dess uppdrag en utsedd plankommitté eller vederbörande County Council beslutar uppgöra plan. Sådant beslut måste föregås av konferenser med samtliga intresserade lokalmyndigheter, till vilka alltid hör vederbörande County Council. Beslutet skall underställas ministeriet. Färdig plan (eventuellt först grundlinjer till plan) skall också underställas ministeriet, som kan underkänna den eller godkänna den med eller utan ändringar, mot vilka den lokala planmyndigheten kan göra erinringar. Av ministeriet godkänd eller uppgjord plan skall slutligen föreläggas parlamentet. Om planen upphäver något laga stadgande, blir den med vissa undantag icke lag utan direkt beslut av både över- och underhuset, men då utan rätt till överklagande. I annat fall får planen laga kraft, om intetdera huset under 21 sammanträdesdagar gjort bruk av sin vetorätt och, sedan detta förhållande kungjorts, ingen inom 6 veckor klagat hos High Court. För »supplementary schemes» avsedda att fylla ut en stomplan är proceduren något enklare och kan med ministeriets medgivande ytterligare förenklas.

Laga verkan har redan ett av ministeriet fastställt beslut av vederbörlig myndighet att uppgöra plan. Sådant beslut skall införas i registret över »local land charges» och anses som ett servitut påvilande berörda fastigheter (Clarke, s. 324). Markexploatering inom området, även ombyggnad, blir därmed underkastad viss kontroll av vederbörande lokalmyndighet enligt bestämmelserna i planlagens sect. 10 och General Interim Development Order, 1933. Den som bygger utan tillstånd under interimperioden, d. v. s. medan plan är under arbete, gör så med risk att senare kunna åläggas att utan ersättning finna sig i och själv bekosta tvångsrivning, ifall bebyggelsen befinnes strida mot uppgjord plan. Redan under interimperioden kunna med för all framtid bindande verkan utfärdas rivningsförbud för byggnader av arkitektoniskt eller historiskt intresse och ingås överenskommelser med markägare (även utom planområdet) om att bebyggelse skall hållas borta från visst område. För det senare ändamålet har planlagen i sect. 34 infört ett särskilt personalservitut. Bestämmelser, som ingå i lagakraftvunnen plan, kunna blott ändras genom att ny plan uppgöres och fastställes på i huvudsak samma sätt som förut beskrivits.

Tvångsmedel anvisas i vissa fall. Lokalmyndighet får enligt planlagen med ministeriets medgivande expropriera mark bland annat för öppna platser och sportplatser samt för att kontrollera exploateringen längs allmänna vägar och i övrigt där på grund av ägoförhållanden m. m. en tillfredsställande och planenlig exploatering icke synes kunna åstadkommas utan inköp av marken; vissa undantag och särbestämmelser stadgas, t. ex. till skydd för befintliga öppna platser och allmänningar. Ytterligare expropriationsrätt ge bland annat lagen mot radbebyggelse och hälsovårdsstadgan av 1936; den förra även för rent landskapsskyddande syften. Enligt planlagen kan planmyndighet efter givet föreläggande, i vissa fall på vederbörandes bekostnad, bland annat riva eller förändra byggnad, avlägsna anordning och i ägarens ställe utföra arbeten, om så kräves för att genomföra vad i plan stadgas, samt borttaga vanprydande friluftsreklam. Överträdelser av bestämmelser i plan kunna åtalas och böter utdömas, t. ex. enligt planlagen intill 50 pund plus 20 pund om dagen efter domen för förbjudet bruk av byggnad och enligt normalklausulerna intill 50 pund för varje överträdelse av stadgat skydd för träd. Lokalmyndighet, som försummar se till att plan efterleves, kan av ministeriet åläggas att gottgöra det försummade. Eller ministeriet kan på den försumliga myndighetens bekostnad handla i dess ställe eller eventuellt bemyndiga vederbörande County Council att så göra. Förut har omtalats, att ministeriet har

liknande fullmakt i fråga om att uppgöra plan. Delvis skärpta bestämmelser om tvångsmedel innehåller lagen mot radbebyggelse.

Ersättning från vederbörande myndighet för förlust eller intrång (compensation) kan, förutom för affärsförluster, onödiga utgifter o. d. samt med anledning av fridlysning av träd, i allmänhet krävas på grund av konserverings-, byggnads- och regleringsföreskrifter berörande byggnader som funnos före planeringen och, med vissa nedan nämnda undantag, på grund av permanenta byggnadsförbud. Däremot skall ersättning icke betalas med anledning av förbud mot vanprydande friluftsreklam och behöver som regel icke utgå för byggnads- och byggnadsregleringsbestämmelser berörande bebyggelse påbörjad sedan beslut att uppgöra plan fastställts och icke heller för planenliga tillfälliga byggnadsförbud. I lagen föreskrives nämligen följande. Såvida ministeriet finner det rimligt och lämpligt och rum ges för om- och tillbyggnad i rimlig skala av gamla byggnader och deras fortsatta användning som förut samt om befintliga byggnadstomter vid gata eller väg icke därigenom skulle bli olämpliga för planenlig bebyggelse, får i plan stadgas, att ersättning icke skall kunna krävas för bestämmelser om avstånd mellan byggnader, byggnadstäthet, byggnaders storlek, höjd, utseende och användning och icke heller därför att bygglinjer fastställts på förut obebyggd mark längs gator och vägar. Detsamma är stadgat för byggspärr, som gäller tills vidare i avvaktan på en »general development order». För vägrat eller begränsat exploateringstillstånd under interimperioden behöver planmyndighet icke betala ersättning, men den kan så göra, om den finner lämpligt; eljest kan markägare senare, om han skulle bli berättigad till ersättning, kräva sådan även för interimperioden. I vissa viktiga fall kan till och med permanent exploateringsförbud stadgas utan ersättning, nämligen dels, om marken är ur hälsosynpunkt olämplig för bebyggelse eller en bebyggelse skulle medföra oproportionerligt höga utgifter för det allmänna till vägar, avlopp, vatten o. s. v., dels om den ifrågasatta exploateringen sannolikt skulle innebära våda, hälsofara eller allvarlig olägenhet för trakten. I sistnämnda fall undantas gruvdrift, som i regel icke kan avlysas utan ersättning. Tillfarter till vissa vägar kunna enligt planlagen utan ersättning kontrolleras till antal och placering. — Enligt lagen mot radbebyggelse skall generellt ersättning utgå blott om en omedelbart möjlig exploatering förhindras eller försvåras och endast i den mån vederbörande härigenom lider skada överstigande all den nytta han såsom markägare får av vägväsendets utveckling och vidtagna regleringsåtgärder.

Avgift till det allmänna för värdestegring (betterment) kan utkrävas från fastighetsägare med intill 75 procent av den genom åtgärder enligt plan eller bestämmelser i plan uppkomna värdestegringens belopp. Enligt prejudikat gäller detta även för fastighet utanför planområde (Clarke, s. 270 och 372). Sådan avgift skall kunna utan vidare uttagas dels (efter 5 år) från ägare av affärs- eller industrifastighet, dels från varje fastighetsägare, som fordrat ersättning för förlust eller intrång, dock högst med det belopp, som motsvarar denna ersättningsfordran. I övrigt kan avgift mot fastighetsägares bestridande uttagas endast om och när fastighet inom 14 år helt eller delvis försäljes, utarrenderas för längre tid än 3 år eller börjar användas för nytt ändamål och icke heller i sådant fall om hela fastigheten användes för lantbruk och skogsbruk eller tillhör koncessionsinnehavare (statutory undertaker). Kostnader för anläggning och förbättring av gator och vägar kunna debiteras angränsande markägare och andra, som ha vinst därav, varvid dock icke högre kostnad får beräknas än arbetena skulle dragit oavsett bestämmelser i plan.

Värdering för bestämning av expropriationsersättning, ersättning för förlust eller intrång och värdestegringsavgift skall, om icke annorlunda överenskommes, göras av offentlig skiljeman (official arbitrator) enligt 1919 års lag om landförvärv. Dennes avgörande är slutgiltigt i sakfrågor, men han kan hänskjuta lagfrågor till High Court. Vid expropriation skall värdet bestämmas till sannolika värdet vid fri försäljning i öppna marknaden.

Sakägares rätt bevakar lagstiftningen genom talrika detaljerade föreskrifter. Under planarbetets gång skola vid minst 5 till 8 särskilda tillfällen (beroende på vilken arbetsplan som väljes) beslut eller planer hållas tillgängliga för fri granskning, vilket vid varje tillfälle skall dels annonseras, dels direkt meddelas sakägare. Register över dessa skall för ändamålet hållas. Erinringar kunna göras hos planmyndigheten eller ministeriet. Ministeriet skall anordna möte på platsen, om invändningar kvarstå mot en utarbetad plan, och likaså, om lokalmyndighet så begär, då ministeriet vill ändra ett underställt planförslag. Färdig och godkänd plan kan, utom i den mån den fastställts genom parlamentsbeslut, överklagas hos High Court innan den vunnit laga kraft; klagan kan med domstolens medgivande fullföljas hos överhuset. Mot planmyndighets åtgärder och föreläggande kan besvär anföras: hos ministeriet i fråga om tillfälliga byggnadsförbud av olika slag och rivningsförbud, vilka senare också skola underställas Commissioner of Works; inför vanlig rätt beträffande hot om tvångsrivning och förbud mot friluftsreklam samt föreskrift om byggnads utseende, när icke plan i sistnämnda fall hänvisar till ett särskilt skönhetsråd; hos skogskommissionen (Forestry Commissioners) vid tvist om återplantering av skogsmark. Frågan om tiden är mogen att utfärda en »general development order» för tills vidare spärrat område skall vart tredje år upptagas till ny omprövning. Beslut om expropriation enligt planlagen skall annonseras, delgivas sakägare och underställas ministeriet, mot vars beslut klagan kan föras hos högsta domstolen och med dennas tillstånd fullföljas hos överhuset. Om tillfälligt byggnadsförbud meddelas (under interimperioden) för att reservera mark för öppen plats, kan markägare kräva att marken inlöses. För ersättningsfrågor har förut redogjorts.

3. Planlagen som verktyg för landskapsskydd.

Planarbetets omfattning belyses av siffror meddelade i de utdrag ur hälsovårdsministeriets årsrapport, som årligen publiceras under titeln »Housing and Town and Country Planning». Vid slutet av mars 1936 var planering beslutad, i gång eller avslutad inom områden med en totalareal motsvarande drygt hälften av Englands och Wales' hela ytvidd. Nu är motsvarande siffra omkring två tredjedelar. Siffrorna innebära, att planarbetet utsträckts till väldiga arealer av ren landsbygd. Däribland befinna sig exempelvis de till stor del ödebygdsartade områdena i norr från Lake District i väster över mellersta Penninerna till Clevelandkullarna med North York Moors i öster. Den lagtolkning synes ha stått sig, som år 1932 gavs av sedermera Lord Justice of Appeal, Sir Leslie Scott, nämligen att planlagens ordalag medge en fullständig eller nästan fullständig regionplanering av vilket område som helst i enlighet med lagens syften, så att hela landsbygden nu kan planläggas med tillbörlig hänsyn till lantbruk lika väl som till industri och skönhetsvärden.

Möjligheterna till landskapsskydd genom planläggning enligt lagen grunda sig till stor del på planlagens bestämmelser om värdestegringsavgift. Sådan är visserligen med gällande detaljbestämmelser mycket svår att kassera in kontant, men planmyndighetens rätt att mot en ersättningsfordran från en markägare resa krav på värdestegringsavgift för annan mark utgör en god förhandlingsgrundval. Detta är så mycket viktigare, då i praktiken och enligt direkta anvisningar i planlagen och planförordningen planer måste i största utsträckning utformas så att samförstånd nås med markägarna och detta i regel av ekonomiska skäl utan att dyrbara ersättningar måste betalas. Den delegation från fritidsutredningen, som på eftersommaren 1938 på ort och ställe studerade planlagstiftningens praktiska tillämpning, fick ett starkt intryck av att de goda resultat som uppnåtts äro att tillskriva dels smidigheten och dels entusiasmen hos dem som ha hand om tillämpningen av lagen i minst lika hög grad som den

lagstiftning de ha att använda som verktyg. Det var påfallande hur olika vägar man på olika håll går för att nå det gemensamma målet att i möjligaste mån bevara det engelska landskapet från förödelse. Huvudmetoden syntes dock i stort sett vara den att upplåta rimliga arealer till koncentrerad bebyggelse, dels omedelbart, dels längre fram efter utfärdande av en »general development order», för att därigenom uppnå markägarnas samtycke till planbestämmelser som på ett eller annat sätt bevara karaktären hos huvudparten av landsbygden. Förutom på bestämmelserna om värdestegringsavgift grundar sig metodens framgång dels på att marken ännu, trots en omfattande sentida styckning, i så stor utsträckning är i stora jordägares händer, dels på den flerfaldigt omvittnade allmänanda och förståelse för planeringens landskapsskyddande syften, som engelska jordägare, små och stora, trots sitt ofta beträngda läge ha visat. Det har anmärkts, att strävan att undvika ersättningar till markägare har gått för långt och lett till, att redan byggnadsmark har anvisats för en befolkning motsvarande mer än 7 gånger den nuvarande. Utan tvivel ha många planmyndigheter varit onödigt frikostiga med att anvisa byggnadsområden. Denna frikostighet förefaller å andra sidan vara en garanti för att planen skall hålla för framtiden och de i en eller annan form landskapsskyddade arealerna verkligen skola kunna bevaras.

Planernas allmänna syftning har under åren efter den nya planlagens tillkomst utvecklats i landskapsskyddande riktning, framför allt därigenom att nya slag av bruksområden (use zones) ha upptagits. Normalklausulernas till ledning för det praktiska planarbetet uppgjorda lista över bruksområden upptar ännu i 1937 års upplaga förutom olika bostads-, affärs- och industriområden blott tre olika slag, kallade allmänna, intermediära och obestämda, och endast för det sista slaget föreslås, att byggnadslov för boningshus skall vara beroende på planmyndighets godkännande. Men ett nytt slag av bruksområden, nämligen landsbygd (rural zone), förelades planmyndigheterna av ministeriet efter motion 1937 i underhuset om bättre skydd för landskapets skönhet och efter rekommendation i rapport år 1938 (Report on the Preservation of the Countryside) från ministeriets i planfrågor rådgivande kommitté. De i 1939 års normalklausuler meddelade riktlinjerna för detta bruksområde äro i korthet: särskilt byggnadslov skall i regel krävas för andra byggnader än sådana för lantbrukets, skogsbrukets, fiskets och liknande ändamål samt för gruvdrift; ansökan om sådant byggnadslov skall annonseras på sökandens bekostnad; planmyndigheten skall vid sitt avgörande ta hänsyn till inkomna invändningar, även från lokala föreningar till skydd för landsbygdens behag (rural amenities), liksom allmänt till frågan om den ifrågasatta byggnaden sannolikt skulle antingen skada grannskapets behaglighet (amenity) eller innebära fara eller hälsovåda med hänsyn till brist på vägar, avlopp eller andra allmänna anstalter, som det vore förtidigt (premature) att tillhandahålla eller som sannolikt skulle dra omåttlig kostnad för det allmänna. Ordalagen avse uppenbart att med lagens stöd undgå ersättningskrav och likväl ernå strängaste möjliga kontroll över byggnadsverksamheten. Bruksområden med liknande bestämmelser hade redan tidigare införts i planer på olika håll. Särskilda bruksområden för en remsa närmast kusten förekomma också, och de senaste normalklausulerna uppta riktlinjer för två slags sådana, kallade kust (coastal zone) och strand (sea-shore zone). Enligt dessa riktlinjer skola inom kustområdet inga byggnader och inom strandzonen endast byggnader för fisket få uppföras utan särskilt tillstånd.

Rena landskapsreservat med fullständigt skydd mot bebyggelse för nya ändamål kunna ingå i plan. Vissa marker, såsom flacka strandmarker med högt grundvatten, kunna påläggas permanent byggnadsförbud utan ersättning, motiverat med att marken är olämplig för bebyggelse. Efter överenskommelse med markägare kan mark utläggas som »private open space» med servitut mot bebyggelse enligt planlagens sect. 34. Markägare ha i stor utsträckning ingått

sådana överenskommelser, även utan direkt ersättning. Genom att på så sätt helt eller delvis avstå från egendomens spekulativa värde minska de i motsvarande mån den arvsskatt, som deras efterkommande ha att betala och som för stora egendomar i England är oerhört betungande. Slående exempel kunna anföras på att också markägarnas allmänanda och sinne för hembygdens skönhet spelar en roll. Fideikommissarien till ett gods i East Sussex ville utan ersättning skriva ett servitut mot bebyggelse, men hans »trustees» vägrade. För att få deras tillstånd avstod han då för livstid från all avkastning ifrån godset och ställde dessutom en kontant summa till släktens förfogande. Vid Moreton-in-the-Marsh i Cotswolds har ett landskapsreservat om 2 000 hektar avsatts på begäran av markägaren, som i ersättning blott fått mindre arealer anvisade för eventuell bebyggelse. Avsättning av landskapsreservat genom inköp eller ersättning till markägarna förekommer också, främst kring storstäder, exempelvis London och Birmingham. För en tredjedel av ett över kvadratmilstort landskapsreservat i East Sussex ha ersättningar betalats. Här har County Council gått så långt som till att köpa in hus på höjderna för att riva dem och återställa det känsliga landskapets mjuka horisontlinje.

Svårigheter att genom planering ernå ett tillfredsställande landskapsskydd föreligga i många fall, framförallt beroende på att planmyndigheten icke kan eller icke anser sig kunna betala de ersättningar till markägare, som skulle krävas. Det har också framhållits, att en del lokalmyndigheter äro mera intresserade av skatteobjekt än landskapsskönhet. I båda dessa avseenden bli förhållandena gynnsammare för en god planering, om de lägre lokalmyndigheterna överlämna ansvaret härför till vederbörande County Council, såsom alltmera sker. Det svåraste problemet synes vara att få till stånd en tillräckligt verksam byggnadskontroll vid kusten. För att nå detta mål har en kommitté, tillsatt av tre för friluftsliv, hembygdsvård och naturskydd verkande riksorganisationer, föreslagit bland annat ökad centralisering av planarbetet och revidering av principerna för ersättningar, bland annat genom att tillämpa samma grunder för utbetalningen som enligt lagen mot radbebyggelse.

Planarbetets resultat och mål, i vad det avser landsbygdens bevarande, må illustreras med några exempel. Arealer uppgivas i kvadratmil, d. v. s. 10 000-tal hektar, dels efter sifferuppgifter erhållna på ort och ställe, dels efter mätning på erhållna kartor. *Londons* Green Belt Scheme beräknas komplett skola omfatta 4·6 kvadratmil, inräknat arealer i North Downs. Det förverkligas i huvudsak genom inköp, men planlagen väntas bli till god hjälp särskilt i North Downs. *Birmingham* vill med planlagens hjälp tiodubbla sina äldre reservat och bevara sammanlagt 2 kvadratmil angränsande landsbygd »genom överenskommelse eller på annat sätt». *South Downs* är en höjdsträckning 6—8 mil från London strax innanför sydkusten med ett öppet landskap som liknar Österlen i Skåne. County Councils i East och West Sussex började sitt regionplanearbete med en plan enbart omfattande South Downs, i avsikt att i tid få detta landskap skyddat. I denna plan, som förelåg 1938, hade i West Sussex av planområdets 3·3 kvadratmil de högre delarna, 2·5 kvadratmil, lagts som ett bruksområde ungefär motsvarande den nya »rural zone» med sträng byggnadskontroll avsedd att ge planmyndigheten möjlighet att för varje byggnadslov sätta villkor i fråga om byggnads placering och utseende, och till ytterligare säkerhet hade föreskrivits förbud mot varje starkare exploatering än som motsvarar 1 hus per 40 hektar. Godkännande härav (utan ersättning) hade inkommit från alla hundra markägarna utom en liten markägare. Av de 1·4 kvadratmilen »downland» i East Sussex var 1938 redan över 1 kvadratmil definitivt skyddat som fullständigt landskapsreservat, och underhandlingar pågingo om samma skydd åt en del av återstoden. I *Cotswolds,* höjdpartiet mellan Thames och Severn, hade man i regionplaner, som voro under arbete 1938, anvisat blott några få procent av marken till byggnadsområden. Inom återstoden av landsbygden

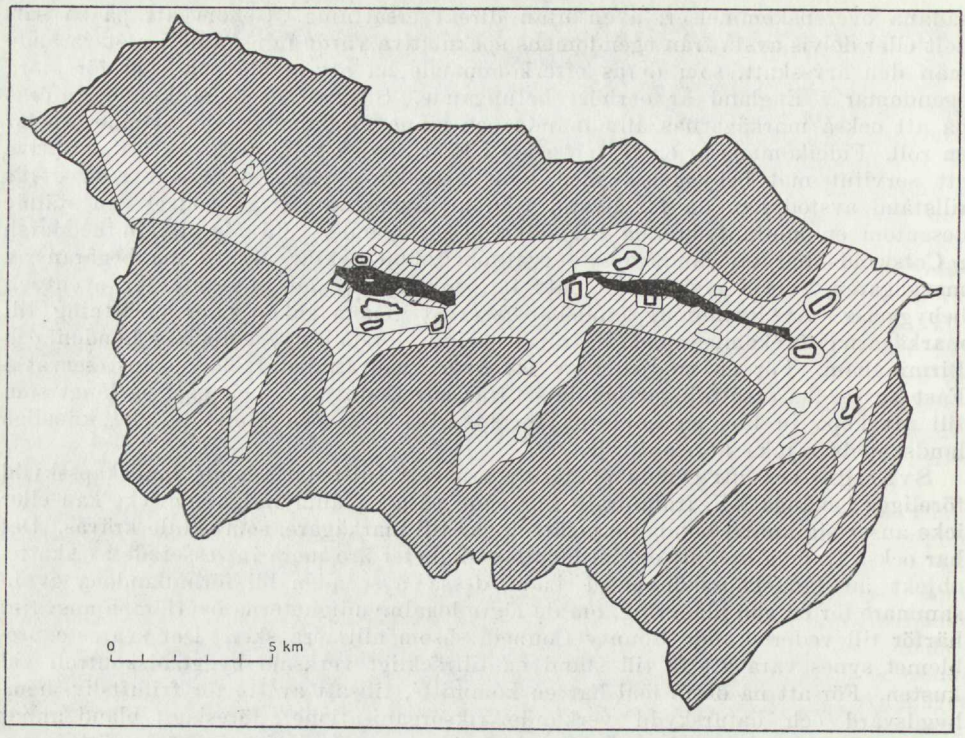

Områden fria för bebyggelse genast.

Områden för framtida bebyggelse.

Specialskyddad landsbygd i dalarna.

Strängare landskapsskyddade fjällvidder.

Lågland med byggförbud av hälsoskäl.

Detalj av engelsk landskapsskyddande regionplan: Aysgarth Rural District i mellersta Penninerna, norra Yorkshire.

skulle också få byggas och en icke ringa högsta bebyggelsetäthet gälla (1 hus per 4 hektar), men samtidigt så sträng byggnadskontroll, att man väntade sig att där »praktiskt taget allt kommer att förbli så som det är» (utan ersättning). *Lake District,* det ett tjugotal kvadratmil stora bergsområdet i Cumberland och Westmorland, norr om Lancashires industridistrikt, skall enligt uppgjorda planer till större delen bevaras såsom »fell zone» eller »fell reservation», där inga byggnader annat än för lantbruk o. d. skola få uppföras utan särskilt tillstånd och där man icke ämnar tillåta annan bebyggelse för nya ändamål än möjligen några vandrarhem och något sanatorium. Detta skall i Westmorland med alla markägares godkännande ske utan ersättning, fastän blott 1 procent av hela arealen i »Lakeland» anvisats för ny bostadsbebyggelse. I Cumberland väntade man några ersättningskrav, men inga avskräckande. Det som fjällreservat utlagda området utgör enbart i Cumberland (Lake District och Penninerna) 14 kvadratmil. *Ödebygderna i norra*

Yorkshire planläggas på liknande sätt som i Lake District. I ett som typiskt angivet detaljexempel (Aysgarth Rural District i mellersta Penninerna) hade den 3 kvadratmil stora kommunen disponerats som följer: områden fria för bebyggelse genast 0·6 procent och för framtida bebyggelse 1·8 procent; landsbygd (special landscape rural zone) 28 procent; hedland (moorland zone) 68·3 procent; lågland med byggnadsförbud på grund av hälsoskäl 1·3 procent. Inom de som hedland utlagda fjällvidderna och som landsbygd utlagda delarna av dalarna skola inga andra byggnader än för lantbruk och jaktvård få uppföras utan tillstånd, och för hedlandet skola gälla bestämmelser om annonsering av varje ansökan om byggnadslov på sökandens bekostnad och om skyldighet för planmyndighet att, om byggnadslov skulle ges, föreskriva de villkor som hänsyn till hedlandskapet och dess skönhet samt till grannskapet må kunna betinga. De för bebyggelse anvisade områdena bilda små, ehuru rikligt tilltagna fläckar kring befintliga gårdar och byar i dalarna. Någon högsta bebyggelsetäthet vill man i dessa trakter icke föreskriva för de fjällvidder man vill landskapsskydda. Det anses här, att det skulle vara meningslöst och missvisande att så göra, då planmyndigheterna vilja ha rätt att vägra varje byggnadslov på heden. *Sammanlagt* ha numera enligt helt approximativa underhandsuppgifter från hälsovårdsministeriets Chief Planning Officer bortåt tjugotalet kvadratmil engelskt landskap genom strängare planbestämmelser skyddats såsom hedland, landsbygd o. s. v. i planer, som hittills vunnit laga kraft. Räknas härtill motsvarande arealer i planer under behandling, blir enligt samma källa siffran ungefär den tredubbla, d. v. s. en areal av ett mindre svenskt läns storlek, ungefär motsvarande Vänerns yta.

Bilaga 2.

P. M. angående »alle mans rätt» i Sverige.

Utarbetad av *hovrättsrådet G. Carlesjö.*

Som bekant är det för envar lovligt att oberoende av ägarens vilja i viss utsträckning färdas över och uppehålla sig å annans fasta egendom, att begagna sig av vattnet i sjöar och vattendrag för båtfärder, bad, tvätt etc. samt att på annans mark tillgodogöra sig vissa naturalster såsom vilt växande bär, blommor, örter och svampar. Detta kan sägas vara de ur friluftslivets synpunkt viktigaste av de rättigheter, som gå under namnet »alle mans rätt» eller »allmänhetens rätt».

Dessa kvarlevor av ett äldre rättstillstånd, då den enskilda äganderätten till jorden hade en mera inskränkt innebörd än nu, hava fortfarande en mycket stor betydelse för alla samhällsklasser, icke minst för lantbefolkningen, som är beroende därav för sin dagliga livsförsel. Deras betydelse för friluftsliv och rekreation är en modern företeelse. Emellertid är det just friluftslivets utbredning som aktualiserat frågan om allmänhetens rätt.

Den av friluftslivets ökade utbredning förorsakade irritationen mellan markägare och friluftsfolk är säkerligen till en ganska stor del beroende på okunnighet eller ovisshet å ömse sidor angående omfattningen av allmänhetens rätt. Redan detta är ett skäl att undersöka, vilken omfattning denna rätt har och av vad natur den är. Härtill finns emellertid även andra skäl. Frågan om denna rätt är av betydelse, när det gäller att avgöra, i vilken omfattning särskilda friluftsallmänningar behöva tillskapas. Detsamma kan sägas vara fallet, då man skall taga ställning till spörsmålet efter vilka grunder ersättning bör utgå för upplåtande av mark till fritidsområden, när marken icke förvärvas med äganderätt.

En undersökning av antytt slag är förbunden med stora svårigheter. Alle mans rätt är nämligen endast undantagsvis i lag reglerad. I en del lagbestämmelser förutsättes den såsom sedvanerättsligt given (ex. VL 1 kap. 1 § samt SL 24 kap. 11 §), men några bestämda slutsatser angående rättens omfattning tillåta knappast dessa lagrum. Viss vägledning kan hämtas ur förarbetena till åsyftade lagrum. Uttalanden föreligga också från vissa rättslärda. Dessa äro dock i allmänhet kortfattade och svävande.

Ett fullständigt klarläggande av omfattningen och innebörden av allmänhetens rätt skulle vara möjligt endast, om man kunde i detalj fastställa de olika stadierna i rättsutvecklingen från äldsta tider — då äganderätten till jord icke medförde så långt gående befogenheter som i våra dagar — med andra ord om man kände till det »ursprungliga» rättsläget och den verkliga innebörden av de lagändringar som därefter intill våra dagar skett samt de förskjutningar i rättsläget, som — utan att ha satt spår i lagstiftningen — inträtt genom den ända in i våra dagar pågående sedvanerättsbildningen. Detta torde dock vara uteslutet. En landsomfattande enquête angående vad som nu anses vara sedvana på området skulle troligen icke ge något säkert utslag.

Här skall därför endast göras ett försök att belysa frågan i anslutning till tolkningen av vissa nu gällande lagbestämmelser, framför allt angående åverkan, deras närmaste föregångare, motiven till dessa lagbestämmelser samt uttalanden angående förefintlig sedvanerätt, som i vissa fall gjorts i förarbetena till lagbestämmelserna.

* * *

24 kap. 11 § SL.

Detta lagrum, som icke undergått någon ändring efter antagandet av 1864 års strafflag, lyder: »Tager någon olovlig väg eller gångstig över annans tomt, åker, äng, plantering eller andra ägor, vilka därav kunna skadas; böte högst femtio riksdaler.»

Till en början må anmärkas, att detta lagrum allmänt anses icke äga tillämpning i fråga om färd å mark, som ingår i redan befintlig väg. Till denna fråga skall jag längre fram återkomma.

Då det gäller att belysa innebörden av detta lagrum har det synts mig lämpligt att först redogöra för huvuddragen av den tolkning lagrummet fått i professor Stjernbergs kommentar till strafflagen kap. 24.

Enligt Stjernberg skulle förbudet att taga väg eller gångstig över annans ägor vara absolut i fråga om de i paragrafen särskilt uppräknade platserna. Uttrycket: »vilka därav kunna skadas», vore nämligen att hänföra allenast till uttrycket »andra ägor», ej till de övriga särskilt uppräknade ägoslagen. Stjernberg, som medger, att denna tolkning rent språkligt sett kan anses tvivelaktig, motiverar tolkningen med att åker och äng redan före år 1864 åtnjöto absolut skydd mot »upptagande» av väg eller gångstig och att anledning saknades till antagande att lagen övergivit denna ståndpunkt. Han vill också göra gällande, att förarbetena till lagen snarast skulle stödja hans uppfattning, samt åberopar två rättsfall från Högsta domstolen (N. J. A. 1915: 317 och 1916: 65). I fråga om andra ägoslag än de uppräknade skulle däremot straff för olovligt färdande kunna inträda endast om i det konkreta fallet fara för skada å marken förelegat. (Det erfordras ej bevis, att den verkligen har skadats.)

Genom ordet »olovlig» hade lagen enligt Stjernberg framhållit att för straffbarhet erfordrades, att färdandet varit *rättsstridigt*. Rättsstridig vore gärningen givetvis icke, om samtycke förelåge hos den, som ägde på dylikt sätt förfoga över området. Emellertid torde uttrycket »olovlig» i denna paragraf angiva, att straff enligt paragrafen vore uteslutet, så snart samtycke till åtgärden vore förhanden hos områdets ägare, även om genom gärningen tredje mans rätt skulle lida intrång. Men dessutom vore vid ifrågavarande lagrum särskilt att observera, att en befogenhet att företaga dylika gärningar även utan samtycke av områdets ägare kunde vara genom särskilda lagstadganden uttryckligen eller indirekt inrymd eller i kraft av en förefintlig rättslig skyldighet nödvändigtvis förutsatt. På *den subjektiva sidan* förutsattes säkerligen, att gärningen skett uppsåtligen. Man borde alltså (för straffbarhet) äga kännedom om att området vore »annans», samt att det hade de av lagen erfordrade egenskaper, t. ex. utgjorde en »plantering», eller åtminstone vore av beskaffenhet att kunna genom gärningen lida skada, ävensom att samtycke från vederbörande icke vore förhanden.

Riktigheten av att såsom Stjernberg hänföra uttrycket »vilka därav kunna skadas» endast till »andra ägor» och med anledning därav få fram ett absolut förbud mot beträdande av åker, äng och plantering torde kunna ifrågasättas.

Då det i brist på tydliga uttalanden i lagens förarbeten är av vikt för frågans bedömande att undersöka, vad som före 1864 var gällande rätt, torde det vara lämpligt att här först redogöra för de stadganden i 1734 års lag, som Stjernberg kan hava åsyftat med att åker och äng redan före 1864 åtnjöto absolut skydd.

I 25 kap. byggningabalken, som handlade om »vägar och broar, huru de göras, och byggas skola», stadgades i 9 § först straff för den, som utan tingsrättens lov och minne »lägger farväg av förra stället» eller »lägger landsväg av dess förra stad», varefter följer: »Gör någon sig farväg eller gångstig över annans åker eller äng; böte två daler, och skadan åter.» — I 5 kap. 7 § BB förekomma vissa be-

stämmelser, vilka — ehuru måhända ej åsyftade av Stjernberg — äro av visst intresse i detta sammanhang. Dessa bestämmelser, som — det måste man ha i minnet — tillkommit på det gamla sol- och tegskiftets tid, lyda: »Står annan mans åker oskuren i vägen för den, som sin säd införa vill; säge då honom till att undanskära. Sker det ej; då må han, som införa vill, den andras säd undanskära, där skadan minst är, i band binda och ax undanhämta, och sedan saklöst där framåka. Är ock äng oslagen, då skall i sådant fall både slås och undanräfsas. Far någon annorledes över åker eller ängsteg; böte en daler för var teg, och skadan åter.» Den rätt, som enligt sistnämnda lagrum tydligen förutsattes finnas, att med fordon fara över annans åker och äng, då skada därav ej kan uppkomma, är att uppfatta såsom grundad på grannelagsförhållandet i by. Den bör därför icke förväxlas med allemansrätten.

Det synes föga troligt, att dessa lagrum i byggningabalken i dess ursprungliga lydelse avsett att fullständigt reglera den rätt, som sedan uråldriga tider funnits för envar att tillfälligt färdas över annans ägor. Härför talar också, att bestämmelserna i 25 kap. BB angående utläggande av vintervägar icke utsäga något om var sådana vägar över huvud fingo läggas. Att i fråga om utläggandet av vintervägar alltid funnits stor frihet torde vara obestridligt. Detta framgår, bland annat, av lagberedningens förslag av år 1847 till BB, vari föreslogs följande bestämmelse (6 kap. 6 §): »Vinterväg må man nyttja, där den nödig finnes, dock ej så, att annans ägor därav men lida.»

Rättsläget synes alltså före år 1864 ha varit det, att gränserna för alle mans rätt att färdas över annans ägor — åtminstone i vad avser tillfällig färdsel till fots — icke varit *i lag* fastställda, när det gällde åker och äng. Övervägande skäl tala för att det då varit envar lovligt att utan markägarens tillstånd tillfälligtvis färdas till fots över dylika ägor, såvida skada därav icke kunde uppkomma. Beträffande tomt tiger i detta fall byggningabalken, men säkerligen har man ansetts skyldig respektera ett av ägaren utfärdat förbud mot beträdande av tomt.

Fråga är då, huruvida 1864 års lagstiftare velat åstadkomma någon ändring beträffande vad i detta hänseende var lovligt, och i jakande fall vilka ändringar. Förarbetena till 1864 års strafflag lämna härutinnan mycket ofullständiga upplysningar. I de lagförslag, som lågo till grund för propositionen till 1862—63 års riksdag, liksom i det genom propositionen framlagda förslaget avsåg den straffbestämmelse, som motsvarar 24: 11 strafflagen, helt generellt den som tager »olovlig väg eller gångstig över annans ägor». Någon motivering för denna vidsträckta formulering lämnades icke. Vid sådant förhållande måste det anses mindre sannolikt, att man avsett att uppdraga någon ny gräns mellan vad som var i detta hänseende tillåtet och otillåtet.

Alltför upplysande är icke den riksdagsbehandling, som ledde till antagandet av den nu gällande bestämmelsen i 24: 11. Det var lagutskottet vid 1862—63 års riksdag som föreslog, att bestämmelsen skulle få den formulering den nu har. Utskottet yttrade därvid endast — efter att ha refererat den ovan återgivna bestämmelsen i propositionens förslag —: »Utskottet har dock befarat, att det vidsträckta i denna definition skulle kunna giva anledning till en alltför vådlig tillämpning av stadgandet, så att t. ex. den, som utan lov gått över annans skog, skulle kunna fällas till ansvar efter detsamma. Genom att inskränka förbudet till olovlig vägs eller gångstigs tagande över annans tomt, åker, äng, plantering eller andra ägor, som därav kunna skadas, har utskottet ansett tillräckligt skydd vara tillförsäkrat jordägaren, på samma gång lagbudet erhållit nödig begränsning.»

Om man utgår från vad som förefaller naturligast, nämligen att det ursprungliga förslaget icke avsett något generellt straffbeläggande av beträdande av annans mark utan ägarens tillstånd och att lagutskottet, som ju endast befarat att denna bestämmelse skulle oriktigt givas alltför vidsträckt tolkning, icke avsett att ge lagrummet en innebörd, som drog gränserna för straffbarheten vidare än det

ursprungliga förslaget, kommer man — i varje fall med stöd av regeln in dubio mitius — till den tolkningen, att orden »som därav kunna skadas» äro att hänföra även till tomt, åker etc., vilket ju också rent språkligt sett ligger närmast till hands. Vad Stjernberg anför därom, att, därest utskottet velat införa en generell begränsning av straffområdet till gärningar, som kunna medföra skada, det varit onödigt att medtaga uppräkningen av vissa ägoområden, förefaller icke att vara så tungt vägande, ty exemplifieringar i förtydligande syfte var åtminstone på den tiden något mycket vanligt i lagtext.

Den tolkning, till vilken man på detta sätt skulle komma, behöver ej stå i strid med den ståndpunkt Högsta domstolen enhälligt intagit i de två ovan omnämnda rättsfallen 1915: 317 och 1916: 65.

I 1915 års rättsfall hade några personer åtalats för att de vintertiden *ridit* över annans ägor utan lov, bland annat över en plöjd åker samt över en dalgång, som hade god gräsväxt och användes såsom slåttermark. Domstolarna (i hovrätten två skiljaktiga) dömde här, enär svarandena erkänt, att de viss dag (den 27 december 1911) utan tillstånd ridit över åkern, men det icke visats att svarandena, vilka erkänt, att de jämväl vid andra tillfällen ridit över ägorna till kärandens fastighet, därvid tagit väg över mark, som kunnat skadas av ritten, svarandena jämlikt 24: 11 SL för ritten den 27 december.

I 1916 års rättsfall dömdes några personer enligt samma lagrum för det de »vid särskilda tillfällen under vintern 1911—1912 olovligen tagit väg över annan tillhörig tomt och åker». Det var här fråga om iskörslor och hovrätten hade enhälligt friat med motivering att »skada ej bevisligen uppkommit».

Av dessa två rättsfall torde man — utöver det att för straff ej fordras att skada verkligen uppkommit — icke kunna draga längre gående slutsatser än att rättspraxis ansett, att *ridande* och *körande* med fordon över tomt och åker utan lov alltid medför straff (givetvis såvida icke någon särskild straffrihetsgrund såsom t. ex. nödfall föreligger). Ovisst är huruvida rättspraxis' ståndpunkt är grundad på att dessa två färdsätt ansetts alltid medföra fara för skada på dessa ägotyper eller därpå att det — frånsett nödfall — över huvud icke är tillåtet att på angivna sätt färdas över tomt och åker utan lov.

I viss mån upplysande om stadgandets innebörd torde vara vad Carlén i sin 1866 utgivna kommentar till 1864 års strafflag anför under 24: 11. Carlén säger på anförda ställe: »Genom den begränsning, som ligger i orden »vilka därav kunna skadas», har lagstiftaren velat antyda, att den, som t. ex. vintertid eller sedan säden är inhöstad, färdas över annans åker, ej gör sig till straff skyldig. Med tomt (gårdsplan eller trädgård) är förhållandet ett annat. Har ägaren tillkännagivit sin önskan att hava sin tomt fredad från att till gångstig användas, torde den, som däremot bryter, ej kunna undgå straff efter denna paragraf, såvida ej gärningen är att hänföra under 11 kap. 10 §.»

Det kan nämnas att motsvarande lagrum i Finlands strafflag av den 19 december 1889 (33 kap. 11 §) stadgar straff för den som olovligen färdas eller går »över annans tomt, eller över annans åker, äng eller plantering, som därav kan skadas».

Vid tolkningen av ett straffbud, vars innebörd är så pass oklar som 24: 11 strafflagen, synes det riktiga tillvägagångssättet vara att icke utsträcka gränserna för straffbarheten utöver vad en omsorgsfull avvägning av rättsskyddsbehovet kan påkalla. Vidare synes med hänsyn bland annat till lagrummets relativt höga ålder ledning böra sökas i den sedvana, som kan hava utbildat sig.

I fråga om *tomt* har man vid bedömandet av rättsskyddsbehovet för markägaren att taga hänsyn till icke blott den fara för skada, som ett färdande över tomten kan medföra, utan i minst lika hög grad till ägarens berättigade intresse av att icke behöva bli störd i sitt hemvist. Det torde också kunna sägas vara all-

män sed — låt vara att beklagliga undantag förekomma — att man icke utan giltig anledning beger sig in på annan tillhörigt område, som har karaktären av tomt. Den som utan ägarens lov beträder annans tomt och ej härför har någon giltig ursäkt bör således, även om ingen risk för skada å tomten förelegat, ådömas straff enligt denna paragraf.

Beträffande *åker och äng* däremot synes ägarens berättigade intresse av skydd vara till fullo tillgodosett, om han skyddas mot fara för att skada kan uppkomma å marken eller vad som därå växer. Straff för att någon utan tillstånd *gått* över annans åker eller äng bör därför icke kunna ådömas, såvida den gående icke bort inse, att skada kunnat förorsakas av markens beträdande. — Även de, som icke äro benägna att godtaga denna tolkning, torde knappast vilja göra gällande att straff kan ådömas för sådant beträdande av åker och äng, som ej medför fara för skada, såvida icke uttryckligt förbud från ägaren föreligger. — I fråga om körslor ligger det annorlunda till. Där finns risk för skada även då ingenting gror eller växer.

Vad som menas med »plantering» är kanske något dunkelt. Avses därmed trädgård eller annan anläggning, som tillkommit icke bara i ekonomiskt produktivt syfte utan också eller enbart för att bereda ägaren trevnad, göra sig samma synpunkter gällande som beträffande tomt.

I fråga om andra ägor än de i paragrafen uppräknade råder såtillvida allmän enighet, att straff för deras beträdande utan tillstånd inträder endast om de *kunna* skadas genom beträdandet. Man får emellertid icke pressa uttrycket »kunna skadas» alltför hårt, så att under ägor som icke kunna skadas skulle falla endast sterila marker. Tvärtom torde man här böra fordra, att faran för skada är påtaglig. Ett skäl härtill är, bland annat, att enligt 16 § i 24 kap. den som olovligen beträtt sådana ägor, som avses i 11 §, därest han sätter sig till motvärn emot den, som egendomen äger, innehaver eller vårdar, eller emot dess folk, då någon av dem vill honom från gärningen hindra, ådrager sig strängt straff, nämligen lägst fängelse i en månad och högst straffarbete i två år. För att en sådan påföljd skall kunna ådömas måste uppenbarligen fordras, att gärningsmannen utan svårighet bort kunna inse, att han genom markens beträdande gjort sig skyldig till en lagöverträdelse. I detta sammanhang kan också hänvisas till 1862—63 års lagutskotts ovan refererade uttalande, som tyder på att utskottets avsikt varit att beträdande av skogsmark i allmänhet skulle vara straffritt. Givetvis får man göra undantag för skogsplanteringar, medan plantorna ännu äro små.

Det resultat beträffande innebörden av förevarande straffbud, till vilket man kommer med ledning av rättsskyddsbehovet såsom utslagsgivande faktor, torde i allt väsentligt överensstämma med de sedvanor, som iakttagas av de normalt hänsynsfulla befolkningselementen.

Sammanfattningsvis skulle man alltså kunna säga, *att* allmänheten icke äger utan ägarens lov beträda tomt, trädgård och park, *att* åker och äng (och plantering) får utan lov beträdas endast om förhållandena äro sådana att det uppenbarligen icke förefinnes någon fara för skada genom beträdandet, *samt att* beträffande andra ägoslag beträdande står envar fritt, såvida det icke är påtagligt att skada därigenom kan uppkomma.

En viss osäkerhet kan sägas råda angående vad som avses med de i paragrafen uppräknade ägoslagen.

Med *tomt* avses uppenbarligen icke endast tomt i fastighetsbildningslagens mening och tomtplats, som avsättes vid skiftesförrättningar. Tomt måste anses innefatta varje område närmast omkring en byggnad, vare sig det blivit föremål för kultiveringsåtgärder eller ej. Att den skall vara inhägnad fordras ej, ehuru hägnad kan ha betydelse för avgörandet av hur stort område, som skall anses vara tomt. Härom torde nog alla vara ense. Svårigheterna uppkomma, när det blir

fråga om att bestämma var tomtområde skall anses sluta eller med andra ord, huru stort område, som kan räknas såsom tomt. Här torde det vara omöjligt att uppställa någon allmängiltig regel. Finnes ingen hägnad eller annan av ägaren verkställd markering, sträcker sig det såsom tomt skyddade området troligen icke längre än till förefintlig byggnads närmaste omgivningar. Finnes däremot hägnad, synes såsom tomt böra räknas all mark inom hägnaden, som ligger inom sådant avstånd från byggnad eller för ägarens trevnad gjorda anläggningar att dess beträdande rimligen kan antagas inkräkta på ägarens berättigade intresse av att få vara ostörd och ogenerad. Detta måste avgöras från fall till fall.

Vad som förstås med *åker* torde icke behöva någon närmare förklaring, dock kan anmärkas, att till åker icke torde höra s. k. åkerrenar.

Med *äng* avses förmodligen — i överensstämmelse med det språkbruk, som rådde vid tiden för lagbudets tillkomst — endast slåtteräng. På enahanda sätt bör emellertid bedömas frågan om tillåtligheten av att beträda de på senare tid tillskapade kulturbetesmarkerna. För dem förefinnes nämligen i stort sett samma rättskyddsbehov som för de gamla slåtterängarna.

Om man bortser från den oklarhet i avfattningen, som vidlåder 24: 11 strafflagen, torde kunna sägas, att lagrummet i stort sett tillfredsställande avvägt jordägarnas och allmänhetens intressen i fråga om rätten att beträda annans mark. Att ett visst behov av kompletterande bestämmelser likväl får anses föreligga beror, synes det mig, uteslutande på den fara för skada och andra olägenheter, vilken i större bebyggelsecentras omgivningar skapats genom den masstillströmning av människor till vissa områden, som friluftslivets popularisering medfört.

I detta sammanhang må frågan om camping på annans mark i korthet beröras, ehuru den icke har något direkt samband med tolkningen av 24 kap. 11 § strafflagen. Någon tvekan lärer knappast råda om att det sedan gammalt stått envar vägfarande fritt att tillfälligtvis slå upp tält på annans mark för övernattning o. d. Man torde med hänsyn härtill kunna taga för visst, att sådan tillfällig camping, som utövas av vandrare, cykelåkare, bilister, kanotister etc. med kortvariga uppehåll på varje plats, i och för sig faller inom gränserna för allemansrätten. Otillåten blir den endast om den äger rum på sådan mark, som kan skadas därav, eller på mark, som är så belägen, att eljest påtagliga olägenheter vållas därav, eller om den utövas på ett sätt, som strider mot god sed. Beträffande den s. k. permanentcampingen däremot, vilken närmast får anses innebära ett slags besittningstagande av tältplatsen, torde man kunna utgå ifrån att den går utöver de befogenheter, som enligt de för allemansrätten gällande rättsgrundsatserna stå envar öppna, och alltså kan av jordägaren förbjudas. (Se vidare härom sid. 282.)

* * *

Det omnämndes här ovan att 24:11 SL ej är tillämplig å olovligt färdande å område, som redan förut användes såsom väg (jfr härom den äldre bestämmelsen i BB 25 kap. 9 § samt följande rättsfall: N. J. A. 1876: 6 och 1909 B 412 samt Sv. J. T. 1922 sid. 63 och 1923 sid. 14).

Beträffande rätten att färdas å enskild väg är av intresse att taga del av vad *1935 års vägsakkunniga* uttalat i sitt betänkande med förslag till lag om enskilda vägar m. m. (statens offentliga utredningar 1938: 23). Efter att ha redogjort för innehållet i 24:11 SL anföra de sakkunniga (sid. 50):

»Måhända kan lagrummet icke anses tillämpligt i dylika fall, och man skulle då kunna ifrågasätta, huruvida icke trafik å annans väg — bortsett tills vidare från motortrafik — stode envar fritt att bedriva, så att av vägens ägare utfärdat

förbud mot trafiken saknade rättslig betydelse. Så torde vara förhållandet beträffande trafik, som icke kan skada vägen, ej ens åstadkomma slitage å vägbanan, alltså praktiskt taget gång- och cykeltrafik, men samma regel skulle i fråga om annan trafik kunna leda till orimliga resultat. Den, som bekostar väghållningen, är här otvivelaktigt i behov av rättsskydd ofta i vida högre grad än i de fall, som med visshet avses med berörda straffbestämmelse. Sant är visserligen att, även om allmänheten skulle äga att begagna enskilda vägar, detta ej innebure någon en var tillkommande subjektiv rätt, motsvarad av skyldighet för jordägaren att tillhandahålla vägen, samt att därför allmänhetens 'rätt' ej skulle utgöra hinder för jordägaren att lägga igen vägen eller faktiskt omöjliggöra tillträde till densamma — — —.»

Efter att ha framhållit att ett sådant faktiskt förhindrande icke alltid är möjligt att åstadkomma och att icke heller väglagens bestämmelser om rätt att påfordra deltagande i vägunderhållningen ger nödigt rättsskydd, anföres att vid lagstiftningen om enskilda vägar lärer ha förutsatts, att *körtrafik* å annans enskilda väg är rättsenlig endast om härför kan åberopas särskilt stadgande eller samtycke, uttryckligt eller presumerat, av vederbörande rättsägare, samt att samma uppfattning torde ganska allmänt härska i rättspraxis, varför det egentligen syntes vara spörsmålet om påföljderna för överträdelse av förbud mot trafiken, som kunde vålla större tvekan. De vägsakkunniga anföra, att, om 24: 11 SL ej anses tillämplig, fråga kan bli om straffbestämmelserna för egenmäktigt förfarande och, där verklig skada inträtt, straff för skadegörelse enligt 19 kap. S L. Enligt de sakkunniga lärer, även om tillämplig straffbestämmelse saknas för körtrafik mot förbud å annans väg, förfarandet dock kunna innebära s. k. civil orätt och föranleda skyldighet att ersätta skada och slitage, som trafiken medfört. Det anföres också, att det icke torde vara uteslutet, att vitesförbud kan utverkas hos domstol eller länsstyrelsen.

Beträffande trafik med motorfordon ankommer det enligt 12 § 5 mom. 1936 års vägtrafikstadga på ägaren av enskild väg att avgöra, huruvida sådan trafik på vägen må äga rum, och överträdelse av utfärdat förbud straffas enligt 38 § i stadgan. Denna stadga avser emellertid endast sådana enskilda vägar, som äro farvägar. Motortrafik å andra enskilda vägar är alltså i förevarande hänseende att jämställa med annan körtrafik. Detta gäller också motortrafik å andra områden än väg.

1935 års vägsakkunniga ha vidare anfört (sid. 58):

»Tveksamt kunde måhända förefalla, huruvida icke väglagstiftningen borde omfatta lösningen av spörsmålet i vad mån envar må begagna enskild väg eller färdas över andra enskilda markområden. Ovan har framhållits, att sagda spörsmål i viss mån måste vara av betydelse för väglagstiftningen samt att svaret å detsamma nu är att söka i strafflagen, specialbestämmelser om motortrafik och i övrigt å den oskrivna rättens område. Emellertid synes frågan, vilken ju icke rörer verkliga rättigheter och däremot svarande skyldigheter, närmast falla inom straffrätten, och de sakkunniga förmena att, om likväl ett uttryckligt allmänt stadgande av civillags natur skulle anses erforderligt i ämnet, ett dylikt stadgande dock knappast tillhör väglagstiftningen utan snarare bör hava sin plats bland regler om jordäganderättens innehåll och allmänna begränsningar.»

De vägsakkunniga, som med en ganska utförlig motivering (sid. 78 ff) föreslå tvångsrätt till gångväg under vissa förutsättningar, ha till förekommande av att bestämmelserna i den föreslagna väglagen om rätt till gångväg skola föranleda till antagande att, där sådan rätt ej upplåtits, varje beträdande av annans mark eller väg utan särskilt tillstånd skulle vara rättsstridigt, föreslagit en bestämmelse, som också influtit i 1939 års lag om enskilda vägar, att lagen icke skall verka »inskränkning i den omfattning, i vilken det enligt vedertagna allmänna rättsgrundsatser är lovligt för envar att taga väg över annans ägor». I specialmotive-

ringen till detta stadgande säges, att de sakkunniga undvikit att i detta sammanhang begagna uttrycket »rätt» för att förekomma den missuppfattning att här skulle vara fråga om någon envar tillkommande *verklig* rättighet till väg sådan som t. ex. förslagets vägrätt.

* * *

24 kap. 1 § SL.

»Var, som olovligen *bygger, gräver,* plöjer, sår eller planterar å annans jord eller därav något intager, straffes med böter. — — —»

Av intresse är här närmast förbudet mot byggande och grävande. Allmänt anses, att förbudet avser nu nämnda åtgärder på vilken slags mark som helst, som hör annan till. »Byggande» täcker icke uppsättande av tält. Gränsen mellan byggnad och tält kan dock ibland vara svävande. Enligt detta lagrum kan således vanlig camping icke bestraffas.

* * *

24 kap. 3 och 4 §§ SL.

I 3 § straffbelägges att olovligen fälla, syra eller bläcka träd å annans skog eller mark i uppsåt att trädet eller något därav sig eller annan tillägna, eller att taga där växande gräs, torv eller *av växande träd,* ris, gren, näver, bark, löv, bast, ollon, nötter eller kåda. Straff inträder oberoende av om föremålet bortförts eller ej. Går värdet av vad som tagits upp till mer än 30 kronor straffas man såsom för stöld. Ha åtgärderna vidtagits i uppsåt att skada inträder straff för skadegörelse.

I 4 § straffbelägges olovligt tagande av »vindfälle eller annat sådant, som ej till bruk upphugget eller berett är».

Härunder hänföres träd, som blåst ned, vare sig friska eller torra, samt grenar av träd, friska eller torra, som på dylikt sätt nedfallit. Angående övriga delar av träd gäller, att sådana delar vilka icke ens såsom beståndsdelar av ett växande träd kunna vara föremål för åverkansbrott, icke heller såsom nedfallna kunna vara objekt därför (ex. kottar), ty uppräkningen i 3 § av beståndsdelar av växande träd anses vara uttömmande. Nedfallna nötter och ollon torde icke gå in under vare sig vindfälle eller »annat sådant». Sålunda har i ett rättsfall från hovrätt tagande av nedfallna ollon förklarats straffritt (Sv. J. T. 1920 sid. 9).

Under »annat sådant» hänföres grenar från träd å rot, vilket icke längre är växande, tagande av grenar från redan fällda träd, stubbar, vid avverkning kvarlämnade toppar och kvistar av träd, samt tagande av åtskilliga andra organiska naturalster. Sålunda torde tillgrepp av buskar, som icke kunna hänföras under träd, böra föras hit. Däremot höra icke hit *vilt växande bär, blommor, örter* och *svampar,* vilka — enligt Stjernberg (sid. 35) — »antagligen icke ens utgöra föremål för någon jordägarens äganderätt, och i allt fall enligt härskande rättsuppfattning kunna av envar straffritt occuperas».

* * *

Frågan om rätten att plocka vilda bär å annans mark torde icke ha så stor betydelse för friluftslivet i egentlig mening, men för belysandet av de skiftande uppfattningar, som vid olika tider gjort sig gällande i fråga om naturen av »alle mans rätt» och av de begränsningar i jordäganderätten, som av densamma följer, kan det vara av intresse att redogöra för en del av vad som förekommit vid denna frågas behandling i förberedande lagstiftningsarbete och i riksdagen.

Ur *lagberedningens förslag till jordabalk 1909* (III sid. 105 ff) må anföras följande.

I 1 kap. av förslaget till jordabalk upptogs, i nära överensstämmelse med stadgandena i den fortfarande gällande lagen den 24 maj 1895 angående vad till fast egendom är att hänföra, bestämmelse om att fast egendom är jord och grund med vad därtill hör, samt att till fastighet höra, bland annat, »å rot stående träd och andra växter tillika med frukt därå».

Lagberedningen föreslog emellertid dessutom i 5 § av kap. följande stadgande: »Vilt växande bär och svamp äge envar taga å annans mark, där det kan ske utan skada å ägor, dock ej å tomtplats eller i trädgård, ej heller, mot förbud av ägaren eller den honom företräder, inom ett avstånd därifrån av tre hundra meter.»

I motiven framhöll lagberedningen bland annat:

Den rättsliga makt jordäganderätten innebure sträckte sig icke till ett ovillkorligt, endast av ägarens vilja begränsat herradöme över dess föremål. Begränsning i friheten att disponera över landets jord krävdes av hänsyn till allmänt väl; de särskilda fastigheterna bildade tillsammans det land, där folket skall leva sitt liv, och det kunde icke lämnas i den enskilde jordägarens skön att så förfara med sin jord att det helas väl äventyrades. Rättslig begränsning av jordäganderätten kunde också grundas i hänsyn till enskild rätt (grannelagsförhållanden etc.) Oberoende av alla uttryckliga lagbud stode emellertid den i varje sund rättsordning inneboende grundsats, att rätten icke endast vore en formell makt utan en omklädnad för ett intresse, vilket av rättsordningen erkändes såsom berättigat, ett medel att skydda och främja detta intresse. Saknades varje möjligt sådant intresse borde icke den formella rätten få ställa sig hindrade för andra intressen. Ehuru jordäganderätten sträckte sig också till luftområdet och ned på djupet, så innebure framdragandet av en luftledning på sådan höjd eller en tunnel genom värdelöst berg på sådant djup att det icke på något sätt berörde jordägarens intresse icke något ingrepp i jordägarens rätt och borde icke kunna av honom förhindras. Denna synpunkt saknade icke tillämpning beträffande de alster, naturen själv frambringade inom en fastighets område, fastän de utgjorde tillbehör till fastigheten och vore underkastade jordägarens äganderätt, så länge de vore förbundna med fastigheten. Fastigheten bildade icke ett rättsligt avstängt område, inom vilket en främmande icke finge träda och vars naturalster han icke finge röra; endast när därigenom ägarens verkliga intressen förnärmades vore det otillåtet. Att utan lov taga väg över tomt, åker, äng, plantering eller andra ägor, vilka därav kunna skadas, vore belagt med straffpåföljd, men eljest vore beträdande av annans mark icke någon förment. »Och», fortsätter lagberedningen, »i fråga om naturalster giver strafflagen skydd endast mot olovligt tillägnande av vissa sådana (24 kap. 3 och 4 §§); bland dessa förekomma icke vilt växande blommor, örter, bär eller svamp. Utan tvivel vilar denna strafflagens tystnad på antagandet, att dylika naturalster icke representera något egentligt värde och att det därför bör stå envar öppet att göra sig dem till godo. I fråga om vilda blomster och örter är antagandet allt fortfarande i huvudsak riktigt; ett förbud mot tillägnande är här endast undantagsvis berättigat, och då icke av hänsyn till jordägarens rätt utan till skydd mot ödeläggande av naturens egendomligare eller sällsyntare företeelser. Annorlunda förhåller det sig med de vilda bären. Lättade kommunikationer och därmed ökad möjlighet för en lönande avsättning hava åt vissa av de vilda bären, särskilt lingonen, givit ett värde, som man vid tiden för strafflagens tillkomst icke kunde ana.»

Lagberedningen framhåller därefter, att till följd härav jordägarens rätt till sådana naturalster blivit föremål för livligt meningsutbyte, och redogör för motioner vid 1889 och 1908 års riksdagar och deras behandling i riksdagen.

Ur denna redogörelse må följande här inflyta.

I utlåtande över 1889 års motion, vari yrkats generellt förbud mot plockande av vilda bär, anförde lagutskottet, att enligt dess förmenande den enda påföljd, som kunde uppkomma av vilda bärs tillägnande å annans skog eller mark, vore

skyldighet att ersätta den skada, som tillfogats jordägaren, men att dylik skadeersättningsskyldighet ej torde inträda i andra fall än då jordägaren genom utfärdande av förbud mot bärplockning å hans mark upphävt den presumption om samtycke därtill, som eljest enligt den svenska rättsuppfattningen torde få anses föreligga. Lagstiftningen gåve alltså icke jordägaren något effektivt skydd mot det ingrepp i hans rätt, som ägde rum, ty skadeersättningskyldigheten vore i de flesta fall utan värde. Utskottet kunde likväl icke tillstyrka motionärens förslag. De fall då jordägaren hade ett beaktansvärt intresse av att ensam tillgodogöra sig bären hörde till undantagen. I regel hade de vilda bären i skog och mark icke någon nämnvärd betydelse för jordägaren. För den fattigare befolkningen däremot kunde dylik bärplockning utgöra en avsevärd inkomstkälla. Ett allmänt bärplockningsförbud skulle därför kännbart drabba den fattiga befolkningen utan att något allmännare jordägareintresse tillgodosåges. Ur nationalekonomisk synpunkt skulle det ifrågasatta förbudet kunna medföra förlust, ity att bären skulle komma att i väsentligt mindre utsträckning än förut tillvaratagas. — Utskottets mening biträddes av riksdagen.

Vid 1908 års riksdag väcktes två motioner i ämnet, den ena av i huvudsak samma innehåll som den nyss refererade, men avseende endast södra och mellersta delarna av riket, och den andra med yrkande om utredning i frågan, varvid framhölls den betydelse lingonplockningen hade för dem som börjat småbruk å s. k. egna hem.

Lagutskottet yttrade nu i fråga om innehållet i gällande rätt, att den rättsuppfattningen torde vara allmänt utbredd, att jordägarens rätt icke i och för sig uteslöte annan från att å hans skog och mark tillgodogöra sig vilda bär, ehuru visserligen den, som å annans mark plockade bär, måste iakttaga all möjlig hänsyn till ägarens intressen och bleve ansvarig för all den skada, som han vid bärplockningen kunde tillfoga ägaren. Men själva förlusten av bären berättigade ej ägaren till skadeersättning. Förbud mot bärplockning å annans mark kunde ej vara av särskild vikt för egnahemsinnehavarna, vilka sällan ägde så stora områden, att bärplockning å desamma kunde hava något inflytande på ägarens ekonomi. Ett förbud skulle däremot i många fall synnerligen kännbart drabba just dessa egnahemsinnehavare. Utskottet avstyrkte därför motionerna, vilka ock av riksdagen avslogos.

Lagberedningen anförde efter denna redogörelse: Beredningen hade sökt skaffa sig upplysning från olika delar av landet angående den rättsuppfattning, som för det närvarande gjorde sig gällande i frågan. Den utredning, som sålunda åstadkommits, syntes giva vid handen, att den uppfattning, som tillägger envar rätt att på annans mark plocka bär och andra dylika naturalster kunde sägas vara den rådande i vårt land. Endast i tätare bebyggda orter syntes under senare tid den åskådning hava vunnit insteg bland jordägarna, att de äga förbjuda bärplockning på sin mark. Att omförmälda, såsom sedvanerättslig betecknade uppfattning skulle utan vidare lagfästas, hade icke synts beredningen vara riktigt. Denna uppfattning hade hämtat sitt berättigande från förhållanden, vilka icke vidare i allmänhet vore förhanden. De vilda bären hade erhållit ett värde, som förr var okänt, och om numera jordägaren vill avhålla andra från att tillägna sig dem på hans mark, vore detta icke ett utslag av oginhet, som icke borde tålas, utan av en i och för sig naturlig önskan att göra sig till godo en ekonomiskt avsevärd avkastning av fastigheten. Från nationalekonomisk synpunkt kunde antagas, att genom hävdande av jordägarens rätt en väl ordnad export snarare skulle befordras än genom att lämna hela skörden av bär till skövling av den förstkommande. Å andra sidan hade beredningen icke ansett det böra ifrågasättas att alldeles bryta med den hävdvunna uppfattningen och obetingat förbehålla skogsbären åt jordägaren, vilket i stort sett skulle ske till förfång för den fattigare delen av befolk-

ningen. Däremot syntes icke obilligt, vare sig att visst område intill hans hemvist lämnades också i detta hänseende fridlyst för närgångenheten eller att honom medgåves rätt att förbehålla sig ett visst mindre område, där han vore närmast att skörda och där han icke behövde befara att bliva förekommen av andra. Vad sålunda anförts ägde tillämpning även i fråga om svamp. I fråga om vilda blommor och örter hade det däremot icke funnits nödigt att genom uttryckligt lagbud hävda friheten att plocka dem eller att däri från synpunkten av jordägarens rätt göra någon som helst inskränkning. Till skydd mot skada å skogsplantor och andra ömtåligare växter torde det icke vara jordägaren betaget att av exekutiv myndighet utverka förbud mot beträdande av visst område.

Med anledning härav föreslog lagberedningen ovan refererade bestämmelse i jordabalken och ett däremot svarande straffbud i 24 kap. 3 § strafflagen.

Detta förslag har aldrig förelagts riksdagen.

Frågan har emellertid motionsledes bragts under riksdagens prövning 1913, 1927, 1928, 1934, 1935 och 1937 utan att leda till resultat.

Vid *1935 års riksdag* anförde *första lagutskottet:* Vad anginge den civilrättsliga frågan hade å ena sidan anförts, att jordägaren borde beredas företrädesrätt åtminstone till en del av de bär, som växa å hans mark. Å andra sidan har hävdats, att bären aldrig tillkommit jordägaren såsom sådan och att han fördenskull icke kunde göra anspråk på dem framför andra. Det vore riktigt, att lagen i vårt land av gammalt icke uppställt något förbud att tillgodogöra sig vilda bär å annans mark. Vissa olägenheter härav hade emellertid på sista tiden med dess förbättrade kommunikationer uppkommit. Sålunda hade det blivit allt vanligare att folk från samhällena bege sig till mer eller mindre avlägsna trakter för att där tillgodogöra sig den bärskörd, som tidigare väsentligen varit förbehållen ortsbefolkningen, vilket kunde leda till för rättskänslan mindre tilltalande resultat. Ofta föranleddes också härav att bären skövlades, innan jordägaren kunnat tillgodogöra sig något av bären. Jordägaren borde därför beredas möjlighet att i någon mån förbehålla sig rätten till de bär som växa å hans mark. Av praktiska skäl låge närmast till hands att denna rätt avsåge de ägor som äro belägna närmast hans gård. Utskottet förordade därför skyndsam utredning.

En minoritet på sju ledamöter reserverade sig mot förslaget om utredning och framhöll, bland annat: Bärplockning torde framför allt bedrivas av fattigt folk, som därigenom söka förbättra sina torftiga villkor. Man kunde då fråga sig, om det verkligen vore med billigheten överensstämmande att nu förläna jordägaren, som dock sitter på sin gård, en rätt, som han förut aldrig haft, på bekostnad av verkligt behövande. Och man kunde väl även spörja om det kunde vara klokt att sålunda intensifiera äganderätten. I varje fall syntes det opåkallat att nu, då en revision av jordabalken i dess helhet stode för dörren, utbryta ifrågavarande spörsmål ur dess naturliga sammanhang och göra det till föremål för särbehandling.

Första kammaren biföll utskottets förslag och andra kammaren reservationen.

Vid *1937 års riksdag* anförde *första lagutskottet* i anledning av den då väckta motionen, som gick ut på utredning, bland annat: Gällande ordning medförde vissa olägenheter och innebure ofta ett irritationsmoment för den jordägande befolkningen på landsbygden. Ingen torde dock vilja fullständigt beröva menige man hans hävdvunna rätt till bärplockning, men å andra sidan syntes det icke vara skäligt att jordägaren skulle vara betagen möjligheten att i någon mån förbehålla sig rätten till de bär som växa å hans mark. Trevnaden och hemfriden stördes, då bärplockare bege sig fram ända inpå husknutarna och skada å värdefulla skogsplanteringar kunde lätt åstadkommas av kringströvande skaror av bärplockare. Att tidigare något positivt resultat icke kunnat uppnås berodde huvudsakligen på svårigheter av praktisk och lagteknisk natur. Under hänvisning till att lagberedningen vid dess snart stundande arbete med en reform av jordabalken torde komma att upptaga jämväl här ifrågavarande spörsmål borde någon fram-

ställning i ärendet till Kungl. Maj:t icke göras. Utskottet hemställde därför att motionen icke måtte till någon riksdagens åtgärd föranleda.

Fyra reservanter hemställde, att riksdagen måtte besluta skrivelse med begäran att ärendet av Kungl. Maj:t för omsorgsfull utredning överlämnades till lagberedningen att upptagas vid arbetet med en reform av jordabalken.

Båda kamrarna biföllo utskottets förslag.

* * *

I början av denna promemoria har omnämnts, att allemansrättigheterna omfattade även frihet att i viss utsträckning begagna sig av vattnet i sjöar och vattendrag samt naturliga vattensamlingar över huvud. Den närmare innebörden härav synes bäst kunna belysas genom att i anslutning till ett par stadganden i vattenlagen anföra vad i förarbetena till åsyftade stadganden uttalats.

Vattenlagen 1 kap. 1 och 3 §§.

1 §. »Envar äger att, med här nedan stadgade *eller eljest lagligen gällande* inskränkningar, råda över det vatten, som finnes å hans grund.»

Vattenrätts- och dikningslagkommittéerna (betänkande den 17 december 1910 sid. 160, 163 f och 212; N. J. A. II 1919: 28—33, 35 f) framhålla, att det vattenrättsliga systemet i vårt land är väsentligt olika det i de flesta övriga europeiska länder rådande, där som regel alla vatten av någon betydenhet utgöra allmän egendom. Det saknades emellertid icke förfäktare av den åsikten, att liknande vattenrättsordning ursprungligen skulle gällt även i Sverige, i det att allt vatten, även å enskildes grund, skulle i likhet med den ouppodlade jorden betraktas såsom allmänning, vartill landskapen haft äganderätten och varje medlem av landskapet fri, ehuru lagbunden, förfoganderätt. Kommittéerna hade emellertid icke funnit anledning att utreda hur därmed rätteligen förhållit sig, utan givetvis måst bygga på grundvalen av vad som *nu* vore gällande lag och uppställa sitt förslag med vederbörlig hänsyn till de rättigheter, som förvärvats i skydd av denna lags rättsregler. Kommittéerna hade icke funnit det behövligt eller lämpligt att uttala något bestämt omdöme i det rent teoretiska spörsmålet, huruvida den med äganderätten till grunden förenade rätten till vattnet därå kunde betecknas såsom äganderätt eller icke. Denna rätt utgjorde i varje fall ett tillbehör till fastigheten och det vore skäligen indifferent om denna rätt betecknades såsom nyttjanderätt eller såsom en i vissa hänseenden inskränkt äganderätt.

Kommittéerna anförde vidare: »Innan närmare redogörelse lämnas för vissa av de inskränkningar jordägarens rätt över vattnet å hans grund är underkastad, bör emellertid uppmärksamheten fästas därpå, att nämnda rätt, även där den ej är genom uttryckliga lagbud inskränkt, icke är av beskaffenhet att utesluta en viss naturlig frihet för andra att begagna sig av vattnet, såvitt vattenägarens intresse ej lider något egentligt förfång därigenom. Ehuru ingenstädes uttalat i lag, är det otvivelaktigt, att envar äger vissa befogenheter över annans enskilda vatten. Det sättes icke i fråga, att det i regel skulle vara förmenat att under segling eller rodd överskrida gränsen för annans fastighet, lika litet som det i allmänhet är *i och för sig* förbjudet att bada i sådan fastighets vatten eller att där vattna kreatur, medelst kärl upphämta vatten för hushållsbehov eller dylikt. Genom nyttjande av vattnet på nu angivna sätt förnärmas i allmänhet icke något vattenägarens verkliga intresse; den ringa vattenkvantitet, som berövas honom genom t. ex. kreaturs vattnande i det honom tillhöriga vattenområdet, kan icke sägas representera något egentligt värde. Naturligtvis kunna förhållandena stundom vara sådana, att en dylik envar tillkommande rätt att nyttja vattnet är utesluten till följd därav, att nyttjandet är förbundet med ett förnärmande antingen av

allmänna eller av vattenägarens enskilda intressen. Rätten att bada är sålunda begränsad av hänsyn till vad som under olika förhållanden kan anses passande; rätten att vattna kreatur medför ingen rätt att driva dessa över annans ägor fram till vattnet. Det här avsedda envar medgivna nyttjandet av vattnet (i tyska lagar benämnt Gemeingebrauch), får utövas endast i den mån detsamma kan försiggå jämsides med den rätt vattenägaren har att själv tillgodogöra sig vattnet; någon inskränkning i denna rätt är han i allmänhet ej pliktig att tåla till förmån för »alle mans» rätt. Att ifrågavarande allas rättigheter gälla allenast de naturliga vattendragen och sjöarna, men däremot icke enskilda tillhöriga brunnar, grävda dammbassänger, kanaler eller vattenledningar eller andra konstgjorda vattensamlingar följer därav, att då vattensamlingar av sistnämnda beskaffenhet genom särskilt arbete åstadkommits för visst ändamål, ett begagnande av desamma mot ägarens vilja eller utan hans lov skulle innebära ett ingrepp i hans berättigade intressen.

Omförmälda rättigheter i avseende å vattnet äro analoga med motsvarande rättigheter beträffande skog och mark i enskild ägo. Ett uttryckligt hävdande av dessa senare rättigheter genom särskilt lagstadgande har dock hittills icke funnits nödigt. Lika litet har särskilt stadgande i fråga om de envar tillkommande befogenheter att begagna sig av annans vatten ansetts erforderligt. Lagstiftning härom bör icke försökas, förrän den kan stödja sig på en mera utpräglad rättsuppfattning rörande gränserna för allmänhetens ifrågavarande rättigheter, och denna förutsättning saknas ännu.»

Beträffande behovet av en sådan reglering yttrade *en ledamot av lagrådet,* justitierådet von Seth, vid behandlingen av det till lagrådet år 1917 remitterade s. k. sakkunnigförslaget — efter att hava berört kommittéernas skäl mot en sådan reglering —: »Det kan ifrågasättas, om detta skäl är tillräckligt bärande. Den rätt, varom här är fråga, utövas allmänt; och vid detta förhållande bör också allmänheten hava rätt att fordra att åtminstone i grova drag få några antydningar om gränserna för densamma. Att rättsuppfattningen i förevarande hänseende hos allmänheten icke hunnit stadga sig, synes snarare vara ett skäl för lagstiftaren att på ett ledande sätt ingripa än en anledning att lämna frågan åsido. Särskilt såvitt angår vattnet *å grunden* torde de erforderliga bestämmelserna icke bliva så omfattande eller invecklade, att större svårigheter skulle möta för deras utformande och inpassande i förevarande kapitel. — — — De bestämmelser, som i detta hänseende för närvarande skulle kunna ifrågasättas, synas icke vara flera än att de mycket väl skulle kunna inpassas i 1 kap. 3 § av förslaget. För min del anser jag dem tills vidare kunna inskränkas till *dels* ett allmänt stadgande, att vattnet i de mera betydande vattensamlingarna, sjöar, tjärnar, älvar, strömmar, åar och större bäckar, må användas av vem som helst till bad, tvätt, vattenhämtning, vattnande av kreatur, rodd och segling med mindre båtar o. d., i den mån det kan ske utan förnärmande av den rätt att i första hand tillgodogöra sig vattnet, som tillkommer dettas ägare, och utan skada i övrigt eller nämnvärt obehag för honom eller annan, som innehar stranden, *dels* ett medgivande att under samma villkor till förmån för vattnets ägare från vatten av ifrågavarande slag lägga ledning för tillgodoseende av hushållsförbrukningen vid annan fastighet än den, vartill vattenområdet hör, eller annat därmed jämförligt husbehov, *samt dels* det stadgande, som redan finnes intaget uti nämnda paragraf (3).»

Lagrådets övriga ledamöter ansågo intet vara att erinra emot att den rätt att nyttja annans enskilda vatten för badning, tvätt m. m., »vilken på sätt i kommittémotiven framhålles, otvivelaktigt tillkommer envar», fortfarande lämnades av lagstiftningen oreglerad. De förordade emellertid med hänsyn till bland annat denna allmänhetens rätt viss jämkning i paragrafens avfattning. (I kommittéförslaget

lydde lagrummet: »Envar äger att, såvitt ej här nedan eller eljest *i lag* annorledes stadgas, råda över etc.»)

Vid förslagets återremiss till lagrådet anförde *departementschefen,* att med hänsyn till vad lagrådets majoritet yttrat intet syntes vara att erinra mot att ifrågavarande allmänhetens befogenheter fortfarande lämnades av lagstiftningen oreglerade, och att, då det icke kunde förnekas, att rättsuppfattningen rörande gränserna för dessa befogenheter vore nog så svävande, någon åtgärd för kapitlets kompletterande med bestämmelser därom icke borde vidtagas.

3 §. »Ägare av strand vid sjö eller annat vatten vare, där vattenområdet ej är honom tillhörigt, ändock berättigad att vid sin strand hava mindre brygga, båt-, bad- eller tvätthus eller annan dylik byggnad, såframt ej vattenområdets ägare genom byggnaden lider men av någon betydelse eller hinder mot byggnaden möter av stadgandena i 2 kap.»

Vattenrätts- och dikningslagkommittéerna anförde: »Såsom redan förut i annat sammanhang framhållits, bör det, fastän ej uttryckligen uttalat i lag, anses tillkomma envar att begagna sig av annans vatten till samfärdsel, badning o. d., i den mån vattenägarens berättigade intresse icke härigenom förnärmas. Att denna befogenhet i första hand är av betydelse för den, vilken genom köp eller annorledes blivit ägare av strand invid ett naturligt vattenområde utan att hava förvärvat någon rätt till detta, är givet. För utövande av den honom såväl som envar annan tillkommande rätt att nyttja vattnet bör han i regel vara berättigad att vid den honom tillhöriga stranden anbringa en mindre brygga, båt-, bad- eller tvätthus eller annan dylik byggnad. Något förfång tillskyndas härigenom i allmänhet icke vattenområdets ägare. Och även om en olägenhet av mindre betydenhet skulle genom byggnadens anbringande vid stranden kunna anses uppstå för vattenägaren, bör denne ej kunna av sådan anledning förbjuda strandägaren att medelst byggnadens uppförande och bibehållande underlätta möjlighet för sig att på ovan antytt sätt använda vattnet. Om byggnaden däremot är av beskaffenhet att lägga hinder i vägen för vattenägaren att själv på ett rationellt sätt göra sig vattnet till godo eller eljest för honom medför men, som från objektiv synpunkt sett kan tillmätas någon betydelse, är han ej nödsakad att finna sig däri.»

* * *

Beträffande alle mans rätt finnas en del uttalanden i *Undéns* Sakrätt I sid. 113 f samt II sid. 79—81 och 85—88.

Uti Sakrätt I anföres sålunda bland annat: Till vilda bär, svamp, vilda blommor och örter kunde äganderätt förvärvas genom occupation. De ansåges alltså icke vara jordägarens tillhörighet till skillnad från de naturalster, som uppräknas i SL 24: 3 och vilkas tillägnande är belagt med straff. Mot denna uppfattning kunde ej åberopas lagen den 24 maj 1895 angående vad till fast egendom är att hänföra. Syftet med föreskrifterna i nämnda lag vore ingalunda att angiva, hur långt äganderätten i allmänhet sträcker sig, utan endast att draga en gräns mellan fast och lös egendom. — Om en bärplockares beträdande av annans mark är olovligt, ådroge han sig straff och eventuellt skadeståndsskyldighet, men torde icke desto mindre förvärva äganderätt till bären. Dessas förlust finge ej inräknas i den skada, som beträdandet av marken kan ha förorsakat.

Från Sakrätt II må anföras följande uttalanden: Jordägaren vore icke i kraft av sin äganderätt generellt befogad att utestänga andra från att beträda marken eller nyttja vattnet å hans enskilda område för vattning, badning, båtfärder o. d. eller isen för körväg eller skridskobana. I åtskilliga lagrum antyddes direkt eller indirekt gränserna för äganderätten gentemot allmänhetens fria bruk av marken, ehuru någon fullständig reglering av dessa frågor icke i lag givits. I andra fall än de som avses i 24: 11 SL vore beträdande av enskild mark icke otillåtet och kunde icke av jordägaren förbjudas (sid. 87).

I en not tillägger här Undén, att det sagda naturligen icke innebär, att jordägaren är skyldig finna sig i att t. ex. ett campingläger anordnas vid husknuten eller att hans enskilda badplats förvandlas till ett allmänt badområde.

Om Undéns uppfattning härutinnan säger professor Hjalmar Karlgren i Sv. J. T. 1937 (sid. 390):

»Det framhålles där (sid. 87 hos Undén) att en jordägare icke kan i kraft av sin äganderätt generellt utestänga andra från att beträda marken eller att nyttja vattnet å hans enskilda område för badning, båtfärder etc.; ett trotsande av förbudet — det är huvudregeln — medför varken ansvar enligt 24 kap. strafflagen eller någon av de för besittningskränkning stadgade påföljderna. Förf. anser tydligen, och väl med rätta, samma regel tillämplig å *camping*. (Man skulle visserligen kunna vara något tveksam på denna punkt med hänsyn till att camping dels lättare kan medföra skada å marken eller risk för skada, dels kan innebära ett mera varaktigt besittningstagande och utnyttjande av fastigheten.) Men sedan göres ett undantag: 'Att jordägaren icke kan generellt stadga sådant förbud innebär naturligen icke att han är skyldig finna sig i att t. ex. ett campingläger anordnas vid husknuten eller att hans enskilda badplats förvandlas till ett allmänt badområde.' Vad menas med 'enskild badplats'? Betyder detta, såsom sammanhanget synes utvisa och även torde vara mest försvarligt, en badplats som ligger i omedelbar närhet av jordägarens trädgård eller park eller eljest på sådan plats, att så att säga hans hemfridsintresse genom främmandes badning lätt kunde läderas? Eller skulle en jordägare vara befogad att på sina ägor utvälja och som sin 'enskilda badplats' reservera vilket som helst område, kanske det enda för badning lämpliga på hela fastigheten? I det senare fallet får undantaget en ganska stor räckvidd. Även andra omständigheter måste man väl för övrigt taga hänsyn till. En fastighetsägare, som uppför ett ordentligt badhus eller gör andra mera avsevärda föranstaltningar för badning på sin strand, kan givetvis icke vara skyldig tillhandahålla badhuset eller strandområdet näst intill åt allmänheten. Men icke kan *varje* föranstaltning vara tillräcklig för att förskaffa vederbörande monopol på en badplats? Att stora missbruk förekomma i dessa avseenden, bottnande i en övertro hos menige man på äganderättens 'helgd', är säkert.»

* * *

I en del här ovan refererade yttranden talas om att markägare skulle kunna utverka vitesförbud mot beträdande av honom tillhörig mark eller mot körslor på enskild väg och därigenom bereda sig skydd utöver vad en tillämpning av gällande rättsregler erbjuder. Detta torde dock vara oriktigt.

Det har visserligen förekommit, att länsstyrelser utfärdat dylika förbud, vilkas syfte uteslutande varit att bereda ökat skydd för enskild rätt. Vanligast har det varit inom Stockholms och Malmöhus län. Länsstyrelserna torde därvid ha stött sig på 10 § i landshövdingeinstruktionen den 10 november 1855, som enligt instruktionen den 12 april 1918 fortfarande skulle äga tillämpning och i nu gällande landshövdingeinstruktion motsvaras av bestämmelsen i 6 § 1 mom. 1., varigenom länsstyrelse tillagts befogenhet att utfärda föreskrifter för upprätthållande av allmän ordning och säkerhet samt att för sådant ändamål stadga erforderliga viten, där ansvar icke är i lag bestämt.

Det torde emellertid numera vara genom rättspraxis fastslaget, att K. B. icke kan med stöd av detta stadgande meddela vitesförbud till skydd för enskild rätt och att, för den händelse sådant förbud ändock utfärdats, det saknar laga verkan. Enligt vad jag hos länsstyrelsen i Stockholms län inhämtat har icke heller denna länsstyrelse utfärdat dylika förbud under de senaste cirka femton åren.

* * *

Till slut må här sägas några ord angående den rättsliga kvaliteten av »alle mans rätt». Den är ingen rätt i privaträttslig (civilrättslig) mening och åtnjuter, åtminstone där den icke undantagsvis blivit föremål för reglering genom lagstiftning, ett högst ofullständigt rättsskydd. De alle mans rättigheter, som finnas i avseende å annan tillhörig fastighet, kunna t. ex. genom av ägaren företagna dispositioner med avseende å fastighetens användning bringas att upphöra. Den faktiska utövningen av alle mans rätt kan omöjliggöras genom att markägaren exempelvis uppsätter ett oöverkomligt stängsel. Därest statsmakterna skulle vilja göra inskränkningar i alle mans rätt genom ändrad lagstiftning (t. ex. beträffande rätten till bärplockning) kan detta — utan att det skulle strida mot grunderna för svensk rättsåskådning — ske utan ersättning till dem, som kunna påvisa, att de förut haft en icke obetydlig inkomst av rättens utövande. Å andra sidan finns det givetvis icke något principiellt hinder för att genom lagstiftning skapa visst skydd för utövandet av alle mans rätt.

Förteckning över kronoegendomar under domänstyrelsens

Områdets namn	Län	Närbeläget vattenområde	Närbeläget bebyggelseområde
Bunnerviken	Jämtlands	Ann	—
Rista	»	Ristafallen, Helgesjön	—
Andersön	»	Storsjön	Östersund
Brämön	Västernorrlands	Bottniska viken	Sundsvall
Boda bruk	Gävleborgs	Småsjöar	Hudiksvall m. fl.
Hornslandet	»	Bottniska viken	Hudiksvall
Limön	»	Gävle-bukten	Gävle
Ovansjö	»	Jädraån	Sandviken, Gävle
Gröveldalen m. fl.	Kopparbergs	Österdalälvens sjösystem	—
Väringsö	Stockholms	Norra skärgården	Gävle m. fl.
Österåker	»	Diverse småsjöar	Stockholm
Kalmarsnäs	Uppsala	Mälaren	Stockholm m. fl.
Riksten	Stockholms	Diverse småsjöar	Stockholm
Sjuenda	»	N. och S. Yngen	—
Gripsholm, Härnön och Älgön	Södermanlands	Mälaren	Stockholm m. fl.
Kolsundet	»	»	»
Sundbyholm (del av)	»	»	Eskilstuna
Tullgarn, del av, med öar	»	Östersjön	Stockholm m. fl.
Kloten, Skinnskatteberg m. fl.	Västmanlands (m. fl.)	Hedströmmens vattensystem	—
Ridö, delar av	»	Mälaren	Västerås
Stadra-Karlsdal m. fl.	Örebro	Större sjöar m. m.	Örebro m. fl.
Villingsberg-Garphyttan	»	Diverse småsjöar	»
Rist	Östergötlands	Div. småsjöar. nära Glan	Norrköping
Kungs-Norrby	»	Boren	Linköping m. fl.
Omberg	»	Vättern	»
Ribbingshov m. fl.	»	Sommen	Jönköping m. fl.
Björkome	Gotlands	Östersjön	Visby
Åsunden	»	»	»
Vassgårda	Värmlands	Ullvettern m. fl.	Kristinehamn m. fl.
Bromö m. fl.	Skaraborgs	Vänern	Mariestad m. fl.
Ö. Kinneskogen	»	Vristulven	»
Läckö m. fl. Senäte	»	Vänern	Lidköping m. fl.
Höjentorp-Skålltorp	»	Diverse småsjöar	Skövde m. fl.
Granvik	»	Vättern, Unden	—
Visingsö	Jönköpings	Vättern	Jönköping
Helgö m. fl.	Kronobergs	Helgasjön	Växjö m. fl.
Agnäs	»	Åsnen, Skatelövsfjorden	»
Glabo	Kalmar	Östersjön	Oskarshamn
Böda	»	»	Oskarshamn, Kalmar m. m.
Ebbegärde	»	—	Kalmar
Forsbacka	Älvsborgs	Diverse sjöar	Åmål m. fl.
Halleberg-Hunneberg	»	Vänern	Vänersborg m. fl.
Lygnersvider m. fl.	»	Lygnern	Göteborg m. fl.
Öresten	»	Öresjön	Borås m. fl.
Högås m. fl.	Göteborgs o. Bohus	Hafstensfjorden	Uddevalla
Getlycke	»	Öresjön, Göta älv	Trollhättan
Svartedalen	»	Diverse småsjöar	Göteborg
Biskopstorp-Skedala m. fl.	Hallands	Nissan, Fylleån, Simlången m. fl.	Halmstad
Lynga m. fl.	»	Harplingebukten	»
Höka	»	Laholms-bukten	»
Ängelholm	Kristianstads	Skälderviken	—
Kolleberga-Skäralid	»	—	—
Mölleröd	»	Finjasjön	Hässleholm
Skärnäs	»	Immeln m. m.	Kristianstad
Harasjömåla m. fl.	Blekinge	Raslången, Halen m. fl.	Div. städer, Olofström m. fl.
Ven	Malmöhus	Öresund	Öresunds-städer

förvaltning, tänkbara som friluftsallmänningar. *Bilaga 3.*

Nummer å kartan i skalan 1 : 1000000 (och å generalstabskartan)	Generalstabskartans bladnummer	Överjägmästaredistrikt	Anteckningar
1	65	Mellersta Norrlands	Större område.
2	66	»	Besökt bygd.
3	66	»	Bad m. m.
4	80	»	Vattensport m. m.
5	84	Gävle-Dala	Större område.
6	84	»	Vattensport m. m.
7	98	»	Limön m. fl. öar. Besökt.
8	98	»	Större område. Skidlöpning.
9	76, 81	»	Större område. Besökt bygd.
10	85	Östra	Yttersta öarna. Vattensport; ankarplats.
11	76, 85	»	Besökt trakt.
12	75	»	Bad. Besökt plats.
13	67, 75	»	Nära Stockholm.
14	67	»	»
15	75	»	Vattensport, ankarplats.
16	75, 74	»	Vattensport, ankarplats m. m.
17	74	»	Vattensport, ankarplats.
18	67	»	Besökt bygd.
19	81, 82, 73	Bergslags-	Stort område. Särskilt vintersport.
20	74	»	Vattensport, ankarplats.
21	72, 81	»	Stora områden.
22	72, 64	»	» »
23	55	Östra	Större område. Vintersport kan utövas.
24	55	»	Besökt bygd. Bad.
25	44	»	» » .
26	36	»	Större område. Vintersport kan utövas.
27	39	»	Bad m. m.
28	39	»	» » .
29	64, 72	Bergslags-	Större område.
30	53	Västra	Skog. Bad m. m.
31	53	»	Trakt med sportstugor m. m.
32	53	»	Skog. Bad m. m.
33	43	»	Besökt bygd.
34	54	»	Större område. Bad vid Unden.
35	35	»	Besökt bygd.
36	20	Södra	Besökta trakter.
37	15	»	Besökt bygd.
38	29	»	Bad m. m. vid Lilla Saltvik.
39	29, 30	»	Besökt bygd, Fagerör m. fl.
40	22	»	Större område, tänkbart för vintersport.
41	62	Västra	Större område. Vintersport m. m.
42	42	»	Vintersport.
43	25	»	Besökt bygd.
44	25	»	» » nära Viskans dalgång.
45	41	»	Bad m. m. Intressen för Uddevalla.
46	42	»	Bad m. m.
47	32	»	Större område (nära Göteborg).
48	13, 14	Södra	Delar av större skogs- och sjöområde.
49	13	»	Nära naturreservat.
50	13	»	Badstrand. Besökt.
51	8	»	Badort.
52	9, 5	»	Besökt bygd.
53	9	»	Bad m. m.
54	10	»	Större skogsområde. Bad m. m. Besökt bygd.
55	10	»	Större skogsområde. Sommar- o. vintersport.
56	4	»	Bad m. m.

Bilaga 4.

Förteckning över Kronan tillhöriga till försäljning föreslagna områden inom Vaxholms fästning.

Fastighetens namn	Socken	Areal, hektar	Inköpt år	Inköpspris kr.	Området avsett för	Taxeringsvärde kr.	Saluvärdering, kr.	Anteckningar	Dispositionsurkund för marinen
1. Getholmen (eller Västra Lagnö 1[112])	Ljusterö	4,7900	1917	4,500[2]	Mätstation	3,500	6,500	Förefintlig mätstation må få kvarbliva och Kronan förbehålles rätt att vid behov disponera denna jämte tillhörande telefonkablar o. d., som icke förstöras.	K. Br. 9/3 1917
2. Klubben (eller Klubben 1[1])	Ljusterö	2,1300	1916	c:a 3,200[3]	Batteri	[1]—	6,000		K. Br. 23/9 1915
3. Korshamnsområdet (eller del av lägenheten Korshamn 1[1])	Värmdö	106,6700	1915	c:a 28,500[4]	Mätstationer	[1]—	45,000	D:o (förefintliga tvenne mätstationer) må få kvarbliva och Kronan förbehållas rätt att vid behov disponera denna jämte tillhörande telefonkablar o. d., som icke få förstöras. Korshamnsområdet önskas inköpas av ägaren till Fågelbro säteri, samt Korsholmen och det söder därom liggande skäret förvärvas av föreningen flottans män. Beträffande Franska Stenarna bör förbehåll göras ang. lotsstyrelsens nyttjanderätt för blinkfyrsanläggning.	K. Br. 27/11 1915
4. Klockaruddsholmen (eller Djurö 1[31])	Djurö	1,0000	1916	1,000	Batteri	1,000	[5]4,000	Förhyres f. n. av Stockholms frivilliga motorbåtsflottilj. Önskas överlåtet till flj utan ersättning eller alternativt inköpas för omkring 1,000 kronor.	K. Br. 18/2 1916
5. Klubbudden (eller Stafsnäs 1[128])	Djurö	1,2920	1918	1,500	Batteri	1,500	4,000		K. Br. 9/3 1917
6. Mörtviksberget (eller Enkärret 1[3])	Ingarö	2,1100	1917	1,688	Mätstation	1,200	1,800	Nuvarande arrendator önskar köpa området.	K. Br. 12/5 1917
7. Fällströmsberget (eller Fällström 1[2])	Ingarö	1,1850	1922	1,440	Mätstation	1,200	3,000	Kronan bör förbehålla sig tillträdesrätt till området för reparation av militärtelefonledning, vilken icke får förstöras.	K. Br. 12/5 1917
8. Skansholmen (eller Skansholmen 1[1])	Mörkö	3,8500	1904	5,000	Batteri	5,000	8,500	Ev. åter till stamfastigheten, Hörningsholm n:r 1 m. fl. Materialet uti på ön befintlig grusås kommer mfn att låta undersöka.	K. Br. 4/12 1903

[1] Uppgift saknas.
[2] För området betingades 4,500 kr., varvid Kronan som gåva av ägaren erhöll 1,000 kr.
[3] Inköptes tillsammans med Kyrkogårdsön (4,5 har) för 10,000 kr.
[4] Inköptes tillsammans med Örsundsområdet (c:a 12,0000 har) och det avstyckade Sandskär (3,6100 har) för 32,900 kr.
[5] Dessutom tillkommer 1,000 kr., utgörande värdet av förbättringar och anläggningar, utförda av Stockholms frivilliga motorbåtsflottilj.
[6] Verkställd genom Domänstyrelsens försorg.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Sid.

Skrivelse till statsrådet och chefen för socialdepartementet 3

Författningsförslag.

Utkast till förordning om ändring i vissa delar av hälsovårdsstadgan den 19 juni 1919 (nr 566) 7
Utkast till lag angående servitut för bildande av fritidsområden 8
Utkast till lag om ändrad lydelse av lagen den 14 juni 1907 (nr 36 s. 25) om servitut 11
Utkast till lag om ändrad lydelse av 133 § utsökningslagen 11
Utkast till lag om ändrad lydelse av 6 kap. 4 § giftermålsbalken 12
Utkast till lag om ändrad lydelse av 55 § Kungl. förordningen den 16 juni 1875 (nr 42 s. 12) angående inteckning i fast egendom 12
Utkast till lag om ändring i 8 kap. lagen om förmynderskap 13
Utkast till lag angående ändring i vissa delar av lagen den 12 maj 1917 (nr 189) om expropriation 13

I. Allmän avdelning.

Kap. I. Behandlingen i riksdagen av friluftslivets markfråga m. m. De sakkunnigas uppdrag 16
Kap. II. Redogörelse för verkställd inventering över för friluftsliv lämpliga områden 31
A. Den allmänna inventeringen 31
B. Kompletterande inventering beträffande vissa orter 46
Kap. III. Sammanställning av uppgifter angående skadegörelse i skog och mark samt andra olägenheter, som orsakas av friluftsfolket 55
A. Av fritidsutredningen företagen undersökning 55
B. Övrigt fritidsutredningen tillhandakommet material 60
Kap. IV. Uppgifter rörande förhållanden av betydelse för friluftslivets markfråga i vissa främmande länder 64
Kap. V. Friluftslivets förutsättningar och behov i Sverige med hänsyn till markfrågan 77
Kap. VI. Allmänna synpunkter på möjligheterna att inrätta fritidsreservat 91
Stadsplanelagstiftningen 91
Strandlagsförslaget 93
Regionplanefrågan 95
Inrättandet av fritidsreservat en uppgift för staten, kommunerna och vissa enskilda sammanslutningar 96
Inrättandet av fritidsreservat med hänsyn till olika rättslig natur hos jorden 98

Sid.

Kap. VII. Formerna för statens medverkan vid inrättandet av fritidsreservat ... 100
A. Inrättandet av fritidsreservat på statens marker ... 100
B. Lagstiftningsåtgärder ... 101
C. Ekonomiska stödåtgärder för att främja tillkomsten av fritidsreservat ... 101
D. Inrättandet av ett statens rådgivande organ i fritidsfrågor 106
Kap. VIII. Frågor berörande kommunernas verksamhet för inrättandet av fritidsreservat ... 107

II. Disponerandet av kronans fasta egendom för friluftsändamål.

Kap. IX. Inledande översikt ... 114
A. Olika slag av kronoegendomar och deras betydelse för friluftslivet ... 114
B. Redogörelse för gällande bestämmelser rörande försäljning och förvaltning av domänfondens fasta egendom ... 115
Bestämmelser angående försäljning ... 115
Bestämmelser angående förvaltning i allmänhet ... 118
Särskilda bestämmelser om jakten ... 121
Särskilda bestämmelser om fisket ... 122
C. Synpunkter som framförts under riksdagsbehandlingen och i yttranden till fritidsutredningen ... 123
Kap. X. Fritidsutredningens förslag beträffande domänfondens fastigheter 126
A. Allmänna riktlinjer ... 126
B. Statliga fritidsreservat å domänfondens fastigheter ... 129
Förslag till bestämmelser angående reservatens förvaltning och utnyttjande för friluftsändamål m. m. ... 129
Av utredningen följda grunder för utväljandet av de kronodomäner, som föreslås avsatta såsom riksallmänningar .. 141
Förteckning över de domänfonden tillhöriga fastigheter, vilka utredningen föreslår skola avsättas såsom riksallmänningar ... 145
C. Åtgärder till främjande av friluftsliv å de domänfondens fastigheter, vilka icke avsättas såsom fritidsreservat ... 165
Kap. XI. Utredningens förslag beträffande statliga fritidsreservat å annan mark än domänfondens ... 166
A. Allmänna riktlinjer ... 166
B. Förslag angående disponerandet för friluftslivets behov av vissa under marinförvaltningens vård stående fastigheter 169

III. Lagstiftningsfrågor.

Kap. XII. Allmänna synpunkter rörande behovet av nya avtalsformer för lösandet av friluftslivets markfråga ... 174

Sid.

Kap. XIII. Servitut enligt gällande rätt. Allmänna riktlinjer för en lagstiftning om personalservitut för att underlätta bildandet av fritidsområden 182

Kap. XIV. Speciell motivering till den föreslagna servitutslagstiftningen .. 199

Utkastet till lag angående servitut för bildande av fritidsområden 199

Utkastet till lag om ändrad lydelse av lagen den 14 juni 1907 om servitut 214

Utkastet till lag om ändrad lydelse av 133 § utsökningslagen 214

Utkastet till lag om ändrad lydelse av 6 kap. 4 § giftermålsbalken 215

Utkastet till lag om ändrad lydelse av 55 § Kungl. förordningen den 16 juni 1875 angående inteckning i fast egendom 216

Utkastet till lag om ändring i 8 kap. lagen om förmynderskap 216

Kap. XV. Frågan om tvångsförfarande för tryggande av tillgången på mark till fritidsområden 217

Frågans riksdagsbehandling 217

Den av 1937 års riksdag begärda utredningen av frågan om rätt att expropriera mark för kommunala friluftsbad 219

Av utredningen verkställd undersökning angående behovet av tvångsförfarande 221

Expropriation för friluftsändamål enligt gällande rätt 225

Utredningens förslag 229

Yttranden av utredningens särskilt tillkallade sakkunniga.

Särskilt yttrande av herr Friberger 238

Särskilt yttrande av herr Malmberg 243

Särskilt yttrande av herr Gustafson 247

Särskilda yttranden av ledamöter av utredningen.

Särskilt yttrande av herr Kjellman 248

Särskilt yttrande av herr Romell 249

Särskilt yttrande av fru Svenson 255

Bilagor.

Bilaga 1. Redogörelse för engelsk regionplanelagstiftning och dess användning för landskapsskydd 257

Bilaga 2. P. M. angående »alle mans rätt» i Sverige 268

Bilaga 3. Förteckning över kronoegendomar under domänstyrelsens förvaltning, tänkbara som friluftsallmänningar 284

Bilaga 4. Förteckning över Kronan tillhöriga till försäljning föreslagna områden inom Vaxholms fästning 286

Statens offentliga utredningar 1940

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.

Betänkande med förslag till lag om ändrad lydelse av 8 kap. strafflagen m. m. jämte därmed sammanhängande författningar. [8]

Betänkande med förslag rörande offentliga rättshjälpsanstalter. [11]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Promemoria med förslag till vissa åtgärder mot missbruk av tryckfriheten. [5]

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Politi.

Nationalekonomi och socialpolitik.

Betänkande med utredning och förslag ang. inrättande av fritidsreservat för städernas och de tättbebyggda samhällenas befolkning. [12]

Hälso- och sjukvård.

Allmänt näringsväsen.

Betänkande med förslag till kungörelse ang. kontroll å handeln med ost samt viss lagstiftning ang. korvvaror. [9]

Fast egendom. Jordbruk med binäringar.

Betänkande ang. uppgörelse mellan Kungl. Maj:t och kronan samt Stockholms stad rörande vissa markfrågor m. m. i Stockholm. [6]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Betänkande med förslag till åtgärder för befordrande av produktionen å enskilda skogar i vissa delar av Norrland. [3]

Industri.

Handel och sjöfart.

Kommunikationsväsen.

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Betänkande med förslag till lag om krigsskadeersättning. [4]

Betänkande med förslag till lag med vissa bestämmelser om livförsäkring vid krig m. m. [7]

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt

Betänkande och förslag ang. reglering av församlingsindelningen i Stockholm och revision av den för huvudstaden gällande lagen om församlingsstyrelse. [1]

Svensk namnbok 1940. [10]

Försvarsväsen.

Betänkande ang. omorganisation av arméförvaltningens sjukvårdsstyrelse m. m. [2]

Utrikes ärenden. Internationell rätt.

Stockholm 1940. K. L. Beckmans Boktryckeri.

674 40